

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ПРОБЛЕМИ
СИСТЕМОГО ПІДХОДУ
В ЕКОНОМІЦІ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 6(74)

Частина 3

Видавничий дім
«Гельветика»
2019

Головний редактор: Смерічевський Сергій Францович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу Національного авіаційного університету.

Заступник головного редактора: Засанський Володимир В'ячеславович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії Національного авіаційного університету.

Відповідальний секретар: Радченко Ганна Анатоліївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу Національного авіаційного університету.

Редакційна колегія:

Ареф'єва Олена Володимирівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедрою Економіки повітряного транспорту Національного авіаційного університету.

Дергачова Вікторія Вікторівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».

Іващенко Алла Іванівна, кандидат економічних наук, доцент, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана.

Кривов'язюк Ігор Володимирович, кандидат економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Луцького національного технічного університету.

Окландер Михайло Анатолійович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу Одеського національного політехнічного університету.

Паливода Олена Михайлівна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри управління та економіки водного транспорту Державного університету інфраструктури та технологій.

Петровська Світлана Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, декан факультету економіки та бізнес-адміністрування Національного авіаційного університету.

Прохорова Вікторія Володимирівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та організації діяльності суб'єктів господарювання Української інженерно-педагогічної академії.

Сохацька Олена Миколаївна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного менеджменту та маркетингу Тернопільського національного економічного університету.

Хлобистов Євген Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри екології Національного університету «Киево-Могилянська академія».

Igor Britchenko, Doctor Habil., Professor of State Higher Vocational School Memorial of Prof. Stanislaw Tarnowski, Poland.

Vladimir Glonti, Doctor of Economic Sciences, Professor, Dean of Faculty of Economics and Business, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia.

Електронна сторінка видання – www.psaе-jrnl.nau.in.ua

Міжнародний цифровий ідентифікатор журналу:
<https://doi.org/10.32782/2520-2200>

Збірник наукових праць «**Проблеми системного підходу в економіці**»
включено до переліку наукових фахових видань України
в галузі економічних наук (Категорія «Б»)
на підставі Наказу МОН України від 18 грудня 2018 року № 1412.

Наукове видання включено до міжнародних, закордонних,
національних реферативних та наукометричних баз даних:
НБУ ім. В.І. Вернадського, Index Copernicus, Google Scholar,
CiteFactor, OAJSE, Eurasian Scientific Journal Index.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Національного авіаційного університету
на підставі Протоколу № 10 від 19 грудня 2019 року.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 8776, видане Державною реєстраційною службою України 24.05.2004 р.

ЗМІСТ

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА**Науменко Н.Ю.**ЕКОНОМІКО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ
В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ.....7**ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА****Білоусова Н.В., Лугова А.С., Левковська Т.А.**ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗЕМЛЕУСТРОЮ
В УМОВАХ СУЧАСНОЇ МІСЬКОЇ ЗАБУДОВИ.....17**Дубовіч І.А., Сенета З.Я.**ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ
З ДЕРЖАВАМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ.....24**Євчук Х.-І.**УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЯК ОБ'ЄКТ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ.....29**Кирилов Ю.Є., Андрієнко І.О.**

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ СУББАСЕЙНУ НИЖНЬОГО ДНІПРА.....34

Опенько І.А.ЗАСТОСУВАННЯ GINI-ІНДЕКСУ ПІД ЧАС ДОСЛІДЖЕННЯ НЕРІВНОСТІ
У ВИКОРИСТАННІ ЗЕМЕЛЬ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ.....40**ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА****Богуш Л.Г.**ФІНАНСУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ПЕРСОНАЛУ
НА ВИРОБНИЦТВІ: ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ.....49**ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ****Борисова Л.Є., Колесник О.О.**

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ: ЧИ Є МАЙБУТНЄ У ПРИВАТНИХ ГРОШЕЙ?.....56

Кіщак І.Т., Корньова Н.О.

ТЕНДЕНЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПІДТРИМКИ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ.....61

Конєва Т.А., Семененко Г.М.

ВПЛИВ ПОЛІТИКИ ФІНАНСУВАННЯ НА ВАРТІСТЬ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВ.....71

Ткачук Н.М.

КОНСОЛІДАЦІЯ БАНКІВ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ.....78

Федишин М.П., Жаворонок А.В., Ковальчук Н.О.АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ТА СТАБІЛЬНОСТІ
БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ІНДИКАТОРІВ.....83**БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ****Верига Ю.А., Коба О.В., Нургалієва Р.Н.**

ГУДВІЛ ЯК ОБЛІКОВА КАТЕГОРІЯ.....89

Жилкіна Ю.В., Єдинак Т.С.ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ
НА УМОВАХ АУТСОРСИНГУ.....94

Ілляшенко К.В. РОЛЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ДАНИХ У СУЧАСНОМУ БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ.....	101
Колєсніченко А.С. ВИКОРИСТАННЯ ПОНЯТТЯ ІСТОТНОСТІ В ОБЛІКУ, ЗВІТНОСТІ, АУДИТІ ТА ОПОДАТКУВАННІ.....	106
Крот Ю.М., Майданюк В.В. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНА ПОБУДОВА ПРОЦЕСУ АУДИТУ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....	112
Печенюк А.П. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОБЛІКУ ТА ВАРТІСНОЇ ОЦІНКИ ТУРИСТИЧНИХ ОБ'ЄКТІВ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ.....	118
Чайка Т.Ю., Ларіна Т.І. ОПТИМІЗАЦІЯ СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК БАЛАНСУ ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ ЙОГО ГОРИЗОНТАЛЬНОГО АНАЛІЗУ.....	124
МАРКЕТИНГ	
Зінчук Н.А. АНАЛІТИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	134
Окландер М.А., Шемчук Р.О. ПРОСУВАННЯ ПРОЄКТІВ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ МЕТОДАМИ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГУ.....	140
Рекар Yuliia, Kyrylenko Oksana, Teplinskii Hennadii MECHANISMS OF THE PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN IMPLEMENTATION OF LOGISTIC INFRASTRUCTURE PROJECTS.....	149
МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ	
Бакурова А.В., Діденко А.В. АНАЛІЗ ВІДНОВЛЮВАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЕКОЛОГІЧНОГО ПОДАТКУ.....	156
Кмитюк Т.Л., Скіцько В.І. КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ МОДЕЛЮВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ РИЗИКОМ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ.....	163
Кузьменко О.В., Боженко В.В., Колотіліна О.В. ОПТИМІЗАЦІЯ СОЦІО-ЕКОНОМІКО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇЇ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ	170

CONTENTS

**PRODUCTIVE POWER DEVELOPMENT
AND REGIONAL ECONOMY****Naumenko Nataliia**ECONOMIC AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF INFORMATIZATION
IN THE CONTEXT OF INFORMATION SECURITY OF THE REGION..... 7**ECONOMY OF NATURAL RESOURCES MANAGEMENT
AND ENVIRONMENT PROTECTION****Bielousova N.V., Luhova A.S., Levkovska T.A.**ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC PROBLEMS
OF LAND MANAGEMENT IN MODERN URBAN DEVELOPMENT..... 17**Dubovych Ion, Seneta Zoriana**ECONOMIC AND LEGAL FEATURES OF CROSS-BORDER COOPERATION OF UKRAINE
WITH THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION IN THE FIELD OF RURAL TOURISM..... 24**Yevchuk Khrystyna-Iryna**MANAGING THE DEVIATIONS OF THE RESULTS
OF THE ECONOMY HAS MADE AS A VARIETY OF ECONOMIC SCIENCES..... 29**Kirillov Yurii, Andriyenko Igor**

MODERN STATE AND FEATURES OF SUBPOOL OF LOWER DNEPR..... 34

Openko IvanAPPLICATION OF THE GINI INDEX IN INVESTIGATION
OF INEQUALITIES IN THE USE OF LAND FORESTRY IN UKRAINE..... 40**DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMICS,
SOCIAL ECONOMICS AND POLITICS****Bogush Larysa**FINANCING VOCATIONAL PERSONNEL TRAINING IN PRODUCTION:
THE FEATURES OF REGULATION..... 49**MONEY, FINANCES AND CREDIT****Borysova Larysa, Kolesnik Olga**

DECENTRALIZATION OF MONEY CIRCULATION: DO PRIVATE MONEY HAVE A FUTURE?..... 56

Kischak Ivan, Kornieva Nataliia

TENDENCIES OF STATE FINANCIAL SUPPORT OF AGRARIAN SECTOR OF UKRAINE..... 61

Konieva Tetiana, Semenenko Hanna

FINANCING POLICY INFLUENCE ON THE COST OF ENTERPRISE'S EQUITY..... 71

Tkachuk Natalia

BANK CONSOLIDATION AS A FACTOR OF INTEGRATION ECONOMY DEVELOPMENT..... 78

Fedyshyn Maiia, Zhavoronok Artur, Kovalchuk NataliiaANALYTICAL ASSESSMENT OF FINANCIAL STABILITY AND STABILITY
OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE ON THE BASIS OF INDICATORS..... 83**ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT****Veriga Yustyna, Koba Olena, Nurgalieva Roza**

DEVELOPMENT OF THE INTERNATIONAL MARKET FOR FINANCIAL..... 89

Zhylkina Yuliia, Yedynak TetianaPROBLEMS OF ORGANIZATION OF VALUE ADDED TAX ACCOUNTING
UNDER OUTSOURCING CONDITIONS..... 94

Illiashenko Kateryna THE ROLE OF DATA MINING IN MODERN ACCOUNTING.....	101
Koliesnichenko Anastasiia THE USAGE OF MATERIALITY IN ACCOUNTING, REPORTING, AUDITING AND TAXATION.....	106
Krot Yuliia, Maidaniuk Veronika INFORMATION SUPPORT AND ORGANIZATIONAL AND METHODOLOGICAL CONSTRUCTION OF THE AUDIT OF THE FINANCIAL RESULTS OF THE ENTERPRISE.....	112
Pecheniuk Alla METHODOLOGICAL ASPECTS OF ACCOUNTING AND ASSESSMENT OF TOURIST OBJECTS OF RURAL TERRITORIES OF UKRAINE.....	118
Chaika Tatiana, Larina Tatiana OPTIMIZATION OF THE BALANCE SHEET'S STRUCTURAL AND DYNAMIC CHARACTERISTICS ON THE BASIS OF ITS HORIZONTAL ANALYSIS.....	124
MARKETING	
Zinchuk Nataliia ANALYTICAL TOOLS FOR THE STRATEGIC MANAGEMENT OF THE EDUCATIONAL INSTITUTIONS' COMPETITIVENESS IN MODERN CONDITIONS.....	134
Oklander Mykhailo, Shemchuk Ruslana PROMOTION OF NON-FORMAL EDUCATION PROJECTS DIGITAL MARKETING METHODS.....	140
Pekar Yuliia, Kyrylenko Oksana, Teplinskii Hennadii MECHANISMS OF THE PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN IMPLEMENTATION OF LOGISTIC INFRASTRUCTURE PROJECTS.....	149
MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATIONAL TECHNOLOGIES IN ECONOMY	
Bakurova Anna, Didenko Anastasiia ANALYSIS OF RENEWAL ENVIRONMENTAL TAX POTENTIAL.....	156
Kmytiuk Tetiana, Skitsko Volodymyr CONCEPTUAL ASPECTS OF MODELING AND DIGITAL TRANSFORMATION RISK MANAGEMENT.....	163
Kuzmenko Olha, Bozhenko Victoria, Kolotilina Olena OPTIMIZING SOCIO-ECONOMIC AND POLITICAL DEVELOPMENT OF THE COUNTRY IN THE CONTEXT OF PROVIDING ITS SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....	170

**РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
І РЕГІОНА ЛЬНА ЕКОНОМІКА**

УДК 332.146.2:330.47

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-48>**Науменко Н.Ю.**

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки
Державного вищого навчального закладу
«Український державний хіміко-технологічний університет»

Naumenko Nataliia

State Higher Education Institution
“Ukrainian State University of Chemical Technology”

**ЕКОНОМІКО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ
В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ****ECONOMIC AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF INFORMATIZATION
IN THE CONTEXT OF INFORMATION SECURITY OF THE REGION**

В Україні і більшості її регіонів відмічається досить високий ступінь готовності до застосування інформаційних технологій як у професійній, так і в повсякденній діяльності. Поряд із цим виникає актуальна проблема виявлення та оцінки можливих економіко-психологічних наслідків інформатизації. Розглянуто економіко-психологічні аспекти аналізу непрямого впливу інформаційних технологій, який приводить в умовах регіону до зміни традиційних (неінформатизованих) форм діяльності. Виділено в межах економіко-психологічних наслідків інформатизації дві основні тенденції: афектну та ефектну. Проведений аналіз економіко-психологічних наслідків інформатизації, розглянуто різні економіко-психологічні аспекти інформатизації в контексті забезпечення інформаційної безпеки «держава – регіон – підприємство – суспільство – особистість». Розглянуто та проаналізовано психологічні механізми впливу інформатизації на особистість: аналогій та уподібнення, реверсія та екзюція. Результати дослідження показують, що назріла необхідність розробки теоретико-методологічних положень теорії інформаційних нововведень в послідовності «держава–регіон–суспільство–особистість», оскільки населення України часто опиняється невідготівленим до нововведень під час формування інформаційного та цифрового суспільства, вивчення економіко-психологічних аспектів прийняття рішень в умовах інформаційного суспільства.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформатизація, інформаційно-психологічна безпека, психологічні механізми, економіко-психологічні аспекти.

В Украине и большинстве ее регионов отмечается достаточная высокая степень готовности к применению информационных технологий как в профессиональной, так и в повседневной деятельности. Вместе с тем возникает актуальная проблема выявления и оценки возможных экономико-психологических последствий информатизации. Рассмотрены экономико-психологические аспекты анализа косвенного влияния информационных технологий, который приводит в условиях региона к изменению традиционных (неинформатизированных) форм деятельности. Выделено в пределах экономико-психологических последствий информатизации две основные тенденции: аффектную и эффектную. Проведен анализ экономико-психологических последствий информатизации, рассмотрены различные экономико-психологические аспекты информатизации в контексте обеспечения информационной безопасности «государство – регион – предприятие – общество – личность». Рассмотрены и проанализированы психологические механизмы влияния информатизации на личность: аналогий и уподобления, реверсия и экзюция. Результаты исследования показывают, что назрела необходимость разработки теоретико-методологических положений теории информационных новшеств в последовательности «государство – регион – общество – личность», поскольку население Украины часто оказывается неподготовленным к нововведениям при формировании информационного и цифрового общества, изучение экономико-психологических аспектов принятия решений в условиях информационного общества.

Ключевые слова: информационная безопасность, информатизация, информационно-психологическая безопасность, психологические механизмы, экономико-психологические аспекты.

In Ukraine and most of its regions, there is a high degree of readiness for utilizing information technologies both in professional and daily activities. At the regional level, it becomes necessary to carry out further research, at the methodological level, of information and psychological security in the information society as well as the economic and psychological consequences of informatization for the security of the region. The basis for the search of constructive solutions in the area of economic security of the region, in the context of protection against negative information and psychological influences, should be appropriate conceptual and scientific and methodological support. In this context, economic and psychological aspects for analyzing indirect impact of information technologies, which leads to changes in the traditional (uninformatized) forms of activity in the region, are considered. There are two main tendencies within the economic and psychological consequences of informatization: affective and effective ones. By means of affective and effective influences, in the system of economic and psychological consequences of informatization, interrelation between the zones of psychological consequences of informatization is performed and a complex and largely contradictory structure of activity forms, which have been transformed under the influence of information technologies, is formed. The analysis of economic and psychological consequences of informatization we have conducted gives us good grounds to state that when considering different economic and psychological aspects of informatization in the context of providing "state – region – enterprise – society – personality information security. Psychological mechanisms of informatization influence on a personality are considered and analyzed: analogies and assimilation, reversion and exutio. The results of the study show that a need was recognized for developing theoretical and methodological principles of the information innovations theory in the sequence "state – region – society – personality", since the population of Ukraine appears to be often unprepared for innovations when forming information and digital society, studying economic and psychological aspects of decision making in the conditions of information society.

Keywords: information security, informatization, information and psychological security, psychological mechanisms, economic and psychological aspects.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства інформаційні технології завойовують нові сфери людської діяльності, з ними взаємодіють органи державної влади, органи виконавчої влади регіонів, господарючі суб'єкти господарських комплексів, структури, а також широкі верстви населення. Як і в багатьох інших країнах, в Україні і більшості її регіонів відмічається досить високий ступінь готовності до застосування інформаційних технологій як у професійній, так і повсякденній діяльності. Поряд фз цим виникає актуальна проблема виявлення та оцінки можливих економіко-психологічних наслідків інформатизації.

Також відомо, що фактором вдалого розв'язання практичних проблем та розвитку економіки держави, регіонів, господарюючих організацій та громадянського суспільства, заналом науки виступає ефективна трансляція наукового знання, важливу роль в якій відіграють наукові поняття. Тому уточнення поняття інформаційно-психологічної безпеки у сфері забезпечення економічної безпеки регіонів – актуальне наукове завдання. Продуктивність її розв'язку для макро-, мезорівнів та подальшого вивчення відповідних проблем багато в чому залежить від того, чи зможемо ми врахувати системність та цілісність реальності: взаємозумовленість складників досліджуваного явища або процесу, множинність взаємозв'язків з іншими процесами, передусім у соціально-економічній сфері.

Як показує світовий та вітчизняний досвід, інформаційні технології все більше впливають на формування економічних, політичних, соціальних, а також психічних процесів. Слід диференціювати прямий та непрямий вплив інформаційних технологій у межах конкретного регіону на економічну, соціальну та психологічну діяльність. Прямий вплив пов'язаний з «ефектом перетворення» – трансформація опосередкованої діяльності інформаційних технологій у змістовному та структурному аспекті порівняно з традиційним, з виникненням нових форм всього спектру діяльності. Однак цим не вичерпуються економіко-психологічні наслідки інформатизації, оскільки інформатизація на рівні регіону чинить непрямий вплив також на некомп'ютеризовані види економічної, соціальної та психічної діяльності, а отже, на особистість людини загалом.

Особливе місце в інформаційній сфері суспільства як на рівні держави, так і на рівні регіонів займають індивідуальна, групова та масова свідомість людей конкретних територій, яка все більшою мірою в реальних економіко-соціальних обставинах в Україні та її регіонах підлягає агресивним інформаційним впливам, що часто завдає шкоди економіко-соціальному статусу (психічному та моральному здоров'ю громадян), порушує моральні норми життя суспільства, призводить до дестабілізації економіко-соціального, соціально-політичного стану.

У сукупності вищевказаних проблем на рівні регіонів виникає необхідність подальшого

дослідження на методологічному рівні інформаційно-психологічної безпеки в інформаційному суспільстві та економіко-психологічних наслідків інформатизації безпеки регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових публікацій показав, що інформаційна безпека у сфері забезпечення економічної безпеки регіону розглядалась у роботах О.С. Губанової, В.С. Клещ [1], В.Я. Асановича, Г.Г. Маньшина [2], Г.В. Козаченко [3], В.О. Онищенко [3, 4], та ін. Слід відмітити, що інформаційно-психологічна безпека є предметом дослідження в психологічних науках, що є очевидним під час розгляду робіт Ю.Д. Бабаєвої, А.Є. Войскунського [5], Г.В. Грачова [6], Н.А. Лизь, Г.Є. Веселової, А.Є. Лизь [7]. Проблеми економіко-інформаційно-психологічної науки на рівні країни та її регіонів розглянуті в роботах Б.А. Кормич [8], А.В. Манойло, А.І. Петренка, Д.Б. Фролова [9], В.А. Баришпольцев [10], Д.С. Смірнова [11] та ін.

Метою роботи є уточнення сутнісних характеристик інформаційно-психологічної безпеки на методологічному рівні в сфері економічної безпеки регіону та виявлення економіко-психологічних аспектів інформаційно-психологічної безпеки особистості в інформаційному середовищі регіону в трьох системах більш ієрархічного рівня.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під інформаційно-психологічної безпекою розуміється стан захищеності окремих осіб або груп осіб від негативних інформаційно-психологічних впливів та пов'язаних з цим інших життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави в інформаційному середовищі [9, с. 175–176].

Інформаційну сферу (в умовах регіону – інформаційний простір) – сферу діяльності суб'єктів суспільно-економічного життя, пов'язану зі створенням, збором, перетворенням, зберіганням, розповсюдженням та використанням інформації, можливо відповідно до парадигми В. А. Баришпольця [10] розділити на дві складові частини: інформаційно-технічну сферу та інформаційно-психологічну сферу.

Інформаційно-технічна сфера пов'язана з інформаційним забезпеченням всіх сторін життєдіяльності особистості, суспільства, регіону та держави за допомогою використання інформаційних та телекомунікаційних систем. Інформаційно-психологічна сфера утворюється сукупністю людей та інформації, якою вони обмінюються і яку сприймають (наприклад, у сфері реалізації економічних інтересів в межах регіону органи виконавчої влади та громадяни регіону), суспільних відносин (в межах соціально-економічних інтересів), які виникають у

зв'язку з інформаційним обміном (як правило, економіко-соціального характеру) та інформаційно-психологічним впливом на людину – громадянина регіону.

На думку автора, в основі пошуку конструктивних розв'язків у сфері економічної безпеки регіону, в контексті захисту від негативних інформаційно-психологічних впливів повинно бути відповідне концептуальне та науково-методологічне забезпечення. В цьому контексті слід розглядати економіко-психологічні аспекти аналізу непрямого (багатоопосередкованого) впливу інформаційних технологій, який приводить в умовах регіону до зміни традиційних (неінформатизованих) форм діяльності.

Виділимо перелік основних принципів реалізації впливів такого роду:

- принцип розповсюдження перетворень: перетворена під впливом інформаційних технологій діяльність сама стає джерелом наступних перетворень інших видів діяльності;

- принцип зворотних впливів: зміни конкретного виду інформаційної діяльності можуть приводити до зміни неінформатизованих (традиційних) форм тієї ж діяльності;

- принцип генералізації перетворень: психологічні наслідки інформатизації можуть зачіпати не тільки окремі економіко-соціальні та психічні процеси, але і всю особистість, суспільство регіону загалом;

- принцип інтерференції перетворень: одні психологічні наслідки інформатизації накладаються на інші, що може призвести до гіперболізації та до нейтралізації наслідків.

Автором у цьому дослідженні пропонується узагальнене уявлення деяких умов реалізації вказаних принципів, економіко-соціальних і психологічних механізмів та наслідків інформатизації діяльності стосовно мезоекономічного рівня. Запропонований підхід спрямований на підвищення ефективності використання інформаційних технологій в умовах економічного та інформаційного простору (середовища), шляхом мінімізації можливих інформаційно-психологічних наслідків інформатизації та здійснення заходів з контролю та управління процесами перетворення соціально-економічної діяльності під впливом інформаційних технологій в межах сфери економічної безпеки регіону.

Захист індивідуальної, групової та масової свідомості громадян країни (регіону, локальної території) від протиправних інформаційних впливів, передусім в соціально-економічній сфері, становить основний зміст діяльності із забезпечення інформаційно-психологічної безпеки країни та її регіонів – цього відносно нового

і ще недостатньо на методологічному рівні розробленого забезпечення інформаційної безпеки в сфері економічної безпеки регіону.

Все це може знизити стійкість психіки до різних інформаційних впливів соціально-економічного характеру (перегляд тарифів у сфері житлово-комунального господарства регіону, різка зміна цін на перелік життєво важливих продуктів та ін.). Особистість можна вважати стійкою, якщо вона здатна виконати критичний аналіз інформаційної ситуації та інформаційної асиметрії в межах регіонального ринку, оцінку інформація, яка сприймається, та прийняти об'єктивне рішення на основі цієї інформації. Як відмічено в роботі Р.М. Юсупова, нині спостерігається колосальне зростання засобів інформаційного впливу на соціально-економічну оцінку та на психіку людей і суспільну свідомість. Сучасні та перспективні інформаційні технології та засоби дають змогу практично необмежено контролювати та керувати інформаційним впливом на суспільну свідомість [12, с. 137–138].

Проблема інформаційно-психологічної безпеки, в т.ч. у сфері забезпечення економічної безпеки регіону, полягає в сфері міждисциплінарної взаємодії: права, економіки, соціуму, психології та інформаційних технологій. Інформаційні технології сьогодні в умовах процесів глобалізації є основною загрозою інформаційної економіко-соціальної та психологічної безпеки особистості на макро-, мезо- та мікрорівнях. У роботі Ю.М. Кузнецової та Н.В. Чудової розглядаються проблеми в соціально-економічних особистісних змін, які виникають в новій соціальній інформаційній ситуації розвитку особистості, яка задається формуванням Інтернет-культури.

Слід відмітити, що за два останніх десятиліття XXI століття суттєво збільшилась кількість досліджень щодо проблеми інформаційно-психологічної безпеки особистості та впливу інформаційних технологій на свідомість людей. Проте як для закордонних вчених, так і для вітчизняних це питання, зокрема в інформаційній сфері регіонів та локальних територій, залишається відкритим для вивчення (насамперед в умовах інформаційної асиметрії регіону).

Є великі можливості інформаційного впливу на особистість у напрямках соціально-економічного та інформаційно-психологічного впливу за допомогою сучасних засобів масової інформації. По суті, сьогодні засоби масової інформації та Інтернет є структурами, через які населення, бізнес-структури, органи виконавчої влади регіону щоденно, щогодини отримують інформацію про процеси в світі, в регіоні, через які буквально нав'язуються різні

економічні, політико-ідеологічні погляди. Тому не можна не погодитися з тим, що сьогодні засоби масової інформації та Інтернет в Україні можуть виступати і як сила, яка стабілізує обстановку в суспільстві, і як детонатор соціально-економічного вибуху.

Як відомо, засоби масової інформації та телебачення повинні інформувати, просвітлювати та розважати. Звернені безпосередньо до людини та суспільства, вони мають велику силу інформаційного впливу на них. В Україні та її регіонах традиційно з моменту виникнення телебачення та його телекомунікаційні технології стали виконувати функцію «колективного агітатора та пропагандиста» [14, с. 24]. У зв'язку з комерціалізацією засобів масової інформації в Україні, що притаманно для ринкової економіки, з боку телебачення на особистість і суспільство, бізнес-спільноти на макро- та мезорівнях навалився потік реклами, фільми та передачі, які пропагують насилля, садизм, фейк-інформацію тощо. Все це можна класифікувати як несанкціонований доступ до свідомості людей.

Засоби масової інформації формують свідомість масової людини нашого часу, в т.ч. соціально-економічну. Засоби комунікації, ті, що оперують, трансформують, дозують інформацію, стають головними інструментами в сучасному суспільстві. Для підвищення ефективності здійснення власних стратегій використовуються сучасні інформаційні технології, які дозволяють перетворити аудиторію в об'єкт маніпулювання. Масова людина, спрощена, усереднена, схильна до впливу, стає тим самим об'єктом. В.І. Самохвалова відмічає, що свідомість людини виявляється наскрізно структурованою небагатьма, але наполегливо впроваджуваними в неї твердженнями, які, нескінченно трансформуючись засобами інформації, утворюють деякий невидимий каркас із керуючих думок, настанов, обмежень, який визначає та регламентує реакції, оцінки, поведінку публіки [15, с. 39–40].

У сьогоднішньому інформаційному суспільстві від рівня «держава-регіон» до громадян (особистості) характеризується все більшою швидкістю проходження інформаційних потоків (від бізнес-економічних до суспільно-інформаційних), у взаємодії з якими перебуває людська психіка, яка є однією із ланок комунікаційних ланцюгів. Таким чином, завдяки техніко-технологічним досягненням XX століття та початку XXI століття з'явилися якісно нові можливості для засобів масової інформації, які в руках обмеженої частини населення перетворюються в потужний інструмент економічної та інформаційної експансії.

У дослідженнях Ю.Д. Бабаєвої та А.Є. Войсунського [5] обґрунтовується доцільність виділення основних зон психологічного впливу інформатизації. Зокрема, ці автори вважають, що безпосередня взаємодія з інформаційними технологіями та інформаційними системами в межах економічного середовища та інформаційного простору на макро- та мезоекономічному рівнях (виробничої, економічної, навчальної діяльності) утворює центральну зону економіко-психологічних наслідків інформатизації. Слід відмітити, що впритул до неї приймають деякі традиційні форми діяльності, які пов'язані із взаємодією з інформаційними технологіями (наприклад, інформаційний захист від зовнішніх загроз; діяльність, яка пов'язана з вирівнюванням економічної асиметрії та інформаційної асиметрії на макро- та мезорівнях та ін.) До більш віддалених зон можна віднести види людської активності, які не напряму, а опосередковано пов'язані з використанням інформаційних технологій [5, с. 89].

Можна виділити в межах економіко-психологічних наслідків інформатизації дві основні тенденції: афектну та ефектну. Ефектна тенденція характеризується розповсюдженням новоутворень, які виникають у центральній зоні системи економіко-психологічних наслідків інформатизації, в інші, більш віддалені. Прикладом можуть слугувати спроби спілкування з комп'ютером, мобільним смартфоном як із партнером.

Виконані дослідження показали, що при цьому виникає перелік новоутворень у порівнянні з традиційними міжособистісним спілкуванням (ділові перемовини, ділові та особисті контакти та ін.): значно посилюються вимоги до точності формулювань, логічності та послідовності викладення, підвищується (на думку психологів) значення рефлексії, знижується роль емоційно-афективних засобів спілкування (наприклад, за спостереженнями поведінки молоді в громадському транспорті – «феномен смартфона»; використання мобільних телефонів на гаджетів в режимі навчання у вищих навчальних закладах та школах). Також яскраві феномени такого «комп'ютероподібного» спілкування відмічаються в діловій сфері (наприклад, під час взаємодії програмістів із користувачем).

Афектна тенденція полягає в тому, що в інформаційну діяльність привносяться компоненти, які характерні для традиційної діяльності. Такого роду компоненти найчастіше надлишкові та/або факультативні – так, комп'ютери проявляють ініціативу, «шуткують», імітують особистісне спілкування з користувачем та ін. Навіть за відсутності програмно реалізованих передумов для актуалізації афектних тенден-

цій остання найчастіше актуалізується завдяки активності самих користувачів. Як відмічено в роботі К. Брода, такого роду новоутворення нерідко переносяться у внутрішньосімейне спілкування [16].

За допомогою афектних та ефектних впливів у системі економіко-психологічних наслідків інформатизації здійснюється взаємозв'язок між виділеними зонами психологічних наслідків інформатизації та утворюється складна та багато в чому суперечлива структура форм діяльності, які перетворені під впливом інформаційних технологій. У роботі [5] виділення зон економіко-психологічних наслідків інформатизації проводилося за ступенем близькості діяльності, що аналізується, до безпосередньої дії з інформаційними технологіями та в межах виділеного інформаційного поля. На думку автора роботи, стосовно ж самих новоутворень слід диференціювати:

а) локальні перетворення, які відносяться тільки до більш чи менш обмеженого кола психічних явищ;

б) розповсюдженні та глобальні (в т.ч. перетворення особистості в інформаційному просторі загалом) [5, с. 89–90].

При цьому небезпека глобального негативного впливу інформаційних технологій на особистість може бути нейтралізована шляхом психологічної експертизи розроблюваних проектів впровадження нових інформаційних технологій. Необхідно при цьому враховувати, на думку Ю.Д. Бабаєвої, що розповсюдження перетворень відбувається різними шляхами та з допомогою якісно різних психологічних механізмів [5, с. 90]. Велике значення надається проектам, які пов'язані з організацією доступу до Інтернету. Очікується, що когнітивний Інтернет приведе до позитивних глобальних перетворень особистості, а також бізнес-структур шляхом якісної трансформації комунікативної та користувацької діяльності, а також стилю навчальної діяльності у ВНЗ та школах.

Розвиток навичок здійснення пізнавальної діяльності за допомогою Інтернету може стимулювати не тільки розвиток пізнавальних дій у межах традиційної діяльності (реалізація принципу зворотних впливів), але й особистісне зростання. Так, здійснення пошуку необхідної інформації в гіпертексті (нагадує тезерус із системою посилань до релевантних інформаційних джерел) формує готовність ознайомитися з потилежащими поглядами, конкуруючими теоріями з приводу різноманітних явищ економіки, соціології, демографії або суспільного життя. Це розбігається з вихованими «тоталітарним» устроєм навичками ознайомлення лише з господарюючою (можливо, догматичною)

позицією, безальтернативного погодження з єдиною прийнятною точкою зору. В гіпертекстовому просторі активність проявляє сам користувач, який може в будь-який момент покинути гіпертекст, обмежившись ознайомленням з єдиною точкою зору. Для руху в гіпертексті запропонована комп'ютерна метафора «подорожі» або навігації. Навчання навичкам навігації в гіпертексті – свого роду удар по традиціях авторитаризму.

Можливо припустити, що перенесення подібних навичок на роботу з традиційними джерелами інформації буде тільки сприяти зростанню користувачів Інтернету [17, с. 231]. При цьому автори дослідження відмічають, що інтенсивний інтелектуальний та творчий розвиток в умовах економіко-психологічних наслідків інформатизації не гарантує успішність соціальної поведінки – це явище може бути, на їхню думку, феноменом «соціального дисбалансу» [18]. Потребує детального аналізу «синдром залежності від Інтернету», який виникає в результаті тривалого блукання в інформаційному просторі та характеризується сильною залежністю від цієї діяльності (своєрідна «комп'ютерна наркоманія») та втратою контролю над своїми діями. Психологічні наслідки цього явища – соціальна ізоляція (часткова або повна відмова від спілкування з іншими людьми, втрата ділових та дружніх зв'язків, послаблення емоційних реакцій, суттєве звуження сфери інтересів та ін.), втрата роботи.

Проведений аналіз економіко-психологічних наслідків інформатизації надає підстави стверджувати, що під час розгляду різних економіко-психологічних аспектів інформатизації в контексті забезпечення інформаційної безпеки «держава – регіон – підприємство – суспільство – особистість», тобто непрямого впливу глобальної інформатизації, необхідно виявляти конкретні засоби перенесення тих чи інших психічних компонентів, які сформовані в процесі безпосередньої взаємодії з інформаційними технологіями, інформаційними системами, в традиційну некомп'ютеризовану діяльність на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях.

На рис. 1 наведено деякі психологічні механізми впливу інформатизації на особистість.

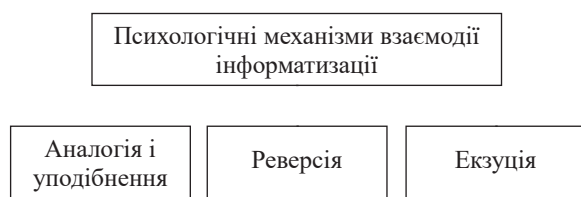

Рис. 1. Психологічні механізми впливу інформатизації

Перенесення навичок роботи з інформаційними технологіями на навички традиційної діяльності може здійснюватися за допомогою аналогій та уподібнення своєї діяльності роботі технічного пристрою. Ш. Текл [19] вводить представлення про комп'ютерну техніку (в тому числі комунікаційні засоби) як про «друге я». Важливе значення має формування неусвідомлюваних суб'єктом тенденцій уподібнення усвідомленого внутрішнього світу комп'ютерів. Ця тенденція проявляється у порівнянні користувачем інформаційних технологій власних інтелектуальних здібностей з можливостями комп'ютерів та комунікаційних засобів і приводить до феноменів персоніфікації та деперсоніфікації [20], до понаддовіри комп'ютерним даним [21], до виникнення страху перед знарядями інформатики [22].

Проблема інформаційної безпеки отримала певний розвиток як у закордонній, так і у вітчизняній науці [23, 24, 25]. Механізм аналогій та уподібнення в основному реалізується в межах досліджень інформаційної безпеки (у вигляді інформаційно-психологічної), які спираються на психологічні дані. Викликаний та зумовлений застосування інформаційних технологій психологічний розвиток у сфері бізнесу та економіки може піти за позитивним, нейтральним або негативним шляхом, хоча самі по собі комп'ютери, операційні системи, браузері, язики програмування та Інтернет не визначають напрям розвитку суб'єкту та суспільства загалом.

Часто відзначається, що інформаційні технології сприяють також виникненню нових видів та форм діяльності, нових навичок, знань, вмінь. Водночас одним із економіко-психологічних аспектів інформатизації є своєрідне відродження переліку раніше вельми значних психологічних компонентів, які потім у значному ступені втратили свою роль. Для визначення цих компонентів можна використовувати механізм, який позначається терміном «ревверсія» (лат. *reversion* – повернення, поворот). Стосовно системи економіко-психологічних аспектів інформатизації прикладом ревверсії є зміна ролі письмової мови. Системи електронної пошти, спілкування у «Вайбері» під час користування смартфоном відродили навички письмового спілкування, які поступово зводили нанівець після появи телефону та радіозв'язку. Спонтанне і зумовлене сценарієм групової діяльності спілкування за допомогою комп'ютерних мереж відбувається в реальному в реальному діяльнісному контексті.

Дослідження показують, що під час аналізу економіко-психологічних аспектів інформатизації важливо враховувати не тільки стимулю-

ючу роль інформаційних технологій та інформаційних мереж для розвитку письмової мови. Під час листування як в бізнес-середовищі, так і в особистісному спілкуванні за допомогою комп'ютерних мереж встановлюються нові форми та новий «етикет» спілкування. Так, в електронному листі прийняти цитувати ті фрагменти попередніх повідомлень, на які надається відповідь, що можна розглядати як елемент інформаційної безпеки.

Водночас сучасні інформаційні технології, а саме системи віртуальної реальності, дають змогу в ранзі механізму реалізувати соціально схвалені форми розповсюдження символічного досвіду. При цьому дослідження дають змогу припустити, що породження та реалізація нових форм символічного досвіду, трансформація процесів уяви, «комп'ютерні мрії» користувачів в інформаційних мережах можуть сприяти виникненню негативних явищ, серед яких – втеча від реальності (наприклад, поглинання комп'ютерними іграми, «Інтернет-залежність» та ін.).

Інформатизацію часто пов'язують із виключенням, відмиранням раніше сформованих, але в подальшому непотрібних навичок, вмій та форм діяльності. Для позначення вказаного явища автори роботи [5] пропонують термін «екзудія» (лат. *exutio* – вилучення, виняток, винищення). Прикладами екзудії є навички обчислення (усного рахунку, добування кореня, зведення в ступінь та ін.). Легкий доступ до інформації та ерудиція витісняють самостійне вироблення нових знань, а використання статистичних пакетів визначає засоби отримання як економічної, так і соціальної інформації.

Побоювання з приводу редукції та деперсоналізації спілкування в інформаційному просторі пов'язуються з поступовим згасанням ролі емоції в традиційному особистому спілкуванні, яке відбувається під прямим або непрямим впливом інформаційних технологій. Аналізуючи «технократичне мислення», В.П. Зінченко та Є.Б. Моргунов «припускають суттєвим для нього примат засобу над метою, мети над сенсом і загальнолюдських інтересами, сенсу над буттям і реальностями сучасного світу, техніки (в тому числі і психотехніки) над людиною і її цінностями» [26, с. 189]. При цьому ці автори справедливо відзначають, що, «віддаючи належне новим способам оперування знаннями, не слід нехтувати досвідом, який сформувався в традиційних формах спілкування та оперувати живими знаннями» [26, с. 27–28].

Разом з тим не всі прогнози про відмирання різних форм та видів традиційної діяльності реалізуються в дійсності. Стосовно комуні-

кативної діяльності інформація не тільки не призводить до звуження сфери спілкування, а навпаки, сприяє розвитку та розширенню зв'язків між людьми за рахунок розширення кола потенційних комунікативних партнерів, розвитку досвіду соціально-економічних (ділових та особистих), знаходження нових підстав та причин вступу в спілкування та ін.

Висновки. За результатами дослідження слід констатувати, що поряд із вивченням особливостей економіко-психологічних аспектів інформатизації в контексті забезпечення інформаційної безпеки на макро- та мезорівнях, та механізмів, які викликані інформаційними технологіями перетворень окремих як соціально-економічних, так і економіко-психічних процесів, велике теоретико-методологічне та практичне значення має дослідження механізмів та шляхів перетворення в послідовності «держава – регіон – суспільство» та особистість загалом.

Такі перетворення в межах глобалізації відбувається під впливом як прямих, так і непрямих економіко-психологічних аспектів інформатизації. Відійшовши від односторонньої – позитивної або негативної – оцінки спостережуваних перетворень у межах економіко-психологічних аспектів інформатизації, необхідно чітко усвідомлювати, що зумовлені інформаційними технологіями глобальні особисті трансформації носять здебільшого амбівалентний характер (тобто соціальної перцепції, анімізму, ритмічної структури спілкування, аутизму).

Слід також констатувати, що нині в Україні та її регіонах інформаційний простір характеризується все зростаючою швидкістю проходження різних інформаційних потоків, у взаємодію з якими вступає людська психіка, яка є однією з ланок комунікаційних ланцюгів, в тому числі в сфері забезпечення економічної та інформаційної безпеки регіону, регіональних економічних інтересів за рахунок застосування інструментарію інформаційно-психологічної безпеки. У зв'язку з цим одним із першочергових практичних завдань стає підготовка людей до глобальних інформаційних змін, подій, учасниками яких вони є або можуть бути.

Результати дослідження показують, що назріла необхідність розроблення теоретико-методологічних положень теорії інформаційних нововведень у послідовності «держава – регіон – суспільство – особистість», оскільки населення України часто опиняється невідповідними до нововведень під час формування інформаційного та цифрового суспільства, вивчення економіко-психологічних аспек-

тів прийняття рішень в умовах інформаційного суспільства, а також розроблення та створення ефективно функціонуючих систем стратегічного планування та економічного розвитку в

умовах сучасного інформаційного (технічного, інтелектуального, психічного) середовища як на макро- та мезорівнях, так і на суспільно-особистому рівні.

Список використаних джерел

1. Губанова Е.С., Клещ В.С. Методологические аспекты анализа уровня неравномерности социально-экономического развития регионов. *Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз*. 2017. Т. 10. № 1. С. 58–75. DOI: 10.15838/esc.2017.1.49.4
2. Асанович В.Я., Маньшин Г.Г. Информационная безопасность: анализ и прогноз информационного воздействия. Минск : Амалфея, 2006. 204 с.
3. Економічна безпека: держава, регіон, підприємство : монографія; в 3-х т. / за заг. ред. В.О. Онищенко та Г. В. Козаченко. Полтава: ПолтНТУ. Т. 1. 2016. 280 с.; Т. 2. 2018. 360 с.; Т. 3. 2019. 348 с.
4. Онищенко В.О., Завора Т.М., Чепурний О.В. Соціальна безпека регіону: теоретичні та прикладні аспекти: монографія. Полтава : ПолтНТУ, 2015. 274 с.
5. Бабаева Ю.Д., Войскунский А.Е. Психологические последствия информатизации. *Психологический журнал*. 1998. № 1. С. 89–100.
6. Грачев Г.В. Личность и общество: информационно-психологическая безопасность и психологическая защита. Москва : ПЕР СЭ, 2003. 301 с.
7. Лызь Н.А., Веселов Г.Е., Лызь А.Е. Информационно-психологическая безопасность в системах безопасности человека и информационной безопасности государства. *Известия ЮФУ. Технические науки*, 2014. № 8. С. 58–66.
8. Кормич Б.А. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи. Київ : Кондор, 2003. 384 с.
9. Манойло А.В., Петренко А.И., Фролов Д.Б. Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны. Москва : Горячая линия – Телеком, 2009. 320 с.
10. Баришполец В.А. Информационно-психологическая безопасность: основные положения. *Радиоэлектроника. Наносистемы. Информационные технологии*. 2013. № 2. С. 62–104.
11. Смирнов Д.С. Информационное обеспечение экономической безопасности субъектов хозяйствования : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05. Санкт-Петербург, 2013. 18 с.
12. Юсупов Р.М. Наука и национальная безопасность : монографія. Санкт-Петербург : Наука, 2006. 290 с.
13. Кузнецова Ю.М., Чудова Н.В. Психология жителей Интернета. Москва : URSS, 2015. 224 с.
14. Федорова О.Н. Информационно-психологическая безопасность личности в информационном обществе. *Вестник ДГТУ*. 2011. № 2(7). С. 21–34.
15. Самохвалова В.И. Массовый человек – реальность современного информационного общества. *Полигнозис*. 2000. № 1. С. 16–34.
16. Brod S. Technostress: The Human Cost Of The Computer Revolution. Addison-Wesley, 1984. 281 p.
17. Nass C.I., Lombard M., Henriksen L., Steuer J. Anthropocentrism and computers. *Behaviour and Information Technology*. 1995. Vol. 14. P. 229–238.
18. Бабаева Ю.Д., Щербакова О.Ю. Проблемы диагностики интеллектуальной и социальной одаренности. *Ежегодник Российского психологического общества*. 1995. Т. 1. Выпуск 2. С. 92–97.
19. Subbotsky E. Foundation of the mind. Children's understanding of reality. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1993. 174 p.
20. Тихомиров О.К., Бабаева Ю.Д., Войскунский А.Е. Общение, опосредствованное компьютером. *Вестник МГУ. Сер. 14. Психология*. 1989. № 3. С. 27–39
21. Сережкина А.Е. Отношение к компьютеру и информационным технологиям как психолого-педагогическая проблема. *Вестник Казанского технологического университета*. 2012. Т. 15. № 23. С. 231–236.
22. Доронина О.В. Страх пред компьютером: природа, профилактика, преодоление. *Вопросы психологии*. 1993. № 1. С. 68–78.
23. Weil M., Rosen L., Wugalter S. The etiology of computerphobia. *Computers in Human Behavior*. 1990. № 6. P. 361–379.
24. Kay R. Exploring the Relationship Between Emotions and the Acquisition of Computer Knowledge. *Computers & Education*. 2008. № 50(4). P. 1269–1283.
25. DOI: 10.1016/j.compedu.2006.12.002.
26. Войскунский А.Е. Информационная безопасность: психологические аспекты. *Национальный психологический журнал*. 2010. № 1. С. 48–53.
27. Зинченко В.П., Моргунов Е.Б. Человек развивающийся. Очерки российской психологии. Москва : Тривола, 1994. 304 с.

References:

1. Gubanova E.S., Kleshch V.S. (2017) Metodologicheskie aspekty analiza urovnya neravnomernosti sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya regionov [Methodological aspects of the analysis of the level of uneven socio-economic development of regions]. *Economic and social changes: facts, trends, forecast*, 10 (1), 58–75. DOI: 10.15838/esc.2017.1.49.4 (in Russian)
2. Asanovich V.Ya., Man'shin G.G. (2006) Informatsionnaya bezopasnost': analiz i prognoz informatsionnogo vozdeystviya [Information security: analysis and forecast of information impact]. Minsk: Amalfey. (in Russian)
3. Onishchenka V.O. ta Kozachenko G.V. (2019) *Ekonomichna bezpeka: derzhava, region, pidpriemstvo : monografiya; v 3-kh t.* [Economical bezpeka: power, region, enterprise: monograph; in 3 t.]. Poltava: PoltNTU. (in Ukrainian)
4. Onishchenko V.O., Zavora T.M., Chepurniy O.V. (2015) *Sotsial'na bezpeka regionu: teoretichni ta prikladni aspekti: monografiya* [Social security in the region: theoretical and applied aspects: monograph]. Poltava: PoltNTU. (in Ukrainian)
5. Babaeva Yu.D., Voyskunskiy A.E. (1998) Psikhologicheskie posledstviya informatizatsii [The psychological consequences of informatization]. *Psychological Journal*, 1, 89–100. (in Russian)
6. Grachev G.V. (2003) *Lichnost' i obshchestvo: informatsionno-psikhologicheskaya bezopasnost' i psikhologicheskaya zashchita* [Personality and society: information and psychological security and psychological defense]. Moscow: PER SE. (in Russian)
7. Lyz' N.A., Veselov G.E., Lyz' A.E. (2014) Informatsionno-psikhologicheskaya bezopasnost' v sistemakh bezopasnosti cheloveka i informatsionnoy bezopasnosti gosudarstva [Information and psychological security in human security systems and state information security]. *News SFU. Technical science*, 8, 58–66. (in Russian)
8. Kormych B.A. (2003) *Informacijna bezpeka: orghanizacijno-pravovi osnovy* [Information security: organizational and legal bases]. Kiev: Condor. (in Ukrainian)
9. Manoylo A.V., Petrenko A.I., Frolov D.B. (2009) *Gosudarstvennaya informatsionnaya politika v usloviyakh informatsionno-psikhologicheskoy voyny* [State information policy in the conditions of information-psychological warfare]. Moscow : Hotline-Telecom. (in Russian)
10. Barishpolets V.A. (2013) Informatsionno-psikhologicheskaya bezopasnost': osnovnye polozhennya [Information and psychological security: basic provisions]. *Radio Electronics Nanosystems. Information Technology*, 2, 62–104. (in Russian)
11. Smirnov D.S. (2013) Informatsionnoe obespechenie ekonomicheskoy bezopasnosti sub'ektov khozyaystvovaniya [Information support of economic security of business entities] (PhD Thesis). St. Petersburg. (in Russian)
12. Yusupov R.M. (2006) *Nauka i natsional'naya bezopasnost' : monografiya* [Science and National Security: Monograph]. St. Petersburg : Science. (in Russian)
13. Kuznetsova Yu.M., Chudova N.V. (2015) *Psikhologiya zhiteley Interneta* [Psychology of the inhabitants of the Internet]. Moscow : URSS. (in Russian)
14. Fedorova O.N. (2011) Informatsionno-psikhologicheskaya bezopasnost' lichnosti v informatsionnom obshchestve [Information and psychological security of the individual in the information society]. *Herald of DSTU*, 2 (7), 21–34. (in Russian)
15. Samokhvalova V.I. (2000) Massovyy chelovek – real'nost' sovremennogo informatsionnogo obshchestva [The mass man is the reality of the modern information society]. *Polygnosis*, 1, 16–34. (in Russian)
16. Brod C. (1984) *Technostress: The Human Cost Of The Computer Revolution*. Addison-Wesley.
17. Nass C.I., Lombard M., Henriksen L., Steuer J. (1995) Anthropocentrism and computers. *Behaviour and Information Technology*, 1 (14), 229–238.
18. Babaeva Yu.D., Shcherbakova O.Yu. (1995) Problemy diagnostiki intellektual'noy i sotsial'noy odarennosti [Problems of diagnosis of intellectual and social giftedness]. *Yearbook of the Russian Psychological Society*, 1 (2), 92–97. (in Russian)
19. Subbotsky E. (1993) *Foundation of the mind. Children's understanding of reality*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
20. Tikhomirov O.K., Babaeva Yu.D., Voyskunskiy A.E. (1989) Obshchenie, oposredstvovannoe komp'yuterom [Computer mediated communication]. *Bulletin of Moscow State University. Ser. 14. Psychology*, 3, 27–39. (in Russian)
21. Serezhkina A.E. (2012) Otnoshenie k komp'yuteru i informatsionnym tekhnologiyam kak psikhologo-pedagogicheskaya problema [Attitude to computer and information technology as a psychological and pedagogical problem]. *Bulletin of Kazan Technological University*, 15 (23), 231–236. (in Russian)
22. Doronina O.V. (1993) Strakh pred komp'yuterom: priroda, profilaktika, preodolenie [Fear of the computer: nature, prevention, overcoming]. *Psychology issues*, 1, 68–78. (in Russian)
23. Weil M., Rosen L., Wugalter S. (1990) The etiology of computerphobia. *Computers in Human Behavior*, 6, 361–379.

24. Kay R. (2008) Exploring the Relationship Between Emotions and the Acquisition of Computer Knowledge. *Computers & Education*, 50 (4), 1269–1283.
25. DOI: 10.1016/j.compedu.2006.12.002.
26. Voyskunskiy A.E. (2010) Informatsionnaya bezopasnost': psikhologicheskie aspekty [Information security: psychological aspects]. *National Psychological Journal*, 1, 48–53. (in Russian)
27. Zinchenko V.P., Morgunov E.B. (1994) *Chelovek razvivayushchiysya. Ocherki rossiyskoy psikhologii* [A man is developing. Essays on Russian psychology]. Moscow : Trivola. (in Russian)

**ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА**

УДК 343.3

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-49>**Білоусова Н.В.**кандидат географічних наук,
доцент кафедри землеустрою та кадастру
Національного авіаційного університету**Лугова А.С.**магістр
Національного авіаційного університету**Левковська Т.А.**старший викладач кафедри вищої математики
Національного авіаційного університету**Bielousova N.V.**

National Aviation University

Luhova A.S.

National Aviation University

Levkovska T.A.

National Aviation University

**ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗЕМЛЕУСТРОЮ
В УМОВАХ СУЧАСНОЇ МІСЬКОЇ ЗАБУДОВИ****ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC PROBLEMS
OF LAND MANAGEMENT IN MODERN URBAN DEVELOPMENT**

Стаття присвячена проблематиці незаконної забудови міст та екологічному стану територій після забудови, де аналітичним маркером є місто Київ загалом та об'єкти несанкціонованого будівництва в ньому зокрема. Розглянуто дані інформаційно-аналітичної системи «Майно» про незаконне будівництво в місті Києві. Для деталізації цього питання запропоновано розгляд ЖК "Grand Park" як об'єкт самовільної забудови в м. Києві з позначенням шару «незаконне будівництво» в інформаційно-аналітичній системі «Майно». Проаналізовано загальний стан окремих адміністративно-територіальних одиниць (за районами) за допомогою інформації Геопорталу містобудівного кадастру. Вивчено проблеми несанкціонованої забудови в місті Києві, надано пропозиції щодо шляхів вирішення проблеми незаконної забудови.

Ключові слова: еколого-економічні фактори, незаконне будівництво, містобудування, екологія, зелена зона, озеленені території, забезпеченість зеленими насадженнями.

Статья посвящена проблематике незаконной застройки городов и экологическому состоянию территорий после застройки, где аналитическим маркером является город Киев в целом и объекты несанкционированного строительства в нем в частности. Рассмотрены данные информационно-аналитической системе «Имущество» о незаконном строительстве в городе Киеве. Для детализации этого вопроса предложено рассмотрения ЖК "Grand Park" как объект самовольной застройки в г. Киеве с указанием слоя «незаконное строительство» в информационно-аналитической системе «Имущество». Проанализировано общее состояние отдельных административно-территориальных единиц (по районам) с помощью информации Геопортала градостроительного кадастра. Изучены проблемы несанкционированной застройки в городе Киеве, предоставлены предложения касательно путей решения проблемы незаконной застройки.

Ключевые слова: еколого-економічні фактори, незаконне будівництво, градостроїтельство, екологія, зелена зона, озеленені території, забезпеченість зеленими насадженнями.

The work deals with the problems of illegal construction of cities without approved projects, with significant deviations from the project and violation of building codes. A dwelling house, building, structure, other real estate is considered to be self-contained construction or illegal construction, if constructed or under construction on a plot of land that has not been earmarked for this purpose, or without a proper permit or properly approved project, or with significant violations of building codes and rules. Illegal construction is an urgent problem in our city. Developers do not adhere to building codes, which leads to the risk of living in these buildings and the demolition of neighboring homes, destroying green, landscape and recreational areas. Building such zones worsens the environmental conditions of the city. Construction companies do not follow the current legislation of Ukraine and imply liability. The ecological status of the city by post-construction areas, where the city of Kyiv as whole and certain objects of unauthorized construction in the city, act as an analytical marker are also considered. The information of the information-analytical system "Property" concerning illegal construction in the city of Kiev is considered. In order to elaborate on this issue, an analysis of the unfinished construction of the Grand Park residential complex was conducted. It was proposed as a topic of unauthorized development in Kiev, indicating the layer of "illegal construction" owned by the Information-analytical system. The general situation of individual administrative-territorial units by districts is analyzed using information from the geo-portal of the city cadaster. Problems due to the unauthorized development of the city of Kyiv are analyzed and suggestions are made on ways to solve the problems of illegal development. An important problem of illegal construction and overdevelopment is the destruction of green areas in the city, as green areas play a major role in urban development. Environmental improvements have been considered to develop options. Integrated development of the green zone of Kyiv 2010.

Key words: environmental and economic factors, unlawful service, public parking, environmental protection, green area, green areas, security with greenery.

Постановка проблеми. Самовільне будівництво як будівництво без відповідного дозволу та затвердженого проекту, що має істотні відхилення від проекту, а також грубі порушення основних будівельних норм і правил є актуальною проблемою в Україні впродовж останніх десятиліть.

Сьогодні проблема самовільного будівництва у сфері нерухомості є найбільш гострою та невирішеною. По-перше, виникнення самовільних споруд викликане низьким рівнем правової відповідальності забудовника за неправомірні дії з об'єктом нерухомості (землею) на певній території. По-друге, високий рівень самовільно побудованих, реконструйованих, перепланованих об'єктів нерухомості характеризується складним механізмом отримання дозвільної та проектної документації в організаціях, дотичної до дозвільних документів на будівництво.

Такі особливості відносин між дозвільними державними організаціями та забудовником створюють певні правові колізії в плануванні містобудування за рахунок незаконно побудованого житлового фонду та впливають на загальний екологічний стан зелених і рекреаційних зон забудованих територій.

Для висвітлення проблематики з незаконної забудови міст ми взяли місто Київ, що має різноманітну містобудівну структуру й значні показники незаконної міської забудови, а для практичної деталізації проблеми зупинимось на особливостях будівництва житлового комплексу "Grand Park".

На початку 2018 року в Києві налічувалося 67 незаконних будівництв (влітку 2018 року –

71 забудова). На початок 2019 року точні дані щодо кількості об'єктів незаконної забудови в місті Києві відсутні. Необхідний плановий аналіз ситуації щодо кількісно-якісних показників побудованих об'єктів, які мають статус незаконних забудов для подальшого визначення шляхів вирішення цієї проблеми.

Таким чином, проблематика незаконної забудови міських територій на прикладі великих населених пунктів, яким є місто Київ, є актуальною та своєчасною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більша частина наукових публікацій з містобудівної тематики присвячена теоретико-методологічним аспектам містобудування та інноваційним технологіям у цій галузі. Цікавими, на нашу думку, є наукові праці Г. Дубеліра, що є першим українським ученим, який комплексно досліджував проблеми містобудування, розвитку мережі міського транспорту та впровадження структури міського господарювання. Йому належать розроблення та публікація перших курсів лекцій «Планування міст» (1910 рік) (Dubelier, 1910), «Міські вулиці і бруківки» (1912 рік) (Dubelier, 1912).

О. Єйгорн, створюючи генеральний план міста Харкова, вперше в Україні застосував ідею мікрорайонування паралельно з американцями Т. Адамсом та К.-А. Перрі, увівши поняття «мікрорайон».

І. Малозьомов, створюючи генеральні плани Запоріжжя, Кривого Рогу, Маріуполя, використав принцип кваліметричного прогнозування.

У відомій монографії «Планування міст» П. Хаустов і Г. Шпаровський (Haustov,

Shparovsky, 1931) висловлюють низку цікавих зауважень щодо концепції урбанізму, характеру міста, його технічної організації, упорядкованості містобудування [2; 3].

Однією з найактуальніших сфер інтересів науковців у галузі містобудування середини та кінця XX сторіччя була теорія системи населених місць, у якій актуальним питанням було функціонування міста й регіональних систем міст в Україні. Паралельно з роботами московської містобудівної школи (В. Бабуров, О. Гутнов, В. Давидович, В. Лавров, І. Смоляр та інші науковці) проводились дослідження таких учених, як Г. Заблоцький, Г. Лаврик, В. Нудельман, І. Родичкін, В. Тімохін, І. Фомін.

Підсумовуючи містобудівні погляди українських вчених у XX сторіччі, зауважимо, що теорія містобудування на зламі XX та початку XXI сторіччя містила проблеми функціональної структури міста. Особливістю другого десятиріччя стала проблема незаконного будівництва як феномена сучасного розвитку українського суспільства.

Метою статті є аналітико-правове оцінювання процесу незаконної забудови міста Києва на прикладі ЖК "Grand Park" та екологічний стан зелених зон у межах досліджуваної території з наданням пропозицій щодо шляхів вирішення проблеми незаконної забудови.

Для досягнення поставленої мети вирішувались такі завдання:

- оцінювання кількісно-якісних показників об'єктів нерухомості, які підпадають під статус незаконних забудов;
- аналіз районної забудови міста Києва щодо незаконної забудови територій;
- визначення проблем незаконної забудови та надання пропозицій щодо шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Згідно з нормативно-правовими документами (ст. 23 Закону України «Про планування і забудову територій» від 20 квітня 2000 року № 1699-III) під будівництвом розуміється не тільки здійснення нового будівництва, але й реконструкція, реставрація, капітальний ремонт, облаштування об'єктів містобудування, розширення й технічне переоснащення підприємств. З огляду на це визначення негативні наслідки самовільного будівництва наступлять у всіх випадках незалежно від його форм.

Стаття 376 Цивільного кодексу України дає тлумачення поняття «самовільне будівництво» таким чином: «житловий будинок, будівля, споруда, інше нерухоме майно вважаються самовільним будівництвом, якщо вони побудовані або будуються на земельній ділянці, яка не була відведена для цієї мети, без належного дозволу

або належним чином затвердженого проекту, з істотними порушеннями будівельних норм».

Забудовник, який здійснив або здійснює самовільне будівництво нерухомого майна, не набуває права власності на нього, а це означає, що за наявності однієї з перерахованих ознак об'єкт нерухомості може вважатися самовільно побудованим.

Портал "Domik.ua" регулярно складає перелік незаконних будівельних об'єктів Києва, аналізуючи електронний містобудівний кадастр Київської міської державної адміністрації (рис. 1).

У січні 2018 року в столиці було зафіксовано 67 незаконних житлових новобудов. За шість місяців їх кількість зросла, і за станом на 2 липня 2018 року в Києві налічується 71 незаконна забудова.

У Департаменті містобудування та архітектури Києва статус незаконних надають тим будівництвам, будівельна документація проєктів яких не відповідає вимогам чинного українського законодавства, але забудовники ведуть будівельні роботи, незважаючи на це [2].

Порівняльна характеристика кількісно-якісних показників незаконної забудови міста Києва за адміністративно-територіальним поділом (районами) показала, що рівень будівництва незаконних будівель у різних районах столиці різниться: максимальні показники проблемних об'єктів мають Дніпровський та Шевченківський райони; середні показники – Подільський, Голосіївський та Дарницький райони; нижче середнього – Деснянський, Солом'янський, Святошинський і Печерський райони; найнижчі показники має Оболонський район (рис. 2).

Такий розподіл за кількісно-якісними показниками пояснюється територіальними особливостями (віддаленість чи наближеність району до центру міста Києва), наявністю чи відсутністю щільної розгалуженої виробничої та міської інфраструктури, щільністю забудов селітебного господарства тощо.

Цікавим фактом є те, що найбільш популярними для незаконної забудови виявились території центральних районів Києва, які мають історико-культурну цінність, певна частина будинкового фонду належить до реєстру пам'яток історії, архітектури та містобудування.

Найактуальніші дані незаконної забудови можна знайти на інформаційно-аналітичній системі «Майно» (ІАС «Майно» – це система, яка дає змогу швидко отримувати інформацію про майнові та інші об'єкти міської території) (рис. 3).

Система надає величезну кількість інформації: від обліку комунального майна та неза-

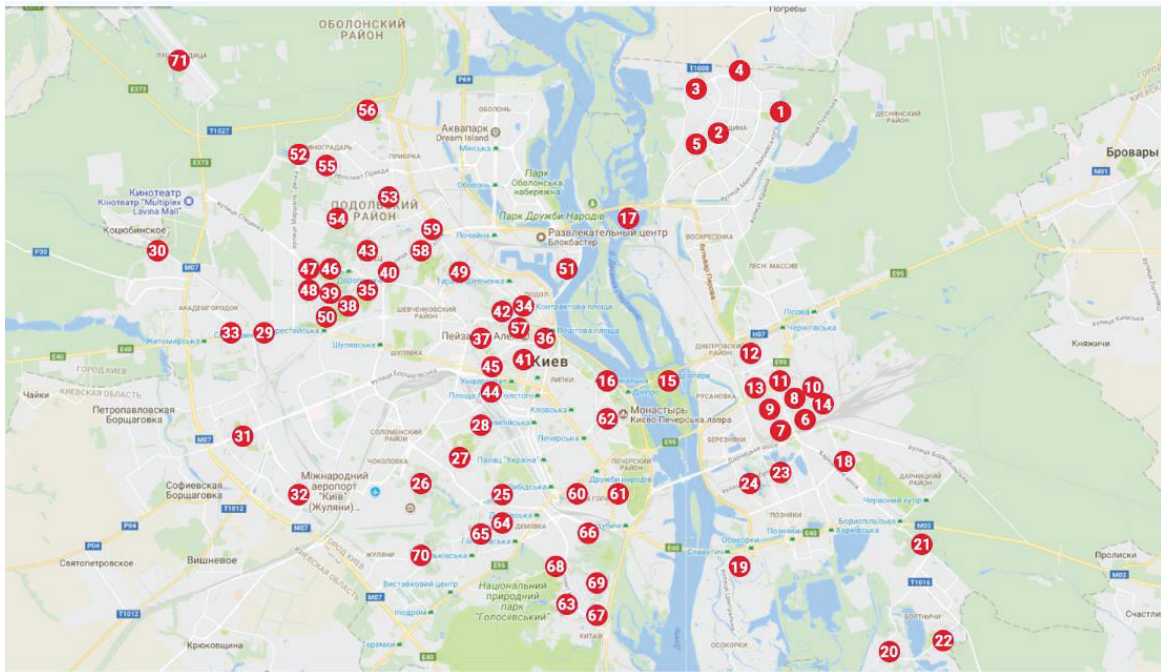

Рис. 1. Картосхема незаконних забудов у місті Києві в другій половині 2018 року

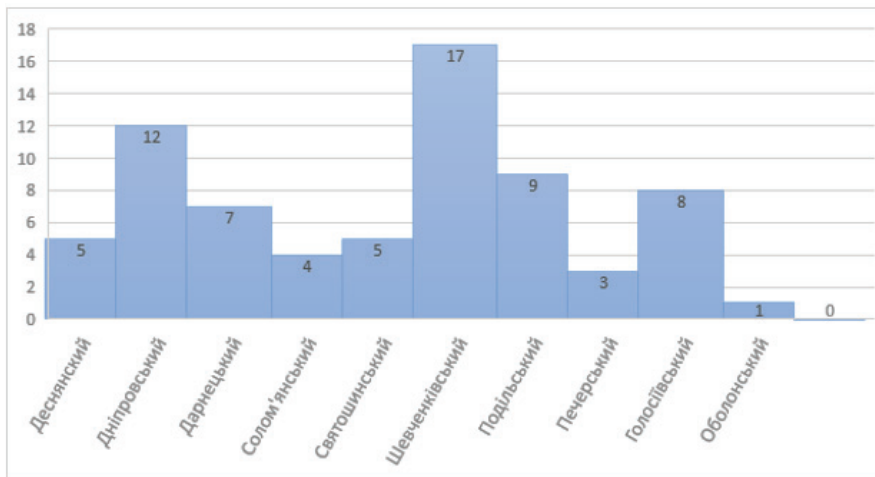

Рис. 2. Кількість незаконних забудов по районах м. Києва

конної забудови до моніторингу доріг і надання містобудівної документації. Вона створена для оперативного й ефективного прийняття управлінських рішень, пов'язаних з використанням майнового комплексу та сталого соціально-економічного розвитку міста.

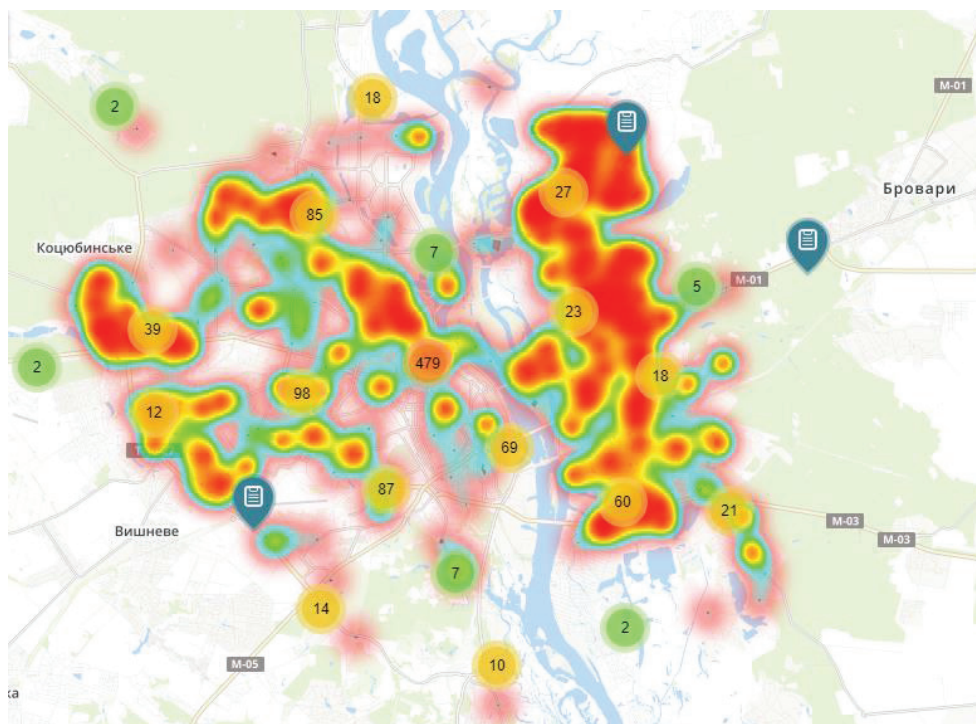
Для практичної деталізації проблеми незаконної забудови розглянемо житловий комплекс "Grand Park", що розташований у Шевченківському районі на вулиці Олени Теліги, 25 (рис. 4).

Недобудована будівля становить значну небезпеку для місцевих жителів. Громада вимагала знести цю будівлю, розчистити майданчик й облаштувати там місце для відпочинку або об'єкт соціальної інфраструктури.

Згідно з інформацією на сайті міжвідомчого центру за такою адресою в Києві будують житловий будинок із вбудовано-прибудованими приміщеннями та підземним паркінгом.

Забудовником цього проекту є ТОВ «Алімпекс-Мартінгер». За даними моніторингу для об'єкта реєстрували містобудівні умови у вигляді архітектурно-планувального завдання, що отримало номер 05-1159. У 2007 році для зведення комплексу отримали дозвіл на виконання будівельних робіт.

У I кварталі 2008 року розпочалася реалізація проекту будівництва ЖК "Grand Park". Заявленим строком введення в експлуатацію є IV квартал 2010 року. У зв'язку з економічною кризою в Україні з III кварталу 2008 року будівництво об'єкта призупинилось. Нині територія ЖК "Grand Park" перетворилась на велике звалище з видом на Дорогожицький парк. Недобудована будівля вже неодноразово горіла. Будівництво визнано незаконним. Забудовник не зареєстрував карту порушення благоустрою для відновлення території після будівництва. 31 липня 2015 року районне управління поліції почало досудове розслідування за фактом незаконного будівництва. Нині ведуться

**Рис. 3. Дані системи ІАС «Майно»
про незаконне будівництво в місті Києві (2018 рік)**

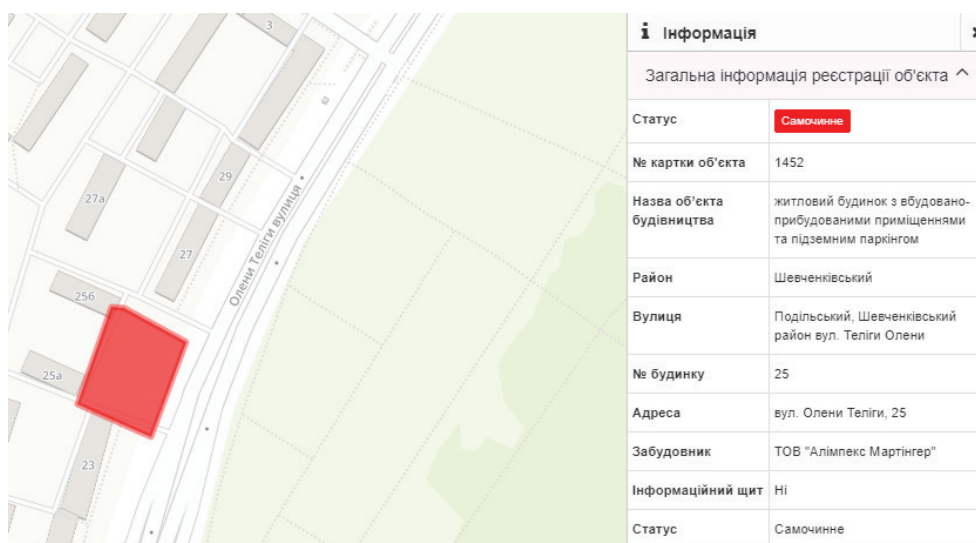

Рис. 4. ЖК "Grand Park" (за даними системи «Майно»)

роботи для покращення будівельних норм на території забудови.

Існує ціла низка причин, які сприяють «розквіту» незаконного будівництва.

1) Простежується ситуація, коли правоохоронні й різноманітні контролюючі органи починають перевірки сумнівних будівництв тільки тоді, коли вони вже перебувають на стадії завершення.

2) Справжні громадські слухання стосовно скандальних забудов ініціюють самі меш-

канці, коли виходять зносити паркани будмайданчиків.

Для вирішення проблеми незаконного будівництва у м. Києві слід прийняти генеральний план розвитку міста Києва, що дасть змогу мешканцям міста чітко знати, яким чином розвиватиметься його район та Київ загалом, що планують ще збудувати. Затвердження цього плану відбуватиметься відкрито із залученням громадськості. Саме таким рішенням ми зможемо розв'язати багато конфліктів, які, на жаль, ще існують.

Зелені зони відіграють велику роль у містобудуванні. Зелені насадження – це краще середовище для оздоровлення та рекреації населення. Створення насаджень – це не лише засіб поліпшення екологічних умов життя в окремих населених пунктах, але й один з основних.

В Програмі «Комплексного розвитку зеленої зони м. Києва на 2010 рік» зазначено, що територія зелених насаджень усіх видів у межах міста, згідно зі звітними даними, становить 56,5 тис. га, або 67,4% всієї площі міста, зокрема 21,6 тис. га перебувають у межах міської забудови. Фактична забезпеченість зеленими насадженнями населення м. Києва з міськими лісами становить $215,2 \text{ м}^2/\text{ос.}$, а в межах міської забудови – $82,3 \text{ м}^2/\text{ос.}$

У 2002 році на одного киянина припадали $16,9 \text{ м}^2$ зелених зон загального користування, тобто парків і скверів. Згідно з Генпланом у Києві не заплановано знищення жодної зеленої зони до 2020 року, адже парків у місті й так недостатньо: відповідно до наявних норм, на одного постійного мешканця столиці має припадати 20 м^2 зелених зон.

Цифрові показники площ орієнтовні й мають бути уточнені під час установлення меж та проведення інструментальної зйомки, але з огляду на дані «Програми розвитку зеленої зони Києва до 2010 року (продовженої до 2020 року) та концепції формування зелених насаджень в центральній частині міста» є фактичні показники забезпеченості по місту за адміністративними районами.

Останніми роками площа зелених зон стрімко скорочується, а саме віддається під забудову, частіше незаконну, що впливає на якість атмосферного повітря та кліматичні умови міського середовища.

Порівнюючи забезпеченість зеленими насадженнями в межах міської забудови ($82,3 \text{ м}^2/\text{ос.}$) і з міськими лісами ($215,2 \text{ м}^2/\text{ос.}$), бачимо, що різниця кардинально велика.

Загальний рівень забруднення повітря в Києві вище середнього по Україні та оцінюється фахівцями як високий. Найбільш значущими складовими екосистеми є повітряний басейн міста та зелені зони. Міжнародні експерти провели дослідження у 215 містах світу, Київ у міжнародному рейтингу посідає 29 місце за забрудненням.

Висновки з проведеного дослідження. Сьогодні самочинно здійснене будівництво є попу-

Рис. 5. Екологічна карта Києва

лярним явищем, тому це поняття охоплює не тільки випадки зведення нових об'єктів нерухомості з порушенням або недотриманням необхідної процедури, але й, наприклад, випадки перепланування, що пов'язані зі збільшенням житлової площі приміщення.

Попри всі намагання влади боротися в м. Києві з незаконними забудовами, ця проблема залишається гострою та актуальною. Причинами такої ситуації є відпрацьована система та механізм забудови території без наявної нормативно-правової документації, відсутність настання індивідуальної відповідальності за порушення норм і правил забудови, системи прозорого регулювання відносин між державними структурами в галузі будівництва та забудовником.

Для вирішення проблеми забудови зелених зон доцільно на основі даних відобразити найбільш критичні райони з найнижчими показниками, такі як Дарницький, Святошинський та Солом'янський, для яких вкрай важливо створити нові зелені насадження, а також відповідним чином змінити програми їх розвитку, наслідком чого має стати збільшення показника забезпеченості населення озелениними територіями та формування принципів елементів екосистеми міста Києва.

Доки не будуть вирішені ці та інші питання, проблема незаконної забудови буде актуальною в кожному місті України.

Список використаних джерел:

1. Цивільний Кодекс : стаття 376 від 16 січня 2003 року № 435-IV / Верховна Рада України. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n2039>.
2. Земельний Кодекс : Закон України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» від 10 листопада 1994 року № 239/94-ВР IV / Верховна Рада України. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/208/94-%D0%B2%D1%80>.
3. Environmental orientation of consumer behavior: motivation component / S. Smerichevskiy, T. Kniazieva, Yu. Kolbushkin, I. Reshetnikova, A. Olejniczuk-Merta. *Problems and Perspectives in Management*. 2018. Vol. 16. No. 2. P. 424–437. URL: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16\(2\).2018.38](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16(2).2018.38).
4. Інформаційно-аналітична система «Майно». URL: <https://gis.kievcity.gov.ua>.
5. Містобудівний кадастр Києва. URL: <https://mkk.kga.gov.ua>.
6. Новаковська І. Управління міським землекористуванням : монографія. Київ : Аграрна наука, 2016. 304 с.
7. Новаковська І. План земельно-господарського устрою населеного пункту. *Довідник із землеустрою* / за ред. Л. Новаковського. 4-те вид., перероб. і доп. Київ : Аграрна наука, 2015. С. 281–286.
8. Хаустов П., Шпаровський Г. Планування міст. Харків ; Київ, 1931. С. 19–20.
9. Novakovska I., Bulgakov V., Ivanov S., Dukulis I. Formation of sustainable land-use systems in erosion dangerous landscapes. *Engineering for rural development* : 17 International Scientific Conference (May 23–25, 2018). Latvia University of Life Sciences and Technologies Faculty of Engineering. Vol. 17. P. 378–386.
10. Екологічна карта міста Києва: Бюро технічного нагляду. URL: <http://www.btn.kiev.ua/ekologicheskaya-karta-kieva.html>.
11. Kniazieva T., Smerichevskiy S. Atia Walid. Assessment of marketing activity management in territorial units: theoretical-methodological approach. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4. No. 4. P. 326–333. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-4-326-333>.

References:

1. Tsyvil'nyy Kodeks: Stat'ya 376 vid 16.01.2003 № 435-IV / Verkhovna Rada Ukrayiny // Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrayiny". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n2039>.
2. Zemel'nyy Kodeks : Zakon Ukrayiny "Pro vidpovidal'nist' za pravoporushennya u sferi mistobudivnoy diyal'nosti" vid 10.11.94 N 239/94-VR IV / Verkhovna Rada Ukrayiny // Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrayiny". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/208/94-%D0%B2%D1%80>.
3. Smerichevskiy S., Kniazieva T., Kolbushkin Yu., Reshetnikova I., Olejniczuk-Merta A. Environmental orientation of consumer behavior: motivation component // Problems and Perspectives in Management. 2018. Vol. 16. No. 2. P. 424–437. URL: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16\(2\).2018.38](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16(2).2018.38).
4. Informatsiyno-analitychna systema "Mayno" // URL: <https://gis.kievtsity.gov.ua>.
5. Mistobudivnyy kadastr Kyyyeva. URL: <https://mkk.kga.gov.ua>.
6. Novakovs'ka I. Upravlinnya mis'kym zemlekorystuvanniam : monohrafiya. K. : Ahrarna nauka, 2016. 304 s.
7. Novakovs'ka I. Plan zemel'no-hospodars'koho ustroyu naselenoho punktu. Dovidnyk iz zemleustroyu / za red. L. Novakovs'koho. 4-te vyd., pererob. i dop. K. : Ahrarna nauka, 2015. S. 281–286.
8. Khaustov P, Shparovs'kyu H. Planuvannya mist. Kh. ; K., 1931. S. 19–20.
9. Novakovska I., Bulgakov V., Ivanov S., Dukulis I. Formation of sustainable land-use systems in erosion dangerous landstapes. 17 International Scientifics Tsonferentse "Engineering for rural development". Volume 17, May 23–25, 2018 / Latvia University of Life Scientists and Technologies Fatuity of Engineering. S. 378–386.
10. Ekolohichna karta mista Kyyyeva: Byuro tekhnichnoyi nahlyadu. URL: <http://www.btn.kiev.ua/ekologicheskaya-karta-kieva.html>.
11. Kniazieva T., Smerichevskiy S. Atia Walid. Assessment of marketing activity management in territorial units: theoretical-methodological approach. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4. No. 4. P. 326–333. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-4-326-333>.

Дубовіч І.А.кандидат географічних наук,
доцент кафедри екологічної економіки
Національного лісотехнічного університету України**Сенета З.Я.**аспірант кафедри екологічної економіки
Національного лісотехнічного університету України**Dubovych Ion**

Ukrainian National Forestry University

Seneta Zoriana

Ukrainian National Forestry University

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З ДЕРЖАВАМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ

ECONOMIC AND LEGAL FEATURES OF CROSS-BORDER COOPERATION OF UKRAINE WITH THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION IN THE FIELD OF RURAL TOURISM

У статті розглянуто економіко-правові особливості транскордонного співробітництва України із сусідніми державами Європейського Союзу у сфері сільського туризму. Розкрито сутність транскордонного співробітництва. Проаналізовано нормативно-правове забезпечення транскордонного співробітництва України й держав Європейського Союзу у сфері сільського туризму. Звернено увагу на необхідність транскордонної співпраці України із сусідніми державами Європейського Союзу для успішного розвитку цієї сфери туризму. Виявлено існування певних проблем у реалізації державної політики щодо транскордонного співробітництва. Розроблено заходи, спрямовані на вдосконалення економіко-правового регулювання транскордонної співпраці у сфері сільського туризму. Окреслено пріоритетні напрями ефективного розвитку транскордонного співробітництва у сфері сільського туризму.

Ключові слова: сільський туризм, туризм, транскордонне співробітництво, Європейський Союз, туристично-рекреаційний потенціал, прикордонні регіони.

В статье рассмотрены экономико-правовые особенности трансграничного сотрудничества Украины с соседними государствами Европейского союза в сфере сельского туризма. Раскрыта сущность трансграничного сотрудничества. Проанализировано нормативно-правовое обеспечение трансграничного сотрудничества Украины и государств Европейского союза в сфере сельского туризма. Обращено внимание на необходимость трансграничного сотрудничества Украины с соседними государствами Европейского союза для успешного развития этой сферы туризма. Выявлено существование определенных проблем в реализации государственной политики по трансграничному сотрудничеству. Разработаны меры, направленные на совершенствование экономико-правового регулирования трансграничного сотрудничества в сфере сельского туризма. Определены приоритетные направления эффективного развития трансграничного сотрудничества в сфере сельского туризма.

Ключевые слова: сельский туризм, туризм, трансграничное сотрудничество, Европейский союз, туристско-рекреационный потенциал, приграничные регионы.

European experience shows that the creation of a cross-border partnership creates significant benefits for cross-border regions and enables the active involvement of public, private organizations and the third sector on both sides of the border, the use of their knowledge and interests in cross-border activities in the field of rural tourism. The development of cross-border cooperation can be seen as one of the vectors of Ukraine's movement towards European integration, as well as an opportunity for economic, social and cultural growth of border territories and regions. The role of cross-border cooperation is extremely important, as cross-border cooperation is not only an instrument for the development of

border areas, but also contributes to enhancing people-to-people contacts and the interpenetration of civil society values across European borders. The state proclaims tourism one of the priority directions of economic and cultural development and creates conditions for tourism activity, the implementation of which is based on a clear economic and legal basis, and the Law of Ukraine "About Tourism" is the main document regulating the implementation of tourist activity in Ukraine. The article deals with economic and legal features of cross-border cooperation of Ukraine with the neighboring countries of the European Union in the field of rural tourism. The essence of cross-border cooperation is revealed. The normative legal support of cross-border cooperation of Ukraine and the European Union countries in the field of rural tourism is analyzed. Attention is drawn to the need for cross-border cooperation between Ukraine and the neighboring countries of the European Union for the successful development of this field. There were identified some problems in the implementation of state policy on cross-border cooperation. Measures aimed at improving the economic and legal regulation of cross-border cooperation in the field of rural tourism have been developed. Priority directions of effective development of cross-border cooperation in this field are outlined.

Key words: rural tourism, tourism, cross-border cooperation, European Union, tourist and recreational potential, border regions.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку транскордонного співробітництва України з країнами Європейського Союзу (ЄС) у сфері сільського туризму потребує вдосконалення національного законодавства згідно із сучасними європейськими стандартами. Розвиток сільського туризму згідно з Програмою транскордонної співпраці між Україною та ЄС передбачає не тільки підвищення привабливості прикордонних регіонів для вітчизняних та зарубіжних туристів, але й реалізацію інших цілей, таких як розвиток малого й середнього бізнесу, створення нових робочих місць та налагодження тісніших контактів між жителями сусідніх держав.

Туристично-рекреаційний потенціал є важливим елементом розвитку регіонів. Врахування специфіки розвитку сільського туризму посідає вагомe місце в розвитку транскордонного співробітництва. Розширення та поглиблення економічної співпраці європейських країн ведуть до того, що прикордонні регіони все частіше стають зонами міжнаціональних контактів, тому оцінювання наявного туристично-рекреаційного потенціалу та ефективності його використання є актуальним питанням сьогодення. Важливим є економічне та соціальне значення розвитку туризму у сільській місцевості для кожної окремої країни, адже збільшення кількості гостинних осель стимулює розвиток відповідної сільської інфраструктури, створює можливості для територіальних громад сіл та селищ стосовно залучення додаткових коштів до місцевих бюджетів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі теоретичні та практичні питання, пов'язані з дослідженням туристично-рекреаційного потенціалу територій та ролі сільського туризму у транскордонному співробітництві, висвітлені в працях відомих учених, таких як М.О. Гусєв, В.В. Демченко, О.П. Жук, Н.А. Мікула, Є.Е. Матвеев, Л.В. Савош, В.В. Толкованов,

І.Р. Тимечко, О.З. Федоришин, Ю.О. Цибульська, О.Б. Цисінська. Деякі аспекти економіко-правового регулювання сільського туризму відображені в наукових працях Ю.В. Алексеєвої, В.Д. Бакуменка, О.О. Білоус, І.В. Валентюк, Ю.В. Вишневіської, М.І. Габи, Д.Г. Дармостука, Ю.О. Куца, О.Б. Коротич, М.М. Костриці, Н.Й. Коніщевої, В.І. Лугового, О.Ю. Лебединської, О.Ю. Оболенського, Є.В. Ромата, М.І. Пірен, А.О. Чечель, М.М. Туріянської, Т.І. Ткаченко, І.В. Черниш та інших учених.

Велику увагу в роботах вітчизняних учених звернено на організацію та планування розвитку сільського туризму, визначення передумов його становлення та запозичення європейського досвіду ведення цієї сфери туризму. Однак з огляду на актуальність розвитку сільського туризму в Україні виникає необхідність більш глибокого дослідження економіко-правових особливостей транскордонного співробітництва України з державами Європейського Союзу у цій сфері туризму. Співпраця в цьому напрямі сприятиме ефективному просуванню національного туристичного продукту на ринок європейських країн, залученню до європейського інформаційного простору, пошвавленню євроінтеграційних процесів в Україні, зростанню національного туристичного іміджу на міжнародному рівні.

Метою статті є вивчення економіко-правових особливостей транскордонного співробітництва України з державами Європейського Союзу у сфері сільського туризму та розробленні пропозицій щодо вдосконалення економіко-правового регулювання цієї сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розширення процесів глобалізації у сучасному світі веде до зростання ролі транскордонного співробітництва, внаслідок чого в житті регіонів та міських і сільських громад відкриваються нові шляхи та можливості для активізації господарської діяльності на віддалених периферій-

них територіях, що сприяє підвищенню їх конкурентоспроможності [1, с. 8].

Економіко-правову основу транскордонної співпраці у сфері сільського туризму складають Конституція України (від 28 червня 1996 р.) [2], Закон України «Про транскордонне співробітництво» (від 24 червня 2004 р.) [3], Закон України «Про туризм» (від 18 листопада 2003 р.) [4], міжнародні договори України, які регулюють цю сферу відносин.

Транскордонне співробітництво включає співпрацю суміжних територій сусідніх держав, тобто визначальною для нього є наявність державного кордону. Там, де проходять сучасні кордони між державами, по різні їхні боки століттями проживають народи, котрі й досі зберігають спільні елементи мови й культури, схожі звичаї та традиції, а через нерівномірність розвитку сусідніх країн у прикордонних областях переплітаються минуле, сьогодення й майбутнє кожного народу. Країни ЄС набули значного досвіду транскордонної співпраці, спрямованої на стирання відмінностей у рівні економічного достатку, соціальної захищеності, охорони здоров'я, освіти, екологічної безпеки та інших чинників. Транскордонне співробітництво є одним з найбільш дієвих інструментів на шляху просування до ЄС на регіональному рівні, зокрема, через активну участь територіальних громад прикордонних країн у співпраці з сусідами [5, с. 2].

Україна проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури й створює умови для туристичної діяльності, здійснення якої базується на чіткій економіко-правовій основі, а Конституція України (ст. 45) гарантує право на відпочинок для всіх громадян України [2].

Закон України «Про туризм» [4] є основним документом, що регулює здійснення туристичної діяльності. У ньому встановлені загальні правові, організаційні та соціально-економічні принципи реалізації державної політики України у галузі туризму. В Україні існує проект Закону України «Про сільський та сільський зелений туризм» [6] (від 23 жовтня 2003 р.), але досі він ще не прийнятий.

Нормативно-правову базу транскордонної співпраці між Україною та європейським співтовариством у сфері туризму складають Закон України «Про туризм» (від 18 листопада 2003 р.), Закон України «Про курорти» (від 5 жовтня 2000 р.), Закон України «Про музеї та музейну справу» (від 29 червня 1995 р.), Гаазька декларація Міжпарламентської конференції по туризму ООН (від 14 квітня 1989 р.), Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (від 4 жовтня 1988 р.), Хартія Всесвітньої

туристичної організації (ЮНВТО) (від 1 січня 1985 р.), Глобальний етичний кодекс туризму Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО) (від 1 жовтня 1999 р.).

Економіко-правову основу міжнародного співробітництва в галузі туризму становлять міжнародні договори України, укладені відповідно до Закону України «Про міжнародні договори України» (від 29 червня 2004 р.). Держава сприяє розширенню та зміцненню міжнародної співпраці в галузі туризму на принципах і нормах, розроблених Всесвітньою туристичною організацією (ВТО).

Водночас в Україні головним документом, що визначає регіональну політику у сфері транскордонного співробітництва, є Державна Стратегія регіонального розвитку України. Одним з інструментів реалізації цієї Стратегії є державні програми розвитку транскордонного співробітництва.

Програми транскордонного співробітництва дають змогу розв'язати багато регіональних проблем, зокрема розвивають малий та середній бізнес, туризм, торгівлю, транспорт, прискорюють впровадження новітніх технологій. Саме міжнародні проекти є тими «точками росту», які помітно впливають і на економіку, і на рівень культури держави загалом [5, с. 3].

Розвиток транскордонного співробітництва між Україною та країнами ЄС здійснюється на лінії спільного кордону (1 390 км) з такими країнами, як Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія (табл. 1) [7, с. 27].

Транскордонні регіони мають особливі можливості для використання спільної ресурсної бази, реалізації спеціальних проєктів та програм. Зокрема, нині Україна бере участь у реалізації чотирьох програм в рамках Європейського інструменту політики сусідства на 2016–2020 рр., таких як «Україна – Польща – Білорусь», «Україна – Словаччина – Угорщина – Румунія», «Україна – Румунія» і «Басейн Чорного моря». На кордонах України та держав – членів Євросоюзу створені й діють єврорегіони, такі як «Буг», «Карпатський єврорегіон», «Нижній Дунай», «Верхній Прут», «Чорне море» [7, с. 27].

Важливим джерелом вивчення транскордонних відносин України з країнами ЄС є стратегічні документи Європейського Союзу стосовно політики нового сусідства після розширення ЄС. Найважливішим з них є Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [8], набуття чинності якою відбулось 1 вересня 2017 р., де в розділі V (глава 16 «Туризм») зазначено голо-

Транскордонні регіони України [7, с. 27]

Транскордонний регіон	Сусідні прикордонні території
Українсько-румунський	4 області України (Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька, Одеська) та 5 повітів (жудеців) Румунії (Сату-Маре, Марамуреш, Сучава, Ботошань, Тулча).
Українсько-угорський	2 області (медье) Угорщини (Саболч-Сатмар-Берег, Боршод-Абауй-Земплен) та Закарпатська область України.
Українсько-словацький	Закарпатська область України та Кошицький і Прешівський краї Словаччини.
Українсько-польський	Закарпатська, Волинська, Львівська області України та Люблінське і Підкарпатське воєводства Польщі.

вні принципи та основні напрями співпраці в галузі туризму. Варто зауважити, що введення безвізового режиму стало вагомим чинником, який позитивно вплинув на поширення території України Європейської політики сусідства.

Сільський туризм є відпочинковим видом туризму, сконцентрованим на сільських територіях. Він орієнтується насамперед на туристів-індивідуалів, швидше за все сімейного плану, які проводять вільний час у вигляді стаціонарного відпочинку. Введення безвізового режиму дає змогу українським сім'ям з незначними грошовими доходами відвідати сусідні держави, ознайомитися з побутом європейців, відпочити в гостинних сільських оселях поляків, угорців, румунів, словаків. Щоби такий відпочинок був вдалим, цікавим та юридично захищеним, нашій державі варто було б на законодавчому рівні зосередити увагу на врегулюванні відносин у сфері сільського туризму на прикордонних територіях.

Сучасний стан розвитку транскордонного співробітництва України з країнами ЄС у сфері сільського туризму має певні проблеми та труднощі. У зв'язку з цим необхідно вжити низку невідкладних заходів:

- удосконалити національне законодавство відповідно до стандартів країн ЄС, оскільки відсутність єдиних економіко-правових норм уповільнює темпи розвитку транскордонної співпраці;
- затвердити організаційні умови надання послуг у сфері сільського туризму, сформулювати пропозиції щодо елементів фірмового стилю та етнічних особливостей ідентифікації української садиби;
- розробити ефективну модель координації транскордонної співпраці у сфері сільського туризму на місцевому рівні, особливо для реалізації економічних та соціальних проєктів;
- активізувати місцеві органи влади у прикордонних територіях для підтримки сільського

туризму, адже сільський туризм – це додаткові гроші в розвиток інфраструктури прикордонних регіонів;

- організувати навчання та підготовку кваліфікованих кадрів, які здатні впроваджувати нові ідеї, залучати інвестиції та здійснювати ефективний менеджмент нових проєктів у сфері сільського туризму;

- залучати кошти європейських структур та фондів для розвитку сільського туризму у прикордонних регіонах;

- здійснювати фінансову підтримку спільних транскордонних проєктів за рахунок місцевих коштів на умовах партнерства приватних структур;

- брати участь у міжнародних програмах розвитку сільського туризму;

- враховувати інтереси місцевих громад, які проживають у прикордонних регіонах і мають власне бачення цілей реалізації проєктів транскордонного характеру;

- проводити навчальні семінари, тренінги та забезпечувати ці заходи якісним навчальним матеріалом, організовувати поїздки та екскурсії в найкращі садиби прикордонних територій;
- створити та розвивати нові спільні культурні транскордонні маршрути;

- створити якісне рекламне забезпечення туристичного потенціалу транскордонних регіонів;

- створити доступні електронні сайти в мережі Інтернет з адресами сертифікованих гостинних осель.

Нині існують хороші перспективи розвитку транскордонного співробітництва в економічній, політичній, культурній та туристичній галузях, тому пріоритетними напрямами ефективного розвитку транскордонного співробітництва у сфері сільського туризму повинні стати підвищення конкурентоспроможності українських прикордонних регіонів та сприяння гармонійній інтеграції України у загальноєвропейський простір.

Висновки з проведеного дослідження.

У наш час потенціал сільського туризму дає змогу успішно розвиватися прикордонним регіонам України та сусіднім з нею державам Європи. Розвиток транскордонного співробітництва України з країнами ЄС у сфері сільського туризму потребує вдосконалення національного законодавства відповідно до стандартів країн ЄС. Належне економіко-правове регулювання у сфері сільського туризму в Україні дає можливість розширювати та зміц-

нювати транскордонне співробітництво, забезпечувати регулювання його окремих видів, здійснювати інституційно-правове забезпечення розвитку транскордонного співробітництва тощо. Піднявши на якісно новий рівень сільський туризм у прикордонних регіонах, держава створює позитивні умови для поповнення місцевих бюджетів, працевлаштування населення, збереження народних традицій та розширення можливостей і меж співпраці між сусідніми державами.

Список використаних джерел:

1. Мікула Н.А., Толкованов В.В. Транскордонне співробітництво : посібник. Київ : Крамар, 2011. 259 с.
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Про транскордонне співробітництво : Закон України від 24 червня 2004 р. № 1861-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1861-15> (дата звернення: 07.10.2019).
4. Про туризм : Закон України від 18 листопада 2003 р. № 1282-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95%-D0%B2%D1%80> (дата звернення: 07.10.2019).
5. Україна – Євросоюз у деталях. 2010. № 3. URL: http://eeas.europa.eu/archives/delegations/ukraine/documents/virtual_library/3rd_inset_ukr_web_uk.pdf (дата звернення: 26.10.2019).
6. Про сільський та сільський зелений туризм : Проект Закону України від 23 жовтня 2003 р. № 4299 / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/-webproc4_2?pf3516=4299&skl=5 (дата звернення: 07.10.2019).
7. Стрижакова А.Ю. Механізми державного управління розвитком транскордонного співробітництва між Україною та державами Європейського Союзу : дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02. Маріуполь, 2017. 248 с.
8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 26.10.2019).

References:

1. Mikula N.A., Tolkovanov V.V. (2011) *Transkordonne spivrobitnytstvo* [Cross-border cooperation]. Kyiv : Kramar (in Ukrainian).
2. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy [Constitution of Ukraine: The Law of Ukraine] (28.06.1996 No 254k/96BP). *Verkhovna Rada Ukrainy*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (accessed: 26 October 2019) (in Ukrainian)
3. Pro transkordonne spivrobitnytstvo : Zakon Ukrainy [On cross-border cooperation: The Law of Ukraine] (24.06.2004 No 1861-IV). *Verkhovna Rada Ukrainy*. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1861-15> (accessed: 07 October 2019) (in Ukrainian).
4. Pro turizm : Zakon Ukrainy [About tourism: The Law of Ukraine] (18.11.2003 No 1282-IV). *Verkhovna Rada Ukrainy*. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95%-D0%B2%D1%80> (accessed: 07.10.2019) (in Ukrainian).
5. Ukraina – levrosoiuz u detaliakh [Ukraine – EU in detail]. 2010. № 3. Available at: http://eeas.europa.eu/archives/delegations/ukraine/documents/virtual_library/3rd_inset_ukr_web_uk.pdf (accessed: 26.10.2019) (in Ukrainian).
6. Pro silskyi ta silskyi zelenyi turizm : Proekt Zakonu Ukrainy [About rural and rural green tourism : Draft Law of Ukraine] (23.10.2003 No 4299) *Verkhovna Rada Ukrainy*. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/-webproc4_2?pf3516=4299&skl=5 (accessed: 07.10.2019) (in Ukrainian).
7. Stryzhakova A.Yu. (2017) *Mekhanizmy derzhavnogo upravlinnia rozvytkom transkordonnoho spivrobitnytstva mizh Ukrainoiu ta derzhavamy Yevropeiskoho Soiuzu* [Mechanisms of public administration for the development of cross-border cooperation between Ukraine and the countries of the European Union] (PhD Thesis), Mariupol : Donetsk State University of Management (in Ukrainian).
8. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (accessed: 26 October 2019) (in Ukrainian).

Євчук Х.-І.аспірант кафедри економічної теорії,
менеджменту і адміністрування
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича**Yevchuk Khrystyna-Iryna**

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

**УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЯК ОБ'ЄКТ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ****MANAGING THE DEVIATIONS OF THE RESULTS
OF THE ECONOMY HAS MADE AS A VARIETY OF ECONOMIC SCIENCES**

Нині у світі в ринкових умовах відходи аграрної сфери виробництва вважаються неприбутковими та продуктом, який більше не може брати участь у виробництві. Це продукт який залишається непотрібним після проходження повного життєвого циклу товару. Таку інформацію змінює той факт, що більшість відходів виробництва продукції сільського виробництва також може приносити користь людині. Попри це, більшість економічних стратегій підприємств не передбачає використання або перероблення відходів. Причина полягає в тому, що збирання, транспортування та захоронення відходів аграрної сфери деякою мірою дешевше, ніж переробка в газ або торф. Розвиток сільського виробництва приводить до нераціонального використання методів збільшення росту врожаю та надмірного використання хімікатів, що приводить до збільшення відходів виробництва продукції сільського господарства та забруднення екосистеми в загалом.

Ключові слова: управління відходами, модель утворення відходів, класифікація відходів, тверді побутові відходи, сільськогосподарські відходи, індикатори управління відходами.

Сейчас в мире в рыночных условиях отходы аграрной сферы производства считаются неприбыльными и продуктом, который больше не может принимать участие в производстве. Это продукт, который остается ненужным после прохождения полного жизненного цикла товара. Такую информацию меняет тот факт, что большинство отходов производства продукции сельского производства также может приносить пользу человеку. Несмотря на это, большинство экономических стратегий предприятий не предусматривает использования или переработки отходов. Причина этого заключается в том, что сбор, транспортировка и захоронение отходов аграрной сферы в некоторой степени дешевле, чем переработка в газ или торф. Развитие сельского производства приводит к нерациональному использованию методов увеличения роста урожая и чрезмерного использования химикатов, что приводит к увеличению отходов производства продукции сельского хозяйства и загрязнению экосистемы в целом.

Ключевые слова: управление отходами, модель образования отходов, классификация отходов, твердые бытовые отходы, сельскохозяйственные отходы, индикаторы управления отходами.

At present, in a market environment, agricultural waste is considered unprofitable and a product that can no longer participate in production. This is a product that remains unnecessary after completing the full life cycle of the product. Such information is modified by the fact that most wastes from agricultural production can also be of benefit to humans. Despite this, most economic enterprise strategies do not involve the use or recycling of waste. The reason for this is that the collection, transportation and disposal of agricultural waste is to some extent less costly than gas or peat. The development of agricultural production leads to the irrational use of methods of increasing crop growth and overuse of chemicals. This in turn leads to an increase in agricultural waste and pollution of the ecosystem as a whole. Agricultural production is divided into 3 types of sources of waste production, namely: cultivation, animal husbandry and aquaculture. Agricultural waste can be in the form of liquids, substances and solids. Their separation may depend on the raw agricultural produce that was grown and left unused after growing fruit, meat, fish, poultry, dairy and crops. In summary, agricultural waste consists of animal waste (manure, carcasses of animals), food processing waste, agricultural waste (residues from cereals, cane, fruit, vegetables, pruning) and toxic agricultural waste (pesticides,

insecticides and herbicides). Most pesticides can simply get into underground ponds and contaminate shared water supplies. The process of waste generation depends directly on the type of agriculture, in general we can distinguish: growing plants, breeding animals and marine life. Different types of waste are generated in each of these types of agriculture depending on their type. Most agricultural wastes are considered unwanted or economically efficient to recycle. Considering separately the types of waste of agricultural production, depending on the type of enterprise, it can be noted that each of them has its own characteristics.

Key words: waste management, waste generation model, waste classification, municipal solid waste, agricultural waste, waste management indicators.

Постановка проблеми. Збільшення населення у світі та низький розвиток управління відходами приводять до надмірного нагромадження відходів, наслідком чого є забруднення середовища. Індикатори та зміна управління відходами допоможуть змінити цю ситуацію та знайти новий шлях розвитку цієї сфери управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед іноземних учених вирішенню проблеми управління відходами сільськогосподарських підприємств присвятили свої роботи В. Філіппл, Е. Гользле, Р. Сарц, А. Цуртіс, Л. Кандлбауер, К. Ходьєр, Р. Помбергєр, А. Демірбаг. Економічна думка управління відходами досліджувалися в працях таких зарубіжних науковців, як Р. Білоскурський, В. Григорків, С. Голубка, В. Голян, Ю. Лопатинський. Законодавчі та практичні засади управління побутовими відходами та поводження з ними в громадах України розробили О. Ігнатенко та Л. Ткачук [9, с. 8–15].

Метою статті є створення загального класифікатора відходів сільського господарства та визначення головних індикаторів ефективності управління відходами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сільськогосподарське виробництво ділиться на 3 типи джерел утворення відходів виробництва, а саме вирощування, тваринництво та аквакультуру. Сільськогосподарські відходи можуть мати вигляд рідини, субстензії та перебувати в твердому стані. Їх поділ може залежати від сирової сільгосппродукції, яка була вирощена та залишила невикористані відходи після вирощування фруктів, м'яса, риби, птиці, молочної продукції та культур. Отже, відходи виробництва сільського господарства складаються з відходів тваринного походження (гній, туші тварин), відходів харчової переробки, сільськогосподарських відходів (залишки від круп, очерет, фрукти, овочі, обрізки) та токсичних сільськогосподарських відходів (пестициди, інсектициди та гербіциди) [1, с. 957–962]. Більшість пестицидів досить просто може потрапити у підземні водойми та забруднити спільні запаси води.

Організація об'єднаних націй надає таке визначення терміна «поводження з відходами»:

це діяльність та дії, необхідні для управління відходами від їх створення до остаточного знешкодження. Це включає збирання, транспортування, оброблення та утилізацію відходів, а також моніторинг та регулювання процесу поводження з відходами [7].

Процес утворення відходів прямо залежить від виду сільського господарства, загалом можна виокремити вирощування рослин, розведення тварин та морських жителів. В кожному з цих видів сільського господарства утворюються різні відходи залежності від їх типу. Більшість відходів сільського виробництва вважається небажаними або такими, які економічно ефективно переробляти. Розглядаючи окремо види відходів сільського виробництва залежно від типу підприємства, можемо зазначити, що в кожного з них є свої особливості.

Виокремлюючи відходи від вирощування рослин, можемо сказати, що головною проблемою для їх переробки є добрива. З одного боку, вони насичують аномальною кількістю мінеральних добрив рослини, через що останні ростуть швидше, ніж в натуральних умовах. З іншого боку, добрива досить тяжко переробляються, а також легко поширюються, через що мають згубний вплив на природу. Таким чином, завелике збагачення землі вуглецем, фосфором та озоном приводить до евтрофікації водойм. Евтрофікацію легко помітити, коли водойми зеленіють та мутніють через ріст мікроорганізмів у воді. Загалом таке явище має назву шкідливого цвітіння водоростей (harmful algal blooms, HABs). Надмірний розвиток мікроорганізмів приводить до мертвих водних зон, що погано впливає на водну екологічну систему.

Загалом відходи від вирощування рослин можна поділити на відходи від живих та неживих мікроорганізмів. Відходи від вирощування мають такі види, як лісові відходи, аграрні відходи, енергетичні культури та тверді побутові відходи [2]. У класифікаторі відходів до відходів від вирощування рослин можна віднести відходи від виробництва зернових культур, відходи від комбінованого господарювання, відходи від надання послуг вирощування рослин [3].

Відходи від сільськогосподарської тваринницької діяльності включають такі типи відходів, як тверді відходи (кістки, гній), стічні води (сеча, брудна вода), забруднення повітря [1]. Згідно з даними звіту Національної Академії Наук Ізраїлю виведено, що 60% усіх біомасних відходів у світі утворюються від ведення тваринництва, 36% – від людей, а 4% – від диких тварин [4]. Також тваринництво посідає провідне місце з виробництв по забрудненню екологічного середовища викидами в повітря (14,5%). Загалом виробництво яловичини викидає 301,4 г CO₂ на 100 г продукту [5]. Отже, забруднення, спричинене виробництвом продукції тваринного походження, є серйозною проблемою, оскільки їх більшість будується навколо житлової зони. Забруднення повітря також включає запахи, утворені від життєдіяльності бактерій.

Останнім підвидом відходів виробництва продукції сільського господарства є вирощування морських продуктів. Це виробництво залишає здебільшого відходи водного та болотного видів. Загалом ці відходи є найтяжчими для збирання й переробки, оскільки саме вони більше всього забруднюють воду під час самого процесу виробництва. Зі зростанням використання кормів збільшилась кількість відходів аквакультур, 30% яких займають тверді побутові відходи.

Загалом у процесі виробництва продукції сільського господарства будь-якого типу можна виокремити сталу схему нагромадження відходів (рис. 1).

На цій моделі можна виокремити два цикли утворення відходів від продукції сільського господарства, які складаються з:

- першого циклу, тобто відходів від прямого виробництва;
- другого циклу, тобто відходів споживання сільськогосподарської продукції.

З економічної точки зору збирання, транспортування й перероблення відходів сільськогосподарських виробництв більш економічно вигідні на першому циклі утворення відходів, ніж на другому. Це показує, що пріоритетним є інвестування в управління відходами саме на першому циклі утворення.

Загалом виокремлюють чотири головні економічно-технологічні індикатори ефективності управління відходами виробництва сільськогосподарської продукції, а саме технічні індикатори, індикатори природного середовища, економічні індикатори та соціально-культурні індикатори. Індикатори використовуються для спрощення управління відходами, швидкого та легкого аналізу та пропрацювання майбутніх дій для досягнення результату. Відповідно до Управління з охорони довкілля США (U.S. Environmental Protection Agency, EPA) індикатори можуть «представити інформацію, виміряти вплив або пункти помилок, які погіршують якість навколишнього середовища та можуть оцінити реакцію суспільства на поліпшення екологічних умов» [6].

До технологічних індикаторів, які вимірюють ефективність управління відходами сільського виробництва, належать:

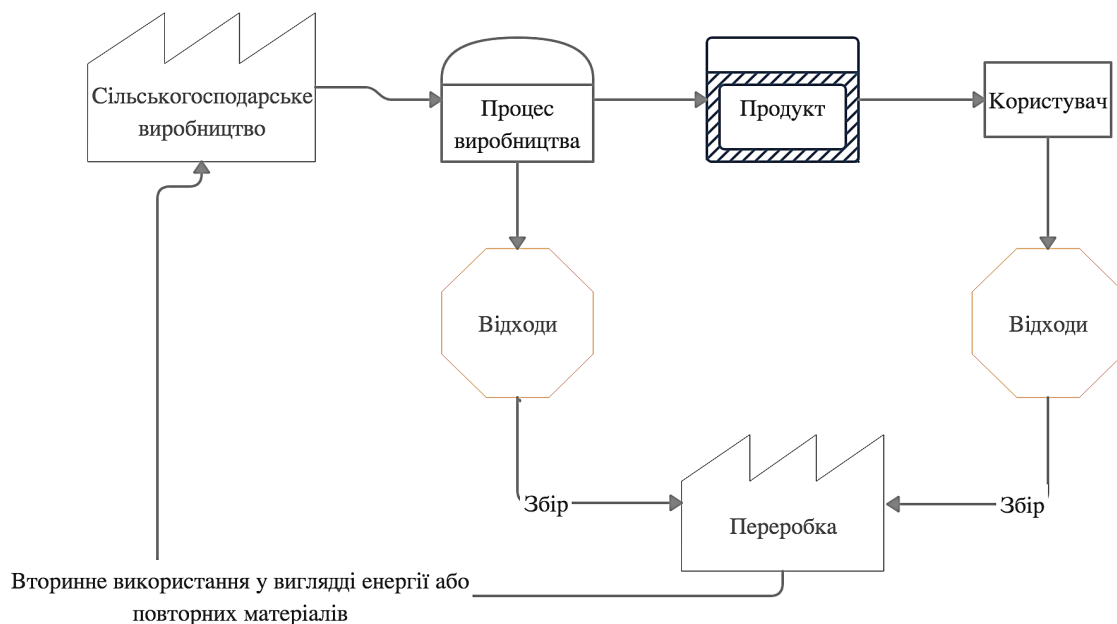

Рис. 1. Модель утворення відходів виробництвом сільського господарства

Джерело: авторська розробка

– компост, який розраховується вмістом відходів в кілограмах на метр кубічний відходів;

– рідкі відходи, які розраховуються в метрах квадратних на метр кубічний відходів;

– пестициди, які розраховуються вмістом відходів у кілограмах на метр кубічний;

– енергія, яка розраховує кількість теплових кілоджоулів, електричних кілоджоулів та метр кубічний відходів;

– очищені поліфеноли, які розраховуються в грамах на метр кубічний відходів;

– спільне використання конкретних сільськогосподарських відходів з іншими сільськогосподарськими або промисловими відходами;

– простота застосування технології, яка переробляє сільськогосподарські відходи;

– потенціал технології оброблення щодо перенесення та/або гнучкості;

– тривала стійкість технології оброблення.

Попри технологічні індикатори, також важливими в еру сталого розвитку є екологічні індикатори ефективності управління відходами сільськогосподарського виробництва. До них належать індикатори захисту природи (зменшення викидів у землю, воду та повітря), мінімізація фітотоксичності (націлена на зменшення впливу проростання та зменшення росту рослин), мінімізація екотоксичності (зменшення впливу біологічних, хімічних та фізичних стресових факторів на порушення екосистеми), мінімізація токсичності для людей, збереження біорізноманіття, пом'якшення впливу глобального потепління, мінімізація евтрофікації (мінімізація удобрення води та ґрунту), мінімізація кислотності, мінімізація виснаження озону, мінімізація глобального виснаження енергії, зменшення використання води, мінімізація радіоактивних викидів, мінімізація потреб у землі, мінімізація фотохімічного окислення (зменшення утворення фотохімічного смогу), проростання насіння, мінімізація запахів, мінімізація шумів.

Економічні індикатори є одними з головних мотиваційних індикаторів для переробки відходів, до яких належать:

– загальні видатки;

– загальні інвестиції, що є інвестицією, яка може бути здійснена за рахунок власного капіталу, кредиту фінансових агентств та поставальників);

– операційні витрати, які поділяються на адміністративні витрати, транспортні витрати,

вартість переробленням відходів та вартість знешкодження;

– вартість життєвого циклу, що показує модель, яка враховує всі витрати розвитку, виробництва, використання та утилізації певного продукту;

– період окупності, адже потрібний час для повернення інвестованих коштів у проєкт;

– прямі доходи, адже низька вартість побічної продукції впливає на посилення сільськогосподарської діяльності;

– непрямі доходи;

– ріст ВВП.

До соціально-культурних індикаторів належать дотримання відповідного екологічного законодавства; громадське прийняття технології; публічна поведінка, включаючи усвідомлення, участь та відповідальність; сумісність з інституційними вимогами; розвиток робочої сили; експертиза персоналу; соціально-економічний ризик; заклопотаність капіталом, рівень модернізації.

Загалом усі ці чинники складають загальну структуру в аналізуванні та оцінюванні управління відходами сільського господарства. Таким чином, ці індикатори використовуються для розуміння комплексної картини та впровадження подальших дій в розвиток управління відходами [8, с. 6–10].

Висновки з проведеного дослідження. Проведена класифікація відходів виробництва сільського господарства показує, що є три головні групи відходів сільського господарства, такі як відходи рослинництва, відходи тваринництва та відходи рибальства. Залежності від цього вирізняють різну структуру відходів. Таким чином, процеси управління відходами мають різнитися на різних типах підприємств. В подальшому наукова робота буде проведена з класифікатором підприємств за типом відходів. Удосконалення механізму класифікації відходів за типом підприємства допоможе вдосконалити та впровадити більш детальні індикатори ефективності управління відходами сільського господарства.

Розширення переліку індикаторів за типом сільського підприємства допоможе детальніше проаналізувати розвиток управління відходами в різних типах підприємств, що пришвидшить інтеграцію управління відходами. Правильне управління відходами в циклічній економіці покращить економічну ефективність управління відходами, що вплине на соціально-культурні індикатори ефективності управління відходами.

Список використаних джерел:

1. Обі Ф. Концепція, генерація, використання та поводження з сільськогосподарськими відходами. *Нігерійський журнал технологій*. 2016. Вип. 4. С. 957–964.
2. Сінг Х., Мохапатра С. Вивчення характеристик викидів виробничого газу з біомасових матеріалів. *Університет Тапар*. 2016. С. 92–97.
3. Класифікатор відходів. *ПроАгро*. 2019. URL: <http://www.proagro.com.ua/reference/promua/kv/11280.html> (дата звернення: 19.11.2019).
4. Розподіл біомаси на Землі / Національна академія наук США. 2019. URL: <https://www.pnas.org/content/115/25/6506> (дата звернення: 01.12.2019).
5. Пуре Д., Немесек Т. Зменшення впливу харчових продуктів на навколишнє середовище через виробників та споживачів. *Наука*. 2018. № 360. URL: <https://science.sciencemag.org/content/360/6392/987> (дата звернення: 03.12.2019).
6. Досконалість та інновації у водній інфраструктурі / Управління з охорони довкілля США. URL: <https://www.epa.gov/cwsrf/pisces> (дата звернення: 10.12.2019).
7. Глосарій UNSD статистики навколишнього середовища / ООН. 1997. URL: <https://unstats.un.org/unsd/environmentgl> (дата звернення: 05.12.2019).
8. Практика поводження та повторного використання сільськогосподарських відходів у середземноморських країнах. Політика та управління навколишнім середовищем. 2015. URL: http://www.wastereuse.eu/wp-content/uploads/2013/09/Act2_Techno-econ_analysis_Deliv_final_26.21.pdf (дата звернення: 06.12.2019)

References:

1. Obi F., Ugwuishiwu B., Nwakaire J. (2016) Agricultural waste concept, generation, utilization and management. *Nigerian Journal of Technology*. № 4. P. 957–964.
2. Singh H., Mohapatra S. (2016) Study of Emission Characteristics and Noise of Dual Fuel Engine Run on Blends of Diesel and Producer Gas from Biomass Materials. Thapar University, pp. 92–97.
3. Klasyfikator vidkhodiv [Waste classifier]. *ProAgro*, 2019. Available at: <http://www.proagro.com/reference/promua/kv/11280.html> (accessed: 19.11.2019).
4. The biomass distribution on Earth. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 2019. Available at: <https://www.pnas.org/content/115/25/6506> (accessed: 01.12.2019).
5. Poore J., Nemecek T. (2018) Reducing food's environmental impacts through producers and consumers. *Science*, vol. 360. Available at: <https://science.sciencemag.org/content/360/6392/987> (accessed: 03.12.2019).
6. Excellence and Innovation in Water Infrastructure. *United States Environmental Protection Agency*. Available at: <https://www.epa.gov/cwsrf/pisces> (accessed: 10.12.2019).
7. The UNSD Glossary of Environment Statistics. *United Nations*, 1997. Available at: <https://unstats.un.org/unsd/environmentgl> (accessed: 05.12.2019).
8. Best practices for agricultural wastes (AW) treatment and reuse in the Mediterranean countries. *Environment Policy and Governance*, 2015. Available at: http://www.wastereuse.eu/wp-content/uploads/2013/09/Act2_Techno-econ_analysis_Deliv_final_26.21.pdf (accessed: 06.12.2019).

Кирилов Ю.Є.доктор економічних наук, професор,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»**Андрієнко І.О.**

начальник Басейнового управління водних ресурсів нижнього Дніпра

Kirillov Yurii

Kherson State Agrarian University

Andriyenko Igor

Basin Department of Water Resources of the Lower Dnieper

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ СУББАСЕЙНУ НИЖЬОГО ДНІПРА

MODERN STATE AND FEATURES OF SUBPOOL OF LOWER DNEPR

Ресурси є основною складовою національного багатства країни, характеристика яких зараз розглядається як гарант функціонування держави, незважаючи на глобальні несприятливі зміни. Серед усіх видів ресурсів важливу роль відіграють природні, що визначаються власними територіальними характеристиками. У структурі природних ресурсів вагомим елементом є водні запаси, значення яких з кожним роком тільки посилюється з огляду на гостру нестачу води, її нерівномірний розподіл і сучасні процеси глобального потепління. У статті досліджено стан та особливості суббасейну нижнього Дніпра. Проаналізовано економічний розвиток його територій. Охарактеризовано забезпечення водопостачанням та водовідведенням підприємства за різними галузями господарської діяльності. Виділено проблемні питання, що пов'язані з водними ресурсами в межах суббасейну нижнього Дніпра, які потребують вирішення як на місцевому, так і на державному рівнях.

Ключові слова: водні ресурси, управління, забезпечення водними ресурсами, раціональне використання, управління ресурсами, водні проблеми.

Ресурси являються основной составляющей национального богатства страны, характеристика которых сейчас рассматривается как гарант функционирования государства, невзирая на глобальные неблагоприятные изменения. Среди всех видов ресурсов важную роль играют природные, которые определяются собственными территориальными характеристиками. В структуре природных ресурсов весомым элементом являются водные запасы, значение которых с каждым годом только усиливается с учетом острого недостатка воды, ее неравномерного распределения и современных процессов глобального потепления. В статье исследованы состояние и особенности суббассейна нижнего Днепра. Проанализировано экономическое развитие его территорий. Охарактеризовано обеспечение водоснабжением и водоотводом предприятия по разным отраслям хозяйственной деятельности. Выделены проблемные вопросы, которые связаны с водными ресурсами в пределах суббассейна нижнего Днепра, которые требуют решения как на местном, так и на государственном уровнях.

Ключевые слова: водные ресурсы, управление, обеспечение водными ресурсами, рациональное использование, управление ресурсами, водные проблемы.

Resources are at the heart of the country's national wealth, the characteristics of which are now regarded as the guarantor of the functioning of the state, despite global adverse changes. Among all types of resources, natural ones, determined by their own territorial characteristics, play an important role. In the structure of natural resources, a significant element is the water reserves, whose value is only increasing every year due to the acute shortage of water, its uneven distribution and modern processes of global warming. The basin principle of water management is a modern approach to their management, where the river basin is the subject of management, which is a system with established environmental, social and economic ties. This approach makes it possible to anticipate the consequences of human activity so that environmental and technological disasters can be prevented in advance. The basin principle of water management in Ukraine is a modern mechanism of water use, protection and

reproduction, which will be in accordance with the most effective international practice and will enable the implementation of a state policy aimed at preventing the depletion of water resources and achieving and maintaining good water quality. Its priority principles are economic security of water use, economic integrity, self-sufficiency and self-sufficiency of water management and nature conservation activities, interaction of territorial and sectoral entities. The article investigates the condition and features of the Lower Dnieper sub-basin. The economic development of its territories is analyzed. Water supply and drainage of the enterprise by different branches of economic activity are characterized. Highlighted issues related to water resources within the Lower Dnieper sub-basin that need to be addressed at both the local and state levels. Today, everyone understands this, and it is obvious that water supply is a key prerequisite for the existence and sustainable development of our society, since water provides three important functions for all humanity: food production, energy and industrial production, domestic water consumption. Therefore, water is essential in all walks of life and a key factor that cannot be dispensed with.

Key words: water resources, management, water supply, rational use, resource management, water problems.

Постановка проблеми. Управління водними ресурсами є одним з пріоритетних напрямів державної політики України й розглядається як важлива складова сталого розвитку країни. Україна належить до держав, мало забезпечених водними ресурсами, особливо власними. За умов значної нерівномірності їх територіального розподілу, невідповідності останнього розміщенню водоемних господарських комплексів, а також з урахуванням регіональних проявів глобальних змін клімату, зокрема зростання його посушливості, все більшої актуальності набувають питання раціонального водокористування.

Досягнення екологічно безпечного та економічно доцільного водокористування, яке має стати стратегічною метою сучасної національної водної політики, потребує розроблення наукових підходів, що забезпечать адресну реалізацію управлінських рішень на конкретних територіях залежно від водоресурсного потенціалу, стану земле- й водокористування та водогосподарських об'єктів, ризику проявів шкідливої дії вод, потреб водокористувачів, водоспоживачів та екосистем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну увагу дослідженню питання управління водними ресурсами за басейновим принципом приділяли фахівці Державного агентства водних ресурсів України, зокрема М.І. Ромащенко, Ю.О. Михайлов, С.М. Лютницький, Ю.Ю. Даниленко, та вчені Інституту водних проблем і меліорації НААН, Інституту економіки природокористування та сталого розвитку НАУ.

Метою статті є аналіз та характеристика сучасного стану суббасейну нижнього Дніпра, дослідження проблемних питань, пов'язаних з водними ресурсами в межах цього суббасейну для їх подальшого вирішення для створення сприятливих умов до сталого функціонування й розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Суббасейн нижнього Дніпра є другим за розміром суббасейном району басейну річки Дніпро з площею 87 091 км², що складає близько 28% від загальної площі району басейну річки Дніпро та 14,4 % від загальної площі України.

Район суббасейну нижнього Дніпра розташований в межах 8 адміністративно-територіальних одиниць України (8 областей, таких як Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Харківська, Херсонська).

Загальна довжина річки Дніпро в межах суббасейну нижнього Дніпра складає близько 440 км, яка протікає по Дніпропетровській, Запорізькій та Херсонській областях.

У суббасейні нижнього Дніпра протікають 20 середніх річок загальною довжиною 2 837 км, 761 мала річка загальною протяжністю 11 224 км. До суббасейну нижнього Дніпра входять два водосховища дніпровського каскаду, а саме Каховське та Дніпровське. Також водні ресурси суббасейну представлені 172 водосховищами площею 30 650 га, 6 819 ставками площею 43 617,2 га. В оренді перебувають 798 водних об'єкти площею 9 291 га. Розроблено 491 режим роботи.

Суббасейн нижнього Дніпра розташований у нижній частині Дніпровського басейну, тобто вся вода, яка забруднюється вище скинутими по басейну стічними водами, приносить певну шкоду. Кошти, які надходять за забруднення, залишаються по місцю скиду. Яскравим прикладом є скид високо мінералізованих шахтних вод Кривбасу у р. Інгулець, водами якої користуються Херсонська, Миколаївська й Дніпропетровська області.

У суббасейні нижнього Дніпра перебувають частина Північно-Кримського каналу протяжністю 52,02 км; частина Каховського магістрального каналу протяжністю 2,93 км; Інгулецька зрошувальна система протяжністю

53 км та розподільчі канали; частина каналу Дніпро – Донбас; частина каналу Дніпро – Кривий Ріг; частина каналу Сіверський Донець – Донбас.

Суббасейн нижнього Дніпра є унікальним тим, що саме тут Дніпро ділиться на рукави та утворює велику дельту, впадаючи у Дніпровсько-Бузький лиман та Чорне море.

Одними з провідних галузей виробничої сфери на території суббасейну нижнього Дніпра, які визначають стан економіки, є промисловість та сільське господарство.

Суббасейн нижнього Дніпра – це територія країни, що визначається потужною багатогалузевою промисловістю. Промисловому розвитку території значною мірою сприяє вигідне природно-географічне положення та значний природно-ресурсний потенціал.

Так, зокрема, територія має:

- родючі ґрунти, що дало змогу розвинути високоефективне сільськогосподарське виробництво та сприяло розміщенню на території потужних підприємств різноманітних підгалузей харчової промисловості, енергетики;

- активний розвиток гідроенергетики, зрошення сільськогосподарських угідь, харчової промисловості, переробки сільськогосподарської продукції, м'ясомолочні підприємства, машинобудування, нарощення видобутку природного газу, нафти та їх переробку;

- вихід до Чорного моря, що свого часу стало важливим фактором формування на території потужного суднобудівного комплексу;

- значні поклади корисних копалин, більшість яких є сировиною для І виробництва будівельних матеріалів.

Однією зі стратегічних задач соціально-економічного розвитку території є розвиток транспортно-логістичного комплексу. Географічне розташування території на вході до внутрішніх водних шляхів, розгалужена потужна транспортна система, до складу якої входять усі види транспорту (залізничний, морський, річковий, автомобільний, авіаційний та трубопровідний), наявність судноплавних водних артерій відіграють провідну роль для розвитку транспортного (інтермодального) вузла.

Територія суббасейну нижнього Дніпра підтримує економічні зв'язки зі 145 державами – торговими партнерами.

Централізоване водопостачання та водовідведення в суббасейні нижнього Дніпра забезпечує 438 підприємств житлово-комунального господарства із загальним забором води з природних водних об'єктів в об'ємі 521,8 млн. м³, зокрема за джерелами водопостачання маємо такі показники: з поверхневих джерел – 431,5 млн. м³, з підземних джерел – 90,30 млн. м³.

Основними водокористувачами галузі у суббасейні нижнього Дніпра є комунальні господарства, які забезпечують населення питною водою.

У 2018 році водокористувачами житлово-комунального господарства було використано 371,2 млн. м³ прісної води, зокрема на питні та санітарно-гігієнічні потреби – 267,1 млн. м³, на виробничі – 101,5 млн. м³, на сільськогосподарське водопостачання – 0,047 млн. м³, на зрошення – 0,188 млн. м³, на інші потреби – 2,414 млн. м³.

Скид зворотних (стічних) вод до поверхневих водних об'єктів в суббасейні нижнього Дніпра здійснювали 64 водокористувача з об'ємом скиду 322,7 млн. м³. Зокрема, за категоріями маємо такі показники:

- 1) забруднені: без очистки – 14,58 млн. м³, недостатньо очищені – 73,32 млн. м³;

- 2) нормативно очищені – 220,8 млн. м³;

- 3) нормативно чисті без очистки – 14,09 млн. м³.

Загальна потужність очисних споруд у комунальній галузі складає 992,3 млн. м³, зокрема перед скидом у водні об'єкти – 947,3 млн. м³.

Втрати води під час транспортування на власні потреби в комунальному господарстві складають 217,1 млн. м³ (41,7% від загальних втрат у суббасейні нижнього Дніпра).

834 водокористувача промислової галузі здійснюють водокористування в суббасейні нижнього Дніпра із загальним забором води з природних водних об'єктів в об'ємі 18 44,0 млн. м³, зокрема за джерелами водопостачання маємо такі показники: з поверхневих джерел – 1 672,0 млн. м³, з підземних джерел – 172,8 млн. м³.

Основними водокористувачами промислової галузі в суббасейні нижнього Дніпра є підприємства харчової промисловості, машинобудування та енергетики.

У 2018 році підприємствами промисловості було використано 1 685,0 млн. м³ води, зокрема на питні та санітарно-гігієнічні потреби – 39,77 млн. м³, на виробничі – 1 636 млн. м³, на зрошення – 1,304 млн. м³, на інші потреби – 7,811 млн. м³.

Скид зворотних (стічних) вод до поверхневих водних об'єктів в суббасейні нижнього Дніпра здійснювали 117 водокористувачів з об'ємом скиду 1 315,0 млн. м³. Зокрема, за категоріями маємо такі показники:

- 1) забруднені: без очистки – 25,12 млн. м³, недостатньо очищені – 118,32 млн. м³;

- 2) нормативно очищені – 6,342 млн. м³;

- 3) нормативно чисті без очистки – 1 106 млн. м³;

- 4) без категорії – 59,15 млн. м³.

Загальна потужність очисних споруд у промисловій галузі складає 584,7 млн. м³, зокрема перед скидом у водні об'єкти – 552,9 млн. м³.

Втрати води під час транспортування на власні потреби в комунальному господарстві складають 8,770 млн. м³ (1,7% від загальних втрат у суббасейні нижнього Дніпра).

1 656 водокористувачів сільського господарства здійснюють водокористування в суббасейні нижнього Дніпра з загальним забором води з природних водних об'єктів в об'ємі 3 515,0 млн. м³, зокрема за джерелами водопостачання маємо такі показники: з поверхневих джерел – 3 496,0 млн. м³, з підземних джерел – 18,80 млн. м³.

Водокористувачами сільськогосподарської галузі в суббасейні нижнього Дніпра є сільгоспвиробники (59,3% від загального забору води).

У 2018 році водокористувачами сільського господарства було використано 1 445 млн. м³ води, зокрема на питні та санітарно-гігієнічні потреби – 5,184 млн. м³, на виробничі потреби – 47,51 млн. м³, на сільгоспводопостачання – 2,275 млн. м³, на зрошення – 1 384 млн. м³, на інші потреби – 6,370 млн. м³.

Скид зворотних (стічних) вод до поверхневих водних об'єктів у суббасейні нижнього Дніпра здійснювали 15 водокористувачів з об'ємом скиду 16,45 млн. м³. Зокрема, за категоріями маємо такі показники:

1) забруднені: без очистки – 6,277 млн. м³, недостатньо очищені – 0,010 млн. м³;

2) нормативно чисті без очистки – 10,17 млн. м³.

Загальна потужність очисних споруд у сільському господарстві складає 3,345 млн. м³, зокрема перед скидом у водні об'єкти – 0,061 млн. м³.

Втрати води під час транспортування на власні потреби в сільському господарстві складають 293,0 млн. м³ (56,3% від загальних втрат у суббасейні нижнього Дніпра).

У транспортній галузі в суббасейні нижнього Дніпра здійснюють водокористування 176 підприємств із загальним забором води з природних водних об'єктів в об'ємі 3,738 млн. м³, зокрема за джерелами водопостачання маємо такі показники: з поверхневих джерел – 2,304 млн. м³, з підземних джерел – 1,434 млн. м³.

У 2018 році водокористувачами на транспорті було використано 3,295 млн. м³ води, зокрема на питні та санітарно-гігієнічні потреби – 2,010 млн. м³, на виробничі потреби – 1,246 млн. м³, на зрошення – 0,039 млн. м³.

Скид зворотних (стічних) вод до поверхневих водних об'єктів в суббасейні нижнього Дніпра здійснювали 10 водокористувачів з об'ємом

скиду 0,580 млн. м³. Зокрема, за категоріями маємо такі показники:

1) забруднені: без очистки – 0,296 млн. м³, недостатньо очищені – 0,046 млн. м³;

2) нормативно чисті без очистки – 0,003 млн. м³;

3) нормативно очищені – 0,236 млн. м³.

Загальна потужність очисних споруд на транспорті складає 1,849 млн. м³, зокрема перед скидом у водні об'єкти – 1,796 млн. м³.

Втрати води під час транспортування на власні потреби на транспорті складають 1,074 млн. м³ (0,2% від загальних втрат у суббасейні нижнього Дніпра).

265 водокористувачів представляють інші галузі, що здійснюють водокористування в суббасейні нижнього Дніпра, зокрема торгівля й громадське харчування, зв'язок, здоров'я, освіта та управління.

Загальний забір води з природних водних об'єктів цими галузями складає 43,2 млн. м³, зокрема за джерелами водопостачання маємо такі показники: з поверхневих джерел – 0,2 млн. м³, з підземних джерел – 43,0 млн. м³.

У 2018 році водокористувачами інших галузей було використано 11,0 млн. м³ води, зокрема на питні та санітарно-гігієнічні потреби – 9,3 млн. м³, на виробничі потреби – 1,6 млн. м³, на сільськогосподарське водопостачання – 0,05 млн. м³, на зрошення – 0,051 млн. м³, на інші потреби – 0,007 млн. м³.

Скид зворотних (стічних) вод до поверхневих водних об'єктів у суббасейні нижнього Дніпра здійснюють 14 водокористувачів з об'ємом скиду 17,7 млн. м³. Зокрема, за категоріями маємо такі показники:

1) забруднені: без очистки – 2,78 млн. м³, недостатньо очищені – 14,6 млн. м³;

2) нормативно чисті без очистки – 0,22 млн. м³.

Загальна потужність очисних споруд в інших галузях водокористування складає 29,7 млн. м³, зокрема перед скидом у водні об'єкти вона становить 25,4 млн. м³.

Втрати води під час транспортування на власні потреби в інших галузях водокористування складають 0,5 млн. м³ (0,1% від загальних втрат у суббасейні нижнього Дніпра).

Проблемними питаннями, пов'язаними з водними ресурсами в межах суббасейну нижнього Дніпра, є такі.

1) Антропогенне навантаження на річки басейну.

2) Скид до водних об'єктів мінералізованих шахтних вод з підвищеним вмістом важких металів без очистки.

3) Забруднення водних об'єктів поверхневим та дренажним стоком з територій міст, промислових майданчиків.

4) Застаріла інфраструктура міст (водопровідні та каналізаційні мережі), наявність застарілих очисних споруд, низька ефективність очистки стічних вод.

5) Зарегулювання стоку, що зменшує течію та природні процеси самоочищення, а також сприяє накопиченню мулових відкладень.

6) Розроблення та вжиття водоохоронних заходів з будівництва та реконструкції очисних споруд, розчистки та регулювання русел річок задля відновлення й підтримання сприятливого гідрологічного режиму та санітарного стану, а також зменшення ризиків шкідливої дії вод в межах населених пунктів тощо.

7) Здійснення інвентаризації гідротехнічних споруд та об'єктів, які знаходяться у суббасейні нижнього Дніпра, та вирішення питання стосовно прийняття на баланс безхазяйних гідротехнічних споруд.

8) Погіршення гідрологічної ситуації (замулення, заростання) на р. Інгулець та її забруднення внаслідок скиду високо мінералізованих шахтних вод Криворізьких гірничозбагачувальних комбінатів у річку.

9) Робота потужного гірничодобувного та вугільного комплексу у Дніпропетровській області, наслідком чого є утворення надлишку шахтних та кар'єрних вод, а якщо їх обсяг перевищує 35–40 млн. м³/рік, то вони скидаються в басейн р. Самара та Інгулець. Для вирішення означеної проблеми вкрай необхідно вжити заходів щодо поводження з шахтними водами задля недопущення їх скиду без очистки у водні об'єкти.

10) Розташування на території Кіровоградської області в суббасейні нижнього Дніпра еколого небезпечного об'єкта, а саме хвостосховища в балці Щербаківська гідрометалургійного заводу ДП «СхідГЗК» (басейн р. Жовта, лівої притоки р. Інгулець, на території Ганнівської сільської ради Острівського району).

11) Розроблення проєктів землеустрою, винесення в натуру, закріплення межовими знаками водоохоронних зон та прибережних захисних смуг водних об'єктів.

12) Покращення меліоративного стану зрошуваних угідь і гідрогеологічної обстановки в населених пунктах, які підтоплюються або перебувають під загрозою підтоплення.

Висновки з проведеного дослідження. Сьогодні вже всі зрозуміли, що забезпеченість водними ресурсами та управління ними є одними з найголовніших передумов для існування та сталого розвитку нашого суспільства, оскільки вода забезпечує три важливі для всього людства функції, а саме виробництво продовольства, виробництво енергії та промислової продукції, побутове водоспоживання. Отже, вода є необхідною в усіх сферах життя та ключовим фактором, без якого неможливо обійтися.

Управління водними ресурсами належить до пріоритетних напрямів державної політики України та розглядається як один із найважливіших факторів щодо забезпечення сталого розвитку суспільства. Сьогодні набирає все більшої популярності та є ефективним підходом до управління водними ресурсами басейновий принцип, через який реалізовується стратегія державної політики, яка спрямована на запобігання виснаження водних ресурсів та досягнення й підтримання доброї якості води.

Аналіз сучасного стану, особливостей та багатовекторності проблем розвитку суббасейну нижнього Дніпра приводить до розуміння необхідності комплексного управління водними ресурсами нижнього Дніпра. Комплексність проблеми збалансованого водокористування вимагає застосування під час її вирішення інтегрованого підходу до управління водними ресурсами, який є процесом, що сприяє скоординованому розвитку водних, земельних та пов'язаних з ними ресурсів, а також управлінню ними задля метою забезпечення сталого розвитку економіки й соціального благополуччя на основі справедливості та без завдання шкоди життєво важливим еко-системам.

Публікація містить результати досліджень, проведених за грантом Президента України за конкурсним проєктом Ф 84.

Список використаних джерел:

1. Басейнове управління водних ресурсів нижнього Дніпра / Державна статистична звітність 2ТП-водгосп (річна). URL: <http://buvr.kherson.ua/zvitnist.htm> (дата звернення: 11.12.2019).
2. Басейнове управління водних ресурсів нижнього Дніпра. URL: <http://buvr.kherson.ua> (дата звернення: 11.12.2019).
3. Водна стратегія України на період до 2025 року (наукові основи) / за ред. М.І. Ромашенка, М.А. Хвесика, Ю.О. Михайлова. Київ, 2015. 46 с.
4. Міністерство екології та природних ресурсів України. URL: <https://menr.gov.ua> (дата звернення: 11.12.2019).
5. Платформа рішень для менеджерів природоохоронної діяльності / 11 головних аспектів водокористування. URL: <http://ecolog-ua.com/articles/11-golovnyh-aspektiv-vodokorystuvannya> (дата звернення: 11.12.2019).

6. Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року : Закон України від 24 травня 2012 року № 4836-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4836-17> (дата звернення: 11.12.2019).
7. Про затвердження Порядку ведення державного обліку водокористування : Наказ від 16 березня 2015 року № 78. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0382-15/page#n13> (дата звернення: 11.12.2019).

References:

1. Baseinove upravlinnia vodnykh resursiv Nyzhnoho Dnipra / Derzhavna statystychna zvitnist 2TP-vodhosp (richna) [Basin Department of Water Resources of the Lower Dnieper / State Statistical Report 2TP Water Supply (Annual)]. Retrieved from: <http://buvr.kherson.ua/zvitnist.htm> [in Ukrainian].
2. Baseinove upravlinnia vodnykh resursiv Nyzhnoho Dnipra. [Basin management of water resources of the Lower Dnieper]. Retrieved from: <http://buvr.kherson.ua> [in Ukrainian].
3. Romashchenko M.I., Khvesyk M.A., Mykhailova Yu.O. (2015) *Vodna stratehiia Ukrainy na period do 2025 roku (naukovi osnovy) [Water strategy of Ukraine for the period up to 2025 (scientific basis)]*. M.I. Romashchenko (ed.). Kiev [in Ukrainian].
4. Ministerstva ekolohii ta pryrodnykh resursiv Ukrainy. [Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine]. Retrieved from: <https://menr.gov.ua> [in Ukrainian].
5. Platforma rishen dlia menedzheriv pryrodookhoronnoi diialnosti / 11 holovnykh aspektiv vodokorystuvannya. [A solution platform for environmental managers / 11 major aspects of water management]. Retrieved from: <http://ecolog-ua.com/articles/11-golovnyh-aspektiv-vodokorystuvannya> [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia Zahalnodержавnoi tsilivoi prohramy rozvytku vodnoho hospodarstva ta ekolohichnoho ozdorovlennia baseinu richky Dniro na period do 2021 roku : Zakon Ukrainy vid 24 travnia 2012 roku № 4836-VI. [On approval of the National Target Program for the Development of Water Management and Environmental Improvement of the Dnipro River Basin for the Period up to 2021 : Law of Ukraine of May 24, 2012 No. 4836-VI.]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4836-17> [in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia derzhavnoho obliku vodokorystuvannya (2015). [On Approval of the Procedure for Keeping the State Record of Water Use]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0382-15/page#n13> [in Ukrainian].

Опенько І.А.кандидат економічних наук,
доцент кафедри геодезії та картографії
Національного університету біоресурсів і природокористування України**Openko Ivan**

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

**ЗАСТОСУВАННЯ GINI-ІНДЕКСУ ПІД ЧАС ДОСЛІДЖЕННЯ
НЕРІВНОСТІ У ВИКОРИСТАННІ ЗЕМЕЛЬ
ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ****APPLICATION OF THE GINI INDEX IN INVESTIGATION
OF INEQUALITIES IN THE USE OF LAND FORESTRY IN UKRAINE**

Сучасні тенденції розвитку сільських територій, сталого природокористування зумовлюють вирішення проблеми щодо нерівності в межах відповідної держави та між країнами загалом. У статті на основі GINI-індексу було проаналізовано нерівність у використанні земель лісогосподарського призначення в Україні. Ідея дослідження ґрунтується на визначенні індексу Джині між індикаторами, які характеризують природоємність соціально-економічного розвитку держави та її регіонів (I індикатор – валовий дохід від лісогосподарського виробництва, тис. грн. / площа земель лісогосподарського призначення, тис. га; II індикатор – валовий дохід від лісогосподарського виробництва, тис. грн. / населення ОТГ, осіб; III індикатор – площа земель лісогосподарського призначення, тис. га / кількість ОТГ, шт.; IV індикатор – площа земель лісогосподарського призначення, тис. га / населення, осіб; V індикатор – площа земель лісогосподарського призначення, тис. га / населення ОТГ, осіб).

Ключові слова: GINI-індекс, землі лісогосподарського призначення, нерівність, крива Лоренца.

Современные тенденции развития сельских территорий, устойчивого природопользования определяют решения проблемы неравенства в пределах соответствующего государства и между странами в целом. В статье на основе GINI-индекса было проанализировано неравенство в использовании земель лесного фонда в Украине. Идея исследования базируется на определении индекса Джини между индикаторами, которые характеризуют природоёмность социально-экономического развития государства и его регионов (I индикатор – валовой доход от лесохозяйственного производства, тыс. грн / площадь земель лесного фонда, тыс. га, II индикатор – валовой доход от лесохозяйственного производства, тыс. грн / населения ОТГ, особ; III индикатор – площадь земель лесного фонда, тыс. га / количество ОТГ, шт.; IV индикатор – площадь земель лесного фонда, тыс. га / населения, человек; V – индикатор – площадь земель лесного фонда, тыс. га / населения ОТГ, человек).

Ключевые слова: GINI-индекс, земли лесного фонда, неравенство, кривая Лоренца.

Current trends in rural development, sustainable use of nature lead to the solution of the problem of inequality within the respective state and between the countries as a whole. The international community has made significant strides in ridding people of poverty. However, the inequality has not disappeared and persists, in particular the widening of the income gap (property inequality), the provision of food, natural resources (land, forest, water, etc.), the quality of health care and the provision of educational services, especially in rural areas. most of the poor, as noted by the FAO World Organization. The article on the basis of GINI index has analyzed inequality in the use of forest land in Ukraine. The idea of the study is based on the definition of the Gini index between the indicators (summary indicator of the quality of socio-economic development of the territories, reflecting in general the level and degree of anthropogenic impact on the environment) that characterize the socio-economic development of the state and its regions (I indicator – gross income from forestry production, thousand UAH / area of forest land, thousand hectares; II indicator gross income from forestry production, thousand UAH / population of agricultural land, persons; III indicator – area of forestry land, thousand hectares / amount of forestry land, units; IV indicator – area of forestry land, thousand ha / population, persons; V indicator – the area of land for forestry purposes, thousand ha / UTC people). The heterogeneity of the

economic space affects the inequality of development of socio-economic urban systems, which in turn leads to the need to develop mechanisms to transform the socio-economic and environmental direction of the country's development and to carry out appropriate institutional transformations. Thus, with the help of Gini index (inequality), it is possible to formulate a conceptual direction of transformation of ecological and economic mechanisms of forest land use, whose mainstream should approach absolute equality in providing the population with natural resources, in particular forest resources, distribution of economic profits from forestry production. safe environment and social conditions for people to live in decentralized power.

Key words: GINI index, forest lands, inequality, Lorentz curve.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку сільських територій, сталого природокористування, забезпечення комфортних еколого-економічних та соціальних умов для життєдіяльності населення зумовлюють вирішення проблеми щодо нерівності в межах відповідної держави та між країнами загалом.

Міжнародне співтовариство досягло значних успіхів у позбавленні людей від бідності. Однак нерівність не зникла та зберігається, зокрема збільшується відмінність у доходах населення (майнова нерівність), забезпеченні продовольчими товарами, природними ресурсами (земельні, лісові, водні тощо), якості охорони здоров'я та наданні освітніх послуг, особливо в сільських районах, де проживає більшість незаможного населення, як зазначає світова організація ФАО [1].

Питання нерівності у забезпеченості населення природними ресурсами, зокрема землями лісогосподарського призначення, набуває особливої актуальності у наукових роботах різних учених. Зокрема, М.Л. Росс [2], який займається проблемою негативного впливу структури економіки на темпи економічного зростання, дивується з того, як насправді мало відомо про зв'язок між природними ресурсами і нерівністю. Вчений наголошує, що вивченню проблеми природних ресурсів та економічного зростання присвячено безліч наукових робіт, водночас дослідження взаємозв'язку між природними ресурсами і майновою нерівністю окреслене лише у вузькому колі дослідників.

Т. Гільфасон та Г. Зоєга [3] вважають, що між рівнем майнової нерівності і природними ресурсами є прямий зв'язок. Надлишок природних ресурсів може стати причиною відтоку зайнятих працівників із виробничої галузі та сфери послуг у ресурсний сектор. Водночас розподіл заробітної плати у виробничому секторі досить рівномірний (оскільки людський капітал більш-менш однаково розподілений серед населення), тоді як у секторі, пов'язаному з використанням природних ресурсів, доходи розподілені нерівномірно, причинами цього є залежність виробництва від природних умов та нерівномірний розподіл ренти між населенням [3].

Вчений Ф. Ван дер Плюг наголошує що наявність високого рівня майнової нерівності, що притаманна країнам із високою часткою експорту природних ресурсів у структурі ВВП, особливо у випадках високого рівня корупції [4].

Отже, неоднорідність економічного простору впливає на нерівність розвитку соціально-економічних урбосистем, що призводить до необхідності розроблення механізмів щодо трансформації соціально-економічного й екологічного напрямку розвитку країни та здійснення відповідних інституційних перетворень [5, 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження, які присвячені безпосередньо проблемам раціонального використання та охорони земель лісогосподарського призначення, рівномірному розподілу між громадами лісогосподарських землекористувачів із застосуванням GINI-індексу, окреслені у публікаціях Anuja Raj Sharma [7], Sareth Nhem, Young Jin Lee, Sopheap Phin [8], Oliver T. Coomes, Yoshito Takasaki та Jeanine M. Rhemtulla [9], Tsegaye Tadesse Gatisoa, Tesfamichael Wossen [10], Ouedraogo Boukary, Ferrari Sylvie [11], Bir Bahadur Khanal Chhetri, Patrick Asante, Atsushi Yoshimoto [12] та інші [13–24].

Водночас безпосереднім аналізом проблеми організації структури землекористування на основі коефіцієнта Джині (Gini Coefficient – GC), займалися Xinqi Zheng, Tian Xia, Xin Yang, Tao Yuan, Yecui Hu в Китаї [25]. У процесі дослідження вченими було запропоновано використовувати Gini Coefficient не лише у його класичній інтерпретації (під час кількісного визначення відмінностей у доходах), а й під час оцінки структури раціонального землекористування, так званий коефіцієнт землеволодіння Джині (англ. Land Gini Coefficient (LGC)). За допомогою цього коефіцієнта вченим вдалося з'ясувати, що протягом 13 років (1996–2008 рр.) сільськогосподарські угіддя та невикористані землі були рівномірно розподілені в межах Китаю. Проте землі під забудовою були відносно або абсолютно нерівно розміщені, що сприяло швидкому розвитку урбанізаційних процесів у Китаї.

L. Erickson та D. Vollrath [26] у своїй науковій праці зауважують на необхідності дослідження рівномірного розподілу землекористування між сільськими громадами як одного з головних факторів економічного, соціального розвитку.

Крім того, дослідження Sareth Nhem, Young Jin Lee, Sophear Phin [27], які були присвячені аналізу розподілу доходів, отриманих від використання лісових земель та інших змінних джерел доходу у сільських громадах королівства Камбоджа (держава Південно-Східної Азії), та визначення їхньої участі у зменшенні нерівності доходів та зростання бідності населення у сільських районах, застосовуючи GI, вказують на те, що «лісові доходи» є важливою частиною життєзабезпечення бідних сільських домогосподарств і важливим джерелом для зменшення нерівності доходів і бідності.

Мета статті – на основі GINI-індексу дослідити нерівність у використанні земель лісогосподарського призначення в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема нерівності соціально-економічного розвитку регіонів та посилення екологічного навантаження на навколишнє середовище потребує концептуальних напрямів трансформації еколого-економічних механізмів використання земель лісогосподарського призначення [5, 6].

Таким чином, подальшим етапом нашого дослідження було вивчення динаміки нерівності регіонів в нашій державі за показниками природоємності – «зведений (узагальнюючий) індикатор якості соціально-економічного розвитку територій, що відображає загалом рівень та ступінь антропогенного впливу на навколишнє природне середовище» [5, 28, с. 12], в умовах децентралізації влади, застосовуючи найбільш поширений показник – індекс Джині.

Ідея дослідження ґрунтується на визначенні індексу Джині між індикаторами, які характеризують природоємність соціально-економічного розвитку держави та її регіонів, зокрема [4]:

– I індикатор – валовий дохід від лісогосподарського виробництва, тис. грн. / площа земель лісогосподарського призначення, тис. га – встановлення нерівності між доходами від лісогосподарського виробництва та площею земель лісогосподарського призначення в розрізі областей та природно-кліматичних зон дозволить сформулювати уявлення про ефективність використання лісових ресурсів;

– II індикатор – валовий дохід від лісогосподарського виробництва, тис. грн. / населення ОТГ, осіб – визначення індексу Джині між зазначеними показниками дає змогу розрахувати рівномірність розподілу доходу від лісогосподарського виробництва між населенням в

об'єднаних територіальних громадах в умовах децентралізації влади;

– III індикатор – площа земель лісогосподарського призначення, тис. га / кількість ОТГ, шт – розрахунок індексу Джині між окресленими показниками, на наш погляд, дозволить у майбутньому здійснювати переорієнтування економічного напрямку виробництва у відповідних громадах в умовах децентралізації влади, формувати передумови щодо інтенсифікації ефективного використання земель лісогосподарського призначення;

– IV індикатор – площа земель лісогосподарського призначення, тис. га / населення, осіб – зазначене співвідношення дозволить визначити ступінь зосередженості земель лісогосподарського призначення між населенням, що є дуже важливим еколого-економічним фактором для населення;

– V індикатор – площа земель лісогосподарського призначення, тис. га / населення ОТГ, осіб – зазначене співвідношення дозволить визначити ступінь зосередженості земель лісогосподарського призначення між населенням в ОТГ в умовах децентралізації влади. Індекс Джині в цьому випадку буде головним критерієм для розроблення концептуальних рішень у забезпеченні екологічно безпечного середовища для життєдіяльності населення в сільській місцевості.

Крива Лоренца (англ. Lorenz curves) – це альтернативне (в інших координатах) графічне зображення функції розподілу. Вона була запропонована американським економістом Максом Отто Лоренцем у 1905 році як показник нерівності в доходах населення. У своєму математичному поданні ця крива відображає функцію розподілу, в якій акумулюються частки чисельності та доходів населення. У прямокутній системі координат крива Лоренца є опуклою вниз і проходить під діагоналлю одиничного квадрата, розташованого в I координатній чверті [29] (рис. 1).

У разі рівного розподілу кожна група населення має дохід, пропорційний своїй чисельності. Такий випадок описується кривою рівності (line of perfect equality), яка є прямою, що з'єднує початок координат і точку (1; 1). У разі повної нерівності (коли лише один член суспільства отримує дохід) крива (line of perfect inequality) спочатку «наближається» до осі абсцис, а потім з точки (1; 0) «здіймається» до точки (1; 1). Крива Лоренца укладена між кривою рівності (діагональ) і повної нерівності [29].

Коефіцієнт Джині найпростіше визначити за допомогою кривої Лоренца, він дорівнює відношенню площі області «А» (рис. 1), утвореної кривою Лоренца, і прямою абсолютно

рівномірного розподілу (прямою (діагональ) під кутом 45°) до площі трикутника, утвореного прямою рівномірного розподілу і прямими $y = 0$ та $x = 1$ « $A+B$ » (рис. 1.1) [31] (формула 1).

$$G = \frac{A}{A+B}, \quad (1)$$

де G – коефіцієнт Джині; A – площа області (рис. 1), утвореної кривою Лоренца і прямою абсолютно рівномірного розподілу; B – площа області (рис. 1) утвореної кривою Лоренца і прямими $y = 0$ та $x = 1$.

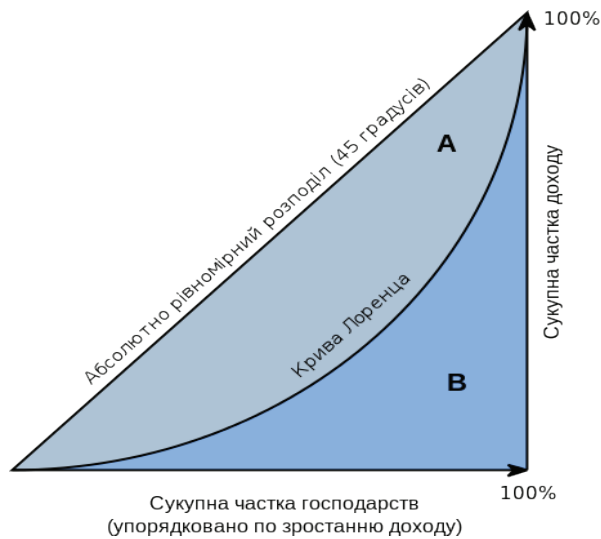

Рис. 1. Графічне представлення кривої Лоренца та коефіцієнта Джині

Джерело: [30]

Розрахунок індексу Джині між окресленими індикаторами в Україні здійснювався нами за масивом даних у розрізі областей x_i та y_i , попередньо ранжованих за зростанням показника y_i / x_i . Позитивними аспектом щодо

застосування цього коефіцієнта є його прикладний характер та гнучкість у інтерпретації, що дозволяє нам здійснювати оцінку міжрегіональної нерівності у використанні земель лісогосподарського призначення [4].

Відносно першого індикатора (валовий дохід від лісогосподарського виробництва, тис. грн. / площа земель лісогосподарського призначення, тис. га) коефіцієнт Джині рівний 0,73 в межах України, що свідчить про високу економічну нерівність між лісогосподарськими підприємствами та неефективність використання земель лісогосподарського призначення. Графічне відображення отриманих результатів описує крива Лоренца на рис. 2.

З вищеведеного графіку видно, що основна частка валового доходу від лісогосподарського виробництва отримується від незначної площі земель лісогосподарського призначення, що свідчить про неефективність використання лісових ресурсів.

Досить високий коефіцієнт Джині нами був отриманий за II індикатором – 0,72 в межах України. Такий показник свідчить про наявний дисбаланс між населенням в ОТГ та доходами від лісогосподарського виробництва. Тобто за умови передачі земель лісогосподарського призначення на баланс ОТГ в межах децентралізації влади населення громади буде отримувати нерівні економічні надходження внаслідок лісогосподарської виробничої діяльності (рис. 3).

Аналогічною ситуація є під час розрахунку коефіцієнта Джині у розподілі валового доходу від лісогосподарського виробництва між населенням в Україні, величина індексу становить 0,79 (рис. 4).

Економісти вважають, що коефіцієнт Джині не повинен бути вищим значення 0,3–0,4. Коли

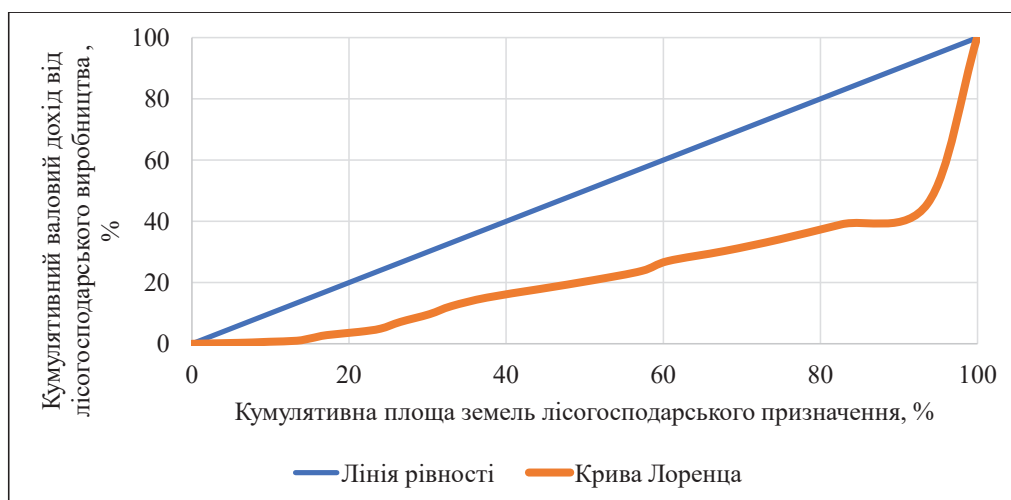

Рис. 2. Крива Лоренца, побудована за I індикатором

Джерело: розраховано автором

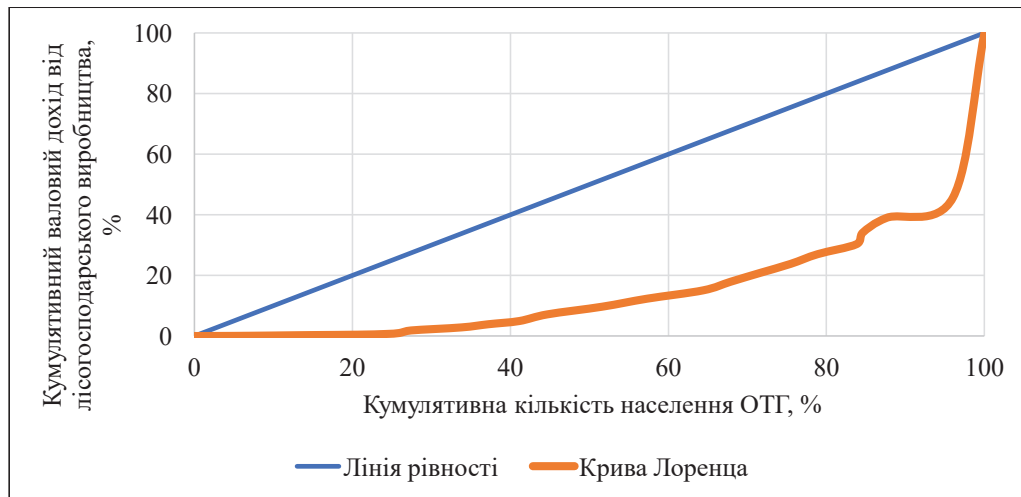

Рис. 3. Крива Лоренца, побудована за II індикатором

Джерело: розраховано автором

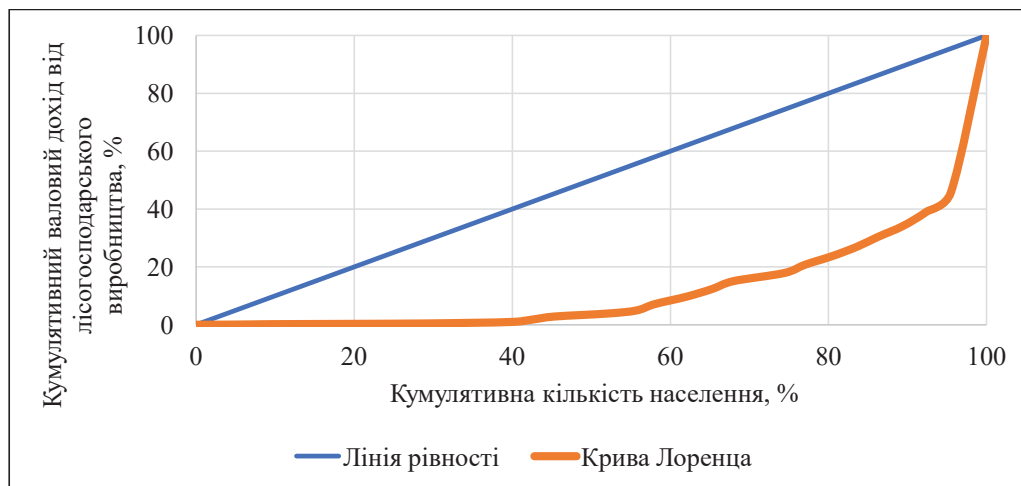

Рис. 4. Крива Лоренца, побудована за нерівністю розподілу валового доходу від лісогосподарського виробництва між населенням в Україні

Джерело: розраховано автором

індекс Джині перевищує зазначені граничні межі, в країні є висока нерівність, що уповільнює темпи економічного розвитку і формує «пастку бідності», за якої суспільство бідніше з кожним поколінням [31].

За III індикатором коефіцієнт Джині – 0,34, це свідчить про те, що кількість ОТГ та площа земель лісогосподарського призначення в розрізі областей України рівномірно розподілена, тобто доступність до лісових ресурсів для новостворених громад є збалансованою і близькою до абсолютної рівності (рис. 5).

Величина Джині індексу за IV індикатором – 0,32, що є позитивним соціально-екологічним фактором, який відображає рівномірність розподілу (забезпеченості) земель лісогосподарського призначення між населенням в розрізі областей в Україні (рис. 6).

Водночас за наявної тенденції створення ОТГ в умовах децентралізації влади індекс Джині за V індикатором – 0,38. Такі результати демонструють рівність у забезпеченні лісовими ресурсами, екостабілізуючими угіддями між населенням в ОТГ.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, за допомогою індексу (нерівності) Джині можна сформулювати концептуальний напрям трансформації еколого-економічних механізмів використання земель лісогосподарського призначення, мейнстрім яких повинен наближатися до абсолютної рівності у забезпеченні населення природними ресурсами, зокрема лісовими, розподілу економічних прибутків від здійснення лісогосподарського виробництва, створенні екологічно безпечного довкілля та соціальних умов проживання людей в умовах децентралізації влади.

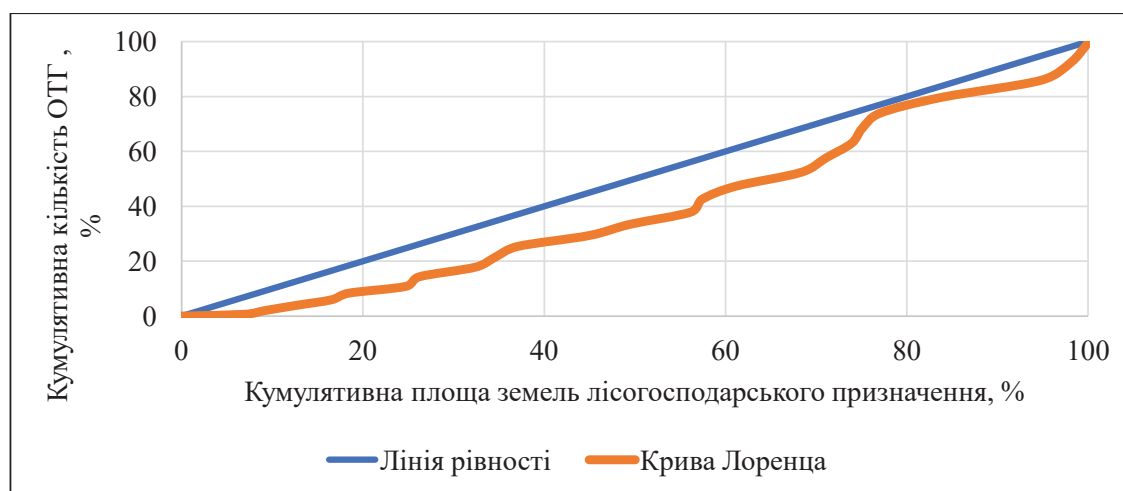

Рис. 5. Крива Лоренца, побудована за III індикатором

Джерело: розраховано автором

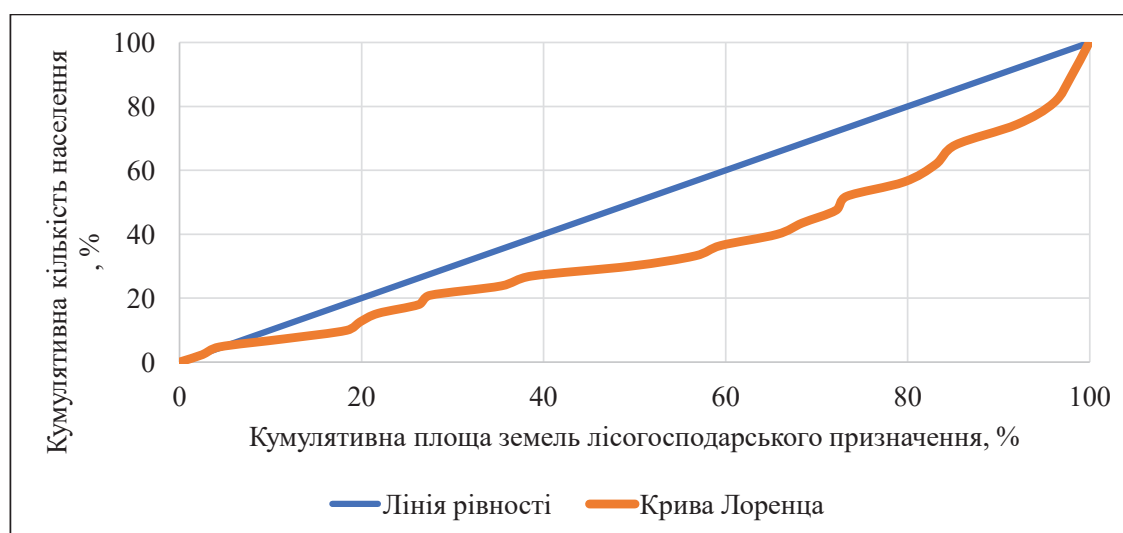

Рис. 6. Крива Лоренца, побудована за IV індикатором

Джерело: розраховано автором

Список використаних джерел:

1. Sustainable Development Goals. Reduce inequality within and among countries. *FAO*: веб-сайт. URL: <http://www.fao.org/sustainable-development-goals/goals/goal-10/en/> (дата звернення: 05.11.2019).
2. Ross M.L. How Mineral Rich States Can Reduce Inequality. *Escaping the Resource Curse*. N.Y.: Columbia University Press. 2007. P. 237 – 255.
3. Gylfason Th., Zoega G. Inequality and Economic Growth: Do Natural Resources Matter? 2002. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Inequality-and-Economic-Growth%3A-Do-Natural-Matter-Gylfason-Zoega/bbf5aedef39dd25da5222f7173581f9f55618a0a#paper-header> (дата звернення: 05.11.2019).
4. Гоноцкая Ж.А. Имущественное неравенство и ресурсное проклятие: точки зрения и эмпирические свидетельства. Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». М, Изд. дом Высшей школы экономики, 2013, 32 с.
5. Горський А.М. Дослідження нерівності сталого розвитку регіонів України в дискурсі екологічної безпеки. *Ефективна економіка*. 2013, № 11, URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2511> (дата звернення: 05.11.2019).
6. Гранберга А.Г. Региональное развитие: опыт России и Европейского союза. М, Экономика, 2000, 435 с.

7. Anuja R.S. Using GINI coefficient for analysing distribution of community forests in nepal by development and ecological regions. *International Journal of Social Forestry (IJSF)*, 2010, 3(1), pp. 17–27.
8. Nhem S., Lee Y. Jin and Phin S. Forest income and inequality in Kampong Thom province, Cambodia: Gini decomposition analysis, *Forest Science and Technology*, 2018, Vol. 14, № 4, pp. 192–203.
9. Coomes O.T., Takasaki Y. and Rhemtulla J.M. Forests as landscapes of social inequality: tropical forest cover and land distribution among shifting cultivators. *Ecology and Society*, 2016, vol. 21(3), pp. 20.
10. Gatiso T.T. & Wossen T. Forest dependence and income inequality in rural Ethiopia: evidence from Chilimo-Gaji community forest users. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 2015, vol. 22(1), pp. 14–24, DOI: 10.1080/13504509.2014.946543 (дата звернення: 05.11.2019).
11. Ouedraogo B., Ferrari S. Incidence of forest income in reducing poverty and inequalities: Evidence from forest dependant households in managed forest' areas in Burkina Faso, *Cahiers du GREThA*, 2012. Vol. 2012–28. URL: <http://ideas.repec.org/p/grt/wpegrt/2012-28.html> (дата звернення: 05.11.2019).
12. Chhetri K. B. B., Asante P., Yoshimoto A. Forest Dependence and Inequality: An Empirical Study from Community Forests in Kaski, Nepal. *FORMATH*, 2016, Vol. 15, pp. 33 – 43.
13. Шевченко О.В., Опенько І.А. Теоретичні передумови раціонального сільськогосподарського землекористування. *Збалансоване природокористування*. 2017. № 3. С. 126–130.
14. Шевченко О.В., Опенько І.А., Цвях О.М. Економічні передумови чергування культур як спосіб запобігання деградації агроландшафту. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2017. № 2. С. 58–65.
15. Tsvyakh O., Openko I. Main directions of urban land optimization in Kiev agglomeration. *Baltic Surveying International Scientific Journal*. 2017, vol. 6, № 1, P. 60 – 65.
16. Цвях О.М., Опенько І.А. Промислові території, як просторовий базис оптимізації використання земель в місті Києві. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2017. № 1. С. 83–91.
17. Опенько І.А., Шевченко О.В., Цвях О.М. Аналіз наукових-методичних підходів до грошової оцінки земельних ділянок із полезахисними лісовими насадженнями. *Збалансоване природокористування*. 2016. № 4. С. 137–142.
18. Опенько І.А., Євсюков Т.О. Удосконалення обліку кількості та якості земель під полезахисними лісовими насадженнями в кадастрово-реєстраційній системі. *Збалансоване природокористування*. 2014. № 3. С. 106–112.
19. Опенько І.А., Євсюков Т.О. Землі під полезахисними лісовими насадженнями: сучасний стан, проблеми, шляхи вирішення. *Збалансоване природокористування*. 2014. № 1. С. 125–131.
20. Опенько І.А. Порівняльний аналіз оприлюднення земельно-кадастрових відомостей у зарубіжних країнах та Україні. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2013. № 3. С. 80–87.
21. Ievsiukov T., Openko I. An Inventory Database, Evaluation and Monitoring of Especially Valuable Lands at Regional Level in Ukraine. *The 3rd International Geography Symposium «GEOMED 2013»: Procedia – Social and Behavioral Sciences*, June 10 – 13, 2013, Kemer, Antalya – Turkey: Elsevier, 2013. URL: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042814016619> (дата звернення: 05.11.2019).
22. Євсюков Т.О., Опенько І.А. Моніторинг особливо цінних земель із застосування технологій ДЗЗ та ГІС. *Вісник Львівського державного аграрного університету: економіка АПК*. 2013. № 20 (2). С. 231–242.
23. Опенько І.А. Еколого-економічна продуктивність використання земель лісгосподарського призначення в Україні. *Агросвіт*. № 13–14. 2019. С. 44–52.
24. Опенько І.А. Кореляційний аналіз впливу існуючої системи державного управління на використання земель лісгосподарського призначення в Україні. *Економіка та держава*. № 7. 2019. С. 55–62.
25. Zheng X., Xia T., Yang X., Yuan T., Hu Y. The land Gini coefficient and its application for land use structure analysis in China. *PLoS ONE*. 2013. 8(10):e76165. DOI:10.1371/journal.pone.0076165 (дата звернення: 23.08.2019).
26. Erickson L., Vollrath D. Dimensions of Land Inequality and Economic Development. *International Monetary Fund*, 2004, p. 23. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2004/wp04158.pdf> (дата звернення: 23.08.2019).
27. Nhem S., Lee Y. Jin & Phin S. Forest income and inequality in Kampong Thom province, Cambodia: Gini decomposition analysis, *Forest Science and Technology*, 5, 2018, vol. 14, № 4, pp. 192 – 203.
28. Садькова Э. Ц. Оценка природоёмкости как индикатора качества социально-экономического развития региона. *Экономика природопользования*. Москва, ВНИИТИ РАН, 2009, вып. № 2, С. 11–22.
29. Lubrano M. The econometrics of inequality and poverty. Lorenz curves, the Gini coefficient and parametric distributions, *Marseille*, 2017, pp. 46.

30. Income Inequality: causes and mathematics, 2017. URL: <https://uvachemistry.com/2017/09/07/income-inequality-causes-and-mathematics/> (дата звернення: 23.08.2019).
31. Сирвида-Льорентэ С. Коэффициент Джини: все ли равны? Разбираемся с показателем экономического неравенства, 2019. URL: <https://journal.open-broker.ru/economy/koefficient-dzhini/> (дата звернення: 23.08.2019).

References:

1. FAO (2015), Sustainable Development Goals. Reduce inequality within and among countries. Available at <http://www.fao.org/sustainable-development-goals/goals/goal-10/en/> (accessed 05.11.2019).
2. Ross M.L. (2007), How Mineral Rich States Can Reduce Inequality. *Escaping the Resource Curse*. N.Y.: Columbia University Press, P. 237 – 255.
3. Gylfason Th., Zoega G. (2002). Inequality and Economic Growth: Do Natural Resources Matter? Available at <https://www.semanticscholar.org/paper/Inequality-and-Economic-Growth%3A-Do-Natural-Matter-Gylfason-Zoega/bbf5aedf39dd25da5222f7173581f9f55618a0a#paper-header> (accessed 05.11.2019).
4. Gonotskaya Zh.A. (2013) *Imushchestvennoye neravenstvo i resursnoye proklyatiye: tochki zreniya i empiricheskiye svidetel'stva* [Property inequality and the resource curse: points of view and empirical evidence]. Moscow: Vysshyye shkoly ekonomiki, (in Russian).
5. Gorsky A.M. (2013) Doslidzhennya nerivnosti staloho rozvytku rehioniv Ukrayiny v dyskursi ekolohichnoyi bezpeky [Research of inequalities of sustainable development of regions of Ukraine in the discourse of ecological safety]. *Efektivna ekonomika* (electronic journal), vol. 11. Available at <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2511> (accessed 05.11.2019).
6. Granberga A.G. (2000) Regional'noye razvitiye: opyt Rossii i Yevropeyskogo soyuza [Regional development: the experience of Russia and the European Union]. Moscow: Ekonomika, (in Russian).
7. Anuja R.S. (2010) Using GINI coefficient for analysing distribution of community forests in nepal by development and ecological regions. *International Journal of Social Forestry (IJSF)*, vol. 3(1), pp. 17–27.
8. Nhem S., Lee Y. Jin and Phin S. (2018) Forest income and inequality in Kampong Thom province, Cambodia: Gini decomposition analysis, *Forest Science and Technology*, vol. 14, № 4, pp. 192 – 203.
9. Coomes O.T., Takasaki Y. and Rhemtulla J. M. (2016) Forests as landscapes of social inequality: tropical forest cover and land distribution among shifting cultivators. *Ecology and Society*, vol. 21(3), pp. 20.
10. Gatiso T.T. & Wossen T. (2015) Forest dependence and income inequality in rural Ethiopia: evidence from Chilimo-Gaji community forest users. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, vol. 22(1), pp. 14-24, DOI: 10.1080/13504509.2014.946543 (accessed 05.11.2019).
11. Ouedraogo B., Ferrari S. (2012) Incidence of forest income in reducing poverty and inequalities: Evidence from forest dependant households in managed forest' areas in Burkina Faso, *Cahiers du GREThA*, vol. 2012–28. Available at <http://ideas.repec.org/p/grt/wpegrt/2012-28.html> (accessed 05.11.2019).
12. Chhetri K. B. B., Asante P., Yoshimoto A. (2016) Forest Dependence and Inequality: An Empirical Study from Community Forests in Kaski, Nepal. *FORMATH*, Vol. 15, pp. 33 – 43.
13. Shevchenko, O.V. & Openko, I.A. (2017). Theoretical prerequisites for rational agricultural land use. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, 3, 126–130 [in Ukrainian].
14. Shevchenko, O.V. Openko, I.A. & Tsvyakh, O. M. (2017). Economic preconditions for alternating crops as a way to prevent degradation of the agro-landscape. *Zemleustrij, kadastr i monitoringh zemel'*, 2, 58–65 [in Ukrainian].
15. Tsvyakh, O. & Openko, I. (2017). Main directions of urban land optimization in Kiev agglomeration", *Baltic Surveying International Scientific Journal*, 6 (1), 60–65.
16. Tsvyakh, O.M. & Openko, I.A. (2017). Industrial territories as a spatial basis for optimizing the use of land in the city of Kiev. *Zemleustrij, kadastr i monitoringh zemel'*, 1, 83–91 [in Ukrainian].
17. Openko, I.A., Shevchenko, O.V. & Tsvyakh, O.M. (2016). Analysis of scientific and methodical approaches to the monetary valuation of land with field-protective forest plantations. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, 4, 137-142 [in Ukrainian].
18. Openko, I.A. & Ievsiukov, T.O. (2014). Improving accounting quantity and quality of land for shelter forest plantations in the cadastral registration system. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, 3, 106–112 [in Ukrainian].
19. Openko, I.A. & Ievsiukov, T.O. (2014). Lands under field-protective forest plantations: current state, problems, solutions. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, 1, 125–131 [in Ukrainian].
20. Openko, I.A. (2013). A comparative analysis of the publication of land cadastral data in foreign countries and Ukraine. *Zemleustrij, kadastr i monitoringh zemel'*, 3, 80–87 [in Ukrainian].
21. Ievsiukov, T. & Openko, I. (2013). An Inventory Database, Evaluation and Monitoring of Especially Valuable Lands at Regional Level in Ukraine, *The 3rd International Geography Symposium*

- “GEOMED 2013”. Kemer, Antalya: Elsevier, Procedia – Social and Behavioral Sciences, Available at <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042814016619>
22. Ievsiukov, T.O. & Openko, I.A. (2013). Monitoring is especially valuable land from the application of remote sensing and GIS technologies. *Visnyk L'vivs'koho derzhavnoho ahrarnoho universytetu: ekonomika APK*, 20 (2), 231–242 [in Ukrainian].
 23. Openko, I.A. (2019). Ecological and economic productivity of land use in Ukraine. *Ahrosvit*, 13–14, 44–52 [in Ukrainian].
 24. Openko, I.A. (2019). Correlation analysis of the impact of the existing public administration system on forest land use in Ukraine. *Ekonomika ta derzhava*, vol. 7, pp. 55–62 [in Ukrainian].
 25. Zheng X., Xia T., Yang X., Yuan T., Hu Y. (2013) The land Gini coefficient and its application for land use structure analysis in China. *PLoS ONE*. 8(10):e76165. DOI:10.1371/journal.pone.0076165 (accessed 05.11.2019).
 26. Erickson L., Vollrath D. (2004) Dimensions of Land Inequality and Economic Development. *International Monetary Fund*, p. 23. Available at <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2004/wp04158.pdf> (accessed 05.11.2019).
 27. Nhem S., Lee Y. Jin & Phin S. (2018). Forest income and inequality in Kampong Thom province, Cambodia: Gini decomposition analysis. *Forest Science and Technology*, vol. 14, № 4, pp. 192 – 203.
 28. Sadykova E.Ts. (2009) Otsenka prirodoyemkosti kak indikatora kachestva sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya regiona [Assessment of nature intensity as an indicator of the quality of the socio-economic development of the region]. *Ekonomika prirodopol'zovaniya*, vol. 2, pp. 11 – 22. (in Russian).
 29. Lubrano M. (2017) The econometrics of inequality and poverty. Lorenz curves, the Gini coefficient and parametric distributions, *Marseille*, pp. 46.
 30. Income Inequality: causes and mathematics (2017). Available at <https://uvachemistry.com/2017/09/07/income-inequality-causes-and-mathematics/> (accessed 05.11.2019).
 31. Sirvid-Lorente S. (2019) Koeffitsiyent Dzhini: vse li ravny? Razbirayemysya s pokazatelem ekonomicheskogo neravenstva [Gini coefficient: are all equal? We deal with the indicator of economic inequality]. Available at <https://journal.open-broker.ru/economy/koefficient-dzhini/> (accessed 05.11.2019). (in Russian).

**ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА**

УДК [331.3+331.5]:338.2

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-54>**Богущ Л.Г.**кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи**Bogush Larysa**Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the
National Academy of Sciences of Ukraine**ФІНАНСУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ПЕРСОНАЛУ
НА ВИРОБНИЦТВІ: ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ****FINANCING VOCATIONAL PERSONNEL TRAINING IN PRODUCTION:
THE FEATURES OF REGULATION**

У статті досліджено особливості, проблеми та пріоритети державного, корпоративного, громадського регулювання й фінансування в Україні системи професійного навчання персоналу на виробництві. Визначено основні недоліки цієї діяльності, що загострилися останніми десятиріччями; проаналізовано якість нормативно-правового забезпечення процесу формування й розподілу державного замовлення на підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації кадрів на виробництві. Узагальнено актуальний досвід фінансування професійної освіти в розвинутих державах світу. Сформульовано гострі поточні проблеми фінансування витрат на професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації персоналу в Україні, а також ключові пріоритети регулювання їх організаційно-економічних засад і виробничої практики у ближчій і середньостроковій перспективі.

Ключові слова: професійне навчання на виробництві, виробнича практика, менеджмент підприємства, інфраструктура професійної освіти, механізми державного, корпоративного, громадського регулювання професійної освіти, адаптація світового досвіду.

В статье исследованы особенности, проблемы и приоритеты государственного, корпоративного, общественного регулирования и финансирования в Украине системы профессионального обучения персонала на производстве. Определены основные недостатки этой деятельности, обострившиеся в последние десятилетия; проанализировано качество нормативно-правового обеспечения процесса формирования и распределения государственного заказа на подготовку, переподготовку, повышение квалификации кадров на производстве. Обобщен актуальный опыт финансирования профессионального образования в развитых странах мира. Сформулированы острые насущные проблемы финансирования расходов на профессиональную подготовку, переподготовку и повышение квалификации персонала в Украине, а также ключевые приоритеты регулирования их организационно-экономических основ и производственной практики в ближайшей и среднесрочной перспективе.

Ключевые слова: профессиональное обучение на производстве, производственная практика, менеджмент предприятия, инфраструктура профессионального образования, механизмы государственного, корпоративного, общественного регулирования профессионального образования, адаптация мирового опыта.

The article explores the peculiarities, problems and priorities of the state, corporate, public regulation and financing of the personnel professional training system in Ukraine' production. Given the generalization of scientific research and the current situation in the national labor potential reproduction, it is urgent to drastically improve the effectiveness of the organizational and economic mechanism of the vocational education resource provision, including through the stimulation of employers to increase the volume of the personnel training, retraining and advanced training in production. The main shortcomings of this activity, which have been aggravated in the last decades, are identified; the quality of

regulatory support of the process of formation and distribution of the state order for personnel training, retraining, advanced training in the production is analyzed. The actual experience of financing vocational education in developed countries is generalized. The acute current problems of financing the costs of personnel vocational training, retraining and advanced training in Ukraine, as well as the key priorities for regulating their organizational and economic foundations and production practices in the short- and mid-term perspective are formulated. Priority areas for improvement of the vocational training system in production should include, in particular: development and implementation of the national strategy of cluster interaction of territorial subsystems of enterprises (for example, related by technology, raw materials, consumer target categories, etc.) and vocational education institutions; improvement and approval of methodological recommendations for calculating the reasonable cost of skilled workers' training in the production; further optimization of approaches to taxation of enterprises, which, in comparison with others, spend considerable funds on vocational training of personnel directly in the production and in specialized centers of vocational education, including departmental ones.

Key words: vocational training in production; internship; enterprise management; vocational education infrastructure; mechanisms of state, corporate, public regulation of vocational education; adaptation of the world experience.

Постановка проблеми. В умовах нео- та постіндустріальної глобалізованої економіки, національні суб'єкти якої зорієнтовані на розширення власного представництва на зовнішніх ринках товарів і послуг, систематична масштабна діяльність з професійного навчання кадрів на виробництві (їх підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації) стає дедалі актуальнішим фактором формування та капіталізації потенціалу конкурентних переваг основного й керівного персоналу, суттєво впливаючи на його продуктивність праці та трудову вмотивованість.

Водночас тривалий час підтримуваний в Україні негативний імідж праці на робітничих посадах реального сектору економіки та в низці ланок соціального призначення зумовив суттєве старіння трудових колективів, плінність кваліфікованих кадрів, дефіцит молодих працівників, що загострюється незадовільною ефективністю державної та галузевої політики з розв'язання цих проблем, а також неготовністю крупних підприємницьких структур і середнього бізнесу, зорієнтованих на підвищення норми прибутку й швидку окупність інвестицій, витратитись на підготовку кадрів.

Разом із браком коштів на фінансування професійного навчання працівників у рамках державних і галузевих заходів негативний вплив на масштаби та якість підготовки кадрів на виробництві здійснює низка суб'єктивних чинників, зокрема, пов'язаних з небажанням роботодавців інвестувати у професійну освіту в умовах високої плінності кадрів; незацікавленістю працівників у підвищенні кваліфікації через відсутність подальших перспектив кар'єрного росту та позитивних зрушень в оплаті праці; відходом від практики наставництва та залучення кращих працівників до керівництва виробничою практикою учнів і студентів професійно-технічних і вищих навчальних закладів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика ресурсного забезпечення та регулювання діяльності з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів на виробництві широко висвітлюється в працях, де, зокрема:

– визначаються види, форми та етапи організації такого професійного навчання [1];

– досліджуються нормативно-правові та організаційні засади й недоліки вітчизняної практики підготовки кадрів на виробництві, зокрема, в навчальних центрах професійної освіти [2; 3];

– висвітлюються тенденції та проблеми формування й розподілу обсягів держзамовлення за участю Міносвіти, інших зацікавлених відомств (Мінекономіки, асоціації роботодавців, профспілки працівників освіти та науки), вищих навчальних закладів, а також регіонів (репрезентованих обласними управліннями освіти) [4];

– аналізується актуальний досвід фінансування професійної освіти у країнах ЄС та інших розвинутих державах світу [5];

– оцінюються сучасні тенденції підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу на підприємствах в контексті оптимізації продуктивності праці, забезпечення випуску конкурентоспроможної продукції, інтеграції України та окремих суб'єктів господарювання, що функціонують в ланках її спеціалізації, у світовий економічний простір [6–8].

Мета статті. З огляду на узагальнення фахових досліджень та поточну ситуацію з відтворенням національного трудових ресурсного потенціалу актуальним є кардинальне підвищення ефективності організаційно-економічного механізму ресурсного забезпечення сфери професійної освіти, зокрема, завдяки стимулюванню роботодавців до нарощування обсягів професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів на виробництві.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Попри численні зміни нормативно-правового забезпечення, процес формування та розподілу обсягів державного замовлення на підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів досі залишається недостатньо прозорим і провокує корупційні ситуації, перебуваючи під надмірним впливом органів виконавчої влади. Якщо ще у 2011–2012 рр. дані про розподіл держзамовлення були інформацією з обмеженим доступом, то прийняття Закону України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» від 20 листопада 2012 р. № 5499-VI сприяло відходу від кулурної практики його ручного розподілу. Водночас нині численні значущі аспекти цього процесу визначаються підзаконними нормативними актами або взагалі не мають чіткого правового регулювання (так, жоден чинний акт не містить норми щодо обов'язкового оприлюднення результатів кінцевого розподілу державного замовлення за конкретними ВНЗ та спеціальностями в них) [4].

З огляду на вітчизняну специфіку формування обсягів державного замовлення прозорою та реалістичнішою порівняно з вищою освітою є ситуація у професійно-технічному навчанні, де відповідні показники формуються на підставі конкретних договорів між закладами й роботодавцями-замовниками, що передаються до профільного територіального підрозділу державної адміністрації, де узагальнюються й подаються до Мінекономіки та Міносвіти.

Як відомо, Мінекономіки розраховує обсяги підготовки кадрів у межах держзамовлення в натуральному й вартісному вимірах відповідно до методики, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта» від 20 травня 2013 р. № 346, яка оперує показниками мінімальних економічно обґрунтованих витрат за 11 критеріями, деякі з яких (насамперед, тарифи на комунальні послуги та енергоносії; витрати на придбання реактивів, сировини, матеріалів для проведення лабораторних, практичних робіт, витратних матеріалів для комп'ютерної техніки та оргтехніки, пально-мастильних матеріалів, проведення поточного ремонту, технічного огляду та технічного обслуговування основних фондів, оплату послуг з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій; капітальні

витрати на придбання або створення основних засобів, навчального, лабораторного, спортивного, виробничого обладнання, предметів довгострокового користування, приладів, механізмів, меблів, комп'ютерної техніки та оргтехніки, капітальне будівництво, ремонт, реконструкцію та реставрацію приміщень, будівель, споруд, транспортних засобів, що використовуються у навчально-виховному процесі) швидко застарівають.

Характерними проявами руйнування механізмів та ускладнення процедур організації вищими навчальними закладами виробничої практики студентів останніми десятиріччями є [9, с. 337–338]:

- проблеми організації та фінансування процесу виробничої практики в межах зобов'язань самих ВНЗ, а саме скорочення баз практики, зокрема, в межах інфраструктури науково-дослідної та підсобної діяльності закладів вищої освіти; брак коштів на оплату праці керівників практики на виробництві; проблеми організації та оплати проїзду студентів, їх проживання на місцях виробничої практики;

- недосконалість процедур мотивування суб'єктів господарювання, що залучаються до проведення виробничої практики, в контексті складності зарахування студентів на посади, що відповідають їх спеціалізації; використання праці практикантів, визначеного розумінням підприємцями виробничого процесу й комерційної таємниці; відбору керівників практики на виробництві.

Отже, важливим пріоритетом у сфері регулювання організаційно-економічних засад і практики професійного навчання на виробництві у ближчій та середньостроковій перспективі залишиться збалансування джерел і статей відповідних витрат у загальнодержавному й галузевому масштабах, а також оптимізація чинної практики їх оподаткування як ключові засоби кардинального поліпшення поточних тенденцій фінансування безпосередньо підприємствами професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу.

Визначення потреби в навчанні персоналу на підприємствах має ґрунтуватись на періодичних опитуваннях, тестуваннях, аналізі результатів їх функціонування, що дають змогу встановити відповідність професійних знань, вмінь, навичок, які повинні мати працівники для виконання поточних і перспективних завдань на конкретному робочому місці (зокрема, з урахуванням перспектив реструктуризації, техніко-технологічного переоснащення підприємства) наявним характеристикам їх трудового потенціалу.

На жаль, за даними вибіркового обстеження витрат на робочу силу, проведених Держста-

том України, низька частка видатків на фінансування професійного навчання працівників скоротилася з 0,3% фонду заробітної плати у 2001 р. до 0,1% в останні кілька років (починаючи з 2014 р.), внаслідок чого в абсолютному вимірі на ці потреби в середньому за місяць у розрахунку на пересічного працівника припадали від 2–3 грн. на малих підприємствах до 10 грн. на підприємствах з кількістю зайнятих від 1 000 осіб [2]. Водночас вітчизняний та зарубіжний досвід свідчить про те, що оптимальними вважаються затрати на професійне навчання в обсязі 3–4% фонду заробітної плати [1].

Серед гострих поточних проблем фінансування витрат на професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації персоналу в Україні слід відзначити незадовільні розміри оплати праці викладачів, залучених до теоретичного навчання, що є нижчими за ставку погодинної оплати праці зайнятих в усіх галузях економіки; відсутність надбавок до заробітної плати працівників підприємства за керівництво практикою; низьку якість навчального устаткування й інвентарю, зокрема, у відомчих закладах професійної освіти; необґрунтовану економію на низці витрат відомчих закладів і навчальних центрів професійної освіти завдяки мінімізації досить важливих для їх належного функціонування господарських, адміністративних та інших супровідних витрат (зокрема, витрат у рамках відповідних закупівель за конкурсом).

Покращення підготовки студентів до професійної діяльності вимагає ефективної співпраці та взаємодії закладів вищої та професійно-технічної освіти, галузевих міністерств, інших профільних державних структур, професійних спілок та організацій роботодавців з питань:

- проведення досліджень щодо вивчення потреби та кваліфікаційних вимог до фахівців за напрямками підготовки (спеціальностями);

- реалізації прав закладів професійної освіти на самостійне укладання навчальних програм з урахуванням результатів досліджень ринку праці, принципу міждисциплінарності, а також зі включенням до них сегменту, сформованого з дисциплін, що вибираються самими студентами;

- стимулювання зв'язків між закладами професійної освіти та роботодавцями для проведення виробничої практики студентів, набуття ними потрібних професійних навичок і початкового рівня кваліфікації;

- вдосконалення програм виробничих практик щодо повноцінної реалізації практичних питань навчальних планів і закріплення знань; сприяння співробітництву між викладачами – керівниками практики від кафедр та

керівниками практики від виробництва щодо підготовки програм практики;

- стимулювання реалізації у вищих навчальних закладах програм прикладних наукових досліджень; процесів набуття цими закладами статусу ресурсних навчально-методичних і дослідницьких центрів за пріоритетними ланками економіки регіонів і країни загалом; участі закладів професійної освіти в діяльності таких центрів, територіальних навчально-науково-виробничих комплексів та спектру інноваційних структур (технопарків, науково-дослідних консорціумів, інноваційно-технологічних кластерів тощо);

- вжиття адміністративних та фіскальних заходів, що забезпечують здобуття випускниками першого робочого місця, їх ранню адаптацію на первинних посадах; заохочення підприємств та організацій, які надають бази практики й перші робочі місця випускникам, а також укладають із закладами освіти договори щодо виробництва товарів, послуг (зокрема, з підвищення кваліфікації та перепідготовки персоналу), проведення наукових досліджень.

Унормування та поширення потребує досвід розвинутих країн світу, де прийнятими механізмами стимулювання підприємств до співпраці із закладами вищої освіти та інвестування у власний людський капітал, зокрема, є:

- надання пільг з оподаткування, пільгових кредитів на проведення професійного навчання, державних субсидій роботодавцям, які створюють додаткові місця для виробничого навчання та навчання на робочому місці;

- надання цільових державних дотацій на навчання на робочому місці, зокрема, в межах програм з підвищення конкурентоспроможності ланок спеціалізації територіальних господарських комплексів, санації та стимулювання розвитку депресивних регіонів, запобігання структурному безробіттю;

- створення унормованих колективними договорами навчальних фондів, активи яких формуються за рахунок податку на фонд заробітної плати або з державних дотацій.

Як відомо, програми підготовки та перепідготовки мають приблизно 76% корпорацій США з кількістю персоналу понад 500 осіб, а 30% усіх фірм розглядають освітні витрати як інвестиції та невід'ємну складову довгострокової економічної та конкурентної стратегії. Американські корпорації «Форд» і «Крайслер» із середини 90-х рр. ХХ ст. на професійно-технічну підготовку кадрів витрачали 25% і 35% своїх капіталовкладень відповідно. У Великобританії витрати на проведення професійного навчання складають 3,6% ВВП; у Франції середні витрати підприємств на підвищення

кваліфікації працівників становлять 3% фонду заробітної плати й продовжують рости. Періодичність професійного навчання працівників у більшості розвинутих країн не перевищує трьох років, у Японії – 1–1,5 року, тоді як в Україні (за звітністю останніх років) вона складає в середньому 12 років [10, с. 127].

Як засвідчує зарубіжний досвід розвитку системи професійної освіти [5], у широкому колі розвинутих країн її фінансування децентралізоване; отже, основні повноваження щодо реалізації пріоритетів у сфері підготовки кадрів виконують місцеві органи влади, зобов'язані регулярно проводити моніторинг потреб підприємств на підпорядкованій території, визначати й оптимізувати можливості (зокрема, позабюджетні ресурси та ресурси власних бюджетів) їх співпраці із закладами професійного навчання. Найчастіше ця співпраця приймає форми реалізації програм учнівства із залученням спеціалістів підприємств, надання податкових пільг у контексті пріоритетів територіального господарства (значний досвід напрацьовано в Польщі, Чехії, Фінляндії, Франції). Активний діалог представників закладів професійного навчання, місцевої влади й роботодавців дає змогу обґрунтовано формувати й швидко актуалізувати перелік нині затребуваних і перспективних професій.

Дієвим механізмом підвищення організаційно-економічної ефективності функціонування сфери професійної освіти в Данії та Естонії, наприклад, стало об'єднання закладів (традиційних ПТНЗ, професійних коледжів, центрів з перепідготовки та підвищення кваліфікації) у потужні навчальні центри [5].

Попри досить незначну частку у загальному фінансуванні системи професійної освіти (менше 5%), роботодавці Фінляндії платять учням зарплату згідно з трудовими договорами на період навчання на підприємствах, отримуючи фінансову компенсацію на організацію та проведення такого навчання. Промислові, сільськогосподарські, ремісницькі, торговельні підприємства Франції незалежно від кількості працівників та обсягів виробництва сплачують обов'язковий податок на учнівство в розмірі 0,5% фонду оплати праці; масштабного поширення набула практика учнівства (як форми початкового професійного навчання задля подальшого працевлаштування), на витрати за якою припадає приблизно 42% загального фінансування системи професійної освіти. В Данії кошти підприємств на учнівство, організоване на їх базі, сягають 60% загальних видатків на професійну освіту, фінансування якої забезпечується законодавчо унормованою угодою держави, організацій роботодав-

ців і профспілок, що передбачає фінансування підготовки кадрів переважно без відриву від виробництва (з розподілом витрат між усіма навчальними закладами й виробничими підприємствами) [5].

Загалом розв'язанню проблем та підвищенню якості регулювання процесу підготовки кадрів для вітчизняної економіки перешкоджає досить повільний розвиток партнерських зв'язків між системою професійної освіти (вищої, професійно-технічної) і роботодавцями (зокрема, незадовільний рівень залучення останніх до розроблення навчальних програм, атестації випускників, оцінювання якості підготовки робітничих кадрів і спеціалістів з вищою освітою).

Висновки з проведеного дослідження. До пріоритетних напрямів удосконалення системи професійного навчання на виробництві слід, зокрема, віднести:

- розроблення та реалізацію загальнодержавної стратегії кластерної взаємодії територіальних підсистем підприємств (наприклад, пов'язаних технологічно, сировиною, цільовими категоріями споживачів) та закладів професійної освіти;

- вдосконалення й затвердження методичних рекомендацій щодо розрахунку обґрунтованої вартості підготовки кваліфікованих працівників на виробництві;

- визначення переліків пріоритетних професій для регіональних підсистем економіки, а саме її реального (ресурсодобувного, переробного, будівельного), обслуговуючого, фінансового, високотехнологічного та інших секторів, у рамках функціонування робочих груп у складі представників місцевих органів влади й самоврядування (як медіатора діалогу та учасника процесу формування регіонального замовлення на підготовку кадрів на локальному рівні), закладів професійно-технічної освіти, роботодавців;

- поширення ефективного вітчизняного досвіду щодо забезпечення належної якості послуг навчальних центрів професійної освіти як для їх зовнішніх замовників, що сплачують вартість навчання за ринковими цінами, так і для працівників підприємств, що є балансоутримувачами зазначених закладів;

- надання навчальним центрам статусу самостійної юридичної особи задля підвищення рівня їх фінансування, самоокупності та якості послуг, що надаються споживачам, завдяки спільному використанню цієї інфраструктури низкою близьких за профілем підприємств;

- подальшу оптимізацію підходів до оподаткування підприємств, які порівняно з іншими витрачають значні кошти на професійне

навчання персоналу безпосередньо на виробництві та у спеціалізованих центрах професійної освіти, зокрема відомчих;

– опрацювання механізму цільового виділення на потреби фінансування професійного навчання працівників на виробництві коштів державного та місцевих бюджетів;

– унормування та запровадження практики укладення договору (контракту) щодо відпрацювання особою, яка закінчила вищий чи професійно-технічний навчальний заклад, отримала нову спеціальність (кваліфікацію), не менше 3 років на підприємстві, що оплатило ці послуги.

Список використаних джерел:

1. Синенко Н. Організація професійного навчання кадрів на виробництві. *HR лига. Сообщество кадровиков и специалистов по управлению персоналом*. 2007. URL: <https://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=786> (дата звернення: 13.12.2019).
2. Савченко В., Гемма М. Фінансування професійного навчання персоналу на виробництві в Україні. URL: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/18328/1/42-51.pdf> (дата звернення: 13.12.2019).
3. Білоус Л. Організаційно-правове забезпечення професійного навчання робітничих кадрів. *Innovative solutions in modern science*. 2016. № 8 (8). С. 4–21.
4. Світяшук І. Солодько А., Стадний Є. Державне фінансування підготовки кадрів у вищій освіті: досвід та виклики. Київ : Центр дослідження суспільства, 2014. URL: http://iro.org.ua/uploads/Report_CSR_finance_HEI.pdf (дата звернення: 13.12.2019).
5. Покідіна В. Врятувати професійну освіту. *Ціна держави*. 2016. URL: <https://www.segodnya.ua/opinion/pokidinacolumn/vryatuvati-profesynu-osvtu-705822.html> (дата звернення: 13.12.2019).
6. Галайда Т., Савицька І. Підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації персоналу на підприємствах в сучасних умовах. *Економіка і регіон*. 2011. № 2 (29). С. 118–122.
7. Грибик І., Копець Г. Проблеми розвитку персоналу на вітчизняних підприємствах. URL: http://vlp.com.ua/files/37_10.pdf (дата звернення: 13.12.2019).
8. Алексеева Н., Вороніна М. Шляхи удосконалення професійного навчання персоналу машинобудівного підприємства. *Вісник КДПУ ім. М. Остроградського*. 2010. Вип. 1 (60). Ч. 1. С. 190–196.
9. Шульга Л., Бражник Л., Вакуленко Ю. Підвищення якості університетської освіти: професійна та практична підготовка фахівців. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Серія «Економічні науки»*. 2013. № 1 (6). Т. 2. С. 335–338. URL: <https://www.pdaa.edu.ua/content/naukovi-praci-poltavskoyi-derzhavnoyi-agrarnoyi-akademiyi-seriya-ekonomichni-nauky-vypusk-6> (дата звернення: 13.12.2019).
10. Подра О. Інвестиції в професійне навчання як інструмент накопичення специфічного людського капіталу. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка»*. 2011. Вип. 5 (2). С. 126–132.

References:

1. Synenko N. Organization of personnel vocational training in production]. *HR liga. Soobshchestvo kadrovikov i spetsialistov po upravleniyu personalom*, 2007. Available at: <https://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=786> (accessed: 13 December 2019).
2. Savchenko V., Gemma M. Financing personnel vocational training of Ukraine' production]. Available at: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/18328/1/42-51.pdf> (accessed: 13 December 2019).
3. Bilous L. Organizational and legal provision of workforce' vocational training]. *Innovative solutions in modern science*, 2016, vol. 8 (8), pp. 4–21.
4. Svitashchuk I., Solodko A., Stadnyi Ye. (2014). *Derzhavne finansuvannia pidhotovky kadriv u vyshchii osviti: dosvid ta vyklyky* [Public funding for personnel training in higher education: experience and challenges]. Kyiv : Society Research Center (in Ukrainian). Available at: http://iro.org.ua/uploads/Report_CSR_finance_HEI.pdf (accessed: 13 December 2019).
5. Pokidina V. Vriatuvaty profesiinu osvitu [Save vocational education]. *Tsina derzhavy*. 2016. Available at: <https://www.segodnya.ua/opinion/pokidinacolumn/vryatuvati-profesynu-osvtu-705822.html> (accessed: 13 December 2019).
6. Halaida T., Savytska I. Pidhotovka, perepidhotovka ta pidvyshchennia kvalifikatsii personalu na pidpriemstvakh v suchasnykh umovakh [Training, retraining and advanced training of personnel at enterprises in modern conditions]. *Ekonomika i rehion*, 2011, vol. 2 (29), pp. 118–122.
7. Hrybyk I., Kopets H. Problemy rozvytku personalu na vitchyznianiykh pidpriemstvakh [Problems of personnel development at domestic enterprises]. Available at: http://vlp.com.ua/files/37_10.pdf (accessed: 13.12.2019).

8. Aleksieieva N., Voronina M. Shliakhy udoskonalennia profesiinoho navchannia personalu mashynobudivnoho pidpriemstva [Ways to improve the professional training of machine-building company' personnel]. *Bulletin of Mikhail Ostrogradsky Kremenchug State Polytechnic University*, 2010, vol. 1 (60), p. 1, pp. 190–196.
9. Shulha L., Brazhnyk L., Vakulenko Yu. Pidvyshchennia yakosti universytetskoi osvity: profesiina ta praktychna pidhotovka fakhivtsiv [Improving the quality of university education: professional and practical training of specialists]. *Proceedings of Poltava State Agrarian Academy. Economic Sciences Series*, 2013, vol. 1 (6), p. 2, pp. 335–338. Available at: <https://www.pdaa.edu.ua/content/naukovi-praci-poltavskoyi-derzhavnoyi-agrarnoyi-akademiyi-seriya-ekonomichni-nauky-vypusk-6> (accessed: 13.12.2019).
10. Podra O. Investytzii v profesiine navchannia yak instrument nakopychennia spetsyfichnoho liudskoho kapitalu [Investments in vocational training as an instrument for the specific human capital accumulation]. *Bulletin of Dnipropetrovsk University. Economy Series*, 2011, vol. 5 (2), pp. 126–132.

УДК 336.71

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-55>**Борисова Л.Є.**кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова**Колесник О.О.**старший викладач
кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова**Borysova Larysa**

Odessa I.I. Mechnikov National University

Kolesnik Olga

Odessa I.I. Mechnikov National University

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ; ЧИ Є МАЙБУТНЄ У ПРИВАТНИХ ГРОШЕЙ?

DECENTRALIZATION OF MONEY CIRCULATION: DO PRIVATE MONEY HAVE A FUTURE?

У статті розглянуто актуальні питання грошового обігу та питання трансформації фінансового ринку відповідно до вимог цифрової економіки. Загальний тренд розвитку платіжних систем на основі розподіленого реєстру змушує замислитись над питанням життєздатності системи блокчейну в банківській системі. Питання про те, чи зможе ця технологія замінити готівковий обіг та розрахунки електронними фіатними грошима, є проблемою, яка знайде своє рішення найближчими роками. Нині радикально негативне ставлення до цифрових валют як до конкурентних щодо фіатних грошей починає зникати. Уряди й центральні банки, які донедавна заперечували можливість застосування криптовалюти у сфері державного грошового обігу, намагаються встановити контроль над нею та законодавчо закріплюють функції грошей за віртуальними валютами.

Ключові слова: криптовалюта, фіат, блокчейн, приватні гроші, грошовий обіг, цифровізація, інформаційне поле, економіка знань.

В статье рассмотрены актуальные вопросы денежного обращения и вопросы трансформации рынка в соответствии с требованиями цифровой экономики. Общий тренд развития платежных систем на основе распределенного реестра заставляет задуматься над вопросом жизнеспособности системы блокчейна в банковской системе. Вопрос о том, сможет ли эта технология заменить наличный оборот и расчеты электронными фиатными деньгами, является проблемой, которая найдет свое решение в ближайшие годы. Сейчас радикально негативное отношение к цифровым валютам как к конкурентным по отношению к фиатным деньгам начинает исчезать. Правительства и центральные банки, которые до недавнего времени отрицали возможность применения криптовалюты в сфере государственного денежного обращения, пытаются установить контроль над ней и законодательно закрепляют функции денег за виртуальными валютами.

Ключевые слова: криптовалюта, фиат, блокчейн, частные деньги, денежное обращение, цифровизация, информационное поле, экономика знаний.

The article deals with topical issues of money circulation and the transformation of the financial market in accordance with the digital economy's requirements. The General trend in the development of payment systems based on the distributed register makes us think about the viability of the blockchain system in the banking system. Whether this technology will be able to replace cash circulation and payments with electronic fiat money is a problem that will find its solution in the coming years. Now the radically negative attitude towards digital currencies as competitive against fiat money is beginning to disappear. Governments and Central banks, which until recently denied the possibility of using crypto-

currencies in the sphere of public money circulation, are trying to establish control over it and legislate the functions of money for virtual currencies. The current system of monetary circulation acquires significant changes. This is due to certain processes that are taking place in the world economy. Private or public blockchain is automatically more efficient and more in demand in that case. Corporations currently collect far more data about their customers than government agencies, and this is, unfortunately, a common practice. The financial crises of recent years have led most financial institutions to rethink their operating concepts and business models. For banks to survive in the current environment, it is important not only to reduce transaction costs as much as possible, but also to retain and increase their customers, and this is possible only if confidence in banks returns. However, all this is impossible in the conditions of the existence of the old financial architecture, which is inherent in the instability of the monetary system. The reason for this situation lies in the weakening of the state's "immune" reflection of the competitive market on private decisions. Meanwhile, only truly decentralized cryptocurrencies can become an alternative to cash fiat, if we talk about the benefits of society. Stablecoin, which is launched at the level of countries as a whole, as well as individual corporations, tend to be more centralized.

Key words: cryptocurrency, fiat, blockchain, private money, money circulation, digitalization, information field, knowledge economy.

Постановка проблеми. Банківська система виконувала й виконує роль фінансового посередника між вкладниками та позичальниками, знімаючи протиріччя між термінами й сумами фінансових інвестицій, гарантуючи безпеку вкладів та обмежуючи ризики під час кредитування. Цифрова економіка не тільки змінить сервіси банків, але й може привести до їх зникнення. Банки для платіжних операцій, які є зараз основною банківською функцією, будуть не потрібні. За умов емісії НБУ криптогривні, потреба у посередництві банків під час здійснення платіжних послуг та розрахунків зникне, кошти можна буде переводити один одному безпосередньо. Кількість банків різко зменшиться, вони повернуться до своїх початкових функцій, а саме ризикованих кредитних операцій та депозитів. Це триватиме до 10 років, тому професійна діяльність банківських посередників завжди буде затребуваною. Необхідність дослідження фінансового майбутнього грошового обігу залишається актуальною, адже є щонайменше два варіанти його розвитку, а саме криптовалюта й готівка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці функціонування криптовалют останнім часом приділяється досить уваги такими вітчизняними вченими, як В.С. Білошапка, О.Г. Коптюх, А.В. Денисенко, Н.В. Циганова, О.В. Костюніна. Однак питання приватних грошей не є новим. В історичній ретроспективі над демонополізацією грошової емісії замислювались такі відомі вчені, як Ф. фон Хайєк, Б. Клайн, частково розглядав таку можливість М. Фрідман. Отже, дискусійність цього напряму робить дослідження можливих варіантів застосування накопиченого досвіду нині дуже актуальним.

Метою статті є проведення аналізу сучасного стану грошового ринку, дослідження феномену віртуальних грошей та їх місця в процесі транс-

формації фінансового ринку на базі концепції приватних грошей Фрідріха фон Хайєка.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку історика Юваль Ноя Харари (автора книг «Sapiens. Історія людства» і «Homo Deus. Коротка історія майбутнього»), одним з найпотужніших прискорювачів прогресу останнього тисячоліття можна назвати банківську систему. Можливість позики фінансових коштів для створення матеріальних і нематеріальних цінностей створила умови для науково-технічного прогресу, оскільки до цього моменту будь-яка прогресивна думка, спрямована на технологічне вдосконалення або медичне відкриття, стикалася з труднощами залучення коштів на її реалізацію.

Сьогодні як ніколи стають актуальними концепція ринку та теорія приватних грошей Фрідріха фон Хайєка, що є лауреатом Нобелівської премії з економіки. Основою існування банків є довіра клієнтів. Цифрова економіка, яка передбачає, що основним ресурсом суспільства стає інформація, дуже гармонійно перетинається з твердженням Ф. фон Хайєка про те, що «економічна система – це розсіяні в суспільстві знання» [3]. Згідно з Ф. фон Хайєком, державне втручання в свободу ринку приводить до неузгодженості та викривлення ринкової інформації, що безпосередньо відбивається на економіці через кризи та невиправні втрати. Так, Ф. фон Хайєк вважає, що передання діяльності грошових та банківських інституцій під контроль ринку привело б до більш задовільного результату, ніж той, що досягнутий завдяки державному контролю. Грошово-кредитна політика центральних банків від ХХ ст. стала джерелом економічної дезінформації та привела до глобальної дискоординації господарських зв'язків і штучних коливань ділової активності, або «штучних криз». Теперішня система грошового обігу набуває суттєвих змін.

Це пов'язано з певними процесами, які відбуваються у світовій економіці. Фінансові кризи останніх років привели більшість фінансових установ до переосмислення концепцій їх функціонування та бізнес-моделей. Для виживання банків в нинішніх умовах важливо не лише максимально знизити транзакційні витрати, але й утримати та збільшити клієнтську базу, а це є можливим лише за умов повернення довіри до банків. Однак все це неможливо за умов існування старої фінансової архітектури, якій іманентно властива нестабільність грошової системи. Причина такої ситуації криється в послабленні з боку держави «імунної» рефлексії конкурентного ринку на приватні рішення.

Державна монополія на емісію та державне регулювання кредитної емісії блокують індикатори фінансової нестабільності, автоматично приводячи до зниження глобальної стійкості банківської системи. Всі ці фактори мають негативний вплив на розвинуті країни, але ще гірше вони впливають на ринки, що розвиваються, і Україна є яскравим прикладом цього. За 28 років незалежності неодноразово було доведено, що система влади має слабку, корумповану та неефективну структуру. Однак постають питання про те, чи вирішують остаточно децентралізація та обездержавлення грошового обігу проблему його протиріччя, чи життєздатною в рамках банківської системи є система блокчейну.

Блокчейн – це база даних, у якій відсутній центр управління. Всі процеси, що відбуваються в ній, не підпадають під контроль вищих інстанцій. Наприклад, укласти в блокчейні договір можна без послуг нотаріуса, а під час купівлі нерухомості орган державної реєстрації не знадобиться. Тепер не потрібно буде фіксувати, що раніше це була квартира іншої людини, а тепер стала вашою власністю. Якщо висловитись іншими словами, блокчейн працює без посередників, а достовірність всіх укладених угод підтверджується самою мережею та її учасниками. Такі світові банківські організації, як “Goldman Sachs”, “JP Morgan”, “Credit Suisse” і “Barclays”, спільно взялися за вивчення роботи блокчейну.

Головною перевагою цієї бази даних можна назвати те, що її неможливо зламати, на відміну від банківських. За допомогою таких інновацій можна буде здійснювати оплату за квартиру. Віртуальні валюти, які безпосередньо є об'єктом операцій за блокчейн-технологією, незважаючи на свою специфічність, набули особливої популярності останнім часом. Згідно з оцінками консалтингової компанії “McKinsey” за останні два роки галузь блокчейну привернула величезні інвестиції з

боку великих корпорацій та венчурних інвесторів [4]. З іншого боку, за оцінками аналітиків “McKinsey”, мільярди доларів інвестицій поки не привели до появи значущих і масштабних варіантів використання блокчейну. Проведене USAID дослідження 43 блокчейн-рішень показало нульовий коефіцієнт їх успішності. Дослідження охопило різні впровадження технології розподіленого реєстру [5].

В різних країнах криптовалюта класифікують по-різному: як віртуальну валюту, грошовий сурогат, нематеріальну цінність, віртуальний товар тощо. Законопроект, розроблений групою депутатів, визначає криптовалюта як якийсь програмний код. На нього поширюються права власності, він може виступати як інструмент обміну. Нині існує думка про те, що криптовалюта – це «підозрілий» актив. Прихильники цієї думки посилаються на Групу розробки фінансових заходів по боротьбі з відмиванням грошей (FATF). Однак неможливо не помітити, що FATF проявляє велику стурбованість щодо операцій з криптовалютою через те, що вони заважають виконанню санкцій США відносно низки держав. Самі криптовалюти, які працюють на блокчейні, надають таку прозорість транзакцій, що підкреслили навіть у SWIFT, що є організацією, яка є прихильником фінансової чистоти операцій банків у світі. Найбільший відсоток фінансових злочинів пов'язаний з долларом США з огляду на його тривалу історію як головної світової валюти. Блокчейн та криптовалюта роблять подібні фінансові злочини менш ймовірними. Масштаби ходіння готівкових доларів США залишаються високими. Зараз в обігу стільки ж 100-доларових банкнот, що й з номіналом в один долар. Всього випущено сорок 100-доларових банкнот у розрахунку на одного американця. Обсяг готівкової грошової маси як відсоток ВВП США стає дедалі більшим з 2008 року, що виглядає парадоксальним, оскільки ніби є тренд руху до безготівкового фінансового світу, але готівкові гроші все одно зберігають важливу роль як засіб заощадження.

Навіть якщо врахувати ходіння американських доларів за кордоном, говоримо про наявність тіньової економіки в США, а перевага готівки все одно залишається, незважаючи на те що, фінансова стратегія зберігати гроші в готівковій формі, коли ростуть процентні ставки, є неправильною. Інвестор і криптомільярдер Тім Дрейпер вважає, що готівкові гроші через п'ять років перестануть користуватися попитом у людському суспільстві, адже будуть асоціюватися з якимись каламутними фінансовими транзакціями, проте це буде пов'язано з тим, що на їх місце прийде криптовалюта [5].

Тим часом готівка залишається основою фінансової системи Японії, оскільки 80% всіх транзакцій в країні здійснюються за допомогою готівки ієн. До скорочення цієї частки підключилися навіть великі фінансові корпорації країни, наприклад "Mizuho Bank" разом з 60 банками країни запусив стейблкоін J-coin. Метою цього є допомога уряду щодо скорочення частки розрахунків готівкою до 60% до 2025 року. У США пілотним проектом у цьому плані став запуск JPM Coin з боку банку "JP Morgan".

Готівкові гроші користуються популярністю досі навіть у США, а багато угод по М&А включають умову часткової оплати саме таким чином, оскільки це пов'язано зі значною недовірою до наявної банківської системи. Крім того, готівкові гроші та криптовалюта ріднить те, що угоди з ними можуть здійснюватися без участі будь-яких фінансових посередників.

Чи означає це початок економіки «кешлес»? Питання полягає в тому, що отримує людина як альтернативу. Наприклад, зберігання грошей в банку налічує сім прямих і непрямих витрат. Однак банки в нинішньому вигляді мають переваги навіть перед криптобіржами, що показало опитування, яке влаштував серед представників криптовалютною громадськості аналітик Рен Нойнер [8]. 68% респондентів з 9 734 тих, що брали участь у дослідженні, вважають за краще зберігати гроші в банку, а не у вигляді криптовалюти на криптобіржах. Звичайно, це ще раз показує, що чуття людей, які інтуїтивно вважають за краще децентралізовані фінансові рішення, не можна обдурити. Сучасні криптобіржі вже це розуміють, починаючи відкривати децентралізовані платформи.

Тим часом тільки по-справжньому децентралізовані криптовалюти можуть стати альтернативою готівковому фіату, якщо говорити про переваги суспільства. Стейблкоїни, які запускаються на рівні країн загалом, а також окремими корпораціями, схильні більшою мірою бути централізованими. Спокуса використувати відкритість блокчейну для тих чи інших цілей дуже висока. Причому відкритість має максимальний характер. Як зазначає дослідник Стеллан Кох у своїй роботі «Відповідальність в сфері особистої інформації в публічних блокчейнах – наскільки технологія сумісна з Генеральним регламентом про захист персональних даних (General Data Protection Regulation, GDPR)» [7], існує проблема видалення інформації, яка занесена в такий розподілений реєстр.

Можливість видалити інформацію, яка, наприклад, захищена правом на інтелектуальну власність, існує лише за умови встановлення «фільтра» під час введення даних, що важко зробити, не обмежуючи функціонал блок-

чейну. Інакше ми маємо справу з неможливістю дотримуватися вимог GDPR. Це питання, безумовно, вимагає уваги, однак сам феномен криптовалюти не обов'язково повинен бути прив'язаний до блокчейну або принаймні до блокчейну в наявному вигляді.

Приватний або державний блокчейн є автоматично більш ефективним і більш затребуваним в такому разі. Корпорації сьогодні збирають про своїх клієнтів значно більше даних, ніж державні органи, що, на жаль, є поширеною практикою. Система рейтингування «належної поведінки» громадян Китаю банками привела до того, що корпорації небанківського сектору активно включилися в процес акумулювання практично будь-якої інформації про «крок вліво, крок вправо». В результаті цього через найменшу «неналежну» поведінку, на думку операторів цих корпоративних централізованих структур, людина не тільки позбавляється доступу до кредиту, але й може назавжди втратити можливість відкрити рахунок у банку, а також де-факто виїзд за кордон, оскільки їй може бути відмовлено в покупці квитка на літак або поїзд. Це відбувається ще до того, як Китай повністю перейшов на блокчейн. Поява в руках корпорацій власних блокчейн-платформ лише посилює цю тенденцію через прозорість операцій за допомогою таких рішень. Очевидно, що суспільству потрібна децентралізована система кредитних рейтингів людини.

Збір інформації про людину корпораціями отримав занадто великі масштаби, спостерігається така тенденція: компанії активно об'єднуються задля використання отриманих даних. Так, наприклад, видання "The Wall Street Journal" повідомило, що соціальна мережа "Facebook" протягом декількох років отримувала інформацію від мобільних додатків, які заміряли пульс людини, а також низку інших параметрів стану здоров'я. Ця практика, на жаль, приходиться і в централізовані проекти, які працюють у криптосфері.

Так, американська централізована криптобіржа "Coinbase" придбала компанію, в штат якої входять співробітники з організації, відомої збором різної інформації про користувачів Інтернету. Як підкреслив аналітик Андреас Антонопулос, «нове корпоративне придбання "Coinbase" – це не просто покупка компанії, яка займається стеженням. Це набагато гірше, ніж можна уявити» [6]. Не кращим чином виглядає ситуація, якщо пропонується продавати інформацію про себе за криптовалюту: це починають все більше пропонувати виробники мобільних телефонів, ледь зробивши перший крок у криптосвіт. Торгувати даними користувачів готова тепер і криптобіржа "BitMEX".

Застосування блокчейну й криптовалюти на державному рівні також викликає питання. Так, у Латвії влада планує збирати в недалекому майбутньому інформацію про будь-які покупки громадян, використовуючи блокчейн. Щоби «витіснити» всю економіку в цей напрям, уряд має намір зробити низку кроків, одним з яких стане зниження порога покупки за готівку з нинішніх 7 200 до 3 000 євро. Над аналогічним проектом з використання блокчейну почали роботу в Австралії. Тим часом подібні кроки, якщо вони будуть зроблені неакуратно, можуть привести лише до відходу від фіатної готівки в децентралізовану криптовалюту, як у Венесуелі та Аргентині місцеві валюти (в будь-якому вигляді: готівковому або безготівковому) втрачають попит з боку населення.

Висновки з проведеного дослідження. Будь-яке використання блокчейну на державному рівні має спиратися в демократичному суспільстві на пошук консенсусу щодо форм і методів, а також кордонів збору й використання інформації, яка буде таким чином оброблятися та зберігатися. Рано чи пізно децентралізовані валюти (криптовалюти) зможуть витіснити фіат, бо це сьогодні є об'єктивною необхідністю структурних зрушень фінансового ринку. Найголовніше в блокчейні полягає в тому, що це є інформаційною технологією. Однак є багато інших аспектів. Як засіб децентралізації блокчейн є новою революційною парадигмою обчислень, яка є актуальною для фінансового сектору, а також вбудованим економічним рівнем, якого у технологій Інтернету ніколи не було.

Список використаних джерел:

1. Блокчейн: криптосотрудничество как альтернативный путь развития экономики. URL: <https://22century.ru/popular-science-publications/blockchain> (дата звернення: 02.12.2019).
2. Биткоин – угроза для государств. URL: <https://bin.ua/news/finance/finances/213200-glavacitigroup-bitcoin-ugroza-dlya-gosudarstv.html> (дата звернення: 22.11.2019).
3. Багинський О.В. Перспективи використання криптовалюти Bitcoin. *Матеріали міжнародної наукової конференції*. Київ : НТУУ «КПІ», 2014. С. 10–11.
4. Правомірність використання в Україні «криптовалюти» Bitcoin : офіційне роз'яснення Національного банку України від 10 листопада 2014 року. URL: <http://www.bank.gov.ua> (дата звернення: 24.11.2019).
5. Кислый В.А. Юридические аспекты применения блокчейна и использования криптоактивов. *Zakon.ru*. 2017. URL: <https://goo.gl/tc2dZe> (дата звернення: 24.11.2019).
6. Савельев А.И. «Умные» контракты как начало конца классического договорного права. *Вестник гражданского права*. 2016. № 3. С. 32–59.
7. Савельев А.И. Криптовалюты в системе объектов гражданских прав. *Закон*. 2017. № 8. С. 136–153.
8. Савельев А.И. Правовая природа виртуальных объектов, приобретаемых за реальные деньги в многопользовательских играх. *Вестник гражданского права*. 2014. Т. 14. № 1.
9. Хайек Ф. Частные деньги. Москва : ИНМЭ, 1996. 113 с.

References:

1. Blokchejn: kriptosotrudnichestvo kak al'ternativnyj put' razvitiya ekonomiki. URL: <https://22century.ru/popular-science-publications/blockchain> (accessed: 02.12.2019).
2. Bitcoin – угроза для государств. URL: <https://bin.ua/news/finance/finances.html> (accessed: 22.11.2019).
3. Bagins'kij O.V. Perspektivi vikoristannya kriptovalyuti Bitcoin. Materiali mizhnarodnoi naukovoї konferencii. K. : NTUU "KPI", 2014. S. 10–11.
4. Pravomirnist' vikoristannya v Ukraїni "kriptovalyuti" Bitcoin : oficijne roz'yasnennya Nacional'nogo banku Ukraїni vid 10.11.2014. URL: <http://www.bank.gov.ua> (accessed: 24.11.2019).
5. Kislyj V.A. Yuridicheskie aspekty primeneniya blokchejna i ispol'zovaniya kriptosotrudnichestva. *Zakon.ru*. 2017. URL: <https://goo.gl/tc2dZe> (accessed: 24.11.2019).
6. Savel'ev A.I. "Umnye" kontrakty kak nachalo konca klassicheskogo dogovornogo prava. *Vestnik grazhdanskogo prava*. 2016. № 3. S. 32–59.
7. Savel'ev A.I. Kriptovalyuty v sisteme ob'ektov grazhdanskih prav. *Zakon*. 2017. № 8. S. 136–153.
8. Savel'ev A.I. Pravovaya priroda virtual'nyh ob'ektov, priobretaemyh za real'nye den'gi v mnogopol'zovatel'skih igrakh. *Vestnik grazhdanskogo prava*. 2014. T. 14. № 1.
9. Hajek F. Chastnye den'gi. M. : INME, 1996. 113 s.

УДК 336.36

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-56>**Кішак І.Т.**доктор економічних наук, професор,
Миколаївський національний університет
імені В.О. Сухомлинського**Корнєва Н.О.**кандидат економічних наук, доцент,
Миколаївський національний університет
імені В.О. Сухомлинського**Kischak Ivan**

V.O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University

Kornieva Nataliia

V.O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University

ТЕНДЕНЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПІДТРИМКИ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

TENDENCIES OF STATE FINANCIAL SUPPORT OF AGRARIAN SECTOR OF UKRAINE

У статті досліджено сучасний стан та тенденції державної фінансової підтримки аграрного сектору України загалом та Миколаївського регіону зокрема. На основі аналізу статистичних даних розглянуто розмір державної фінансової підтримки в окремих країнах світу. Представлено пріоритетні напрями реалізації державних фінансових програм на території Миколаївської області з урахуванням світового позитивного досвіду їх реалізації. Зроблено висновки, що практична реалізація складових державної підтримки аграрного сектору потребує розроблення системи статистичних показників та формування баз даних напрямів і обсягів державної фінансової підтримки цього сектору національної економіки, що слугуватиме прогнозуванню та оцінюванню доцільності здійснення й результативності проектів такої підтримки.

Ключові слова: державна підтримка, фінансова підтримка, аграрний сектор, світовий досвід, національна економіка, Миколаївська область, Україна.

В статье исследованы современное состояние и тенденции государственной финансовой поддержки аграрного сектора Украины вообще и Николаевского региона в частности. На основе анализа статистических данных рассмотрен размер государственной финансовой поддержки в зарубежных странах. Представлены приоритетные направления реализации государственных финансовых программ на территории Николаевской области с учетом мирового положительного опыта их реализации. Сделаны выводы, что практическая реализация составляющих государственной поддержки аграрного сектора требует разработки системы статистических показателей и формирования баз данных направлений и объемов государственной финансовой поддержки этого сектора национальной экономики, что послужит прогнозированию и оцениванию целесообразности осуществления и результативности проектов такой поддержки.

Ключевые слова: государственная поддержка, финансовая поддержка, аграрный сектор, зарубежный опыт, национальная экономика, Николаевская область, Украина.

The current state and tendencies of the state financial support of the agrarian sector of Ukraine and the Mykolaiv region in particular are investigated. Based on the analysis of statistics, the amount of government financial support in individual countries is examined. Priority directions of realization of the state financial programs in the territory of the Mykolaiv area are presented taking into account the world positive experience of their realization. It is determined that the influence of public authorities on economic processes in agriculture is not always objective and justified. It is suggested, as a prospect for further research, to search for specific priority components of the implementation of public financial programs and the effectiveness of their use. It is concluded that the practical implementation of the components of state support of the agricultural sector requires the development of a system of statistical indicators and the formation of databases of directions and volumes of state financial support for this sector of the national economy, which will serve to predict and evaluate the feasibility of imple-

mentation and effectiveness of such support projects. The practical implementation of the components of state support of the agricultural sector requires the development of a system of statistical indicators and the formation of databases of directions and volumes of state financial support for this sector of the national economy, which will serve to predict and evaluate the feasibility of implementation and effectiveness of such support projects. The effectiveness of the directions and amounts of public financial support lies in the following key aspects: first, conducting a comprehensive audit of public policy in this area of activity, and secondly, providing an inventory of existing problems and challenges that hinder its effective implementation; third, the acquisition of experience and the development of an effective and efficient plan of action with the improvement of existing mechanisms aimed at implementing state support for the agricultural sector, taking into account the positively effective world experience of its implementation.

Key words: state support, financial support, agrarian sector, world experience, national economy, Mykolaiv region, Ukraine.

Постановка проблеми. Світовий досвід розвитку сільського господарства свідчить про зростання ролі держави в регулюванні сільськогосподарського й продовольчого ринків. Розмір державної підтримки в окремих країнах може сягати 70% вартості продукції сільського господарства. Н. Трусова зазначає, що найбільш масштабну підтримку сільськогосподарським підприємствам надають країни з найменш сприятливими для аграрного виробництва природно-кліматичними й географічними умовами, наприклад Норвегія, Японія, Південна Корея [8, с. 235–239].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи світовий досвід системи економіко-господарської діяльності, А. Слюсаренко, зокрема, зазначає, що «за стратегічний орієнтир має прийматись утвердження концепції сталого розвитку, яка вимагає динамічного оновлення процесу виробництва з відпрацюванням постулатів інноваційного типу розвитку. В результаті економічний розвиток вітчизняного аграрного сектору вирішуватиме проблеми не тільки продовольчого забезпечення та інтенсифікації виробництва, а й екологічного і соціального характеру. На рівні з цим актуалізується роль держави в процесі розвитку сільського господарства. В силу важливості державного регулювання визначеною є проблема хибного розуміння глобалізації та лібералізму як чинників ринкового механізму. Варто брати до уваги національні особливості вітчизняної економіки загалом та сільського господарства зокрема, які не дають змоги з практичної точки зору повністю дублювати ту чи іншу світову систему або ж механізм функціонування» [6, с. 81–84].

З огляду на значимість та роль державної підтримки аграрного сектору на національному рівні на підставі світового досвіду її реалізації низка науковців профільного спрямування багато й справедливо говорить про це, визначає механізми, напрями й обсяги такої підтримки як у науково-практичних публікаціях, так і на

колегіях профільного Міністерства. Водночас існують недостатньо вивчені окремі аспекти державної фінансової підтримки, зокрема конкретних її напрямів та обсягів. В обмежених пропозиціях обсягів державної фінансової підтримки аграрного сектору суттєво актуалізується питання менеджменту, тобто процесу планування організації мотивації та контролю, необхідного для формування й досягнення цілей підтримки окремих її напрямів.

Метою статті є аналіз сучасного стану та вивчення тенденції державної фінансової підтримки аграрного сектору України загалом та Миколаївського регіону зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження. Практика застосування механізму державного регулювання розвитку аграрного сектору свідчить про те, що вплив органів державної влади на економічні процеси в сільському господарстві не завжди є об'єктивним та обґрунтованим. Відсутність узгодженості інтересів усіх суб'єктів державного управління та детальних об'єктивних ефективності прийнятих регуляторних актів досить часто ускладнює соціально-економічну ситуацію в країні загалом, приводить до нестабільності законодавства, зниження інвестиційної привабливості аграрного сектору та зменшення ділової активності в сільському господарстві. Обсяг державної підтримки безпосередньо залежить від рівня доходів країни. У складі державної підтримки сільського господарства є три основних напрями, які розшифровуються таким чином: субсидії виробникам (Producer Support Estimate, PSE), бюджетне фінансування загальних послуг (General Services Support Estimate, GSSE), трансферти споживачам (Consumer Support Estimate, CSE). Так, підтримка сільськогосподарських підприємств у країнах ЄС, відповідно до даних Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), приблизно в чотири рази перевищує відповідний показник для України (рис. 1).

Як видно з аналізу, найвищий рівень державної фінансової підтримки з розрахунку на

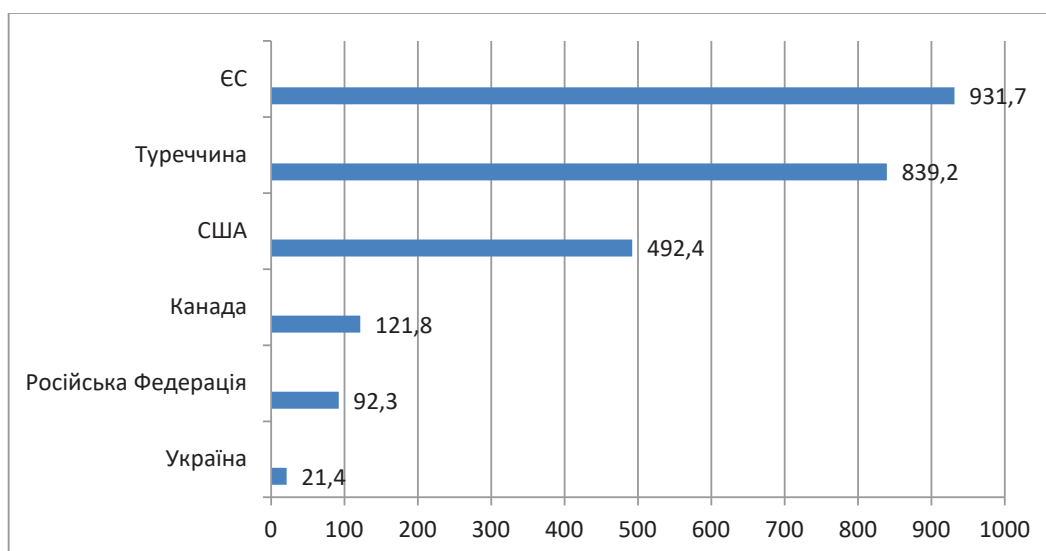

Рис. 1. Державна підтримка сільського господарства у світі та Україні

Джерело: складено за даними аналізу інформації OECD і Державного бюджету України

1 га ріллі зафіксовано в країнах ЄС та Туреччині, що становить 931,7 і 839,2 дол. відповідно. У США цей показник сягає близько 492,4 дол., а в Канаді – 121,8 дол. США.

Основні засади державної фінансової підтримки розвитку сільського господарства в Україні визначені в Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України», Комплексній стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 рр., а також реалізуються за такими формами:

- непряма державна підтримка (надання податкових пільг);
- пряма державна підтримка (бюджетні асигнування, бюджетні позики).

За основу формування обсягів аграрної державної підтримки Н. Шалімовою взято проєкт Міністерства аграрної політики та продовольства України щодо виділення 1% ВВП від аграрної продукції, висвітленого у стратегічному плані реформування галузі «3+5». Планом передбачено три стратегічно важливі напрями (державна підтримка фермерів, розвиток села та завершення земельної реформи) і п'ять пріоритетів, які впливають із них, таких як розвиток ринків збуту, органічне виробництво й нішеві культури, державні підприємства, зрощення й безпека харчової продукції.

Видатки на державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників представлені різними видами, але безпосередньо пов'язані з прямим впливом на фінансовий стан та розвиток сільськогосподарських товаровиробників. Отже, ними є:

- фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів (2015–2017 рр., загальний фонд);

- часткова компенсація вартості електроенергії, використаної для поливу на зрошуваних землях (2012 р., загальний фонд);

- державна підтримка галузі тваринництва (2012–2017 рр., загальний (2012–2017 рр.) та спеціальний (2012–2014 рр.) фонди);

- державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними (2012–2014 рр., 2017 р., загальний та спеціальний фонди);

- фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників (2017 р., загальний фонд).

Результатами дослідження доведено, що відбулося суттєве скорочення видатків по Міністерству аграрної політики та продовольства України (майже в 4 рази) у 2012–2018 рр., а обсягів прямої підтримки – в 6 разів. Суттєво зріс обсяг і видатків, і прямої підтримки лише у 2017 р. за рахунок введення механізму бюджетної дотації у зв'язку зі скасування спеціального режиму справляння ПДВ. Фінансова підтримка у вигляді здешевлення кредитів була введена у 2015 р. й залишається стабільною (300 млн. грн. у 2015 та 2017 рр., 285 млн. грн. у 2016 р.). Державна підтримка галузі тваринництва скорочується (170 млн. грн. у 2017 р. проти 732 млн. грн. у 2012 р.). Державна підтримка розвитку хмелярства, садівництва й виноградарства також суттєво скорочується (75 млн. грн. у 2017 р. проти 1 075 млн. грн. у 2012 р.) [9, с. 12–17].

В контексті зазначеного Т. Калашнікова відзначає, що «значне відставання рівня питомої державної підтримки в Україні порівняно з розвиненими країнами та навіть країнами, що розвиваються, послаблюють її конкурентну позицію на світовому агропродовольчому ринку і

не дають змоги посісти відповідне місце у міжнародному розподілі аграрної праці» [3].

Подолання кризових явищ та вибір правильних орієнтирів економічного розвитку АПК свідчать про те, що для вибору з можливих напрямів у сільськогосподарській сфері необхідно залучати зарубіжний досвід. Лише таким чином можна ефективно трансформувати сільськогосподарське виробництво, стимулювати мале й середнє підприємництво та водночас забезпечити покращення ситуації аграрних формувань для виходу на світові ринки, що надзвичайно важливо для держави з її значним потенціалом аграрної країни. Тут слід підставити роль менеджменту як функції державного управління особливого виду діяльності, який передбачає використання бюджетних коштів, праці, інтелекту й мотивів поведінки суб'єктів господарської діяльності.

Україна, яка має найкращі у світі природні та сприятливі кліматичні умови для сільськогосподарського виробництва, внаслідок технологічної відсталості та нераціональної організації аграрного виробництва в поточний період не може забезпечити населення якісною й доступною за ціною харчовою продукцією. На внутрішньому ринку відбувається виштовхування вітчизняної продукції імпортною внаслідок її вищої якості та кращої конкурентоспроможності, досягнутої завдяки використанню більш передових, ніж в Україні, технологій [1, с. 164–169].

Заслуговує на увагу позиція Т. Калашнікової, яка зазначає, що архітектоніка комплексної оцінки державної підтримки аграрних підприємств повинна включати оцінку напрямів, джерел та ефективності її використання підприємствами різних організаційно-правових форм господарювання, розмірів та виробничого напрямку діяльності. Навіть за умови щорічної державної підтримки рівень економічної стійкості тваринництва, на відмінну від рослинництва, залишається низьким, що проявляється у низьких темпах зростання показників ефективності та високому рівні їх коливання. Результати дослідження підкреслює низький рівень соціальної відповідальності підприємств, які отримують постійну фінансову підтримку держави, перед працівниками з огляду на неіснуючий зв'язок між продуктивністю праці та її оплатою й низькі темпи нарощування оплати праці, тоді як орендні виплати власникам земельних паїв щороку збільшуються [3].

Реалізувати функцію менеджменту в аграрній сфері Міністерство аграрної політики та продовольства продаж як профільний орган державної влади зобов'язано шляхом планування, організації, мотивації й контролю необхідного

для досягнення цілей надання державної фінансової підтримки аграрному виробництву. Виділення коштів з Державного бюджету України на підтримку агропромислового комплексу Миколаївської області у 2000–2018 рр. здійснювалось за двома напрямками, а саме власне за видатками з бюджету та шляхом фінансування через Міністерство аграрної політики і продовольства України. За найменуваннями видатків використання коштів їх згруповано за напрямками з відповідним кодуванням (табл. 1): підтримка тваринництва (Т); підтримка рослинництва (Р); спільне використання (С).

Підтримка тваринництва передбачала дев'ять напрямів прямих видатків ($T_1 - T_9$) та два напрями через профільне міністерство ($T_1 - T_2$); галузь рослинництва за рахунок прямих видатків ($P_1 - P_5$) та три напрями через міністерство ($P_1 - P_3$); спільне використання (за наявності такого права) спрямовувалось за прямими найменуваннями видатків за показниками $C_1 - C_{11}$ та через міністерство ($C_1 - C_3$).

Відповідно до мети дослідження таблиці розроблено та розраховано за даними Департаменту агропромислового розвитку Миколаївської облдержадміністрації.

За результатами дослідження встановлено, що загальна кількість напрямів державної підтримки аграрного сектору області складає 33, 14 з яких стосуються спільного використання напрямів галузями рослинництва та тваринництва (42% до загальної кількості); 11 – підтримки тваринництва реалізовувалось (33 %); 8 – підтримки рослинництва (24%).

У 2017 р. вперше через Міністерство аграрної політики і продовольства України запроваджено такий напрям державної підтримки, як квазіаккумуляція (відшкодування ПДВ), обсяг якої для аграріїв області склав 50,0 млн. грн. Загалом за 2000–2018 рр. область отримала 774,1 млн. грн. державної підтримки за всіма напрямками (табл. 2).

Дані табл. 2 свідчать про те, що незначними є обсяги державної підтримки аграріїв через профільне Міністерство (17,2 млн. грн. спрямовуються на підтримку тваринництва; 27,0 млн. грн. – на підтримку галузі рослинництва, 40,9 млн. грн. – на спільне використання коштів); із загальної суми наданої фінансової підтримки за 2000–2017 рр. (731,8 млн. грн.) найбільшу питому вагу має підтримка рослинництва (418,3 млн. грн., 57,1%), практично у два рази меншим є спільне використання галузями коштів (214,3 млн. грн., 29,3%), а найменше має галузь тваринництва (99,3 млн. грн., 13,5%).

При цьому не вважається, що галузь тваринництва є специфічним сектором націо-

Таблиця 1

Напрями державної підтримки аграрного сектору Миколаївської області

Напря́м	Найменування видатків бюджету та роки підтримки	Через Міністерство
	<i>Доплати:</i>	
1	2	3
T_1	сільськогосподарським товаровиробникам та фізичним особам за проданий на забій переробним підприємствам молодняк великої рогатої худоби, свині та птиці; 2001–2009 рр.; 2013–2014 рр.	T_1 – Розвиток шовківництва; 2003–2005 рр.
T_2	сільськогосподарським товаровиробникам за приріст та наявне поголів'я вівцематок; 2003–2010 рр.	T_2 – Селекція в тваринництві; 2001–2011 рр.
T_3	за наявні бджолосім'ї; 2003–2006 рр.	
T_4	за закуплені племінні нетелі (корови) молочного та м'ясного напрямів продуктивності; 2007–2008 рр.; 2012–2013 рр.; 2017 р.	
T_5	за приріст поголів'я корів; 2004 р.; 2006–2012 рр.	
T_6	за утримання та збереження молодняку ВРХ; 2012–2014 рр.	
T_7	як часткове відшкодування витрат на придбання установок індивідуального доїння корів; 2012–2014 рр.	
T_8	за реалізацію вовни; 2005–2010 рр.	
T_9	за поголів'я телиць, придбаних для основного стада; 2006–2011 рр.	
P_1	як часткова компенсація вартості електроенергії та ПММ, спожитих сільгоспідприємствами для впливу сільськогосподарських культур на зрошуваних землях; 2003–2012 рр.	P_1 – Докорінне поліпшення земель; 2004–2005 рр.
P_2	Дотація на гектар посівів зернових культур (буряк 2010 р.); 2003–2004 рр.; 2006–2008 рр.; 2010 р., 2012 р.	P_2 – Агрохімічна паспортизація земель; 2004–2010 рр.
P_3	Часткова компенсація вартості мінеральних добрив вітчизняного виробництва; 2004 р.; 2007 р.	P_3 – Заходи щодо боротьби зі шкідниками; 2004–2010 рр.
P_4	Селекція в рослинництві; 2001 р.; 2003–2011 рр.	
P_5	Розвиток садівництва і виноградарства; 2000–2014 рр.	
C_1	Фінансова підтримка підприємствам АПК через механізм здешевлення кредитів; 2000–2011 рр.	C_1 – Фінансова підтримка фермерських господарств через механізм мікрокредитування; 2004–2010 рр.; 2013–2017 рр.
C_2	Здешевлення вартості страхових премій (внесків), фактично сплачених суб'єктами аграрного ринку; 2005–2008 рр.	C_2 – Реформування та розвиток комунального господарства у сільській місцевості; 2003–2011 рр.
C_3	Фінансова підтримка агропромислових підприємств, що перебувають в особливо складних кліматичних умовах; 2002–2005 рр.	C_3 – Будівництво газопроводів, газифікація населених пунктів
C_4	Державна підтримка індивідуальних сільських забудовників; 2001–2010 рр.	
C_5	Часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки; 2002–2010 рр.	
C_6	Державна підтримка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; 2009–2010 рр.	
C_7	Державна підтримка сільськогосподарської дорадчої служби; 2009–2010 рр.	

Закінчення табл. 2

1	2	3
C_8	Оздоровлення та відпочинок дітей працівників АПК; 2006–2014 рр.	
C_9	Підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації робітничих кадрів АПК; 2005–2014 рр.	
C_{10}	Погашення заборгованості з виплати заробітної плати збанкрутілих та ліквідованих підприємств; 2004 р.	
C_{11}	Погашення заборгованості із закупівлі сільськогосподарської продукції за державним замовленням; 2001–2004 рр.	

Таблиця 2

**Обсяги державної підтримки аграрного сектору
Миколаївської області за 2000–2018 рр. (з наростаючим підсумком)**

Напрями підтримки	Сума коштів, млн. грн.	Відсоток
$T_1 - T_9$	82,1	82,6
$T_1 - T_2$	17,2	17,4
Всього	99,3	100
$P_1 - P_5$	391,3	93,5
$P_1 - P_3$	27,0	6,5
Всього	418,3	100
$C_1 - C_{11}$	173,4	81,0
$C_1 - C_3$	40,9	19,0
Всього	214,3	100
Разом	731,9	–

нальної економіки, яка на основі використання земельних та економіко-технологічних ресурсів на інноваційних засадах діяльності є ключовою сферою у забезпеченні системи повноцінного харчування населення держави та формування експортно орієнтованого потенціалу тваринницької продукції. Продукція галузі є сировиною для переробної промисловості та експорту продукції з різною глибиною переробки, отже, вплив розвитку тваринництва на функціонування економіки значно більший, ніж можна очікувати. Вітчизняне тваринництво насамперед має досить відповідальну нішу у забезпеченні продовольчої безпеки держави.

Співвідношення років за обсягами державної підтримки за всіма напрямками (щорічна сума надходження коштів) дало змогу виокремити таке:

1) фінансування до 10,0 млн. грн. мають 3 роки (2000, 2015, 2016 рр.) з обсягом підтримки (мін-макс) 6,7–9,9 млн. грн.;

2) фінансування обсягом 10,1–30,0 млн. грн. мають 6 років (2001, 2002, 2011, 2012, 2013, 2014 рр.) з обсягом фінансування (мін-макс) 16,4–29,4 млн. грн.;

3) фінансування обсягом 31,0–50,0 млн. грн. мають 4 роки (2004, 2005, 2009, 2010 рр.) з обсягом державної підтримки (мін-макс) 34,4–46,9 млн. грн.;

4) фінансування обсягом 51,0–100,0 млн. грн. мають 3 роки (2003, 2006, 2017 рр.) з обсягом фінансування (мін-макс) 61,1–93,6 млн. грн.;

5) фінансування більше 100,0 млн. грн. мають 2 роки (2007, 2008 рр.) з обсягом державної підтримки (мін-макс) 107,3–117,1 млн. грн.

Результати ранжирування обсягів фінансування засвідчили, що за 18 років державної підтримки аграрного сектору економіки Миколаївської області упродовж 13 років (72%) щорічний обсяг його фінансової підтримки не перевищував 50,0 млн. грн., а лише у 2007 та 2008 рр. їх обсяг сягнув рівня більше 100,0 млн. грн.

Інформаційні матеріали про виділення коштів з Державного бюджету України на підтримку агропромислового комплексу Миколаївської області свідчать про те, що у 2015 та 2016 рр., за винятком таких позицій, як здійснення фінансової підтримки підприємством АПК через механізм здешевлення кредитів (C_1), фінансова підтримка фермерських господарств через механізм мікрокредитування (C_2) цих напрямів (31) не здійснювалась.

Результати дослідження державної підтримки аграрного сектору економіки Миколаївської області спонукають, зокрема, до розгляду таких питань та отримання на них відповідей.

1) Як кореспондуються напрями й обсяги державної фінансової підтримки аграрного господарства області з питомою вагою області у виробництві продукції сільського господарства в Україні (табл. 4)?

2) Чи відповідають напрями й обсяги державної фінансової підтримки розвитку аграрного сектору області з урахуванням того, що частка області в загальнодержавному виробництві продукції сільського господарства у 2016 р. має такі показники: продукція тваринництва становить 1,3–3,3% (м'ясо у забійній вазі, яйця, молоко), вовна – 6,0%, продукція рослинництва – 1,5% (плодові та ягідні куль-

Таблиця 3

Надходження та використання коштів державного бюджету, спрямованих на розвиток агропромислового комплексу Миколаївської області у 2017 р., тис. грн.

Найменування видатків за програмною класифікацією	Сума кредиторської заборгованості на 1 січня 2017 р.	Спрямовано суб'єктам господарювання	Списано з рахунку МАПУ	Кредиторська заборгованість на 1 січня 2018 р.
Фінансування програм через Департамент агропромислового розвитку				
Всього	26 263,06	21 058,64	4 794,75	14 074,21
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі	13 282,07	5 090,60	0	13 282,07
Зокрема:				
погашення кредиторської заборгованості за поголів'я корів молочного, м'ясного та комбінованого напрямів продуктивності	1 152,56			1 152,56
державна підтримка сільськогосподарської дорадчої служби	53,00			53,00
часткове відшкодування вартості будівництва нових тепличних комплексів	7 710,01			7 710,01
державна підтримка суб'єктів господарювання АПК через механізм здешевлення кредитів	4 366,50	5 090,6	0	4 366,50
Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників, а також нагляд за ними	12 188,85	15 968,00	4 794,75	0,00
Зокрема:				
відшкодування витрат поточного року	0	8 573,90	0	0
погашення кредиторської заборгованості	12 188,85	7 394,10	4 794,8	0
Часткова компенсація вартості електроенергії, використаної на полив сільськогосподарських культур	792,14	0	0	792,14
Підтримка галузі тваринництва; часткове відшкодування вартості закуплених нетелів та корів	0	0,04	0	0
Надання іншої фінансової підтримки				
Всього	x	64 721,70	0	0
Квазіаккумуляція (відшкодування ПДВ)	x	50 000,0	0	0
Здешевлення вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва	x	10 761,7	0	0
Надання кредитів фермерським господарствам	x	3 960,0	0	0
Разом	26 263,06	85 780,34	4 794,75	14 074,21

Таблиця 4

Питома вага області у виробництві продукції сільського господарства в Україні, %

Показник	Роки					
	2000	2005	2010	2015	2016	2017
Рослинництво	2,9	3,8	4,5	4,3	4,4	4,5
Тваринництво	2,9	2,7	2,7	2,4	2,4	2,3
Загалом	2,9	3,4	3,8	3,7	3,8	3,6

Джерело: розраховано за даними джерела [2]

тури), зернові та зернобобові культури – 4,1%, овочеві культури – 5,3%, соняшники – 8,5%, виноград – 14,9%?

3) Як узгоджуються надані обсяги й напрями державної підтримки аграрного сектору області з обсягами валової доданої вартості за видами економічної діяльності? Зокрема, у 2015 р. всього у фактичних цінах (млн. грн.) зафіксовано 41 789,0, частка області у загальному обсязі ВДВ України склала 2,5%; в тому числі, сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство мали 10 571,0 (25,3%) та 4,4 відповідно (перевищення на 1,9 в. п.) [2].

4) Якою є результативність чинних напрямів та обсягів державної підтримки аграрного сектору економіки Миколаївської області? Логічним вважається те, що своєчасне та систематичне фінансування певного напрямку державної підтримки в повному обсязі протягом 10–15 років мало вивести його до рівня кращого світового досвіду.

5) Чи був присутній системний характер надання державної фінансової підтримки аграрного сектору за визначеними напрямками та обсягом? Розпорошеність за напрямками, припинення та відновлення їх фінансування не сприяли стабілізації розвитку конкретного сегменту аграрної сфери. Вважається, що визначення напрямів та обсягів державної фінансової підтримки аграрного сектора обумовлюється суб'єктивним та популістським характером профільних посадових осіб держави відповідно до чинних політичних уподобань її керівництва без урахування наявного світового досвіду у цій сфері діяльності та спроможності національних галузей бути конкурентоспроможними.

6) Чи здатні профільні посадові особи до реалізації менеджменту, тобто вміння досягати поставлених цілей, використовувати ресурси, працю, інтелект і мотиви поведінки суб'єктів господарювання?

7) Чи передбачена в законодавстві України відповідальність посадових осіб за визначення та надання державної фінансової підтримки галузей виробничої та обслуговуючих сфер економіки за результатами її реалізації, скажімо, за 10–15 років? Де механізм повернення отриманих державних коштів

суб'єктами господарювання в разі не виведення окремого напрямку аграрного виробництва за рахунок коштів фінансової підтримки до світового рівня?

Вищерозглянуте узгоджується з таким твердженням В. Ткачука за 2007 р.: «існує певне розбалансування між державною організаційно-регулятивною функцією, ринковою та внутрішньо системною самоактивізацією діяльності підприємств, які працюють в аграрному секторі економіки, немає чітко виробленого напрямку побудови результативного управління розвитком сільськогосподарського підприємства, в результаті чого галузь є недостатньо захищеною від кризових явищ» [7, с. 368–372].

Через 10 років після зазначеного результати наших досліджень стосовно напрямів та обсягів державної фінансової підтримки галузей рослинництва, тваринництва та обслуговуючих сфер аграрного виробництва (на прикладі Миколаївської області) не дають підстав для ствердження ефективності та результативності її реалізації. Наші думки на підставі досліджень можуть бути суб'єктивними, що спонукає до дискусії з надією на отримання практично визначених результативних показників надання державної фінансової підтримки тієї чи іншої галузі національної економіки. Зазначене узгоджується з думкою Т. Калашнікової, яка стверджує, що державна підтримка не впливає на показники інтенсивності виробництва, не спричиняє достатнього впливу на підвищення продуктивності тварин та врожайності культур, не приводить до зниження собівартості продукції, а щільний зв'язок між державною підтримкою та нарощуванням доходів сільськогосподарських підприємств свідчить про домінування вирівнювальної функції [3]. Незрозумілим є той факт, що на рівні державних посадових осіб не враховується набутий національний та світовий досвід ведення господарської діяльності.

Вищерозглянуте дає підстави говорити про необхідність посилення контролю з боку держави за ефективністю використання бюджетних коштів та застосування відповідних стимулів або вжиття санкцій щодо суб'єктів господарювання шляхом відмови від виділення фінансової підтримки.

Висновки з проведеного дослідження.

Результати оцінювання сучасного стану напрямів та обсягів надання державної фінансової підтримки аграрного сектору на прикладі Миколаївської області говорять про необхідність удосконалення визначення напрямів та обсягів державної підтримки з урахуванням світового позитивного досвіду їх реалізації.

Практика застосування механізму державного регулювання розвитку аграрного сектору свідчить про те, що вплив органів державної влади на економічні процеси в сільському господарстві не завжди є об'єктивним та обґрунтованим. Відсутність узгодженості інтересів усіх суб'єктів державного управління та детальних обрахунків ефективності прийнятих регуляторних актів досить часто ускладнює соціально-економічну ситуацію у країні загалом, приводить до нестабільності експортно-імпоротної діяльності, зниження інвестиційної привабливості аграрного сектору та зменшення ділової активності в сільському господарстві.

Використання суб'єктами господарської діяльності державної фінансової підтримки галузі тваринництва не характеризується стабільністю, внаслідок чого виділені кошти не сприяють збереженню та стабілізації чисельності поголів'я худоби, на які спрямовані. Політика держави у сфері фінансової підтримки тваринництва потребує визначення нових цілей та нових інструментів підтримки, які б виключали споживацькі інтереси та тенденції суб'єктів

господарювання. Це вимагає спрощення та створення чітких і стабільних умов її реалізації задля забезпечення національної продовольчої безпеки у тваринницькій продукції та формування її експортно орієнтованого потенціалу. Загалом механізм прямої державної підтримки сфер АПК потребує впорядкування щодо виплат бюджетних дотацій та компенсацій, які перш за все мають спрямовуватися господарюючим суб'єктам у сфері виробництва тваринницької продукції.

Практична реалізація складових державної підтримки аграрного сектору потребує розроблення системи статистичних показників та формування баз даних напрямів та обсягів державної фінансової підтримки цього сектору національної економіки, що слугуватиме прогнозуванню та оцінюванню доцільності здійснення й результативності проєктів такої підтримки. Результативність напрямів та обсягів державної фінансової підтримки полягає в таких ключових аспектах, як здійснення всебічного аудиту державної політики у цій сфері діяльності; можливість інвентаризації наявних проблем та викликів, що стримують її ефективну реалізацію; набуття досвіду та напрацювання дієвого й ефективного плану дій з удосконаленням чинних механізмів, спрямованих на здійснення державної підтримки аграрного сектору з урахуванням позитивно-результативного світового досвіду його реалізації.

Список використаних джерел:

1. Бодак Г. Зарубіжний досвід розвитку сільськогосподарського виробництва. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2012. Вип. 22.6. С. 164–169.
2. Головне управління статистики у Миколаївській області / Сільське господарство Миколаївщини. *Зведені показники 1*. Миколаїв, 2017. 47 с.
3. Калашнікова Т. Удосконалення державної підтримки аграрних підприємств України в умовах глобалізації : монографія. 2014. 280 с.
4. Кіщак І., Корнева Н. Ефективність використання бюджетних коштів на стабілізацію чисельності поголів'я тваринництва у Миколаївській області. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2014. Вип. 1 (77). С. 26–33.
5. Кіщак І., Корнева Н., Новіков О. Тваринництво України в світовому галузевому розвитку. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2015. Вип. 3. С. 10–21.
6. Ключник А., Слюсаренко А. Особливості державного регулювання розвитку аграрного сектору. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського* : збірник наукових праць. Миколаїв : МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2014. С. 7–11.
7. Ткачук В.В. Оцінка стану та тенденції розвитку аграрних підприємств *Вісник ТДАУ*. 2007. № 1. С. 368–372.
8. Трусова Н. Світовий досвід державної підтримки розвитку сільськогосподарського виробництва. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнічного університету (економічні науки)*. 2013. № 4 (24). С. 235–239.
9. Шалімова Н. Оцінка обсягів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників та урахування пріоритетів регіонального розвитку при її отриманні. *Економічні науки*. 2017. № 5/2 (34). С. 12–17.
10. Маргуліса А. Экономический анализ работы предприятий (по данным учета и отчетности). Ч. 1 : учебник для заочных экономических институтов и факультетов. Москва : Госфиниздат, 1960. 471 с.

References:

1. Bodak H. (2012) Foreign experience of agricultural production development. Scientific Bulletin of the National Forestry University of Ukraine. Issue 22.6. P. 164 –169 (in Ukrainian).
2. Main department of statistics in the Mykolaiv area: Agriculture of the Mykolaiv area. *Summary metrics 1*. Mykolaiv, 2017. 47 p. (in Ukrainian).
3. Kalashnikova T. Improvement of the state support of agricultural enterprises of Ukraine in the conditions of globalization : monograph. 2014. 280 p. (in Ukrainian).
4. Kischak I., Kornieva N. (2014) Efficiency of use of budgetary funds for stabilization of livestock population in the Mykolaiv region. Ukrainian Black sea region agrarian science. Issue 1(77). P. 26–33 (in Ukrainian).
5. Kischak I., Kornieva N., Novikov O. (2015) Ukrainian livestock in global industry development. Ukrainian Black sea region agrarian science. Issue 3. P. 10–21 (in Ukrainian).
6. Kluchnyk A., Slusarenko A. (2014) Features of state regulation of economic development of the agricultural sector. Scientific bulletin of Mykolaiv V.O. Sukhomlynkyi national university. Economics. Mykolaiv. P. 7–11.
7. Tkachuk V. (2018) Assessment of the state and tendencies of development of agricultural enterprises. Scientific bulletin of the Tavria agrotechnological state university. – Melitopol : TSATU. Is. 1. P. 368–372 (in Ukrainian).
8. Trusova N. (2013) World experiences of state support for agricultural production development. Zbirnik naukovykh prac Tavriyskogo sovereign agro-technical university (economic science). № 4 (24). P. 235–239 (in Ukrainian).
9. Shalimova N. (2017) Estimation of the observance of the state guarantee of the goods of the merchandise industry and that of the region and the region with regional development. Economic science. № 5/2 (34). P. 12–17 (in Ukrainian).
10. Margulisa A. Economic analysis of enterprises (according to accounting and reporting). P. 1. Textbook for correspondence economic institutes and faculties. Moscow : Gosfinizdat, 1960. 471 p. (in Russian).

УДК 658.14

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-57>**Конєва Т.А.**

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Семененко Г.М.

студентка факультету економічних наук
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Konieva Tetiana

Petro Mohyla Black Sea National University

Semenenko Hanna

Petro Mohyla Black Sea National University

ВПЛИВ ПОЛІТИКИ ФІНАНСУВАННЯ НА ВАРТІСТЬ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВ

FINANCING POLICY INFLUENCE ON THE COST OF ENTERPRISE'S EQUITY

Стаття присвячена визначенню впливу політики фінансування діяльності на вартість власного капіталу. Базою даних стала фінансова звітність за 2014–2018 рр. п'яти українських підприємств – виробників безалкогольних напоїв та мінеральних вод. Вартість власного капіталу була розрахована за допомогою CAMP моделі, в основу якої було покладено річний відсоток за довгостроковими казначейськими облігаціями США як безризикової ставки. Вона була трансформована з урахуванням темпів інфляції в Україні. Виявлено, що як за консервативної політики, так і за агресивної політики, які дотримуються високого рівня фінансової незалежності, спостерігається значна вартість власного капіталу. Найменшою вартістю характеризується те підприємство, яке реалізує агресивну політику, формуючи як оборотні активи, так і фінансові ресурси переважно за рахунок поточних зобов'язань, проте ця політика несе значну загрозу фінансовій стійкості.

Ключові слова: консервативна (помірна, агресивна) політика фінансування, власний капітал, безризикова ставка, β -коефіцієнт, премія за ризик інвестування.

Статья посвящена определению влияния политики финансирования деятельности на стоимость собственного капитала. Базой данных стала финансовая отчетность за 2014–2018 гг. пяти украинских предприятий – производителей безалкогольных напитков и минеральных вод. Стоимость собственного капитала была рассчитана с помощью CAMP модели, в основу которой был положен годовой процент по долгосрочным казначейским облигациям США в качестве безрисковой ставки. Она была трансформирована с учетом темпов инфляции в Украине. Выявлено, что как при консервативной политике, так и при агрессивной политике, которые придерживаются высокого уровня финансовой независимости, наблюдается значительная стоимость собственного капитала. Наименьшей стоимостью характеризуется то предприятие, которое реализует агрессивную политику, формируя как оборотные активы, так и финансовые ресурсы преимущественно за счет текущих обязательств, однако данная политика несет значительную угрозу финансовой устойчивости.

Ключевые слова: консервативная (умеренная, агрессивная) политика финансирования, собственный капитал, безрисковая ставка, β -коэффициент, премия за риск инвестирования.

The article is devoted to determine the impact of financing policies on the value of equity. The database is the financial statements for 2014–2018 of five Ukrainian non-alcoholic beverage and mineral water companies. The calculation of the cost of equity's formation was carried out using the CAMP model, which was based on the annual interest rate of long-term treasury bonds as a risk-free rate. The risk-free rate, in turn, was transformed to reflect the level of inflation that was present in Ukraine during the period under review. The β -coefficient according to the selected industry and taking into account the type of the domestic market was determined with the help of A. Damodaran author's calculations. Two options for defining the potential level of profitability at the Ukrainian market were evaluated, including: rates of deposits in local currency and the average level of operating activities profitability of various

spheres of business. The last option was selected for the Equity Risk Premium calculation. Given the high inflation rate in Ukraine, the risk-free rate has had the most negative impact on the cost of equity's formation. Determining Equity Risk Premium, neither assets and deposits nor activities at the domestic market in 2014 and 2015 were able to provide an adequate alternative and exceed its level. Due to this, Equity Risk Premium has been decided to equate to a risk-free rate in these years. In addition to the cost of equity, the value of net assets of enterprises was influenced by its share in financial resources. It is revealed that both the conservative policy and the aggressive policy of the enterprises, which maintain a high level of financial independence, have significant cost of own capital. By the smallest cost of equity's attraction is characterized those enterprise, that implements aggressive policy, providing both current assets and financial resources mainly through current liabilities. However, as a result of growing financial dependency, including short-term debt, the likelihood of bankruptcy increases, and therefore the degree of risk for business owners. This can have the opposite effect of the β -coefficient and the reward for shareholders increasing.

Key words: conservative (moderate, aggressive) financing policy, equity, risk-free rate, β -coefficient, equity risk premium.

Постановка проблеми. У процесі вартісно-орієнтованого управління підвищення добробуту власників є одним із ключових завдань фінансового менеджменту підприємства. У зв'язку з цим постає питання визначення драйверів вартості власного капіталу, вплив на які забезпечить зростання ціни на корпоративні права.

Ця проблема набуває особливої актуальності в Україні в умовах зниження фінансової автономності вітчизняних підприємств, відсутності дивідендної політики як такої, підвищення вартості боргу, інфляційних процесів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В основу визначення вартості власного капіталу покладають модель CAPM (Capital Asset Pricing Model), розрахунок кожного складника якої викликає певні труднощі [1].

Насамперед це пов'язано із встановленням безризикової ставки, в основу якої зазвичай покладають відсоток за державними облигаціями. Але, на думку А. Дамодарана, задля уникнення ризику, що є в країні, де функціонує те чи інше підприємство, базою має стати ставка 10-річних довгострокових казначейських облигацій США [2]. З метою застосування такої безризикової ставки в країні походження суб'єкта господарювання її пропонується трансформувати з урахуванням місцевої інфляції та інфляції в США [3].

По-друге, модель CAPM враховує так званий β -коефіцієнт, що є мірою ризику, яким характеризується діяльність підприємства. Але часто цей показник розраховується науковцями за індивідуальним підходом. Згідно з кумулятивним методом О.В. Мілінчук, ціна залучення власного капіталу розраховується шляхом сумування таких складників, як: середньоринкова ставка дохідності за депозитними вкладками; надбавка за ризик вкладень у підприємство; надбавка за галузевий ризик [4].

При цьому О.О. Терещенко зазначає необхідність врахування надбавки: за неточність

прогнозування грошових потоків; за ризик структури пасивів; за високий рівень поточної заборгованості; за ризик помилкових рішень менеджменту, погіршення ситуації на ринку факторів виробництва та збуту продукції; за інфляційні ризики [5].

Проте за основу можна взяти відкриту базу даних А. Дамодарана, який, щорічно оновлюючи, надає інформацію щодо β -коефіцієнта за різними галузями та типами ринку [2].

Згідно з ефектом фінансового левериджу вважається, що залучення боргу сприяє підвищенню рентабельності власного капіталу. Якщо консервативна політика знижує прибутковість через залучення дорогого довгострокового капіталу (боргів та чистих активів), то агресивна політика, орієнтуючись на короткострокову кредиторську заборгованість, мінімізує фінансові витрати та дивідендні виплати, сприяючи фінансовій результативності [6].

Незважаючи на наявні розробки, питання впливу політики фінансування саме на вартість власного капіталу вітчизняних підприємств залишається відкритим та потребує додаткового моніторингу з урахуванням змін останніх років.

У зв'язку з цим **метою цієї статті** є встановлення вартості власного капіталу та визначення впливу на неї політики фінансування діяльності п'яти українських підприємств переробної галузі протягом 2014–2018 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати попередніх досліджень виявили вид політики фінансування п'яти підприємств – виробників безалкогольних напоїв та мінеральних вод: ПрАТ «Миргородський завод мінеральних вод» (далі – підприємство 1), ПрАТ «Моршинський завод мінеральних вод «Оскар»» (підприємство 2), ПрАТ «Фірма «Полтавпиво» (підприємство 3), ПрАТ «Оболонь» (підприємство 4), ПрАТ «Новомосковський завод мін води» (підприємство 5).

Як головний критерій розподілу на види (консервативна, помірна, агресивна, супер-агресивна) виступала частка власного оборотного капіталу у фінансуванні оборотних активів (табл. 1).

Найбільш консервативним у плані фінансування є перше підприємство, інші – формують переважно агресивні політики.

У підприємств 4 та 5 за останні п'ять років спостерігалася від'ємна величина власного оборотного капіталу, що свідчить про супер-агресивну політику.

Але треба відмітити, що в деяких випадках агресивної політики фінансування підприємства мали досить вагому частку чистих активів у фінансових ресурсах. Це є характерним для підприємства 2, в 2018 р. за частки власного капіталу в пасивах 77,87% підприємство проводить агресивну політику, така ж ситуація і в 2016–2017 рр. У підприємства 3 протягом усього досліджуваного періоду проводиться агресивна політика в поєднанні із часткою чистих активів понад 50%, особливо в 2017 р., який відзначився часткою 70,75%.

Серед наявних досліджень замало інформації щодо оцінки впливу політики фінансування на вартість капіталу підприємства. Зокрема, яким чином консервативність або агресивність сприяє підвищенню або зниженню витрат на залучення фінансових ресурсів, у тому числі власного капіталу.

Середньозважена вартість капіталу (WACC) являє собою суму вартостей усіх складників пасивів підприємства (чисті активи та зобов'язання), зважених на їхню частку у фінансових ресурсах за балансовою або ринковою вартістю [8].

WACC відображає середню вартість залучених ресурсів фірми і виступає одним із основних критеріїв під час прийняття інвестиційних рішень щодо реалізації проектів. Так, якщо внутрішня норма дохідності проекту менша за WACC, то такий проект відхиляється, якщо більша – проект приймається до подальшого аналізу.

Також WACC використовується як найпопулярніший метод для розрахунку ставки дискон-

тування задля оцінки динаміки зміни вартості організації під час зіставлення з рентабельністю активів, під час оцінки EVA – реального економічного прибутку, який належить акціонерам після вирахування всіх операційних та фінансових витрат [9].

Найбільшу складність під час розрахунку WACC викликає визначення вартості власного капіталу. Вона є індикатором для інвестора, який необхідний для прийняття рішення щодо продовження вкладання коштів у підприємство чи пошуку інших активів для свого портфеля. З огляду на високу конкуренцію на ринку за інвестиції та широкий спектр альтернатив, кожна фірма прагне знайти баланс між власними інтересами та інтересами майбутнього власника задля задоволення своїх інвестиційних потреб.

Зазвичай вартість власного капіталу розраховують за допомогою моделі CAMP, яка ґрунтується на поєднанні двох компонентів, що визначають очікувану дохідність інвестора: безризикова ставка дохідності (R_f) і премія за ризик інвестування в акціонерний капітал (ERP):

$$R_e = R_f + \beta \times ERP, \quad (1)$$

де: R_e – вартість власного капіталу;

R_f – безризикова ставка прибутковості;

β – бета-коефіцієнт (систематичний ризик);

ERP – премія за ризик інвестування в підприємство, яка розраховується як різниця між загальним рівнем доходності по ринку та R_f .

У світовій практиці як безризикову ставку дохідності прийнято використовувати 10-річні державні облігації США, які зарекомендували себе надійними та стабільними активами. Однак використання їх для українського ринку в чистому вигляді має певні обмеження. Вимір безризикової ставки, яка використовується для отримання очікуваної прибутковості, повинен відповідати виміру грошових потоків. Безризикова ставка іншої країни не враховує особливості економіки, в якій генеруються грошові потоки, рівень інфляції, економічного зростання тощо. Як правило, реальна безризикова ставка в розвинутій країні набагато

Таблиця 1

Політика фінансування підприємств

Роки	2014	2015	2016	2017	2018
Підприємство 1	К	К	К	П	К
Підприємство 2	П	К	А	А	А
Підприємство 3	А	А	А	А	А
Підприємство 4	С	С	С	А	С
Підприємство 5	П	А	А	С	С

де політика фінансування: К – консервативна; П – помірна; А – агресивна; С – суперагресивна.

Джерело: розраховано авторами на основі фінансової звітності [7]

нижча за аналогічний показник у країні, що розвивається.

Для подальшого розрахунку використана ставка 10-річних Long Term Treasury Bonds, що застосовується в роботах А. Дамодарана й адаптована до вітчизняних реалій відповідно до його рекомендацій [3], за такою формулою:

$$Rf_{\text{Currency}} = (1 + Rf_{\text{US\$}}) \frac{(1 + \text{Inflation}_{\text{foreigncurrency}})}{(1 + \text{Inflation}_{\text{US}})} - 1, \quad (2)$$

де: $Rf_{\text{US\$}}$ – безризикова ставка США;

$\text{Inflation}_{\text{foreigncurrency}}$ – інфляція в Україні;

$\text{Inflation}_{\text{US}}$ – інфляція в США.

Отже, розрахована на основі попередньої формули безризикова ставка для України наведена у табл. 2.

Наступним складником для розрахунку вартості капіталу є визначення β -коефіцієнта (систематичний ризик), що визначає рівень коливань у результатах діяльності галузі, ринку чи всієї економіки. Так, наприклад, А. Дамодаран здійснює його розрахунок за галузями як для світу загалом, так і для окремих ринків, як от: США, Європа, Японія, Китай, Індія, ринки, що розвиваються. Україна належить до групи ринків, що розвиваються. Порівнюємо їхнє значення β -коефіцієнта з ринком Європи та США у табл. 3.

Найбільшу стабільність галузь виробництва безалкогольних напоїв демонструє на євро-

пейському ринку. Хоча в період 2016–2018 рр. менш ризиковою галузь безалкогольних напоїв була на ринках, що розвиваються, але у зв'язку з їхньою високою волатильністю середнє значення коефіцієнта є вищим за ринок Європи.

До речі, за аналізований період галузь виробництва мінеральних вод та безалкогольних напоїв демонструвала себе як відносно неризикова порівняно з наближеним ринком харчової промисловості (табл. 4), окрім 2015 р., в якому цей коефіцієнт становив 1,24.

Аналогічне зауваження можна зробити щодо порівняння β -коефіцієнта досліджуваної галузі та загального ринку. Лише в 2015 р. ризиковість виробництва безалкогольних напоїв перевищила рівень ризику ринку загалом за рівня 1,24 та 1,18 відповідно.

Наступним компонентом розрахунку є ERP (Equity Risk Premium) – премія за ризик інвестування в підприємство, яка розраховується як різниця між загальним рівнем доходності по ринку та Rf . Загальним рівнем доходності по ринку можна вважати ставку за депозитами як альтернативу вкладення капіталу інвестором. У табл. 5 наведено порівняння ставки за депозитами та безризикової ставки для ринку України.

Як показник рівня доходності по ринку були використані середньорічні ставки за депозитами для суб'єктів господарювання. Як видно з таблиці, на українському фінансовому ринку

Таблиця 2

Складники для розрахунку безризикової ставки, %

Показник	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Облігації США (10-річні)	3,04	2,17	2,27	2,45	2,41	2,68
Інфляція в США	1,46	1,62	0,12	1,26	2,13	2,44
Інфляція в Україні	0,5	24,9	43,3	12,4	13,7	9,8
Rf	2,07	25,58	46,38	13,72	14,01	10,06

Джерело: Rf розрахована авторами на основі даних [2; 10; 11]

Таблиця 3

 β -коефіцієнт для галузі виробництва безалкогольних напоїв для різних ринків

Роки	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Середнє значення
США	1,42	1,14	1,15	0,91	0,7	1,18	1,08
Європа	0,65	0,6	0,7	0,89	0,69	0,65	0,70
Ринки, що розвиваються	0,82	0,88	1,24	0,54	0,45	0,58	0,75

Джерело: складено на основі [2]

Таблиця 4

 β -коефіцієнт для різних сфер діяльності на ринках, що розвиваються

Роки	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Виробництво безалкогольних напоїв	0,82	0,88	1,24	0,54	0,45	0,58
Харчова промисловість	0,77	0,74	0,87	0,76	0,87	0,82
Загальний ринок	1,01	0,99	1,18	1,01	1,14	1,11

Джерело: складено на основі [2]

склалися умови, за яких ставка за депозитами для господарюючих суб'єктів переважно нижча за розраховану безризикову ставку, особливо слід відмітити 2015 р., коли перевищення становило майже 4 рази. У цьому разі ERP набуває від'ємного значення.

Тому альтернативою банківському депозиту є інвестиції в різні галузі, які потенційно можуть здійснити досліджувані підприємства в умовах ринку України. Критерієм при цьому є рівень рентабельності операційної діяльності тих галузей, які перевищують безризикову ставку (табл. 6).

Найбільші показники рентабельності за весь аналізований період демонстрували сільське господарство, добувна промисловість та торгівля. Але якщо припустити, що підприємство диверсифікує свої інвестиції у різні сфери, визначимо середнє значення за кожним із років, враховуючи також виробництво основних фармацевтичних продуктів; сферу інформації та телекомунікації; професійну діяльність та операції з нерухомістю.

Таким чином, середній рівень рентабельності операційної діяльності на ринку за роками становив: 12,2% (2013 р.), 21% (2014 р.), 41,70% (2015 р.), 19,64% (2016 р.), 22,20% (2017 р.), 20,55% (2018 р.). Найвищий рівень середньої рентабельності демонстрував 2015 р., проте його значення не досить для покриття без ризикової ставки.

З таблиці видно, що в 2014–2015 рр., у розпал фінансової кризи в Україні, жодний із видів діяльності не продемонстрував рівня операційної рентабельності, вищого за безризикову ставку, тому в ці роки значення втрат на формування власного капіталу буде відповідати рівню Rf-ставки (табл. 7).

Динаміка змін розрахованого показника підприємств галузі за проаналізований період є досить різкою, особливо помітні коливання в період фінансової нестабільності в країні.

Розрахунок значення вартості власного капіталу підприємств переробної галузі наведено в табл. 8.

Підприємство 1 характеризується реалізацією переважно консервативної політики

Таблиця 5

Порівняння ставки за депозитами з безризиковою ставкою

Роки	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ставка по депозитам	6,7	9,7	12,4	11,3	8,9	12,6
Безризикова ставка	2,07	25,58	46,38	13,72	14,01	10,06

Джерело: складено на основі [12]

Таблиця 6

Середній рівень рентабельності операційної діяльності вибраних галузей

Роки	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Сільське господарство	11,3	20,6	41,7	32,4	22,4	17,9
Добувна промисловість	12,5	21,4	-	16,7	34	22,8
Торгівля	10,2	-	-	15,8	18,8	23,7
Виробництво основних фармацевтичних продуктів	15,2	-	-	15,7	16,5	-
Інформація та телекомунікації	11,8	-	-	-	-	-
Професійна діяльність	-	-	-	17,6	19,4	-
Операції з нерухомістю	-	-	-	-	-	17,8
Середній відсоток рентабельності по галузях	12,20	21,00	41,70	19,64	22,20	20,55
Rf	2,07	25,58	46,38	13,72	14,01	10,06

Джерело: складено на основі [11]

Таблиця 7

Розрахунок витрат на залучення власного капіталу

Рядок	Показник	Роки					
		2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	Rf	2,07	25,58	46,38	13,72	14,01	10,06
2	b-коефіцієнт	0,82	0,88	1,24	0,54	0,45	0,58
3	Рівень доходності на ринку	12,20	25,58	46,38	19,64	22,20	20,55
4	ERP (р. 3 – р. 1)	10,13	25,58	46,38	5,92	8,19	10,49
5	Re (р. 1 + р. 2* р. 4)	10,38	25,58	46,38	16,92	17,70	16,14

Джерело: складено та розраховано авторами на основі [2, 11, 12]

Вартість власного капіталу підприємств

Роки	2014	2015	2016	2017	2018
Re	25,58	46,38	16,92	17,70	16,14
Підприємство 1:					
ВК/пасиви	86,66	95,08	92,13	73,08	91,43
Вартість ВК (Re * ВК/пасиви)	22,17	44,10	15,59	12,94	14,76
Підприємство 2:					
ВК/пасиви	83,61	93,08	75,55	70,63	77,88
Вартість ВК (Re * ВК/пасиви)	21,39	43,17	12,78	12,50	12,57
Підприємство 3					
ВК/пасиви	68,85	70,75	59,32	53,56	62,02
Вартість ВК (Re * ВК/пасиви)	17,61	32,81	10,04	9,48	10,01
Підприємство 4:					
ВК/пасиви	14,79	1,04	28,60	36,26	34,08
Вартість ВК (Re * ВК/пасиви)	3,78	0,48	4,84	6,42	5,50
Підприємство 5					
ВК/пасиви	6,47	4,68	-2,17	-15,03	-13,89
Вартість ВК (Re * ВК/пасиви)	1,66	2,17	-0,37	-2,66	-2,24

Джерело: розраховано авторами на основі табл. 7 та фінансової звітності підприємств [7]

фінансування. За рахунок власних оборотних коштів у 2018 р. фінансувалося 80% оборотних коштів. Крім того, частка власного капіталу в пасивах досягла рівня 91,43% в 2018 р., що зумовлює високу вартість власного капіталу.

А ось підприємству 2 притаманна зміна від консервативної до агресивної політики, причому частка власного капіталу в усі роки перевищувала нормативне значення 50%. Якщо в 2015 р. за рахунок ВОК підприємство фінансувало 82% оборотних активів, то вже у 2017 р. – лише 2%. Вартість власного капіталу за такої політики не значно менша за попереднє підприємство у зв'язку з вагомістю власного капіталу.

Підприємство 3 реалізує агресивну політику фінансування протягом усього досліджуваного періоду. Частка оборотних активів, що фінансується за рахунок власних оборотних коштів, не перевищувала 35,52% (2015 р.). Така стратегія фінансування зумовила відносно меншу вартість власного капіталу. Високий відсоток особливо характерний у 2014–2015 кризових роках, що знову ж таки пояснюється високою часткою власного капіталу, так, у 2015 р. вона становила 70,75%.

Підприємства 4 та 5 мають схожі тенденції – збитковість, зростання від'ємної величини ВОК, залежність від залученого капіталу і, як наслідок, суперагресивна та агресивна політика фінансування. Чисті активи підприємства 4 становлять лише третину фінансових ресурсів, що позитивним чином відображається на вартості власного капіталу. Так, у 2018 р. коефіцієнт автономності становить 34%, а вартість

чистих активів – 5,5%, що значно менше за підприємства 1–3.

Таким чином, підтверджується позитивний вплив агресивної політики фінансування, яка реалізується за низької частки власного капіталу. Водночас треба зазначити, що зростання фінансової залежності, в тому числі від поточних зобов'язань, підвищує ймовірність банкрутства, а отже, ступінь ризику для власників підприємства. З одного боку, це може зумовити збільшення β -коефіцієнта, з іншого – власники вимагатимуть збільшення рівня їхньої винагороди, що негативним чином вплине на конкурентоспроможність підприємства на ринку капіталу.

Якщо ж суперагресивна політика буде супроводжуватися від'ємним власним капіталом через зростаючі збитки, про його вартість взагалі не буде йтися. Цей показник буде із знаком «мінус», як у разі підприємства 5.

Висновки. Чотири з п'яти досліджуваних підприємств за 2014–2018 рр. реалізовували агресивну політику. Незважаючи на це, суб'єкти господарювання 2 та 3 підтримували високий рівень фінансової незалежності, що зумовило високу вартість їхнього власного капіталу.

Конкурентом для підприємств 1–3 у цьому плані є компанія 4, яка дотримується агресивної політики, але формує фінансові ресурси за рахунок чистих активів лише на третину, чим досягає значного зменшення їхньої вартості.

Безумовно, окрім частки власного капіталу в пасивах, його вартість залежить від безпосередньо витрат на його залучення. Найбільш негативний вплив у цьому разі здійснили річні

темпи інфляції в Україні в 2014 та 2015 рр., коли лише безризикова ставка становила відповідно 25,58% та 46,38%. Жоден актив, депозит або сфера діяльності на вітчизняному ринку на той час не змогли надати адекватну альтернативу та перевищити цей рівень.

Незважаючи на позитивний вплив агресивної політики на вартість власного капіталу, у разі погіршення загального фінансового стану

підприємства внаслідок її впровадження може бути досягнутий зворотний ефект.

Отримавши результати впливу політики фінансування на вартість власного капіталу, важливо у подальших дослідженнях проаналізувати її ефект у формуванні витрат на залучення позичкових фінансових ресурсів та середньозваженої вартості капіталу вітчизняних суб'єктів господарювання.

Список використаних джерел:

1. Шарп У. Ф., Александер Г. Дж., Бэйли Д. В. Инвестиции, ИНФРА-М, 1997. 1035 с.
2. Current data. Damodaran Online: Home Page for Aswath Damodaran. URL: <http://pages.stern.nyu.edu/~adamodar/> (дата звернення: 11.11.2019).
3. Damodaran A. Decoding Currency Risk: Pictures of Global Risk – Part IV. URL: <http://aswathdamodaran.blogspot.com/2015/07/decoding-currency-risk-pictures-of.html> (дата звернення: 11.11.2019).
4. Мілінчук О.В. Ефективність вартісно-орієнтованого управління: ключові показники. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»*. 2016. № 1. С. 86–96.
5. Терещенко О. Ставка дисконтування: проблеми розрахунку та шляхи їх вирішення. *Світ фінансів*. 2006. Вип. 4. С. 144–150.
6. Working Capital Management Strategies. URL: <https://efinancemanagement.com/working-capital-financing/working-capital-management-strategies-approaches> (дата звернення: 11.12.2019).
7. Фінансова звітність підприємств. Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України. URL: <https://smida.gov.ua/db/emitent/search> (дата звернення: 20.11.2019).
8. Григораш Т. Ф. Середньозважена вартість капіталу: особливості розрахунку в Україні та у світі. *Бізнес Інформ*. 2016 № 11 С. 281–286. URL: http://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2016-11_0-pages-281_286.pdf (дата звернення: 20.11.2019).
9. Финансово-инвестиционный блог Жданова В. и Жданова И. URL: <https://finzz.ru/raschet-waccv-excel.html> (дата звернення: 15.11.2019).
10. OECD. Inflation (CPI). URL: <https://data.oecd.org/price/inflation-cpi.htm> (дата звернення: 16.11.2019).
11. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 16.11.2019).
12. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://www.bank.gov.ua/> (дата звернення: 16.11.2019).

References:

1. Sharpe W., Gordon J. Alexander and Jeffrey Bailey (1997). *Investytsii* [Investments], INFRA-M, 1997. 1035 p. (in Russian)
2. Current data. Damodaran Online: Home Page for Aswath Damodaran. Available at: <http://pages.stern.nyu.edu/~adamodar/> (accessed 11 November 2019).
3. Damodaran A. Decoding Currency Risk: Pictures of Global Risk – Part IV. Available at: <http://aswathdamodaran.blogspot.com/2015/07/decoding-currency-risk-pictures-of.html> (accessed 11 November 2019).
4. Milinchuk O.V. (2016). Efektyvnist vartisno-oriyentovanogo upravlinnya: klyuchovi pokaznyky. [Cost-effective management: key metrics]. *The Bulletin of the Zhytomyr State Technological University*. № 1. pp. 86–96. (in Ukrainian)
5. Tereshchenko O. (2006). Stavka dyskontuvannia: problemy rozrakhunku ta shliakhy yikh vyrishennia. [Discounting rate: calculation problems and ways to solve them]. *The World of Finance*. №. 4. pp. 144–150. (in Ukrainian)
6. Working Capital Management Strategies. Available at: <https://efinancemanagement.com/working-capital-financing/working-capital-management-strategies-approaches> (accessed 11 December 2019).
7. Financial statements of enterprises. Stock market infrastructure development agency of Ukraine. Available at: <https://smida.gov.ua/db/emitent/search> (accessed 20 November 2019).
8. Grygorash T. F. (2016). Serednozvazhena vartist kapitalu: osoblyvosti rozrakhunku v Ukraini ta u sviti. [Weighted average cost of capital: features of calculation in Ukraine and in the world]. *Business Inform*. № 11 pp. 281–286. Available at: http://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2016-11_0-pages-281_286.pdf (accessed 20 November 2019). (in Ukrainian)

9. Financial and investment blog of Zhdanov V. and Zhdanov I. Available at: <https://finzz.ru/raschet-wacc-v-excel.html> (accessed 15 November 2019).
10. OECD. Inflation (CPI). Available at: <https://data.oecd.org/price/inflation-cpi.htm> (accessed 16 November 2019).
11. Official web site of the State Statistics Committee of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 16 November 2019).
12. Official web site of the National Bank of Ukraine. Available at: <https://www.bank.gov.ua/> (accessed 16 November 2019).

УДК 336.71

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-58>

Ткачук Н.М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту, фінансів,
банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова

Tkachuk Natalia

Khmelnytsky University of Management and Law
named after Leonid Yuzkov

КОНСОЛІДАЦІЯ БАНКІВ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

BANK CONSOLIDATION AS A FACTOR OF INTEGRATION ECONOMY DEVELOPMENT

У статті досліджено причинно-наслідкові зв'язки консолідації банків з функціонуванням корпоративного банківського бізнесу, що є передумовою розвитку інтеграційної економіки. Аргументовано, що корпоратизація породжує інтеграційні процеси в економічній системі та в банківському секторі, що знаходить вираження в консолідації банків у формі злиття й поглинання. Доведено, що консолідація банків тісно пов'язана з ринковою корпоратизацією банківського сектору. Підкреслено, що консолідація банків сприяє інтеграційним процесам зростання економіки держави.

Ключові слова: інтеграція, інтеграційна економіка, корпоратизація, корпоративна економіка, консолідація банків, злиття і поглинання банків.

В статье исследованы причинно-следственные связи консолидации банков с функционированием корпоративного банковского бизнеса, что является предпосылкой развития интеграционной экономики. Аргументировано, что корпоратизация порождает интеграционные процессы в экономической системе и в банковском секторе и находит выражение в консолидации банков в форме слияния и поглощения. Доказано, что консолидация банков тесно связана с рыночной корпоратизацией банковского сектора. Подчеркнуто, что консолидация банков способствует интеграционным процессам роста экономики государства.

Ключевые слова: интеграция, интеграционная экономика, корпоратизация, корпоративная экономика, консолидация банков, слияние и поглощение банков.

The main tendency of development of the world economy is integration processes. The result of integration processes is the formation of integrated corporate systems. The cause and effect relationship of bank consolidation with the functioning of the corporate banking business is investigated in this article. The economic system is considered in terms of systematic approach. The following features of the economy system are distinguished: integrity, hierarchy and integrative. It is emphasized that sta-

ble, dynamic growth of the banking system requires finding ways of effective interaction of corporate governance and economic growth of banks. Corporatization is a natural-historical process of the emergence and development of a corporate form of business. The result of corporatization is the formation of a corporate economy. Corporatization creates the integration processes of companies and banks. The corporatization generates integration processes in the economic system and in the banking sector is argued. Integration processes are manifested in the consolidation of banks in the form of mergers and acquisitions. The consolidation processes are more typical of corporate business. Corporate business is a real economic system between corporations and the state. The emergence of corporations is complemented by consolidation processes. Bank consolidation has been shown to be closely linked to the market corporatization of the banking sector. The features of banking business as a corporate business have been refined. The mechanism of interaction between the processes of bank consolidation as corporations is based on processes of concentration of capital. The economic content of mergers and acquisitions of banks are forms of their consolidation, which imply the concentration of bank capital the concentration of capital is ensured by capital accumulation and expanded reproduction. A key feature of identifying bank consolidation is the growth of the banking business by redistributing ownership rights to the assets and capital of participating banks between them. The economic content of mergers and acquisitions of banks are forms of their consolidation, which imply the concentration of bank capital. The role of consolidation in the banking sector in ensuring the development of the integration system of the economy is revealed in this article.

Key words: integration, integration economy, corporatization, corporate economy, bank consolidation, mergers and acquisitions of banks.

Постановка проблеми. Однією з основних тенденцій розвитку світової економіки є інтеграційні процеси, під якими розуміють процеси об'єднання господарюючими суб'єктами своїх активів, технологій, збутових мереж та інших цінностей задля досягнення спільних цілей і задоволення власних інтересів на період досягнення поставлених цілей. Результатом інтеграційних процесів є формування різноманітних видів складно організованих економічних систем, у тому числі й інтегрованих корпоративних систем, до складу яких належить і банківська система.

Нині значення консолідаційних процесів банків зросло такою мірою, що окремі західні фахівці-практики розглядають процеси злиття і поглинання і викликану ними консолідацію галузі як єдину можливу та неминучу стратегію в сучасній конкурентній боротьбі. Тому дослідження загальних закономірностей консолідації банків стає все більш актуальним у контексті розвитку інтеграційної економіки суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні аспекти функціонування економічних систем відображені у працях Л. Берталанфі, І. Блауберга, Н. Вінера, В. Міллера, А. Раппорта та ін. Вивченням проблем консолідації корпорацій займалися такі відомі вчені, як І. Ансофф, А. Дамодаран, Г. Хакен, Х. Ітамі, Дж Сінкі, П. А. Гохан, М. Портер та інші. Питання консолідації у банківському секторі досліджувались в працях вітчизняних учених: О. Вовчак, Г. Карчевої, А. Кузнецової, В. Міщенко, О. Мороза, С. Реверчука, Т. Смовженко та ін.

Незважаючи на значний внесок вищезгаданих учених у дослідження цієї проблематики, на наш погляд, є необхідність поглибленого

вивчення сутності та ролі консолідаційних процесів банків у контексті забезпечення розвитку інтеграційної економіки, що й зумовило мету та основні завдання дослідження.

Метою статті є обґрунтування особливостей консолідації банків із позиції корпоративної сутності банківського бізнесу та виявлення ролі цих процесів у забезпеченні розвитку інтеграційної системи економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У світовій економічній практиці відомі три основних варіанти розвитку компаній: перший – шляхом самостійного внутрішнього розвитку матеріальних і нематеріальних активів; другий – шляхом одержання конкурентних переваг на контрактній основі (аутсорсинг); третій – шляхом об'єднання, злиття чи поглинання. Незважаючи на те, що більшість компаній успішно вибудовують свою внутрішню стратегію зростання, в останнє десятиліття операції консолідації стають найбільш швидким способом придбання активів, здобуття нових ринків тощо.

Як свідчать дані експертів, сьогодні за кордоном майже 80% міжнародних інвестицій спрямовується не на заснування нових компаній, а на придбання вже наявних активів [1–2]. Друга половина ХХ ст. характеризується швидким збільшенням процесів концентрації капіталу внаслідок укладених угод злиття і поглинання в економіках різних країн світу.

Дослідження розвитку економічної системи та банківського сектору країни, а також факторів, процесів та явищ економічної дійсності вимагає ґрунтового та комплексного аналізу як загальних, так і конкретних аспектів. При цьому дослідження загальних закономірностей

тей розвитку банківської системи зовсім не означає заперечення особливостей еволюційного розвитку економічної системи. Водночас доволі сумнівним є заперечення наявних деяких загальних закономірностей розвитку банківської системи, які природно виявляються і в розвитку економічної системи держави.

Вихідною робочою категорією нашого дослідження є інтеграція як складова частина процесу розвитку, що пов'язана з об'єднанням у ціле раніше розрізнених частин і елементів. Процеси інтеграції можуть відбуватися в межах уже сформованої системи, тоді вони приводять до підвищення рівня її цілісності й організованості, а також і на етапах виникнення нової системи з раніше не пов'язаних елементів. Варто також відзначити, що процеси інтеграції тісно переплітаються з диференціацією, тому що диференціація може створювати передумови майбутньої інтеграції, а інтеграція виступає фактором диференціації [3].

Тенденція інтеграції в загальних рисах полягає в тому, щоб досягнуте розмаїття видів діяльності в економічній системі в максимальному ступені могло з'єднатися в діяльності окремого економічного суб'єкта, в його універсальності, в можливості послідовно та паралельно займатися різними видами діяльності, тобто в зміні банківських послуг, об'єднання в діяльності банку попередньо диференційованих його видів діяльності. Це вимагає відповідної трансформації відносин власності в бік власності асоціацій, господарського механізму, що містить елемент плановірності, через системи маркетингу, електронної комерції, а також змін в економічній політиці.

Необхідно відзначити, що сутність економічної системи виявляється як єдиний економічний простір, що складається з організованої сукупності суб'єктів економіки (держави, суб'єктів господарювання, домогосподарств) і процесів (виробничих, управлінських, організаційних, інформаційних та ін.), що взаємопов'язані та взаємодіють між собою з метою задоволення потреб суспільства. З урахуванням такого трактування сутності економічної системи доцільно виокремити такі її властивості як системи: цілісність, ієрархічність та інтегративність.

Як зазначають дослідники Є.М. Кирилук і А.А. Процаликіна, «сучасну економічну систему слід розглядати як поліцентричну надсистему єдність явищ, підсистем; при цьому головним змістом пізнання стають не самі об'єкти та предмети системи, а їхня взаємодія, складний синтез на основі балансу різноманітних факторів» [4, с. 174].

У сучасній ринковій економіці є дві паралельно діючі системи економічного розвитку,

що побудовані на різних економічних принципах: корпоративна економіка та економіка «вільного ринку». Корпоративна економіка ґрунтується на обмеженій конкуренції великих компаній, а її ринки мають олігополістичний та олігопольно-монополістичний характер. Економіка «вільного ринку» базується на необмеженій конкуренції дрібного та середнього бізнесу [5].

У процесі корпоратизації економіки відбуваються зміни не лише форм організації бізнесу, а й конкурентного середовища: вільну конкуренцію множини індивідуальних підприємств змінює недосконала конкуренція обмеженої кількості корпорацій. Саме ця недосконалість корпоративної конкуренції і полягає у складному переплетенні процесів монополізації та інтеграції економіки. Тому економічна поведінка корпорацій визначається суперечливою логікою двох різнопланових тенденцій – до монополізації та до інтеграції економіки. Перша тенденція зумовлена масштабами діяльності корпорацій та захопленням ними ринків однотипної продукції. Водночас множина та переваги організації масового виробництва чи надання послуг на основі прогресивних технологій та ефективних методів корпоративного управління посилює об'єднувачу тенденцію. У такому середовищі найбільш успішними можуть бути лише великі корпоративні компанії, які володіють, на відміну від інших компаній, стратегіями реструктуризації та реорганізації бізнесу на основі консолідації у формі злиття та поглинання. Каркасом сучасної економіки в усіх розвинених країнах світу є великі корпорації-олігополії і фінансово-промислові групи – інтеграційні об'єднання фірм.

Корпоратизація економіки знімає перешкоди просторовим межах і темпам економічного розвитку, даючи змогу в повному обсязі використовувати не лише ефект масштабу, а й потенціал різноманітних організаційних структур. Крім того, володіючи значними фінансовими, матеріальними та інформаційними ресурсами, корпорації можуть безперервно вдосконалювати та створювати нові технології та структури управління, чим у сприятливому напрямі змінювати зовнішнє середовище.

У сучасному світі саме корпоративний бізнес, що представлений великими компаніями та фінансовими об'єднаннями, чинить серйозний вплив на розвиток світової економіки. Сутність корпоративного бізнесу полягає у фінансовій могутності, завдяки чому корпорації успішно функціонують в умовах економічної кризи і створюють серйозну конкуренцію іншим суб'єктам ринкових відносин [6].

Корпоративний бізнес являє собою справжню економічну систему між корпораціями та

державою. Яскравим прикладом цього є банки, механізм функціонування яких передбачає те, що більшість операцій здійснюється на договірній основі та в безготівковому порядку. Вагому частину корпоративного бізнесу становлять інформаційні технології, адже однією з головних умов побудови бізнесу є забезпеченість усіх учасників достовірною та своєчасною інформацією.

Більшість учених і дослідників сходяться на думці, що пошук подальших принципів формування та функціонування ринкової (інтеграційної) економіки суттєво актуалізує можливі шляхи та методи перебудови функціонування банківської системи з урахуванням операцій консолідації банків у формі злиття і поглинання.

Консолідація банків тісно пов'язана з ринковою корпоратизацією банківського сектору, що передбачає якісні перетворення структури власності банків, посилення конкуренції, підвищення конкурентоспроможності, що знижує ступінь кредитних ризиків, підвищує рівень інвестиційної привабливості та стійкості банківського бізнесу як конкурентних і довгострокових детермінант розвитку банківської системи та економічного зростання країни загалом.

Завдання забезпечення стійкого динамічного зростання банківської системи зумовлюють пошук шляхів ефективної взаємодії корпоративного управління та економічного зростання банків. Для виконання цього завдання вирішальне значення має встановлення причинно-наслідкових зв'язків консолідації з розвитком корпоративного бізнесу в банківському секторі та процесами концентрації банківського капіталу.

Механізм взаємодії процесів консолідації банків як корпорацій базується на процесах концентрації капіталу. З переходом від індивідуальної до корпоративної організації бізнесу досконала конкуренція перетворилася на недосконалу форму, а процеси концентрації капіталу набувають нової форми – злиттів і поглинань. Як відомо, в класичному вигляді концентрація капіталу забезпечується накопиченням капіталу та розширеним відтворенням. Тому можна відзначити, що корпорації зобов'язані своїм виникненням класичним процесам концентрації виробництва і капіталу. Водночас із виникненням корпорацій ці процеси не зникають, а доповнюються консолідацією. Саме так і виявляється одна із суттєвих особливостей корпоративних структур в економіці: унікальна можливість використовувати для свого зростання консолідацію поряд із традиційними способами капіталізації та укрупнення бізнесу [7].

Термін «консолідація» доцільно використовувати в цьому контексті для ідентифікації нової якості процесу концентрації капіталу в умовах інтеграції банків. Банки як різновид корпорацій діють як консолідатори у банківській системі, сприяючи інтеграційними процесами зростанню економіки держави, і завжди спираються в своєму зростанні на комбінацію всіх доступних форм концентрації капіталу з метою отримання конкурентних переваг на фінансовому ринку. Це свідчить про необхідність розмежування консолідуючих дій банків на ті, що належать, і ті, що не належать до злиття і поглинання. Так, не є злиттям і поглинанням консолідація банків, яка базується на традиційних способах зростання банківського бізнесу: капіталізація прибутку, використання залученого капіталу та інвестицій для розширення масштабів діяльності, емісія боргових цінних паперів, корпоративні об'єднання (альянси, спільні компанії, асоціації, спілки, холдинги).

З огляду на вищевикладене відмітимо, що консолідаційні процеси характерні більшою мірою для корпоративного бізнесу, ознаки якого повною мірою притаманні і банківському бізнесу:

- часткова власність: статутний капітал банку поділений на відповідну кількість рівних частин, якими володіють його акціонери на основі придбаних акцій;

- зосередження функції управління в руках вищого керівництва банку (менеджерів), які найчастіше не є власниками банку і працюють за наймом;

- обмежена відповідальність акціонерів банку: акціонери не відповідають за зобов'язаннями банку загалом, а лише в межах тієї суми, яка сплачена ними за придбані акції;

- вільний обіг банківських акцій: акціонери за бажанням можуть продати наявні акції банку чи придбати нові;

- відсутність права представництва в корпоративній формі бізнесу;

- централізація влади та відповідальності: Рада директорів банку представляє інтереси його акціонерів, делегуючи владу та відповідальність за поточну діяльність банку одній, зазвичай вищій, посадовій особі. Ці повноваження не можуть бути розділені між усіма власниками банку.

Висновки з проведеного дослідження. Корпоратизація – це природно-історичний процес виникнення та розвитку корпоративної форми бізнесу, а її результатом є формування корпоративної економіки. Корпоративна економіка являє собою особливу ринкову систему бізнесу, що базується на частковій приватній власності і на створенні великих виробництв з

їхніми економічними перевагами, інтенсивною концентрацією капіталу та можливістю ефективної інтеграції бізнес-організацій. Формуючи новий корпоративний вигляд ринкової системи, корпоратизація породжує інтеграційні процеси компаній і банків зокрема, що виявляються в консолідації банків у формі злиття й поглинання, перетворює їх у головну рушійну силу сучасної економіки та формує її інтеграційну сутність.

Консолідацію банків слід вважати історичним продуктом корпоратизації банківської системи та економіки загалом. Причинно-наслідковий зв'язок корпоратизації з процесами злиття і поглинання виявляється в консолідації банківського бізнесу, який за своєю сутністю є корпоративним. Тому консолідаційні процеси в банківському секторі є потужною рушійною силою ефективного розвитку банківської системи та сучасної економіки, що також формує її інтеграційну сутність.

Список використаних джерел:

1. Рид С.Ф., Лажу А.Р. Искусство слияний и поглощений. М. Альпина Паблишер, 2014. 957 с.
2. Гохан П.А. Слияния, поглощения и реструктуризация компаний. 4-е изд. М.: Альпина Паблишер, 2015. 744 с.
3. Брейли Р., Майерс С. Принципы корпоративных финансов: пер. с англ. М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2014. 1008 с.
4. Кирилюк Є.М. Прошалкіна А.М. Методологія дослідження процесів трансформації економічних систем у сучасних теоріях. *Механізм регулювання економіки*. 2011. № 4. С. 172–179.
5. Цветков В.А. Корпоративный бизнес: теория и практика. СПб. Нестор-История, 2011. 504 с.
6. Динз Г. К победе через слияние. Как обратить отраслевую консолидацию себе на пользу [Пер. с англ.]. М. Альпина Бизнес Букс, 2004. 252 с.
7. Радугин А., Энтов Р. Проблемы слияний и поглощений в корпоративном секторе. М.: ИЭПП, 2002. 153 с.

References:

1. Rid S.F., Lazhu A.R. (2014) *Iskusstvo sliyaniy i pogloshcheniy* [The art of mergers and acquisitions]. Moscow: Al'pina Pablishe. (in Russian).
2. Gokhan P.A. (2015) *Sliyaniya, pogloshcheniya i restrukturizatsiya kompaniy* [Mergers, Acquisitions and Restructuring of Companies]. Moscow: Al'pina Pablishe. (in Russian).
3. Breyli R., Mayyers S. (2014) *Printsipy korporativnykh finansov* [Corporate Finance Principles]. Moscow: ЗАО «Olimp-Biznes». (in Russian).
4. Ky`ry`lyuk Ye. M. Proshhalkina A. M. (2011) Metodologiya doslidzhennya procesiv transformatsiyi ekonomichny`x sy`stem u suchasny`x teoriyax [Methodology of the process of transformation of economical systems in conventional theories], *Mexanizm regulyvannya ekonomiky*. No 4. pp. 172–179.
5. Tsvetkov V.A. (2011) *Korporativnyy biznes: teoriya i praktika* [Corporate business: theory and practice]. SPb: Nestor-Istoriya. (in Russian).
6. Dinz G. (2004) *K pobede cherez sliyaniye. Kak obratit' otraslevuyu konsolidatsiyu sebe na pol'zu* [To victory through a merger. How to turn industry consolidation to your advantage]. Moscow: Al'pina Biznes Buks. (in Russian).
7. Radygin A., Entov R. (2002) Problemy sliyaniy i pogloshcheniy v korporativnom sektore [Problems of mergers and acquisitions in the corporate sector]. Moscow: IEPP. (in Russian).

УДК 336.71

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-59>**Федишин М.П.**

кандидат економічних наук, доцент кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича

Жаворонок А.В.

кандидат економічних наук, доцент кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича

Ковальчук Н.О.

кандидат економічних наук, доцент кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича

Fedyshyn Maiia

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Zhavoronok Artur

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Kovalchuk Nataliia

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ТА СТАБІЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ІНДИКАТОРІВ

ANALYTICAL ASSESSMENT OF FINANCIAL STABILITY AND STABILITY OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE ON THE BASIS OF INDICATORS

У статті визначено зміст та необхідність оцінки фінансової стійкості банківської системи на основі індикаторів фінансової стійкості та проведено аналіз індикаторів фінансової стійкості банківського сектору за 2016–2018 роки. Під час оцінки якості активів комерційних банків та проведення стрес-тестування банківських установ Національним банком України виявлено, що з метою забезпечення фінансової стійкості і стабільності банківської діяльності комерційним банкам потрібно застосовувати прогресивні методи для підвищення своєї капіталізації, поліпшення якості активів та оптимізації управління активами і пасивами. Доведено, що оцінка фінансової стійкості банківської системи і стрес-тестування мають особливе значення для всіх економічних агентів, оскільки вони є критерієм відповідальності держави за стан фінансового сектору загалом та індикатором суспільної довіри суб'єктів економіки до банківської системи зокрема. У зв'язку із цим у роботі окреслено напрями забезпечення фінансової стійкості вітчизняної банківської системи.

Ключові слова: фінансова стійкість, надійність, банківська система, індикатори фінансової стійкості, Національний банк України, фактори впливу.

В статье определены содержание и необходимость оценки финансовой устойчивости банковской системы на основе индикаторов финансовой устойчивости, проведен анализ индикаторов финансовой устойчивости банковского сектора за 2016–2018 годы. Во время оценки качества активов и проведения стресс-тестирования банковских учреждений Национальным банком Украины выявлено, что для обеспечения финансовой устойчивости коммерческие банки должны применять прогрессивные методы, направленные на повышение уровня своей капитализации, улучшение качества активов и финансового менеджмента, оптимизацию управления активами и обязательствами. Доказано, что оценка финансовой устойчивости банков, банковской системы и проведения стресс-тестирования имеют особое значение для всех экономических агентов, поскольку служат мерилем ответственности за состояние финансового сектора в целом и показателем доверия общества к банковской системе в частности. В связи с этим в работе обозначены направления обеспечения финансовой устойчивости отечественной банковской системы.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, надежность, банковская система, индикаторы финансовой устойчивости, Национальный банк Украины, факторы влияния.

The article defines the content and necessity of assessing the financial stability of the banking system on the basis of indicators of financial stability, analyzes the indicators of financial stability of the banking sector for 2016–2018, because timely analysis of the situation in the banking sector is a reliable basis for implementing effective and timely by the state authorities. Particular attention is paid to preventing negative social consequences, that is, to the fore are preventive measures of influence of macroprudential nature. It is determined that the management of the financial stability of the banking system is a part of the financial security of the state through the implementation of monetary security, and therefore the stable financial condition of the banking system should be determined by the sufficiency, balance and optimal balance of financial resources and assets, while maintaining sufficient liquidity and solvency; increase in the level of profitability of the banking sector of the economy, increase in the volume of sales and assortment of banking products in the conditions of expansion of the banking clientele, as well as the increase in the level of capitalization of commercial banks; the ability to withstand unforeseen losses and maintain a state of efficient functioning. Asset Quality Assessment and Stress Testing of Banking Institutions The National Bank of Ukraine found that commercial banks should apply progressive methods to improve their capitalization, improve asset quality and financial management, optimize asset and liability management, to ensure financial stability. It is proved that the assessment of financial stability of banks, banking system and stress testing are of particular importance for all economic agents, since they serve as a measure of the state's responsibility for the state of the financial sector in general and an indicator of public confidence in the banking system – in particular. In this regard, the work outlines directions for ensuring the financial stability of the domestic banking system.

Key words: financial stability, reliability, banking system, indicators of financial stability, National Bank, factors of influence.

Постановка проблеми. Сталий розвиток економіки з її важливою ланкою – банківською системою – нині є ключовою проблемою. Нестабільність і нерівномірність економічного розвитку країн, які посилюються фінансовими операціями спекулятивного характеру замість виконання банками функції фінансування інвестицій ведуть до національних банківських криз і є наслідком глобальних фінансових потрясінь. Розглядаючи банківську систему з погляду здійснення нею фінансового посередництва, можна сказати, що вона пов'язана з динамікою розвитку та поточним станом фінансування економіки.

Здатність банківської системи здійснювати свою діяльність, її місце і роль в процесах економічних перетворень багато в чому залежать від стану фінансової стійкості банків. Таким чином, оцінювання фінансової стійкості банків і банківської системи загалом має особливе значення.

Конструктивна роль досліджень полягає у тому, що вони становлять інформаційну основу для вироблення рішень щодо посилення фінансової стійкості та стабільності вітчизняної банківської галузі в умовах політичної, економічної, соціальної нестабільності і ризику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам фінансової стійкості банків, банківської системи та її оцінки присвячено праці багатьох провідних зарубіжних і вітчизняних учених. Серед зарубіжних фахівців, які приділили увагу цій тематиці, можна назвати таких авторів, як: Д.С. Кидуелл, Дж.Ф. Сінкі, І.Є. Аме-лін, Л.Г. Батракова, А.П. Крутов, Р. Коттер, О.І. Лаврушин, П.С. Роуз, Ю.С. Масленченков,

Г.С. Панова та ін., а серед вітчизняних економістів слід відмітити праці А.М. Мороза, О.В. Крухмаль, В.М. Кочеткова, В. Кромонава, А.А. Пере-сади, А.О. Єпіфанова, М.Г. Маслак, І.В. Сала, М.І. Савлука, В.В. Коваленко, О.Й. Шевцової, А.М. Герасимовича, Л. Примостки, І.М. Чмуто-вої, Л.Б. Штефан [1] та інших.

Метою дослідження є аналіз індикаторів фінансової стійкості банківської системи та розроблення практичних заходів щодо її підвищення.

Під час розрахунків використано статистичні методи аналізу структури та динаміки показників фінансової стійкості банківської системи, застосовано також методи теоретичних узагальнень, порівняння та фінансового аналізу для побудови розрахунково-аналітичних таблиць; абстрактно-логічний метод – для узагальнень та формулювання висновків.

Виклад основного матеріалу дослідження. У період загострення соціально-економічних і фінансових криз одним із ключових завдань є забезпечення фінансової стійкості і надійності функціонування банківського сектору економіки. У цьому аспекті актуалізується проблема макроекономічного підходу і ролі центрального банку в моніторингу фінансової стійкості банків.

Фінансова стійкість є основою функціонування банківської системи, відображенням ефективності використання, розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів, організації потоків грошових коштів, необхідного обсягу фінансових ресурсів, які в кінцевому підсумку опосередковують будь-які економічні відносини. НБУ розглядає фінансову стійкість як

стан банків, для якого характерні баланс фінансових потоків, достатній обсяг коштів для підтримки платоспроможності та ліквідності, а також прибуткова діяльність [1].

Таким чином, стійкий фінансовий стан забезпечує спроможність комерційних банків ефективно працювати, досягати окреслених цілей, протидіяти ризикам, здійснюючи діяльність на ринку фінансових послуг, а також зберігати та поновлювати життєздатність у разі раптового її порушення.

Управління фінансовою стабільністю банківської системи є частиною фінансової безпеки держави через реалізацію заходів грошово-кредитної безпеки. Це можна простежити на прикладі системи індикаторів фінансової стійкості. Так, із грудня 2006 року Національний банк України ввів у банківську практику моніторинг фінансової стійкості шляхом використання показників фінансової стійкості, розроблених Міжнародним валютним фондом. Пропонована система показників містить агреговані дані про діяльність депозитарних установ, що дає змогу визначити місце банків в економічній системі країни та простежити вплив макроекономічної ситуації на їхній фінансовий стан.

Показники фінансової стійкості – це показники поточного фінансового стану і стійкості фінансових установ країни та їхніх контрагентів з погляду достатності капіталу, якості активів, прибутку і прибутку, ліквідності і чутливості до ринкових ризиків. Міжнародний валютний фонд забезпечує збір і поширення 40 показників фінансової стійкості по країнам.

Згідно з методологією МВФ, Національний банк України розраховує значення 12 основних і 14 рекомендованих показників фінансової стійкості банківського сектору. Сфокусуємо увагу на основних індикаторах, значення яких за період 2016–2018 років наведено в табл. 1.

З даних таблиці 1 відмічаємо, що на одиницю зважених за ризиком активів припадає 16,18 одиниць регулятивного капіталу, що є найбільшим значенням за досліджуваний період, однак частка основного капіталу у зважених за ризиком активів зменшилася на 1,6 грн до 10,25 грн на 1 грн активів. Розраховані значення індикаторів норми прибутку на активи та на капітал мають зростаючу динаміку, що є позитивним явищем та вказує на підвищення прибутковості активів та капіталу у 2018 році. Позитивним є значення індикатора І3, спадна

Таблиця 1

Динаміка основних індикаторів фінансової стійкості банківського сектору

Показник	2016 рік	2017 рік	2018 рік	Відхилення (+,-) звітного періоду до	
				2016 року	2017 року
Співвідношення регулятивного капіталу та зважених за ризиком активів (I1)	12,69	16,10	16,18	3,49	0,08
Співвідношення регулятивного капіталу 1 рівня та зважених за ризиком активів (I2)	8,96	12,12	10,52	1,56	-1,6
Співвідношення недіючих кредитів без урахування резервів та капіталу (I3)	89,37	70,18	60,20	-29,17	-9,98
Співвідношення недіючих кредитів та сукупних валових кредитів (I4)	30,47	54,54	52,85	22,38	-1,69
Співвідношення кредитів за секторами економіки та сукупних валових кредитів (I5):					
– резиденти	95,92	94,21	93,47	-2,45	-0,74
– нерезиденти	4,08	5,79	6,53	2,45	0,74
Норма прибутку на активи (I6)	-12,47	-1,76	1,6	14,07	3,36
Норма прибутку на капітал (I7)	-122,17	-15,34	14,61	136,78	29,95
Співвідношення процентної маржі та валового доходу (I8)	45,94	50,20	52,02	6,08	1,82
Співвідношення непроцентних витрат та валового доходу (I9)	60,91	76,14	61,92	1,01	-14,22
Співвідношення ліквідних активів та сукупних активів (I10)	48,53	53,94	51,14	2,61	-2,8
Співвідношення ліквідних активів та короткострокових зобов'язань (I11)	92,09	98,37	63,52	-28,57	-34,85
Співвідношення чистої відкритої позиції в іноземній валюті та капіталу (I12).	118,88	89,61	134,77	15,89	45,16

Джерело: [3–4]

динаміка якого демонструє зменшення частки недіючих кредитів у капіталі банківських установ. Частка недіючих кредитів у сукупних валових активах зменшилася на 1,69 одиниць і становила у 2018 році 52,85 грн на 1 грн валових кредитів. Частка ліквідних активів у сукупних активах та короткострокових зобов'язаннях демонструє тенденцію до зниження, що є небажаним явищем зменшення обсягу ліквідних активів банківської системи.

З проведеного аналізу індикаторів можна зробити висновок, що фінансова стійкість банківської системи України забезпечена капіталом на задовільному рівні. Однак необхідно підвищити менеджмент ліквідності активів та капіталу задля посилення їхньої ролі у забезпеченні фінансової стійкості банківської системи у майбутньому.

Варто зауважити, що ці показники фінансової стійкості НБУ не дали змоги досить оперативно виявити фінансові проблеми банківського сектору в окремі досліджувані періоди. І, як показала практика, несвоєчасне виявлення таких проблем призвело до запізненого реагування регулятора на проблеми банківської галузі.

Аналіз динаміки основних індикаторів фінансової стійкості вітчизняного банківського сектору, наведений в табл. 1, дає змогу Національному банку діагностувати банківські ризики та є основою для розроблення пропозицій щодо використання інструментів антикризового управління сектором з метою виявлення та запобігання кризовим явищам у банківських установах, відновлення їхньої ліквідності, платоспроможності, конкурентної позиції на ринку та забезпечення фінансової стійкості на постійній основі [6].

З метою об'єктивності слід зазначити, що, на думку окремих експертів, незважаючи на деякі позитивні оцінки, більшість показників, запропонованих МВФ і широко поширених у розвинених країнах світу, не можуть адекватно відобразити рівень стабільності фінансового сектору України. Це пов'язано з доволіним використанням фінансових показників без урахування конкретних умов економічних процесів і взаємозв'язку між окремими показниками. Тим не менше, більшість учених і практиків вважають, що для України активне впровадження індикаторів фінансової стійкості в систему макропруденційного регулювання є реальним кроком на шляху до розроблення системи оцінки стійкості фінансової системи України [2, с. 862].

Варто відзначити, що в доповнення до індикаторів фінансової стійкості, з 2018 року Національним банком України запроваджено щорічну

оцінку стійкості банків та банківської системи України. Відповідне положення про здійснення оцінки стійкості банків та банківської системи затверджене постановою Правління Національного банку від 22.12.2017 № 141 [7].

Оцінка стійкості включає в себе аналіз якості активів (asset quality review – AQR) для всіх банківських установ, а для найбільших банків – стрес-тестування. Результати оцінки стійкості показали, що банківський сектор капіталізований на достатньому рівні, але повинен підвищити запас стійкості, щоби посилити стійкість до потенційних загроз.

Результати оцінки якості активів в 2018 році дали змогу виявити чотири з 56 банків, які потребували збільшення капіталу на початок 2018 року. Два з них капіталізували до закінчення діагностики. Ще два банки, що потребували докапіталізації до кінця 2018 року, вжили необхідних заходів [3].

У 2018 році стрес-тестування охопило 24 найбільші банки за обсягом зважених за ризиком активів і депозитів населення, на них припадало понад 94% активів банківського сектору. Його метою було не стільки передбачити можливі зміни в секторі, скільки визначити, що може статися з банками в разі кризи. З цією метою НБУ моделював збитки банків від гіпотетичної кризи і визначав потребу в капіталі для покриття таких збитків.

Для стрес-тестування НБУ спеціально розроблено два сценарії – базовий і несприятливий. Зокрема, несприятливий сценарій розроблений таким чином, що його реалізація приводить насамперед до кредитних, а також до процентних і валютних ризиків. Він передбачає зниження реального ВВП, девальвацію гривні, прискорення інфляції і пов'язане з цим зростання процентних ставок. Горизонт прогнозування становить три роки, що дає змогу відобразити всі етапи кризи, від її виникнення до початку відновлення економіки. Базовий сценарій є основою для порівняння результатів стрес-тесту і не є прогнозом.

Стрес-тестування в 2018 році показало, що середня достатність капіталу банків за базовим сценарієм збільшилася майже на 13% в прогнозованому періоді. Вісім банківських установ потребували збільшення капіталу для досягнення мінімально необхідного рівня достатності в першому прогнозованому році за базовим сценарієм (на загальну суму 6,1 млрд. грн.). Один із цих банків був визнаний неплатоспроможним в листопаді 2018 року, але більшість банків є прибутковими в прогнозованому періоді, і їхній загальний рівень капіталу зростає. У несприятливому сценарії вимоги до обсягу капіталу є суттєво вищими. Вплив кризи на зни-

ження достатності основного капіталу банків передбачено на рівні 9%.

Під час оцінки визначено потребу в капіталі на рівні 42,1 млрд грн для 13 фінансових установ. Без урахування потреби в капіталі для ВТБ-банку докапіталізація становила 34,7 млрд грн. Значна частина цієї суми припадала на два державні банки, проте з урахуванням заходів, вжитих банками і затверджених НБУ, до кінця 2018 року потреба скоротилася до 19,7 млрд грн [1].

Регулярні щорічні оцінки якості активів і стрестестування НБУ комерційних банків плануються продовжити в майбутньому. Так, у несприятливому сценарії в 2019 році були закладені жорсткіші припущення для визначення уразливості банків до ризиків, включаючи швидке збільшення частки непрацюючих споживчих кредитів, фіксованих ставок за кредитами і збільшення параметра втрат у разі дефолту.

Висновки з проведеного дослідження. Фінансова стійкість банківської системи – це стан, у якому банківська система здатна задовільно виконувати такі функції: ефективно й безперервно забезпечувати часову та просторову трансформацію фінансових ресурсів; виявляти й оцінювати майбутні ризики з достатньою точністю та ефективно управляти ними; абсорбувати несподівані ризики і потрясіння фінансової системи і реальної економіки. Виходячи з цього, основними критеріями фінансової стійкості банківської системи повинні стати наявність механізму та інструментів впливу центрального банку на характер і величину ризиків у банківській системі, а також управління ризиками вітчизняної банківської системи та їх мінімізація (пруденційні вимоги Базелю III); зростання банківського бізнесу і посилення конкуренції; капіталізація банківської галузі.

Для забезпечення фінансової стійкості і стабільності вітчизняної банківської системи виділимо такі заходи, як:

1) підтримання ціни грошових коштів відповідно до рентабельності інвестицій в реальне виробництво;

2) диверсифікація структури банківської системи як на державному, так і на регіональному рівні, тобто забезпечення відповідності структури банківської системи структурі реального сектору економіки шляхом формування системи банківських установ різного розміру (у зв'язку з чим подано до розгляду Законопроект щодо зменшення мінімального обсягу регулятивного капіталу з 500 млн грн до 200 млн грн з метою підвищення якості обслуговування середніми та малими банками малого та середнього бізнесу), розширення банківської інфраструктури;

3) узгодження грошових потоків із виробничими потоками, враховуючи, що основні виробничі сили, виробничий апарат та інші джерела економічного зростання зосереджені в регіонах; послаблення інституціональних обмежень для вітчизняних банківських установ;

4) можливості мобільної адаптації до постійно мінливих умов навколишнього середовища, умов економічного розвитку держави та світового господарства, специфіки неформальних позицій, що забезпечують прозорість діяльності кожного банку, особливо філій.

Складність фінансових відносин, які існують між складовими елементами фінансової системи, однією з яких є банківська система, призводить до того, що її фінансова стійкість залежить від різноманітних факторів, а тому для попередження дефолту вітчизняна банківська система країни має бути готовою до будь-яких викликів макро- та мікросередовища.

Список використаних джерел:

1. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua> (дата звернення: 11.11.2019 р.).
2. Штефан Л.Б. Аналіз деяких індикаторів фінансової безпеки банківської системи України. *Економіка та суспільство*. 2018. № 16. С. 862–870
3. Звіт про фінансову стабільність: грудень 2018 URL: <https://old.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=83816603> (дата звернення: 11.12.2019).
4. Статистика індикаторів фінансової стійкості. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id (дата звернення: 11.12.2019).
5. Основні показники діяльності банків. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593 (дата звернення: 11.11.2019 р.).
6. Федішин М.П., Павлюк А.О. Особливості антикризового управління банківською системою в сучасних умовах. *Фінансові дослідження*. 2018.– № 1. URL: <https://fr.stu.cn.ua/index.pl?task=arcinf&l=ua&j=14&id=106> (дата звернення: 11.12.2019)
7. Положення про здійснення оцінки стійкості банків і банківської системи України/ Постанова Правління НБУ від 22.12.2017 р. № 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0141500-17> (дата звернення: 11.12.2019)

References:

1. Oficijnyj sajt Nacionaljnogho banku Ukrajinny [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. *bank.gov.ua*. Retrived from <https://bank.gov.ua> [in Ukrainian] (accessed 11 november 2019)
2. Stefan L.B. (2018) Analiz deiakyykh indykatoriv finansovoi bezpeky bankivskoi systemy Ukrainy [Analysis of some financial security indicators of the banking system of Ukraine]. *Economy and society*. vol.16, pp.862–870
3. Zvit pro finansovu stabilnist: hruden 2018 [Official site of the National Bank of Ukraine]. *bank.gov.ua*. Retrived from <https://old.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=83816603> (accessed 11 desember 2019)
4. Statystyka indykatoriv finansovoi stiikosti [Statistic indicators of financial stability]. Retrived from https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id (accessed 11 desember 2019)
5. Osnovni pokaznyky diialnosti bankiv / Oficijnyj sajt Nacionaljnogho banku Ukrajinny [Official site of the National Bank of Ukraine]. *bank.gov.ua*. Retrived from https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593 (accessed 11 november 2019)
6. Fedyshyn M.P., Pavliuk A.O. (2018) Osoblyvosti antykryzovoho upravlinnia bankivskoiu systemoiu v suchasnykh umovakh.[Features of crisis management of the banking system in modern conditions.] *Finansovi doslidzhennia* [Financial research] (electronic journal). no.1. Available at: <https://fr.stu.cn.ua/index.pl?task=arcinf&l=ua&j=14&id=106> (accessed 11 desember 2019)
7. Polozhennia pro zdiisnennia otsinky stiikosti bankiv i bankivskoi systemy Ukrainy/ Postanova Pravlinnia NBU vid 22.12.2017 r. № 141. [Official site of the National Bank of Ukraine]. *rada.gov.ua*. Retrived from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0141500-17> (accessed 11 desember 2019)

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 658:174.4:330.112.2

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-60>**Верига Ю.А.**

кандидат економічних наук,
професор кафедри фінансів, банківського бізнесу
та оподаткування
Національного університету
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Коба О.В.

кандидат технічних наук,
доцент кафедри фінансів, банківського бізнесу
та оподаткування
Національного університету
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Нургалієва Р.Н.

кандидат економічних наук, доцент обліку і аудиту
Карагандинського економічного університету Казспоживспілки

Veriga Yustyna

Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

Koba Olena

Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

Nurgalieva Roza

Karaganda Economic University of the Kazakh Consumer Union

ГУДВІЛ ЯК ОБЛІКОВА КАТЕГОРІЯ**DEVELOPMENT OF THE INTERNATIONAL MARKET FOR FINANCIAL**

В умовах сьогодення вирішальним чинником успіху стає володіння інтелектуальними ресурсами та їх ефективне використання в господарській діяльності. Важливим інструментом зміцнення конкурентоспроможності суб'єкта господарювання є гудвіл, оскільки він забезпечує додаткові переваги на ринках збуту, праці, капіталу, ресурсів тощо, впливає на вартість компанії та визначає її можливості щодо залучення коштів, пошуку стратегічних інвесторів та партнерів, побудови відносин із владою та формування попиту й лояльності споживачів. Проте існує ціла низка проблем теоретичного та практичного характеру щодо його відображення в обліку, серед яких слід назвати тлумачення сутності гудвілу. У статті узагальнено підходи до трактування поняття «гудвіл», що подається в нормативно-законодавчих актах та науковій літературі. З'ясовано, що як нормативні, так і наукові джерела не містять єдиного твердження поняття «гудвіл». Визначено ознаки гудвіла задля тлумачення цього поняття.

Ключові слова: гудвіл, визнання, оцінка, класифікація, нематеріальний актив, ділова репутація.

В современных условиях решающим фактором успеха становится владение интеллектуальными ресурсами и их эффективное использование в хозяйственной деятельности. Важным инструментом укрепления конкурентоспособности субъекта хозяйствования является гудвилл, поскольку он обеспечивает дополнительные преимущества на рынках сбыта, труда, капитала, ресурсов и т. д., влияет на стоимость компании и определяет ее возможности в привлечении средств, поиске стратегических инвесторов и партнеров, построении отношений с властью и формировании спроса и лояльности потребителей. Однако существует целый ряд проблем теоретического и практического характера касательно его отражения в учете, среди которых следует назвать толкование сущности гудвилла. В статье обобщены подходы к трактовке понятия «гудвилл», представленной в нормативно-законодательных актах и научной литературе. Установлено, что как нормативные, так и научные источники не содержат единого утверждения понятия «гудвилл». Определены признаки гудвилла с целью толкования этого понятия.

Ключевые слова: гудвилл, признание, оценка, классификация, нематериальный актив, деловая репутация.

In today's environment, an important factor contributing to success is the presence of the intellectual property rights of the entity and their effective use in business activities. Goodwill is one such feature. It increases the value of the company and determines its opportunities in attracting funds, finding strategic investors and partners, building relationships with the authorities and generating consumer demand and loyalty. Goodwill depends on a set of measures aimed at improving the company's profitability, the talent of managers, the qualifications and experience of employees, the state of business relations of the company in the world of business, its reputation in the market, achieved through the quality of products (works, services, goods), as well as the use of the latest technologies. Goodwill is an accomplishment of an unspent company. Good business reputation of the company is characterized by a strong management team and marketing strategy; high quality of products (services or works); positive financial performance, corporate culture, favorable location, established relationships with suppliers, etc. In this regard, the value of an entity represented by a single property complex differs significantly from the value of its assets. Summarizing the views of scientists on the interpretation of the concept of "goodwill" indicates that there are three approaches to addressing this issue: goodwill is a set of benefits for an enterprise that can generate extraordinary profits and act as resources; goodwill is an intangible asset that represents the value of goodwill; goodwill – assets not reflected in the balance sheet. An analysis of Goodwill's interpretation of various aspects indicates that it is an asset capable of delivering economic benefits to the enterprise. The treatment of this type of asset as an asset throughout the enterprise requires that it be reflected not only during the acquisition or amalgamation, but also during the continuous operation of the enterprise. The conducted researches have allowed to define the basic approaches to definition of the concept of "goodwill" and to offer a generalized interpretation of it as an intangible asset, formed in the course of activity of an entity and capable of bringing economic benefits to the enterprise.

Key words: goodwill, recognition, valuation, classification, intangible asset.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення дедалі більшого використання у господарській діяльності підприємства набувають різноманітні нематеріальні активи. Це своєрідні об'єкти обліку, унікальні за своїми характеристиками, складом, рівнем впливу на результати господарської діяльності.

Відома торгова марка, постійна база клієнтів, креативний підхід до управління бізнесом, довіра клієнтів, патенти, інтелектуальний капітал формують позитивну репутацію, яка здійснює суттєвий вплив на результати діяльності господарюючого суб'єкта. Наявність їх у складі господарських засобів збільшує ринкову вартість активів, підвищує його інвестиційну привабливість.

Особливим видом нематеріальних активів, який виникає під час продажу суб'єкта господарювання за ринковою ціною, є гудвіл. Гудвіл – це перевищення купівельної вартості суб'єкта господарювання над поточною вартістю всіх його активів. Він обумовлений дією низки важливих, але не відображених у кількісному вираженні факторів. Незважаючи на перспективність використання гудвілу як облікової складової, сьогодні існує низка проблем теоретичного та практичного характеру, що стосуються його відображення в обліку, серед яких слід назвати тлумачення сутності гудвілу, методику визначення його величини, класифікацію. З'ясування цих проблемних аспектів є актуальним завданням розвитку облікової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вирішення проблем обліку

гудвілу зробили такі науковці, як М. Бондар, С. Голов, Н. Грабова, Л. Городянська, Л. Діксі, В. Диба, В. Єфіменко, Г. Кане, А. Касич, П. Лік, А. Літлтон, Ф. Мор, В. Петон, В. Подольна, В. Травін, Г. Уманців, Г. Хетфілд, Л. Швець, О. Щербакова.

А. Касич [1] систематизує складові гудвілу для більш глибокого розуміння його сутності та визначення умов оцінювання, узагальнює методи оцінювання гудвілу та особливості його відображення в обліку. Автором запропоновано розділити поняття ділової репутації як набутих переваг та гудвілу як придбаних переваг, що дасть змогу чітко представити поняття гудвілу як об'єкта бухгалтерського обліку.

С. Кучер, Д. Захарова [2] вважають, що на розуміння гудвілу впливають такі фактори, як розвиток процесу індустріалізації, зародження ринку інтелектуального капіталу, розвиток корпоративної форми власності. Проведені ними дослідження дали змогу встановити основні підходи до визначення поняття «гудвіл». Отже, ними є репутація підприємства, позитивна різниця між доходами об'єкта інвестування та інвестованим капіталом, перевага бізнесу, яка полягає в наявності ділових зв'язків, розмір надприбутків, сукупність вартостей патентного права, авторського права та права на ведення діяльності з урахуванням використання фірмових назв та товарних знаків, вартість ділових зв'язків, вартість компанії, передплата за дохід, який інвестор хоче отримати в майбутньому.

Визначенню економічної сутності гудвілу як нематеріального активу присвячено роботу

таких учених, як Л. Гнатишин, О. Прокопишин [3]. Вони відзначають, що гудвіл є однією з найскладніших бухгалтерських категорій. На думку авторів, гудвіл є різницею між вартістю придбання та відповідною часткою покупця, що приводить до одного з двох варіантів, а саме позитивного або негативного. Як наслідок, у бухгалтерії повинні відображатись два види гудвілу, а саме позитивний та негативний.

Ю. Судин [4] вважає, що гудвіл є специфічним нематеріальним активом підприємства. Узагальнюючи думки науковців щодо структурних компонентів гудвілу та їхньої ролі в бухгалтерському обліку, авторка дійшла висновку, що основними елементами гудвілу є інтелектуальний капітал, ділові зв'язки та торгова марка. Практична значимість виявлення структурних елементів гудвілу, на думку авторки, з одного боку, дає змогу розкрити методичні аспекти відображення його в системі бухгалтерського обліку, а з іншого боку, розробити механізми управління стратегічним видом нематеріального активу.

Як засвідчує аналіз публікацій, сьогодні проблеми трактування гудвілу, його оцінки, класифікації та відображення в обліку продовжують бути предметом наукових дискусій.

Незважаючи на численність наукових праць та значні наукові здобутки у цій сфері, низка методичних та практичних питань, пов'язаних із трактуванням поняття «гудвіл» та його відображенням в обліку, залишаються невирішеними.

Метою статті є визначення гудвілу та його основних компонентів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Гудвіл залежить від комплексу заходів, спрямованих на підвищення прибутковості компанії, таланту управлінців, кваліфікації та досвіду співробітників, стану ділових відносин компанії у світі бізнесу, її репутації на ринку, досягнутої завдяки якості продукції (робіт, послуг, товарів), а також застосуванню новітніх технологій.

Виникненню гудвілу сприяє створення позитивних взаємовідносин між підприємством і його клієнтами, досягнення гарної репутації (як наслідок, високої якості продукції та рівня обслуговування), підвищення рівня ділової кваліфікації службовців та їх відношення до клієнтів. Гудвіл є надзвичайно важливим активом компанії. Успіх підприємства у сфері обслуговування більшою мірою визначається його гудвілом, оскільки таке підприємство, як правило, не має великих фінансових активів.

Гудвіл не включається до бухгалтерських звітів. Проте, наприклад, ввічливе спілкування з клієнтами персоналу установи може сильніше впливати на збільшення прибутку установи, ніж придбання нового обладнання, яке

буде включено до балансу. Гудвіл є досягненням компанії, на яке не витрачаються кошти. Він постійно змінюється. Одного випадку поганого ставлення до клієнта достатньо для того, щоби завдати великої шкоди гудвілу.

Щодо бухгалтерського обліку гудвіл – це різниця між ринковою вартістю підприємства як цілісного майнового комплексу та його балансовою вартістю, що утворилась у зв'язку з отриманням вищого прибутку за рахунок використання ефективнішої системи управління, застосування нових технологій тощо.

У міжнародній практиці бухгалтерського обліку питання відображення гудвілу є досить важливим. Методологію оцінювання та організації обліку цього специфічного виду нематеріальних активів відображено в МСФЗ 3 «Об'єднання бізнесу» [5], МСФЗ 22 «Об'єднання компаній» [6], П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств» [7]. Проте в нормативних джерелах не існує єдиного трактування поняття «гудвіл» (табл. 1).

Аналізуючи дані табл. 1, виокремлюючи спільні ознаки в наведених трактуваннях, можемо сформулювати таке визначення гудвілу. Гудвіл – це перевищення ринкової вартості компанії над фактичною, що виникає внаслідок сформованої її інтелектуальним капіталом ділової репутації.

Гарна ділова репутація компанії характеризується сильною командою менеджерів і маркетинговою стратегією, високою якістю продукції (послуг або робіт), позитивними фінансовими показниками, корпоративною культурою, вигідним місцем розташуванням, налагодженими відносинами з постачальниками тощо. У зв'язку з цим вартість підприємства, представленого єдиним майновим комплексом, істотно відрізняється від вартості його активів і пасивів, тому готовність покупця заплатити суму, що перевищує вартість реальних активів об'єкта, який купують, означає, що він розраховує отримувати цей надприбуток у майбутньому.

Можна виокремити такі основні ознаки гудвілу:

- невіддільний від підприємства і не може бути проданий окремо;
- виникає тільки за наявності надлишкових доходів;
- виступає у вигляді активу, що не амортизується.

Зазначені характеристики є загально визначеними й дають змогу визначити сутність гудвілу. Проте погляди науковців на визначення гудвілу різняться. Аналіз тлумачень категорії «гудвіл» у науковій літературі (табл. 2) дає змогу зробити висновок, що вона має складний і багатогранний характер.

Таблиця 1

Трактування поняття «гудвіл» за нормативними джерелами

Джерело	Визначення гудвілу
МСФЗ 3 «Об'єднання бізнесу» [5]	Актив, який втілює в собі майбутні економічні вигоди, що виникають від інших активів, придбаних під час об'єднання бізнесу, які неможливо індивідуально ідентифікувати та окремо визнати.
П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств» [6]	Перевищення вартості придбання над часткою покупця у справедливій вартості придбаних ідентифікованих активів, зобов'язань і непередбачених зобов'язань на дату придбання.
МСФЗ 22 «Об'єднання компаній» [7]	Перевищення вартості покупки над придбаним інтересом у справедливій вартості ідентифікованих придбаних активів і зобов'язань.
Податковий кодекс України [8]	Нематеріальний актив, вартість якого визначається як різниця між ринковою ціною та балансовою вартістю активів підприємства як цілісного майнового комплексу, що виникає в результаті використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів, послуг, нових технологій тощо.

Таблиця 2

Трактування поняття «гудвіл» у науковій літературі

Джерело	Визначення гудвілу
С. Легенчук [10]	Інтелектуальні активи підприємства, які не знайшли свого бухгалтерського відображення, а також вартість синергетичних ефектів, що виникли в результаті взаємодії складових інтелектуального капіталу.
А. Ридзевська, О. Сало [14]	Елемент, що втілює в собі нематеріальні складові, цінність яких для підприємства дуже велика, незважаючи на те, що вони не визнаються активами в бухгалтерському обліку.
С. Сагова [11]	Позитивна чи негативна різниця між вартістю придбання підприємства загалом і сукупною вартістю його чистих активів, кожен з яких на дату придбання оцінено за справедливою вартістю.
М. Бондар [9]	Переваги, які отримує покупець, купуючи вже наявне й діюче підприємство.
Я. Соколов, М. Пятов [12]	Сукупність нематеріальних чинників (активів), наявність яких забезпечує конкурентні переваги для підприємств і дає можливість отримувати додатковий дохід.
Г. Сінько, В. Божко [13]	Сукупність невіддільних нематеріальних переваг підприємства, здатних приносити екстраординарний прибуток і виступати як ресурси, що використовуються у фінансово-господарській діяльності.

Узагальнюючи погляди науковців на трактування поняття «гудвіл», можемо виділити такі підходи:

1) гудвіл – це сукупність переваг підприємства, здатних приносити екстраординарний прибуток і виступати як ресурси [9; 12; 13];

2) гудвіл – це нематеріальний актив, який є вартісним відображенням ділової репутації [11];

3) гудвіл – це активи, не відображені в балансі [10; 14].

Перший підхід дає змогу визначити гудвіл як сукупність тих елементів бізнесу, що стимулюють клієнтів продовжувати користуватися послугами цього підприємства й приносять йому надприбуток.

За другого підходу гудвіл – це нематеріальний актив, вартість якого визначається як різниця між балансовою вартістю активів підприємства та його звичайною вартістю як цілісного майнового комплексу, що виникає внаслідок

використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів (робіт, послуг), нових технологій тощо.

Згідно з третім підходом під гудвілом розуміється ділова репутація, тобто комплекс заходів, спрямованих на збільшення прибутку підприємства без відповідного збільшення активних операцій, включаючи використання кращих управлінських здібностей, домінуючу позицію на ринку продукції (робіт, послуг), нові технології тощо.

Аналіз трактування гудвілу в різних аспектах свідчить про те, що він є активом, здатним приносити економічні вигоди підприємству. Трактування цього виду активів як переваг, наявних упродовж усієї діяльності підприємства, обумовлює необхідність його відображення не лише під час придбання чи об'єднання, але й під час безперервної діяльності підприємства.

Висновки з проведеного дослідження. Проведені дослідження дали змогу визначити основні підходи до визначення поняття «гудвіл» і запропонувати його узагальнене трактування як нематеріального активу, сформованого в ході діяльності суб'єкта господарювання, здатного приносити економічні вигоди підприємству. Підсумовуючи вищевикладене, визнаємо,

що гудвіл є недостатньо дослідженим поняттям, оскільки в структурі балансу підприємства частка нематеріальних активів упродовж довгого часу була малою порівняно з часткою основних засобів та інвестицій. В Україні цьому виду активів не приділяють належної уваги. Сьогодні проблеми трактування гудвілу та відображення його в обліку залишаються актуальними.

Список використаних джерел:

1. Касич А. Теоретичні та методичні основи оцінки та обліку гудвілу підприємства. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка*. 2015. Вип. 1 (2). С. 28–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuес_2015_1%282%29_8 (дата звернення: 15.11.2019).
2. Кучер С., Захаров Д. Історія розвитку гудвілу як облікової категорії та основні підходи до його визначення. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 9. С. 1162–1166. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/9_ukr/199.pdf (дата звернення: 15.11.2019).
3. Гнатишин Л., Прокопишин О. Значення та особливості обліку гудвілу. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2013. № 1 (3). С. 82–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znptdau_2013_1_3_13 (дата звернення: 15.11.2019).
4. Судин Ю. Гудвіл у системі бухгалтерського обліку: компоненти і класифікація. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2016. Вип. 2. С. 168–177. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2016_2_18 (дата звернення: 15.11.2019).
5. Міжнародний стандарт фінансової звітності 3 «Об'єднання бізнесу». URL: <https://zakon.help/article/mizhnarodnii-standart-finansovoi-zvitnosti-3> (дата звернення: 15.11.2019).
6. Міжнародний стандарт фінансової звітності 22 «Об'єднання компаній». URL: <https://zakon.help/article/mizhnarodnii-standart-finansovoi-zvitnosti-3> (дата звернення: 15.11.2019).
7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств»: Наказ Міністерства фінансів України від 7 липня 1999 р. № 163 / Міністерство фінансів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0499-99> (дата звернення: 15.11.2019).
8. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI / Верховна Рада України. URL: <http://www.rada.gov.ua/laws/show/z0499-99> (дата звернення: 15.11.2019).
9. Бондар М. Визнання гудвілу при придбанні підприємства з метою його відображення в обліку. *Формування ринкової економіки*. 2010. Вип. 24. С. 528–536.
10. Легенчук С. Бухгалтерське відображення інтелектуального капіталу: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.09; Національний аграрний університет. Київ, 2006. 21 с.
11. Сагова С. Особливості обліку гудвілу. *Фінанси, облік і аудит*. 2009. № 14. С. 291–298.
12. Соколов Я., Пятов М. Гудвил: «новая» категория бухгалтерского учета. *Бухгалтерский учет*. 1997. № 2. С. 46–50.
13. Сінько Г., Божко В. Аналіз та оцінка ділової репутації підприємств машинобудівної галузі. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі*. 2009. № 4. С. 5–14.
14. Ридзевська А., Сало О. Поняття гудвілу та характеристика його складових. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2012. Вип. 22 (2). С. 349–352.

References:

1. Kasych A. Teoretychni ta metodychni osnovy otsinky ta obliku hudvilu pidpryyemstva. *Uzhgorod University Scientific Bulletin. Series: Economics*. 2015. Vol. 1 (2). P. 28–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuес_2015_1%282%29_8 (accessed: 15.11.2019).
2. Kucher S., Zakharov D. Istoriya rozvytku hudvilu yak oblikovoyi katehoriyi ta osnovni pidkhody do yoho vyznachennya. *Economy and society*. 2017. Vol. 9. P. 1162–1166. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/9_eng/199.pdf (accessed: 10.11.2019).
3. Hnatyshyn L., Prokopyshyn O. Znachennya ta osoblyvosti obliku hudvilu. *Collection of scientific works of Taurida State Agrotechnological University (Economic Sciences)*. 2013. № 1 (3). P. 82–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znptdau_2013_1_3_13 (accessed: 15.11.2019).
4. Sudyn Yu. Hudvil u systemi bukhhalterskoho obliku: komponenty i klasyfikatsiya. *Bulletin of Ternopil National Economic University*. 2016. Ed. 2. P. 168–177. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2016_2_18 (accessed: 15.11.2019).
5. International Business Reporting Standard 3. URL: <https://zakon.help/article/mizhnarodnii-standart-finansovoi-zvitnosti-3> (accessed: 15.11.2019).
6. International Financial Reporting Standard 22 “Business Integrations”. URL: <https://zakon.help/article/mizhnarodnii-standart-finansovoi-zvitnosti-3> (accessed: 15.11.2019).

7. Accounting Regulations (Standard) 19 "Business Integrations" : Order of the Ministry of Finance of Ukraine on July 7, 1999 No. 163 / Ministry of Finance of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0499-99> (accessed: 15.11.2019).
8. Tax code of Ukraine dated 27.12.2010 № 2755-VI / The Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <http://www.rada.gov.ua/laws/show/z0499-99> (accessed: 15.11.2019).
9. Bondar M. Vyznannya hudvilu pry prydbanni pidpryyemstva z metoyu yoho vidobrazhennya v obliku. *Formuvannya rynkovoyi ekonomiky*. 2010. Ed. 24. P. 528–536.
10. Lehenchuk S. Bukhholderske vidobrazhennya intelektual'noho kapitalu : abstract. diss. for Phd. degree in Economics: Special. 08.00.09; Nat. agrarian. Univ. K., 2006. 21 p.
11. Sahova S. Osoblyvosti obliku hudvilu. *Finansy, oblik i audyt*. 2009. № 14. P. 291–298.
12. Sokolov Ya., Pyatov M. Hudvyl: "novaya" katehoryya bukhholderskoho ucheta. *Accounting*. 1997. № 2. P. 46–50.
13. Sinko H., Bozhko V. Analiz ta otsinka dilovoyi reputatsiyi pidpryyemstv mashynobudivnoyi haluzi. *Economics and management of enterprises of machine-building industry*. 2009. № 4. P. 5–14.
14. Rydzevska A., Salo O. Ponyattya hudvilu ta kharakterystyka yoho skladovykh. *Scientific papers of Kirovograd National Technical University. Economic sciences*. 2012. Ed. 22 (2). P. 349–352.

УДК 657

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-61>

Жилкіна Ю.В.

магістр

Університету митної справи та фінансів

Єдинак Т.С.

кандидат наук з державного управління,

доцент кафедри обліку, аудиту, аналізу та оподаткування

Університету митної справи та фінансів

Zhyalkina Yuliia

University of Customs and Finance

Yedynak Tetiana

University of Customs and Finance

ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ НА УМОВАХ АУТСОРСИНГУ

PROBLEMS OF ORGANIZATION OF VALUE ADDED TAX ACCOUNTING UNDER OUTSOURCING CONDITIONS

У статті досліджено облік податку на додану вартість на засадах аутсорсингу, визначено, що у сучасній науковій літературі це питання у такій постановці не досліджувалось. Комплексно розглянуто термін «аутсорсинг» у сучасній науковій літературі, його походження та сутність, а також відзначено відсутність цього терміна в нормативно-законодавчому полі України. Визначено таку проблему, як відсутність офіційної статистики щодо аутсорсингової діяльності. Розглянуто типові завдання під час ведення бухгалтерського обліку шляхом аутсорсингу та варіанти роботи аутсорсера із замовником. Описано порядок обліку податку на додану вартість, зазначено складності цього процесу, визначено причини звернення до аутсорсингу обліку ПДВ. Досліджено основні порушення під час обліку ПДВ та найбільш поширені схеми уникнення від сплати ПДВ. Визначено проблемні аспекти організації обліку податку на додану вартість на засадах аутсорсингу.

Ключові слова: податок на додану вартість, аутсорсинг, бухгалтерський аутсорсинг, бухгалтерські послуги, податковий облік, організація обліку.

В статье исследован учет налога на добавленную стоимость на основах аутсорсинга, определено, что в современной научной литературе этот вопрос в такой постановке не исследовался. Комплексно рассмотрен термин «аутсорсинг» в современной научной литературе, его происхождение и сущность, а также отмечено отсутствие этого термина в нормативно-законодательном поле Украины. Определена такая проблема, как отсутствие официальной статистики по аутсорсинговой деятельности. Рассмотрены типичные задания при ведении бухгалтерского учета путем аутсорсинга и варианты работы аутсорсера с заказчиком. Описан порядок учета налога на добавленную стоимость, указаны сложности этого процесса, определены причины обращения к аутсорсингу учета НДС. Исследованы основные нарушения при учете НДС и наиболее распространенные схемы ухода от оплаты НДС. Определены проблемные аспекты организации учета налога на добавленную стоимость на основах аутсорсинга.

Ключевые слова: налог на добавленную стоимость, аутсорсинг, бухгалтерский аутсорсинг, бухгалтерские услуги, налоговый учет, организация учета.

The article examines the accounting of value added tax based on outsourcing, it is determined that in the modern scientific literature this issue has not been investigated in such a formulation. Although the concept of outsourcing in general and accounting outsourcing in particular, has not been present for the first time in the Ukrainian services market and is a fairly common method of accounting, the issue is still insufficiently covered. The research is based on current methodological and regulatory principles of accounting for value added tax in Ukraine. The term "outsourcing" in the modern scientific literature, its origin and essence, are comprehensively reviewed, and the absence of this definition in the regulatory field of Ukraine is noted. The problem is identified as the lack of official statistics on outsourcing activities. Typical tasks in accounting by outsourcing and options for working with an outsourcer with a customer are considered. The procedure for accounting for value added tax is described, the complexity of this process is indicated, and the reasons for applying to VAT accounting outsourcing are identified. In Ukraine, a rather difficult system of value added tax administration is in place, which creates the risk of VAT fines being collected. Addressing entities to accounting outsourcing services minimizes not only the costs of maintaining an accounting department, but also the risks associated primarily with such hazardous areas of accounting. The main violations in accounting for VAT and the most common schemes for avoiding VAT are investigated. The problematic aspects of the organization of accounting for value added tax on the basis of outsourcing are identified. The lack of legal regulation of outsourcing complicates the process of providing such services, and changes in tax legislation leave some areas of accounting uncoordinated. The elimination of the deficiencies identified in the article on the outsourcing of accounting for value added tax will facilitate the process of providing such services and the organization of accounting for value added tax through outsourcing.

Key words: value added tax, outsourcing, accounting outsourcing, accounting services, tax accounting, organization of accounting.

Постановка проблеми. Вибрана тема пояснюється надзвичайною поширеністю податку на додану вартість. Цей загальнодержавний податок є найбільшою статтею поповнення державного бюджету, однак дискусії щодо ефективності його застосування тривають з моменту його введення й не вщухають досі. Застосування податку на додану вартість вирішує завжди актуальну проблему забезпечення грошовими надходженнями нашої країни, особливо в умовах скрутного положення економіки, яке все ще триває у 2019 році. Отже, питання правильного та своєчасного нарахування й сплати податку є надзвичайно важливими для України.

Зазначимо, що ведення обліку розрахунків за податком на додану вартість здійснюється на особливих умовах шляхом реалізації системи електронного адміністрування ПДВ, через що виникають складності з веденням обліку ПДВ. Також слід враховувати штрафонебезпечні умови адміністрування податку на додану вар-

тість. Саме ці умови схиляють суб'єктів господарювання звертатись за консультаціями або повністю передавати ведення цієї ділянки обліку спеціалізованим аутсорсинговим компаніям, які з більшою вірогідністю зможуть забезпечити якісне ведення обліку з ПДВ та надати гарантії щодо правильності складання податкових накладних і декларацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час огляду сучасної наукової літератури з питань обліку розрахунків за податком на додану вартість на умовах аутсорсингу ми побачили, що це питання у такій постановці не досліджувалось науковцями. Більш поширеним є вивчення бухгалтерського аутсорсингу загалом. Його досліджували такі науковці, як О.І. Микало, Г.Ю. Ляхович, А.О. Саїнчук, С.А. Гаркуша, Г.С. Кесарчук, І.М. Бурденко.

Хоча поняття аутсорсингу загалом та аутсорсингу бухгалтерського обліку зокрема вже не перший рік присутне на ринку послуг України та є досить поширеним шляхом ведення бух-

галтерського обліку, це питання досі є недостатньо висвітленим.

Метою статті є дослідження обліку податку на додану вартість на засадах аутсорсингу, виділення проблемних аспектів організації обліку ПДВ на умовах аутсорсингу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якісне ведення податкового обліку вимагає перш за все особливого порядку ведення податкової документації, а саме складання в електронному вигляді податкових накладних, їх реєстрації в Єдиному реєстрі податкових накладних та складання податкової декларації за відповідний податковий період виключно на підставі зареєстрованих податкових накладних [1].

Як уже зазначалось, у сучасній науковій літературі вивчались питання бухгалтерського аутсорсингу загалом, а не аутсорсингу податку на додану вартість. До того ж поширеною думкою є вибір аутсорсингу через зменшення витрат. Однак питання розрахунків за податком на додану вартість додає ще одну не менш важливу причину звернення до послуг ведення бухгалтерського обліку спеціалізованими компаніями.

Зазначимо, що нормативно-правове поле України взагалі не містить терміна «аутсорсинг». У науковій літературі також досі не виведено єдине визначення самого терміна «аутсорсинг», адже кожен науковець формує його різними шляхами. Деякі вчені у своїх статтях намагаються проаналізувати підходи до визначення аутсорсингу та сформувані власне авторське визначення.

Єдині всі науковці в тому, що термін «аутсорсинг» (“outsourcing”) походить від англійського “outside resource using”, що означає використання зовнішніх ресурсів. Введення цього терміна в теорію менеджменту вчені пов’язують із використанням ресурсів зовнішніх організацій або провайдерів (від англ. “to provide” – “надавати послуги”) в галузі інформаційних технологій. Аутсорсинг набув поширення у зв’язку з розвитком інформаційних систем і технологій. Науковці вважають, що епоха аутсорсингу розпочалась у 60-х роках XX ст., коли було засновано “Electronic Data System Corporation” (EDS). Попри це, нова концепція управління бізнесом офіційно була введена лише у 1989 році, коли фірма “Eastman Kodak” найняла сторонні організації для купівлі, запуску та супроводження своїх систем обробки інформації. До 2001 року аутсорсингом вважалося лише передавання інформаційних функцій на виконання зовнішнім підрядникам, що сьогодні є лише одним із видів аутсорсингу, так званим ІТ-аутсорсингом [2].

Дослідження наявних термінів демонструє, що поняття «аутсорсинг» ще не остаточно утвердилось. Багато наявних визначень розкривають значення аутсорсингу лише частково, описуючи окремі аспекти, пов’язані з аутсорсинговою діяльністю.

Сучасний економічний словник визначає аутсорсинг як передавання традиційних неключових функцій організації зовнішнім виконавцям, тобто аутсорсерам, субпідрядникам, висококваліфікованим фахівцям сторонньої фірми. Один з дослідників також описує аутсорсинг як передавання певних допоміжних функцій третій особі, яка спеціалізується в певній галузі. Інше схоже визначення описує аутсорсинг як делегування прав на надання непрофільних послуг стороннім компаніям. На нашу думку, жодне з визначень не розкриває сутності аутсорсингу й причин його застосування, не дає уявлення про можливі результати його використання, а лише описує механізм його реалізації [2].

В американському словнику визначено аутсорсинг як закупівлю послуг чи продуктів, таких як деталі, що використовуються у виробництві автомобілів, у зовнішнього постачальника чи виробника задля зниження витрат, що вказує на одну з можливих причин (або переваг) застосування аутсорсингу [2]. З цією дефініцією ми не можемо погодитись, адже важко взагалі вважати це визначенням аутсорсингу, адже, по-перше, воно містить занадто вузьку трактовку, яку застосовують лише до цієї конкретної сфери, а по-друге, це дійсно лише описує причину чи перевагу застосування аутсорсингу, яка, до речі, може бути необов’язковою, адже сьогодні до послуг з аутсорсингу звертаються з різних причин.

Одним з найточніших, на наш погляд, визначень, розглянутих дослідниками, є визначення, за яким аутсорсинг – це передавання на тривалий термін управлінських функцій і за необхідності наявних ресурсів зовнішнім виконавцям, які можуть виконати ці функції ефективніше.

Окремі науковці доповнюють визначення аутсорсингу передаванням виконавцю не лише повноважень, але й відповідальності за виробництво певних товарів і надання певних видів послуг. Однак цей момент є спірним і також маловивченим [2].

Г.Ю. Ляхович у своїй докторській дисертації з теми розвитку організації бухгалтерського обліку на засадах аутсорсингу також визначає причину звернення до послуг аутсорсингу як зменшення витрат підприємства. Автор зазначає, що для виконання цього завдання останніми роками керівництво підприємств все частіше звертається до аутсорсингу біз-

нес-процесів, зокрема до бухгалтерського аутсорсингу. В умовах сьогодення у світі спостерігається тенденція до все більшого зростання частки бізнес-процесів, що передаються на аутсорсинг, яка в окремих країнах сягає 90%. Зокрема, в міжнародних компаніях на аутсорсинг найчастіше передаються ІТ-функції, логістичні операції, діяльність call-центрів, бухгалтерські послуги. В результаті аналізу діяльності підприємств окремих регіонів України автором дисертації встановлено, що частка бізнес-процесів, які передаються на аутсорсинг, складає від 30% до 50%, має тенденцію до зростання, що зумовлюється високим рівнем якості аутсорсингових послуг [3].

На жаль, незрозуміло, яким чином отримані такі висновки за статистикою аутсорсингу в Україні, адже інший науковець відзначає таку проблему сфери аутсорсингу в Україні, як відсутність офіційної статистики. Автор пояснює, що у зв'язку з тим, що Державна служба статистики України не збирає статистичні матеріали щодо аутсорсингових підприємств, ним було вирішено розробити власну методику аналізу ринку аутсорсингових підприємств задля ідентифікації його позитивних та негативних рис.

Відсутність офіційної статистики, безумовно, є однією з негативних рис на ринку аутсорсингових послуг. Головна причина цієї проблеми полягає у відсутності аутсорсингової діяльності як виду економічної діяльності в КВЕД 2010 [4]. Автор цієї статті вибрав для дослідження інформацію з таких реєстрів:

- Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань;
- Реєстр платників ПДВ;
- Реєстр платників єдиного податку.

Також дослідження ґрунтувались на інформації, яка отримана з різних ЗМІ та від керівників певних юридичних осіб, тобто ми розуміємо, що точність цих висновків щодо статистики аутсорсингових підприємств України можна поставити під питання, адже таке дослідження не мало у своєму розпорядженні багатьох можливостей для точного збирання інформації. За підрахунками автора в Україні на 2019 рік на підставі відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань (ЄДР) виявлено 143 аутсорсингових підприємства [4]. Однак інші неофіційні публікації та новини мають дані про близько 300 подібних організацій, тобто ми бачимо, що відсутність офіційної статистики не дає можливості реально проаналізувати ринок аутсорсингових послуг в Україні.

На думку С.А. Гаркуши, на аутсорсинг можна вивести як окремі бухгалтерські функції, так і

повний перелік послуг. Автор відзначає, що багато хто вважає, що, передавши бухгалтерію на аутсорсинг, ви можете забути про її існування. Насправді це не так, тому що частина процесів все одно залишається під контролем компанії-замовника.

До типових завдань бухгалтерського обліку, переданих на аутсорсинг, належать:

- ретельне ведення податкового та бухгалтерського обліку;
- якісна організація податкового та бухгалтерського обліку;
- подання звітності підприємства у фіскальні органи, позабюджетні фонди, а також органи статистики;
- відновлення податкового та бухгалтерського обліку [5].

Однак слід розуміти, що ці завдання окреслюють окремі ланки бухгалтерського обліку та за домовленістю із замовником можуть бути включені до завдань конкретного виконавця чи виключені з них.

У бухгалтерському аутсорсингу виділяють такі варіанти роботи аутсорсера із замовником:

- 1) повний аутсорсинг;
- 2) частковий аутсорсинг;
- 3) зовнішній контролер;
- 4) абонентське обслуговування [6].

Сутність абонентського обслуговування, за визначенням автора, полягає в наданні консультацій. Однак такий розподіл є не зовсім коректним, адже консультаційна допомога здебільшого включається до перших трьох варіантів, оскільки важко співпрацювати без надання консультацій щодо незрозумілих питань. Більш того, консультаційний варіант співпраці може виконуватись не лише на умовах абонентського обслуговування, але й на підставі разових договорів, тому для більш коректної класифікації роботи аутсорсера із замовником четвертий варіант слід зазначати як консультаційну допомогу.

Розглядаючи особливості бухгалтерського аутсорсингу саме розрахунків за податком на додану вартість, відзначимо, що на підприємствах в Україні особливе місце посідає визначенню розмірів податкового кредиту та податкового зобов'язання, а також обліку розрахунків із бюджетом за податком на додану вартість, який залежить насамперед від форми обліку й організації роботи бухгалтерії підприємства. Як засвідчує практика вітчизняних підприємств, для бухгалтера основна проблема податку на додану вартість полягає в його обліковому відображенні в системі рахунків. Так, розглядаючи методику обліку та звітності з ПДВ, зазначаємо, що, відповідно до чинного податкового законодавства України, в обліку й

звітності з ПДВ вибрано найскладніший підхід до обліку податкових зобов'язань та податкового кредиту. Він полягає в поєднанні системного бухгалтерського обліку та несистемного податкового обліку за допомогою визначення доходів одночасно двома способами (за першою з подій) [7].

Відповідно до норм Податкового кодексу України для досягнення цілей оподаткування платники податків зобов'язані вести облік доходів, витрат та інших показників, пов'язаних із визначенням об'єктів оподаткування та податкових зобов'язань, на підставі первинних документів, реєстрів бухгалтерського обліку, фінансової звітності, інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків та зборів, ведення яких передбачено законодавством [7].

Первинним документом і підставою для нарахування податкових зобов'язань із ПДВ у зв'язку з постачанням (продажом) товарів (робіт/послуг) у продавця-платника ПДВ й одночасно документальним доказом права на віднесення до податкового кредиту витрат зі сплати ПДВ під час придбання товарів у покупця – платника податку є податкова накладна. Для її заповнення на підприємстві мають бути наявні «товарні» або інші документи, що підтверджують факти проведення підприємством господарських операцій із постачання товарів (послуг), зокрема рахунки й рахунки-фактури, накладні та товарно-транспортні накладні, акти виконаних робіт [7]. Однак товарно-транспортна накладна та рахунок не можуть вважатись підставою для виписування податкової накладної, а рахунок загалом не вважається первинним документом. Саме таку думку висловлює Державна фіскальна служба України, аргументами якої є те, що рахунок-фактура за своїм призначенням не відповідає ознакам первинного документа (оскільки ним не фіксуються будь-яка господарська операція, розпорядження або дозвіл на проведення господарської операції), а має лише інформаційний характер [8].

Інформація із зареєстрованих податкових накладних у Єдиному реєстрі переноситься до Податкової декларації з ПДВ та забезпечує право платнику податку на податковий кредит і відображення податкового зобов'язання [7].

Інструкцією про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій від 30 листопада 1999 року № 291 для узагальнення інформації про розрахунки підприємства за всіма видами платежів до бюджету передбачено синтетичний рахунок 64 «Розрахунки за податками й платежами», який має субрахунок 641 «Роз-

рахунки за податками». Для обліку ПДВ до субрахунку 641 відкривається окремий аналітичний рахунок 6412 «Розрахунки за податком на додану вартість». На цьому рахунку визначається сума ПДВ, що підлягає сплаті до бюджету як різниця між його дебетовим і кредитовим оборотом, за винятком суми ПДВ (відображеної за дебетом) щодо сплати податку за попередній звітний період. Виникнення податкових зобов'язань із ПДВ відображається за кредитом субрахунку 641, а сума податкового кредиту з ПДВ і суми ПДВ, сплачені до бюджету, – за дебетом субрахунку 641. Водночас для обліку податкових зобов'язань і податкового кредиту з ПДВ Інструкцією № 291 передбачено такі субрахунки, як 643 «Податкові зобов'язання» і 644 «Податковий кредит», які є транзитними й використовуються підприємствами для коригування податкових зобов'язань і податкового кредиту у разі авансових платежів, тобто задля відображення правила «першої події» [7].

Як уже зазначалось, однією з важливих причин звернення підприємств до послуг бухгалтерського аутсорсингу обліку ПДВ є складний механізм його обліку та штрафонебезпечність. Для наочності проаналізуємо Звіт про виконання Плану роботи ДФС у Дніпропетровській області за перше півріччя 2019 року, відповідно до якого за неподання або несвоєчасне подання звітності з податку на додану вартість за результатами камеральних перевірок були складені податкові повідомлення-рішення по 1 758 суб'єктах господарювання на загальну суму штрафних санкцій 1,3 млн. грн. Найбільшими нарахуваннями за перевітками щодо податку на додану вартість є порушення строків реєстрації податкових накладних по 3 572 суб'єктах господарювання на загальну суму 100,1 млн. грн. Також за результатами перевірок упереджено безпідставне нарахування відшкодування ПДВ на суму 9,3 млн. грн. Основними виявленими порушеннями були арифметичні та методологічні помилки під час заповнення звітності з ПДВ [9].

Звернення до бухгалтерського аутсорсингу дає змогу якщо не уникнути усіх помилок, то точно мінімізувати їх наслідки. Специфіка організації роботи бухгалтерської аутсорсингової компанії дає можливість підвищити впевненість щодо достовірності підготовленої податкової та бухгалтерської звітності.

Вважається, що побудована в Україні система адміністрування ПДВ є однією з найбільш обтяжливих для платників податків у світі. Відповідно, з огляду на тяжкий адміністративний тягар та історично високі схильності до ухилення від сплати податку саме питання втрат

бюджету внаслідок схем уникнення від сплати ПДВ є одним з найактуальніших.

Однією з найбільш поширених схем є фіктивне підприємництво. За такої схеми незаконно відшкодовується ПДВ, коли товари неодноразово експортуються й перепродаються, в результаті чого експортер відшкодовує ПДВ, а постачальники, не сплативши податок, зникають. Така схема ще отримала назву карусельної («карусельне шахрайство»). Внаслідок цього один і той самий товар може переміщуватися всередині країни (або між країнами) по колу, даючи змогу використовувати відшкодування ПДВ як інструмент незаконного бізнесу [10].

Ще одним видом схем є формування схемного податкового кредиту, за якою суб'єкт господарювання офіційно імпортує товари до України, сплачуючи до бюджету ПДВ на імпорт та отримуючи, відповідно, податковий кредит на цю суму. Далі товар реалізується всередині країни за готівкові кошти, але за документами все ще залишаючись на товарному обліку підприємства. При цьому Система електронного адміністрування ПДВ дає такому підприємству можливість виписувати податкові накладні на всю суму імпортного ПДВ, що дає змогу протиправно сформувати податковий кредит зацікавленим платникам ПДВ, не зменшуючи його на суму податкових зобов'язань від реалізації, а отримані на рахунки кошти повернути клієнту готівкою за вирахуванням процентів «за послугу». Така схема є дуже важкою для виявлення контролюючими органами, не ідентифікується на стадії декларування, потребує проведення інвентаризації товарних залишків та звірки операцій. Так, відповідно до Звіту ДФС за 2017 рік було виявлено підміну імпортованого товару (реалізується за готівку) на товар невідомого походження по 166 імпортерам на суму 2,6 млрд. грн., донараховано 4,6 млрд. грн., зменшено від'ємне значення ПДВ на суму 481,4 млн. грн., по 611 суб'єктах господарювання було встановлено нереальність здійснення господарських операцій на суму 3 168,9 млн. грн., упереджено непоширення схемного кредиту на реальний сектор економіки на суму 143,8 млн. грн. [10].

Проте якщо якесь підприємство, що користується аутсорсингом бухгалтерського обліку, через неповне розуміння специфіки обліку господарської діяльності буде співпрацювати з несумлінним контрагентом, то аутсорсингова компанія обов'язково виявить такі можливості порушення законодавства та попередить керівництво клієнта щодо ризиковості співпраці з несумлінним контрагентом.

Сьогодні у платників податку на додану вартість з'явилась нова проблема щодо організа-

ції обліку розрахунків за податком на додану вартість. Вона стосується як підприємств, які ведуть облік власними силами, так і тих, хто звернувся до аутсорсингу бухгалтерського обліку. З 9 серпня 2019 року було скасовано Наказ МФУ «Про затвердження Інструкції з бухгалтерського обліку податку на додану вартість» від 1 липня 1997 року № 141. Отже, фактично скасовано найголовніший нормативний документ, що регламентував саме питання організації бухгалтерського обліку податку на додану вартість, натомість жодної альтернативи не було впроваджено. Відповідно, залишається офіційно неврегульованим значний підрозділ бухгалтерського обліку.

Звичайно, для бухгалтерського обліку ПДВ все ще актуальними залишаються вимоги Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затвердженої Наказом Міністерства фінансів від 30 листопада 1999 року № 291. Однак ми все ж таки вважаємо, що у цих нових умовах порядок бухгалтерського обліку ПДВ на підприємствах потребує належної та ретельної формалізації й певної конкретизації, оскільки Податковий кодекс України не встановлює правила бухгалтерського обліку, а План рахунків та Інструкція № 291 щодо застосування Плану рахунків також не встановлюють конкретних правил організації бухгалтерського обліку, адже фактично План рахунків та Інструкція щодо його застосування не встановлюють саме методик обліку ПДВ, а лише містять типові кореспонденції рахунків бухгалтерського обліку. Ще одну негативну рису помітили практикуючі бухгалтери, що застосовують облік за міжнародними стандартами, адже формально для таких підприємств, що ведуть облік за МСФЗ, план рахунків не є обов'язковим, відповідно, не є належним нормативним підґрунтям для обліку ПДВ.

Висновки з проведеного дослідження.

В Україні діє досить важка система адміністрування податку на додану вартість, яка створює штрафонебезпечні моменти обліку розрахунків за ПДВ. Звернення суб'єктів господарювання до послуг бухгалтерського аутсорсингу дає змогу мінімізувати не тільки витрати на утримання бухгалтерського відділу, але й ризики, що пов'язані перш за все з такими небезпечними ділянками обліку.

Відсутність поняття аутсорсингу в нормативно-правовому полі України і, відповідно, офіційної статистики щодо користування послугами бухгалтерського аутсорсингу ускладнює процес надання таких послуг.

Список використаних джерел:

1. Григоренко В.Ю. Особливості податкового обліку податку на додану вартість. *Молодий вчений*. 2016. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_3_19 (дата звернення: 01.12.2019).
2. Микало О.І. Підходи до визначення терміна «аутсорсинг». *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2010. URL: http://economy.kpi.ua/files/files/22_kpi_2010_7.pdf (дата звернення: 01.12.2019).
3. Ляхович Г.Ю. Розвиток організації бухгалтерського обліку на засадах аутсорсингу : автореф. дис. ... докт. екон. наук : спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит». Житомир, 2018. 41 с. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7399/Liakhovich.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 01.12.2019).
4. Сاینчук А.О. Аналіз ринку аутсорсингових підприємств в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 2 (56). URL: [http://www.evd-journal.org/download/2019/2\(56\)/18-Sainchuk.pdf](http://www.evd-journal.org/download/2019/2(56)/18-Sainchuk.pdf) (дата звернення: 01.12.2019).
5. Гаркуша С.А. Аутсорсинг бухгалтерського обліку: доцільність послуги. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 7. URL: <http://global-national.in.ua/archive/7-2015/169.pdf> (дата звернення: 01.12.2019).
6. Кесарчук Г.С. Бухгалтерський аутсорсинг: поняття, види, переваги та недоліки. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка*. 2014. Вип. 1 (42). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuec_2014_1_41 (дата звернення: 01.12.2019).
7. Шот А.В., Платонова Ю.М. Проблеми та напрями вдосконалення обліку розрахунків за податком на додану вартість на підприємствах України. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Розділ VI. Бухгалтерський облік, аналіз, статистика та математичні методи й інформаційні технології в економіці*. 2018. № 2. URL: <https://echas.eenu.edu.ua/index.php/echas/article/view/334> (дата звернення: 01.12.2019).
8. Щодо оформлення первинних документів : Лист ДФС від 14 листопада 2017 року № 2608/О/99-99-13-01-02-14/ІПК. URL: <https://buhgalter911.com/normativnaya-baza/pisma/gfsu/schodooformlennya-pervinnih-1033413.html> (дата звернення: 01.12.2019).
9. Звіт про виконання Плану роботи Головного управління ДФС у Дніпропетровській області на перше півріччя 2019 року. URL: http://dp.sfs.gov.ua/data/material/000/300/387409/Zv_t_2019.pdf (дата звернення: 01.12.2019).
10. Дубровський В.В., Черкашин В.М. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні / Інститут соціально-економічної трансформації. 2017. URL: <http://iset-ua.org/ua/doslidzhennya/item/111-porivnialnyi-analiz-fiskalnoho-efektu-skhem> (дата звернення: 01.12.2019).

References:

1. Hryhorenko V.Yu. (2016) Osoblyvosti podatkovoho obliku podatku na dodanu vartist [Specifics of value added tax accounting]. *Young scientist*, no. 3. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_3_19 (accessed: 01.12.2019).
2. Mykalo O.I. (2010) Pidkhody do vyznachennia termina "outsorsynh" [Approaches to defining the term "outsourcing"]. *Economic Bulletin of NTUU "KPI"*. Available at: http://economy.kpi.ua/files/files/22_kpi_2010_7.pdf (accessed: 01.12.2019).
3. Liakhovich H.Yu. (2018) Rozvytok orhanizatsii bukhhalterskoho obliku na zasadakh outsorsynhu [Development of accounting organization on the basis of outsourcing] : avtoref. dys. ... dokt. ek. nauk : spets. 08.00.09, Zhytomyr. Available at: <http://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7399/Liakhovich.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (accessed: 01.12.2019).
4. Sainchuk A.O. (2019) Analiz rynku outsorsynhovoykh pidpriemstv v Ukraini [Market Analysis of Outsourcing Companies in Ukraine]. *Economic Bulletin of Donbass*, no. 2 (56). Available at: [http://www.evd-journal.org/download/2019/2\(56\)/18-Sainchuk.pdf](http://www.evd-journal.org/download/2019/2(56)/18-Sainchuk.pdf) (accessed: 01.12.2019).
5. Harkusha S.A. (2015) Outsorsynh bukhhalterskoho obliku: dotsilnist posluhy [Accounting outsourcing: the feasibility of the service]. *Global and national problems of economy*, vol. 7. Available at: <http://global-national.in.ua/archive/7-2015/169.pdf> (accessed: 01.12.2019).
6. Kesarchuk H.S. (2014) Bukhhalterskyi outsorsynh: poniattia, vydy, perevahy ta nedoliky [Accounting outsourcing: concepts, types, advantages and disadvantages]. *Uzhgorod University Scientific Bulletin. Economy series*, vol. 1 (42). Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuec_2014_1_41 (accessed: 01.12.2019).
7. Shot A.V., Platonova Yu.M. (2018) Problemy ta napriamy vdoskonalennia obliku rozrakhunkiv za podatkom na dodanu vartist na pidpriemstvakh Ukrainy [Problems and directions of improvement of accounting of value added tax calculations at Ukrainian enterprises]. *Economic Journal of Lesya Ukrainka Eastern European National University. SECTION VI. Accounting, analysis, statistics and mathematical methods and information technology in economics*, no. 2. Available at: <https://echas.eenu.edu.ua/index.php/echas/article/view/334> (accessed: 01.12.2019).

8. Shchodo oformlennia pervynnykh dokumentiv [Regarding the registration of primary documents] : Lyst DFS vid 14.11.2017 roku № 2608/O/99-99-13-01-02-14/IPK. Available at: <https://buhgalter911.com/normativnaya-baza/pisma/gfsu/schodo-oformlennya-pervinnih-1033413.html> (accessed: 01.12.2019).
9. Report on the Implementation of the Work Plan of the Main Directorate of the State Tax Service in Dnipropetrovsk Oblast for the first half of 2019. Available at: http://dp.sfs.gov.ua/data/material/000/300/387409/Zv_t_2019.pdf (accessed: 01.12.2019).
10. Dubrovskiy V.V., Cherkashyn V.M. (2017) Porivnialnyi analiz fiskalnoho efektu vid zastosuvannya instrumentiv ukhylennia/unyknennia opodatkuvannia v Ukraini [Comparative analysis of the fiscal impact of the application of tax avoidance / avoidance instruments in Ukraine]. Institute for Socio-Economic Transformation, Kiev. Available at: <http://iset-ua.org/ua/doslidzhennya/item/111-porivnialnyi-analiz-fiskalnoho-efektu-skhem> (accessed: 01.12.2019).

УДК 657.123

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-62>

Ілляшенко К.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і оподаткування
Таврійського державного агротехнологічного університету
імені Дмитра Моторного

Illiashenko Kateryna

Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University

РОЛЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ДАНИХ У СУЧАСНОМУ БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ

THE ROLE OF DATA MINING IN MODERN ACCOUNTING

У статті розглянуто основні форми інтелектуального аналізу даних та вплив сучасних інформаційних технологій на сучасну вітчизняну економіку як у загальному контексті, так і в розрізі окремих підприємств. Акцентовано увагу на необхідності впровадження інформаційних технологій аналізу. Досліджено різні приклади пошуку інформації у великих масивах даних в умовах глобальної інформатизації. Розглянуто переваги та недоліки методів інтелектуального аналізу Data Mining. Проаналізовано етапи пошуку даних та методи, що використовуються в інтелектуальному аналізі даних. Спроектовано архітектуру інформаційно-аналітичної системи поглибленого аналізу звітності. Доведено, що технологія інтелектуального аналізу даних дає змогу аналізувати великі обсяги складних бухгалтерських даних зі швидкістю, яка необхідна для оперативного реагування на фінансові проблеми.

Ключові слова: Data Mining, аналіз, дані, знання, інформація, бухгалтерський облік, звітність.

В статье рассмотрены основные формы интеллектуального анализа данных и влияние современных информационных технологий на современную отечественную экономику как в общем контексте, так и в разрезе отдельных предприятий. Акцентируется внимание на необходимости внедрения информационных технологий анализа. Исследованы различные примеры поиска информации в больших массивах данных в условиях глобальной информатизации. Рассмотрены преимущества и недостатки методов интеллектуального анализа Data Mining. Проанализированы этапы поиска данных и методы, используемые в интеллектуальном анализе данных. Спроектирована архитектура информационно-аналитической системы углубленного анализа отчетности. Доказано, что технология интеллектуального анализа данных позволяет анализировать большие объемы сложных бухгалтерских данных со скоростью, необходимой для оперативного реагирования на финансовые проблемы.

Ключевые слова: Data Mining, анализ, данные, знания, информация, бухгалтерский учет, отчетность.

Accounting at the enterprises is accompanied by registration of all details of current activity, documentation of all economic operations. The accumulated data form large unstructured clusters that have no useful application without special processing. Such data complicate the process of finding really necessary information. Therefore, they require special processing; the tools of which should be easy to use, and the results should be specific and understandable. One of the methods of such processing is promising, but new for most domestic enterprises, data mining. This study examines the main forms of data mining and the impact of modern information technologies on the modern domestic economy, both in the General context and in the context of individual enterprises. The article focuses on the need for the introduction of information technology analysis. To analyze the information accumulated in modern databases, the methods must be effective: easy to use, have a significant level of scalability and automatism. This concept is at the heart of modern information technology data mining analysis and knowledge discovery in databases (KDD). Various examples of information search in large data sets in the conditions of global informatization are investigated. The advantages and disadvantages of data mining methods are considered. The main advantage of data mining methods is the ability to discover new knowledge that cannot be obtained by traditional methods of economic analysis. The use of data mining methods is not limited. The stages of data search and methods used in data mining are analyzed: classification, regression, clustering, association, sequential patterns, variance analysis, etc. The introduction of information technologies requires new approaches to the analysis of enterprises, which requires the expansion of their analytical activities and more effective use of modern information methods of information processing. Architecture of information and analytical system of in-depth analysis of reports is engineered. It is proved that Data Mining technology allows analyzing large volumes of complex accounting data with the speed necessary for rapid response to financial problems.

Key words: Data Mining, analysis, data, knowledge, information, accounting, reporting.

Постановка проблеми. У сучасному інформатизованому суспільстві удосконалення технологій збирання та зберігання даних привело до нагромадження величезних потоків різноманітної інформації. Бухгалтерією підприємств здійснюються реєстрація та документування всіх подробиць поточної діяльності. Накопичені дані утворюють неструктуровані накопичені дані, які без спеціального оброблення не мають корисного використання, навпаки, ускладнюють процес пошуку дійсно потрібної інформації. Отже, такі дані потребують особливого оброблення, інструменти якого мають бути простими у застосуванні, а результати – конкретними та зрозумілими. Одним із методів такого оброблення є перспективний, але новий для більшості вітчизняних підприємств інтелектуальний аналіз даних. Все це обумовлює доцільність і актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологія інтелектуального аналізу даних перебуває на стику економічної та технічної науки. Засновником технології вважається математик і програміст Г. Пятецький-Шапіро [1, с. 49]. Проблематикою інтелектуального аналізу даних, вчасності, вивченням Data Mining займалися багато вчених, серед яких можна виділити А. Барсегяна, В. Дюка, М. Купріянова, Д. Макленнена, А. Самойленка, В. Степаненка, Ч. Танга, І. Холода, Х. Ромерсберга. Серед публікацій, що використовувалися у дослідженні, можна виділити роботи, пов'язані з використанням інтелектуального аналізу даних у вітчизняній економіці, які проводили А. Беккаур, В. Вуйчик, Р. Мачуга, А. Пилипенко.

Проблематика використання методів інтелектуального аналізу даних на вітчизняних підприємствах досі ще мало досліджена, особливо щодо взаємозв'язку з бухгалтерським обліком.

Метою статті є дослідження ролі інформаційних методів інтелектуального аналізу даних у розрізі його застосування для потреб бухгалтерського обліку на вітчизняних підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головною складовою прийняття управлінських рішень є інформація. Без неї неможлива діяльність будь-якого підприємства. Нині визнано два способи одержання інформації, а саме документальний та експертний. У першому разі дані отримуються з безлічі інформаційних джерел, таких як документи, бази даних, інформаційні системи. Експертний спосіб припускає використання та структурування знань експерта, фахівця з якоїсь галузі. Також їх називають методами, що спрямовані на використання інтуїції та досвіду фахівців [2, с. 32].

До першої групи в економіці належать поширені методи математичної статистики. Такі методи вирішують великий спектр завдань, однак не дають змоги знаходити та витягати знання з масивів даних. Крім того, високі вимоги до кваліфікації кінцевих користувачів обмежують їх використання.

До другої групи належать так звані експертні системи, що є спеціальними комп'ютерними програмами, що моделюють міркування людини (наприклад, експертна система прийняття рішень в управлінському обліку під час планування витрат, експертна система оцінювання ефективності інвестицій) [3, с. 108].

Інформаційні потоки наскрізь пронизують сучасний світ. Особливостями сучасних вимог до оброблення інформації є величезний обсяг даних та їх різноманіття, що робить неспроможними як статистичні, так й експертні підходи в багатьох практичних аспектах, зокрема економічних, тому для аналізу інформації, накопиченої у сучасних базах даних, методи повинні бути ефективними, тобто простими у використанні, мати значний рівень масштабованості й автоматизму. Така концепція полягає в основі двох сучасних інформаційних технологій аналізу, а саме Data Mining і Knowledge Discovery in Databases (KDD) [4, с. 184].

Технологія Data Mining (інтелектуальний аналіз даних) – це видобуток даних з великих масивів. Цей метод виявляє раніше невідомі дані, нетривіальні, практично корисні й доступні для інтерпретації знань, що необхідні для прийняття рішень у різних сферах людської діяльності, тобто інформація, знайдена в процесі застосування методів Data Mining, повинна бути нетривіальною та раніше невідомою. Знання повинні описувати нові зв'язки між властивостями, прогнозувати значення одних ознак на основі інших [5, с. 161].

Наголосимо на тому, що сфера застосування інтелектуального аналізу даних є необмеженою. Найбільше цей метод підходить комерційним підприємствам, що розпочинають проекти на основі інформаційних сховищ даних (Data Warehousing). Досвід таких підприємств показує, що віддача від використання методу може досягати десятків разів. Підприємства за допомогою подібних інформаційних методів аналізу можуть одержати відчутні переваги перед конкурентами та у стратегічному плануванні тощо [6, с. 100].

Найбільшою перевагою методів інтелектуального аналізу даних є здатність виявлення нових знань, які неможливо одержати звичайними методами економічного аналізу, завдяки розширеним алгоритмам завдань. На наш погляд, саме інтелектуальний аналіз буде найбільш затребуваним на підприємствах найближчим часом.

Добуток знань у базах даних KDD – це послідовність дій, яку необхідно виконати для побудови моделі пошуку знання. Ця послідовність не описує конкретний алгоритм або математичний апарат, не залежить від предметної галузі. Це набір атомарних операцій, комбінування яких дає змогу одержати потрібний розв'язок [7, с. 132].

KDD складається з таких етапів, як підготовка вхідних даних, вибір інформативних ознак, очищення даних, застосування методів інтелектуального аналізу даних, підсумкове оброблення та інтерпретація отриманих результатів.

Процес створення моделі інтелектуального аналізу включає такі етапи:

- засвоєння даних (обстеження первинних даних);
- перевірка даних на повноту;
- аналіз ключових факторів впливу;
- виділення винятків;
- виявлення категорій;
- аналіз сценаріїв;
- прогнозування [8, с. 489].

У центрі цього процесу перебувають методи інтелектуального аналізу даних, які дають змогу виявляти закономірності та знання [9].

1) Класифікація – це віднесення об'єктів (спостережень, подій) до одного із заздалегідь відомих класів.

2) Регресія, зокрема завдання прогнозування, – це установлення залежності безперервних вихідних від вхідних змінних.

3) Кластеризація – це угруповання об'єктів (спостережень, подій) на основі даних (властивостей), що описують сутність цих об'єктів. Об'єкти всередині кластера повинні бути «схожими» один на одного й відрізнятися від об'єктів, що ввійшли в інші кластери. Чим більше схожі об'єкти всередині кластера, тим більше відмінностей між кластерами, тим точніше кластеризація.

4) Асоціація – це виявлення закономірностей між зв'язаними подіями. Прикладом такої закономірності є правило, яке зазначає, що з події X впливає подія Y. Такі правила називаються асоціативними. Вперше це завдання було запропоновано для пошуку типових шаблонів покупок, чинених у супермаркетах, тому іноді його ще називають аналізом ринкового кошика (market basket analysis).

5) Послідовні шаблони – це установлення закономірностей між зв'язаними у часі подіями, тобто виявлення залежності, що якщо відбулась подія X, то через заданий час відбудеться подія Y.

6) Аналіз відхилень – це виявлення найбільш нехарактерних шаблонів.

Так, технологія Data Mining дає змогу аналізувати великі обсяги складних бухгалтерських даних з необхідною для оперативного реагування на фінансові проблеми швидкістю.

Одним з прикладів використання методів інтелектуального аналізу даних у бухгалтерському обліку є виявлення навмисного викривлення даних показників фінансової звітності. Така методика може бути корисною, наприклад, як доказ у судово-бухгалтерській експертизі.

По-перше, створюється історичний профіль підприємства та його керівного складу, який розраховує обсяг операцій з даними бухгалтерського обліку й звітності, їх частоту та пері-

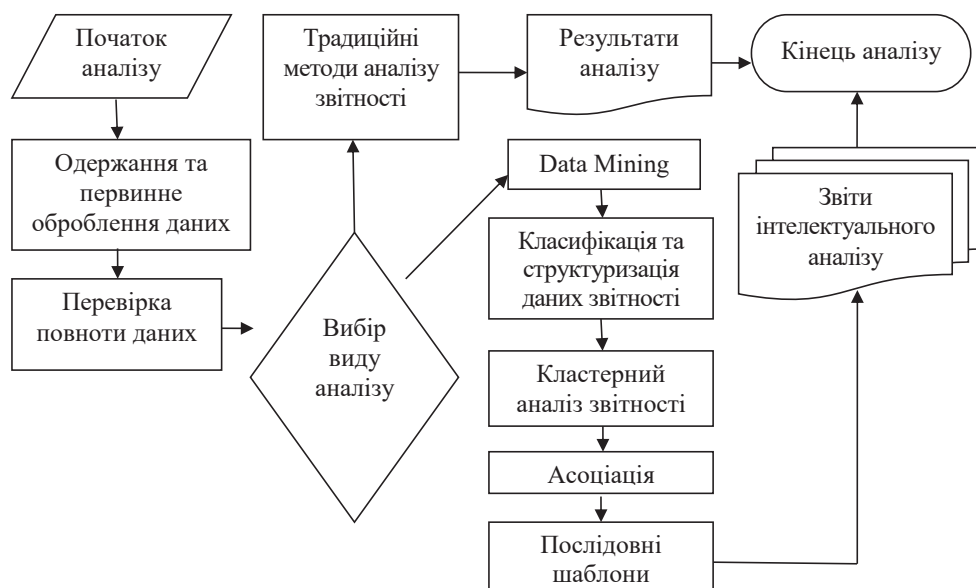

Рис. 1. Алгоритм аналізу даних фінансової звітності традиційними методами та методами інтелектуального аналізу даних

Джерело: авторська розробка

одичність. Згодом ці дані структуруються задля зручності аналізу.

По-друге, відбувається кластеризація даних, яку можна проводити у період, відповідний до терміну подання звітності (місячна, квартальна), що є достатнім часовим проміжком для збирання відомостей для аналізу. За вибраними критеріями встановлюються випадки шахрайства, які виходять за межі погрішності більше, ніж на стандартне відхилення, а також відбуваються на нетипові суми з більшою або меншою частотою.

На підставі вищезазначеного нами побудовано алгоритм аналізу даних фінансової звітності, що поєднує традиційні форми економічного аналізу та сучасні методи інтелектуального аналізу даних (рис. 1).

Це не єдиний приклад використання інтелектуального аналізу даних в обліку. Наприклад, цей метод використовується для потреб структуризації інформації відповідно до наявних видів обліку, що є можливим шляхом визначення та правильного встановлення суб'єкта, предмета й об'єктів організації обліково-аналітичного забезпечення [10, с. 199].

Також інтелектуальний аналіз даних можна застосувати в системах стратегічного планування, адже сучасні технології аналізу стають все більш зручними та точними у розрахунках і прогнозуванні, що посилить функції контролю [11, с. 62].

Отже, ми вважаємо, що вже найближчим часом інформаційні системи та інтелектуальні методи аналізу даних будуть використовуватися на більшості вітчизняних підприємств, зокрема під час ведення бухгалтерії.

Висновки з проведеного дослідження. Наявний підхід до бухгалтерської інформації має такий недолік, як низький рівень аналітичного оброблення великого обсягу накопичених вторинних даних, тому був запропонований новий підхід з використанням методів оперативного та інтелектуального аналізу даних. Застосування такого методу, як інтелектуальний аналіз, у бухгалтерському обліку може дати змогу підприємствам вийти на новий рівень роботи з інформацією, створити нову парадигму діяльності відповідно до сучасних вимог. Водночас наукова складова цього питання потребує подальших глибоких досліджень.

Список використаних джерел:

1. Левкович-Маслюк Л. Великие раскопки и великие вызовы. *Компьютерра*. 2007. № 11 (679). С. 48–51.
2. Knowledge Discovery Through Data Mining: What Is Knowledge Discovery? Tandem Computers Inc. 1996. 54 p.
3. Костякова А. Управлінський облік в інформаційній системі управління витратами. *Економіка АПК*. 2004. № 7. С. 107–110.

4. Hipp J., Guntzer U., Nakaeizadeh G. Algorithms for Association Rule Mining – A General Survey and Comparison. In Proc. *ACM SIGKDD International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining*, 2000. 184 p.
5. Беккауер А. Використання технологій Data Mining для автоматизації бізнес-процесів на виробництві. *Системи обробки інформації*. 2016. № 1 (138). С. 161–164.
6. Ілляшенко К. Сучасні інформаційні методи аналізу даних. *Економічні науки. Серія «Облік і фінанси»*. 2015. № 12 (45). Ч. 2. С. 97–102.
7. Мачуга Р. Методи інтелектуального аналізу наслідків прийняття управлінських рішень як основа перебудови алгоритмів обробки облікової інформації. *Галицький економічний вісник*. 2009. № 2. С. 132–139.
8. Вуйцик В., Смаилова С., Увалиева И. Применение технологии «Data Mining» для анализа данных учебного процесса. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 1 (151). С. 487–495.
9. Data Mining – добыча данных. URL: <https://basegroup.ru/community/articles/data-mining> (дата звернення: 05.12.2019).
10. Пилипенко А., Пилипенко Д. Розвиток облікової парадигми в контексті сучасних теорій менеджменту та процесів поширення інноваційних знань. *Вісник ЖДТУ*. 2010. № 3 (53). С. 196–200.
11. Голуб Н. Облік і контроль у системі стратегічного планування. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2013. № 2 (22). С. 59–65.

References:

1. Levkovich-Maslyuk L. (2007) Velikie raskopki i velikie vyzovy. *Kompyuterra*, no. 11 (679), pp. 48–51.
2. Knowledge Discovery Through Data Mining: What Is Knowledge Discovery? (1996) Tandem Computers Inc. 54 p.
3. Kostyakova A. (2004) Upravlinskyi oblik v informatsiinii systemi upravlinnia vytratamy. *Ekonomika APK*, no. 7, pp. 107–110.
4. Hipp J., Guntzer U., Nakaeizadeh G. (2000) Algorithms for Association Rule Mining – A General Survey and Comparison. In Proc. *ACM SIGKDD International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining*, 184 p.
5. Bekkauer A. (2016) Vykorystannia tekhnolohii Data Mining dlia avtomatyzatsii biznes-protsesiv na vyrobnytstvi. *Systemy obrobky informatsii*, no. 1 (138), pp. 161–164.
6. Illiashenko K. (2015) Suchasni informatsiini metody analizu danykh. *Ekonomichni nauky. Seriia "Oblik i finansy"*. 2015. Vol. 2, no. 12 (45), pp. 97–102.
7. Machuha R. (2009) Metody intelektualnoho analizu naslidkiv pryiniattia upravlinskykh rishen yak osnova perebudovy alhorytmiv obrobky oblikovoi informatsii. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, no. 2, pp. 132–139.
8. Vuysyk V., Smailova S., Uvalieva I. (2014) Primenenie tehnologii "Data Mining" dlya analiza danykh uchebnogo protsessa. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 1 (151), pp. 487–495.
9. Data Mining – добыча данных. Available at: <https://basegroup.ru/community/articles/data-mining> (accessed: 5 December 2019).
10. Pylypenko A., Pylypenko D. (2010) Rozvytok oblikovoi paradyhmy v konteksti suchasnykh teorii menedzhmentu ta protsesiv poshyrennia innovatsiinykh znan. *Visnyk ZhDTU*, no. 3 (53), pp. 196–200.
11. Holub N. (2013) Oblik i kontrol u systemi stratehichnoho planuvannia. *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky)*, no. 2 (22), pp. 59–65.

Колесніченко А.С.кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економічного аналізу та обліку
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»**Koliesnichenko Anastasiia**

National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

**ВИКОРИСТАННЯ ПОНЯТТЯ ІСТОТНОСТІ В ОБЛІКУ,
ЗВІТНОСТІ, АУДИТІ ТА ОПОДАТКУВАННІ****THE USAGE OF MATERIALITY IN ACCOUNTING,
REPORTING, AUDITING AND TAXATION**

У статті розглянуто деякі ключові параметри для аналізу глибини застосування істотності в обліку, звітності, аудиту та оподаткуванні, що дало змогу засвідчити нерозвиненість цього аспекту під час реалізації комплексу процесів, які виконують ґрунтовну роль у забезпеченні управління та формуванні обліково-аналітичної бази для прийняття рішень. Визначено, що у всіх вказаних напрямках категорія істотності присутня стосовно різних об'єктів облікових, податкових процедур та аудиту. Обґрунтовано, що принцип істотності виступає провідною лінією під час здійснення облікових операцій, аудиторських перевірок та складання різних видів звітності. Доведено, що відсутність загальноприйнятих критеріїв до визнання істотності змін та/або інформації як у національному контексті, так і в міжнародному полі створює відповідні бар'єри для забезпечення ефективності реалізації перелічених процесів для суб'єкта господарювання. На основі проведеного дослідження зроблено висновок, що для здійснення якісного управління та формування адаптованої облікової політики важливим фактором є аналіз складників та методики застосування істотності облікової інформації, зокрема, в теоретичному та практичному вимірі.

Ключові слова: істотність, суттєвість інформації, облік, звітність, аудит, оподаткування, управління, система прийняття управлінських рішень.

В статье рассмотрены некоторые ключевые параметры для анализа глубины применения существенности в учете, отчетности, аудите и налогообложении, которые свидетельствуют о недостаточной проработке данного аспекта при реализации комплекса процессов, выполняющих важную роль в обеспечении управления и формировании учетно-аналитической базы для принятия решений. Определено, что во всех указанных направлениях категория существенности присутствует относительно различных объектов учетных, налоговых процедур и аудита. Обосновано, что принцип существенности проходит ведущей линией при осуществлении учетных операций, аудиторских проверок и составлении различных видов отчетности. Доказано, что отсутствие общепринятых критериев применительно к признанию существенности изменений и/или информации как в национальном контексте, так и в международном поле создает соответствующие барьеры для достижения эффективности реализации перечисленных процессов для предприятия. На основе проведенного исследования сделан вывод, что для обеспечения качественного управления и формирования адаптивной учетной политики важным фактором выступает анализ составляющих и методики применения существенности учетной информации, в частности, в теоретическом и практическом измерении.

Ключевые слова: существенность, существенность информации, учет, отчетность, аудит, налогообложение, управление, система принятия управленческих решений.

The article is concerned with the constant transformation of the management system is due to the dynamic changes in the competitive environment as well as the complication of the institutional mechanisms with economic actors involved. It should be noted that the methodological basis is a set of certain principles and postulates formed under the influence of long-term management practices and as a result of scientific understanding of the feasibility of their implementation. Accordingly, materiality is one of such bases which allows to improve internal analytical, control functions of the enterprise, to optimize its business processes and system of tax administration, to increase accuracy, relevance and predictability of accounting and analytical information. Despite individual local references to national

accounting standards to the notion of materiality, it should be noted that in accounting practice, the application of this category occurs without due scientific, and in some cases, regulatory justification. In fact, it is often associated with the marginal level of error in the financial statements. However, such an understanding is sufficiently narrow, which to a great extent causes problem for the adaptation of conceptual reproduction of materiality in national accounting discipline. It is discussed some key parameters for analyzing the depth of the application of materiality in accounting, reporting, auditing and taxation which indicate insufficient elaboration of this aspect in the implementation of this complex of processes that play an important role in providing management and the formation of an accounting and analytical base for decision making. It is determined that in all these areas the category of materiality is present relative to various objects of accounting, tax procedures and audit. It is proved that the principle of materiality is the leading line in the implementation of accounting operations, audits and the preparation of various types of reporting. It is stressed that the absence of generally accepted criteria in relation to the recognition of the materiality of changes and information both in the national context and in the international field, creates appropriate barriers to achieve the effectiveness of the implementation of these processes for the enterprise. Based on the study it was concluded that to ensure good governance and the formation of an adaptive accounting policy, an important factor is the analysis of the components and methods of applying the materiality of accounting information, in particular, in theoretical and practical terms.

Key words: relevance, information materiality, accounting, reporting, auditing, taxation, management, decision-making system.

Постановка проблеми. В епоху глобальних економічних трансформацій відбувається переосмислення концептуальних підходів до побудови інформаційної політики. Зміна філософії інформаційної цивілізації [1, с. 4] зумовлює зростання ролі інформаційного ресурсу в системі формування принципів та моделей взаємодії суб'єктів ринку, що виражається у переміщенні фокусу соціально-економічних відносин у контексті їхнього ціннісного орієнтуру на інформаційні ресурси порівняно з усіма іншими видами національних ресурсів. Під впливом таких процесів і тенденцій набувають більшої суттєвості облікові дані й аналітичні процедури, що створюють основу продукування показників та оперативних висновків для прийняття управлінських рішень. Як наслідок, це викликає необхідність у перегляді категоріального апарату дослідження обліково-аналітичного забезпечення й інформаційного ресурсу як ключового джерела формування базису для ведення обліку, здійснення аудиту та оподаткування суб'єктом господарювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вітчизняна практика щодо визначення сутності та ролі облікової інформації у вирішенні управлінських завдань налічує певний досвід у цій сфері. Так, проблемам формування критеріїв корисності та методів оцінки обліково-аналітичної інформації присвячені праці багатьох науковців, таких як О.В. Будько [2], Л.В. Гриньова [3], К.О. Іващенко [4], В.І. Пожуєв [1] та інші. Окремі аспекти, пов'язані з поняттям істотності в аудиті в контексті поглядів вітчизняних та зарубіжних авторів, викладено у наукових надбаннях Р. Адамса [5], Е. Аренса [6], К.В. Безверхого [7], О.В. Дудкевича [8], С.І. Ковач [9], Н.Й. Радіонової [10], О.Ю. Редька

[11], Г.Б. Тітаренко [10] та ін. Зокрема, проблематика цього питання у світлі міжнародних стандартів бухгалтерського обліку розкривається в роботах таких учених, як Н.М. Проскуріна [12], О.М. Шахворостов [13] та ін. Однак, зважаючи на актуалізацію поняття істотності інформації в облікових процесах та управлінні, сучасні умови господарювання крізь призму динамічних змін нормативно-правового забезпечення й інституціонального середовища, ця міждисциплінарна категорія потребує подальшого дослідження з метою забезпечення більшої прозорості й регламентованості для використання у національній практиці господарювання.

Мета статті – проаналізувати ступінь та глибину застосування поняття істотності в обліку, звітності, аудиті та оподаткуванні, розкрити параметри щодо характеристики цієї категорії за цими напрямками діяльності суб'єкта господарювання в процесі управління, виявити проблеми, пов'язані з урегульованістю цього питання у національному та міжнародному законодавстві з обліку й аудиту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зважаючи на окремі локальні звернення національних стандартів із бухгалтерського обліку до поняття істотності та/або суттєвості, необхідно зазначити, що в обліковій практиці застосування цієї категорії відбувається без належного наукового, а інколи й регуляторного обґрунтування. Фактично її часто пов'язують із граничним рівнем помилки у фінансовій звітності. Однак таке розуміння є досить вузьким, що значною мірою зумовлює проблеми для адаптації концептуального відтворення суттєвості у національній обліковій дисципліні.

У сучасній практиці господарювання обліковий аспект терміна «суттєвість» нормативно не

визначено. При цьому слід зазначити, що єдиним документом, який уже застарів за своїм контентом, однак формально діє, та який містить трактування цього поняття, є Лист Міністерства фінансів України від 29.07.03 р. № 04230-04108 «Про суттєвість у бухгалтерському обліку і звітності» (далі – Лист) [14]. Крім цього, цей документ не є нормативним.

Відповідно до Листа, економічна природа суттєвості розкривається через «характеристики облікової інформації, які визначають її здатність впливати на рішення користувачів фінансової звітності» [14]. Листом введено термін «порог суттєвості», під яким розуміють абсолютну або відносну величину, що є кількісною ознакою суттєвості облікової інформації, тобто кількісною оцінкою такого порогу. Більш правильний термін – «суттєва інформація».

Інтерпретація поняття суттєвості представлена в п. 3 розд. I НП(С)БО 1. Згідно з цим документом, суттєвою вважають інформацію, відсутність якої у фінансовій звітності може вплинути на прийняття рішень користувачами такої звітності. Також слід зазначити, що НП(С)БО не містить положень щодо критеріїв інформації, відповідно до яких визначається суттєвість показників, які розкриваються у фінансовій звітності. При цьому важливо розуміти, що суттєвість дає змогу зафіксувати поріг або точку відліку, якою має характеризуватися інформація для забезпечення її корисності для потенційних користувачів.

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо облікової політики підприємства (далі – Методичні рекомендації) одним з елементів облікової політики виступають кількісні критерії та якісні ознаки істотності інформації, що комплексно застосовуються до: господарських операцій, подій та статей фінансової звітності [15].

Суб'єктом, який визначає істотність облікової інформації, виступає керівний склад організації. Методичний аспект таких дій ґрунтується на відповідних положеннях національного законодавства, викладених у П(С)БО, та міжнародного рівня – у МСФЗ.

Під час складання фінансової звітності для кожного звіту вибирають окрему базу визначення кількісних критеріїв та якісних ознак істотності статей фінансової звітності, а також діапазон кількісних критеріїв. Такі параметри закріплено в Методичних рекомендаціях.

Принципова сутність істотності для цілей бухгалтерського обліку й фінансової звітності полягає у фіксації порога або визначенні вимог, якими має характеризуватися інформація для набуття нею корисності, тобто ідентифікації ступеня актуальності інформаційних даних

чи показників. Виконання вказаних умов дає змогу потенційним користувачам та власникам належним чином здійснювати управління на основі інформації про діяльність кожного суб'єкта господарювання.

Не менш цінним для аналізу виступає вивчення досвіду застосування поняття істотності під час здійснення аудиту та проведення аудиторської перевірки. Розкриття цього питання відбувається у декількох аспектах.

Основна мета аудиторської перевірки формується за двома напрямками. По-перше, всі заходи аудиту спрямовані на надання користувачам інформації про достовірність фінансової звітності суб'єкта господарювання. По-друге, необхідно встановити факти практичного використання аудиторського висновку користувачами з метою зниження інформаційного ризику до прийнятного рівня. Прийнятним при цьому встановлюється такий рівень аудиторського ризику, який аудитор готовий узяти на себе, керуючись власним суб'єктивним баченням та визнаючи, що після проведення аудиту у фінансовій звітності клієнта будуть відсутні невиявлені суттєві помилки та/або викривлення. Нормативним підґрунтям за таких умов виступають стандарти аудиту.

З цього можна дійти висновку, що поняття «аудиторський ризик» і «суттєвість» взаємопов'язані і взаємозалежні. Природа такого зв'язку вказує на його зворотний характер, тобто:

- із зростанням рівня суттєвості знижується прийнятний аудиторський ризик;
- із зниженням рівня суттєвості зростає прийнятний аудиторський ризик.

Принцип суттєвості в аудиті є одним із базових, формуючи методичні засади планування, організації та проведення аудиторської перевірки. Однак при цьому необхідно враховувати об'єктивний аспект застосування цього принципу, що свідчить про ймовірну присутність помилок у звітах аудиторів через неможливість гарантування їхньої абсолютної досконалості.

Світова аудиторська практика не надає загальноприйнятих критеріїв оцінки суттєвості. Як наслідок, відбувається викривлення розуміння поняття істотності, оскільки саме критерії мають забезпечити повноту й глибину аудиторської перевірки, що комплексно дає змогу визначити рівень обґрунтованості.

Крім цього, поняття істотності в аудиті значною мірою пов'язане зі ступенем прогнозованості, опираючись на що, аудитор може визначити, наскільки достатніми, доречними і своєчасними є зібрані ним аудиторські докази (свідоцтва) для формування висновків за результатами перевірки, а також гарантії, спря-

мовані на зниження інформаційного ризику користувачем [17, с. 102–103].

Крім сфери бухгалтерського обліку, звітності та аудиту, є об'єкти істотності під час

ведення податкового обліку та здійснення процедур оподаткування. Особливістю оподатковуваних операцій є повна відсутність нормативно визначеного чи будь-якого іншого

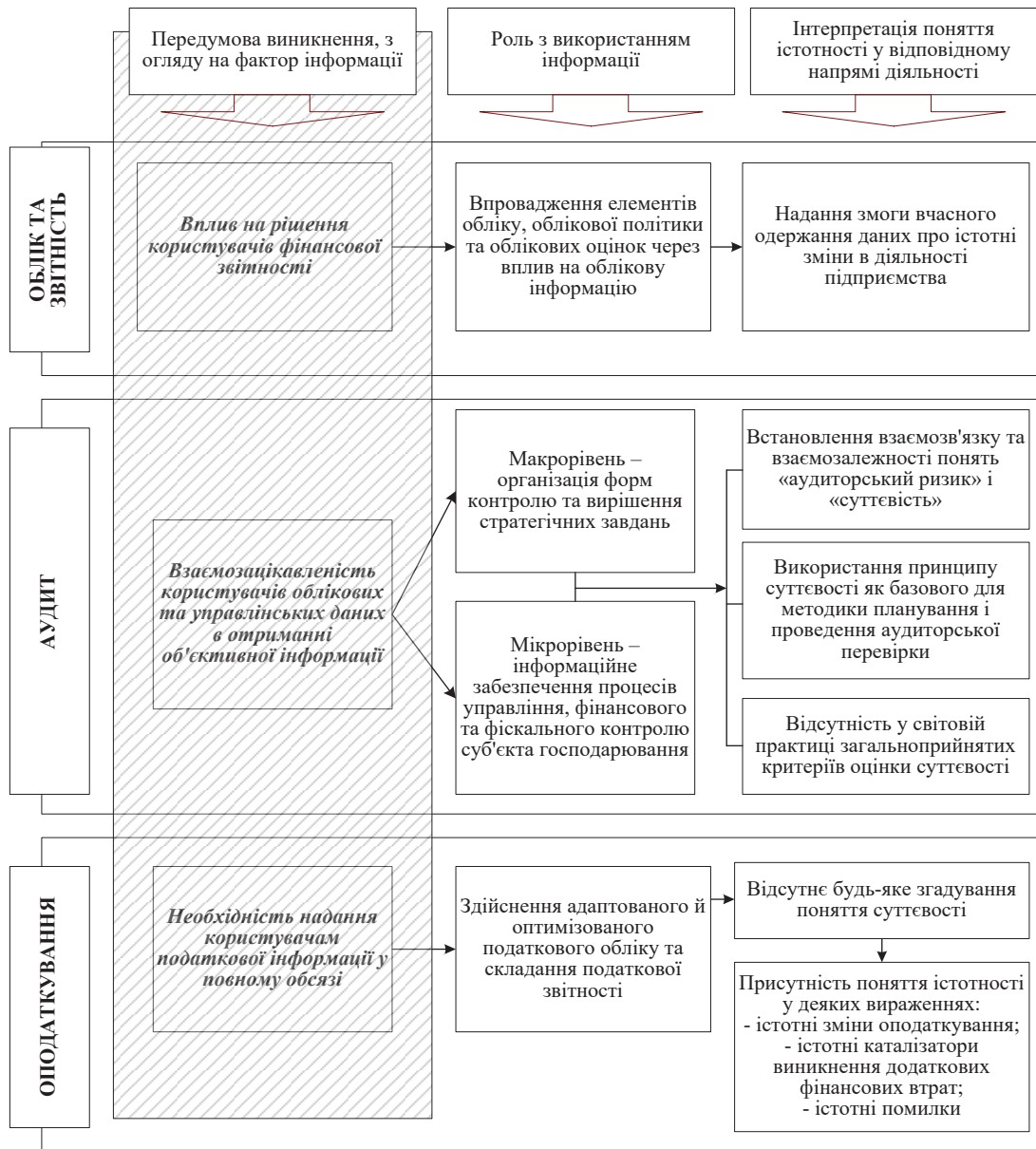

Рис. 1. Характеристика використання поняття істотності інформації суб'єктами господарювання в обліку та звітності, аудиті й оподаткуванні

Джерело: сформовано автором на основі [7–9; 11; 16–17]

Таблиця 1

Аналіз застосування поняття істотності в обліку, аудиті та оподаткуванні

Параметри аналізу	Об'єкт істотності	Застосування принципу суттєвості	Загальноприйняті критерії істотності	Нормативна регламентованість поняття «істотність»
Напрямок застосування				
Облік і звітність	+	+	-	-
Аудит	+	+	-	-
Оподаткування	+	-	-	-

Джерело: сформовано автором на основі аналізу [7–9; 11; 16–17]

документального згадування щодо поняття та принципів суттєвості в цьому напрямі діяльності. Так, найчастіше вживаними категоріями, що вказують на фактор істотності стосовно об'єктів оподаткування, є: «істотні зміни оподаткування», «істотні каталізatori виникнення додаткових фінансових втрат», «істотні помилки» тощо (табл. 1).

Результати проведеного аналізу застосування поняття істотності в обліку та звітності, аудиті й оподаткуванні дають змогу охарактеризувати передумови виникнення, роль, яку виконує кожна з підсистем, та відтворити інтерпретацію поняття істотності відповідно до напрямів, які розглядаються, що наведено на рис. 1.

Тобто огляд різних аспектів щодо визначення ступеня застосування й затребуваності категорії істотності в галузі здійснення обліку, аудиту, оподаткування і складання звітності свідчить про значущу роль цього поняття для результатів управління та прогнозування діяльності. При цьому відсутність чітко сформованого науково-термінологічного профілю й нормативного закріплення поняття істотності зумовлює неоднозначність підходів до оцінки та виваження ступеня впливу інформації для прийняття управлінських рішень.

Висновки. Постійна трансформація системи управління зумовлена динамічними змінами конкурентного середовища, ускладненням інституціональних механізмів, до яких залучені економічні суб'єкти. Методологічним базисом при цьому виступає комплекс визначених принципів та постулатів, які формуються під впливом тривалої практики господарювання та в результаті наукового осмислення доцільності їх упровадження. Одним із таких базисів, який дає змогу удосконалити внутрішні аналітичні, контрольні функції

суб'єкта господарювання, оптимізувати його бізнес-процеси і систему податкового адміністрування, підвищити точність, актуальність та прогнозованість обліково-аналітичної інформації, є її істотність.

Огляд деяких ключових параметрів для аналізу глибини застосування істотності в обліку, аудиті та оподаткуванні свідчить про нерозвиненість цього аспекту під час реалізації комплексу процесів, що виконують ґрунтовну роль у забезпеченні управління та формуванні обліково-аналітичного базису для прийняття рішень. При цьому слід зазначити, що у всіх вказаних напрямках категорія істотності присутня стосовно різних об'єктів облікових, податкових процедур та аудиту. Принцип істотності виступає провідною лінією під час здійснення облікових операцій, аудиторських перевірок та складання різних видів звітності. Однак відсутність загальноприйнятих критеріїв до визнання істотності змін та/або інформації як у національному контексті, так і в міжнародному полі створює відповідні бар'єри для забезпечення ефективності реалізації перелічених процесів для суб'єкта господарювання. Крім цього, не сформована нормативно-правова база щодо застосування цього поняття, зокрема має місце фрагментарність згадок у регуляторних актах із бухгалтерського обліку та аудиту, за повної відсутності використання суттєвості в податковому обліку.

Таким чином, проведене дослідження дає змогу дійти висновку, що для здійснення ефективного управління та формування адаптованої облікової політики важливим фактором є аналіз складників та методики застосування істотності облікової інформації в теоретичному та практичному вимірі. Тому це питання залишається відкритим для дискусій і може виступати предметом аналізу у подальших дослідженнях.

Список використаних джерел:

1. Пожуєв В.І. Формування концепції державної інформаційної політики в умовах глобалізації. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2010. Вип. 43. С. 4–12.
2. Буди́ко О.В. Методи оцінки якості облікової інформації. *Економіка та держава*. 2014. № 3. С. 54–57.
3. Гриньова В.М. Роль інформаційного ресурсу в системі продуктивних сил підприємства. *Наукові праці Донецького національного технічного університету*. 2011. Випуск 39–1. С. 79–82. (Серія : Економічна).
4. Івашенко К.О. Обліковий інформаційний ресурс суб'єктів водогосподарського комплексу. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]*. 2013. Вип. 22. С. 106–109. (Серія : Економіка).
5. Адамс Р. Основы аудита: пер. с англ. М.: Аудит, ЮНІТІ, 1995. 398 с.
6. Alvin A. Arens, Randal J. Elder, Mark S. Beasley, Chris E. Hogan (2016,). *Auditing and Assurance Services*. Hardcover, 2016, Hardcover. 880 p.
7. Безверхий К.В. Концепция существенности в бухгалтерском учете: опыт Украины. *Международный бухгалтерский учет*. 2014. № 42 (336). С. 36–44.
8. Дудкевич О.В. О применении порога существенности в финансовой отчетности. *Учет и финансы в АПК*. 2011. № 2. С. 25–27.

9. Ковач С.І. Концепція суттєвості в учете и отчетности. *Бизнес-Информ*. 2014. № 6. С. 284–288.
10. Титаренко Г.Б., Радіонова Н.Й. Суттєвість в аудиті в концепції визначення вартості інноваційних проєктів. *Бухгалтерський облік, аналіз і аудит: проблеми теорії, методології, організації : збірник наукових праць*. К.: ПП «Рута», 2013. С. 208–215.
11. Редько О.Ю., Кулагін О.А., Редько К.О. Суттєвість в практиці професійного аудиту: практ. посіб. К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. 24 с.
12. Проскуріна Н.М. Оцінка суттєвості помилок в контексті міжнародних стандартів аудиту, надання впевненості та етики. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvlnau/Ekon/2010_17/Proskurina.pdf.
13. Шафоростов А. Главней всего. Существенность по МСА 320: что, как и зачем. *Аудитор України*. 2011. № 6 (189). С. 36.
14. Лист Міністерства фінансів України від 29.07.03 р. № 04230-04108 «Про суттєвість у бухгалтерському обліку і звітності». URL: <https://law.dt-kt.com/lyst-ministerstva-finansiv-ukrayiny/> (дата звернення: 13.12.19).
15. Методичні рекомендації щодо облікової політики підприємства, затверджені Наказом МОН України 27.06.2013 № 635. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0635201-13?lang=ru> (дата звернення: 13.12.19).
16. Шкіря Н.Л., Залізняк Н.В. Нові підходи до визначення та розподілу суттєвості в аудиті. URL: http://www.rusnauka.com/30_NIEK_2011/Economics/7_96369.doc.htm.
17. Баранова А.О., Наумова Т.А., Кашперська А.І. Аудит: навчальний посібник. Х.: ХДУХТ, 2017. 246 с.

References:

1. Pozhuyev V.I. (2010) Formuvannya kontseptsiyi derzhavnoyi informatsiyi polityky v umovakh globalizatsiyi [Formation of the concept of state information policy in the conditions of globalization]. *Humanities Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy*, Vol. 43, pp. 4–12.
2. Budko O.V. (2014) Metody otsinky yakosti oblikovoyi informatsiyi [Methods for assessing the quality of accounting information], *Ekonomika ta derzhava*, No. 3, pp. 54–57.
3. Grynyova V.M. (2011) Rol informatsiyного resursu v systemi produktyvnykh syl pidpryyemstva [The role of information resource in the system of productive forces of the enterprise], *Naukovi pratsi Donets'kogo natsionalnogo tekhnichnogo universytetu*, Vol. 39–1, pp. 79–82.
4. Ivashchenko K.O. (2013) Oblikovyy informatsiynyy resurs subjektiv vodogospodarskogo kompleksu [The accounting information resource of the subjects of the water management complex], *Naukovi zapusky*, Vol. 22, pp. 106–109.
5. Adams R. (1995) *Osnovy audita: per. s angl.* [Fundamentals of audit: transl. from English]. M.: Audit.
6. Alvin A. Arens, Randal J. Elder, Mark S. Beasley, Chris E. Hogan (2016, Hardcover). *Auditing and Assurance Services*. Hardcover, 880 p.
7. Bezverkhyy K.V. (2014) Kontseptsiya sushchestvennosti v bukhgalterskom uchete: opyt Ukrainy [The concept of materiality in accounting: the experience of Ukraine]. *Mezhdunarodnyy bukhgalterskiy uchet [International Accounting]*, No. 42(336), pp. 36–44.
8. Dudkevich O.V. (2011) O primeneniyyi poroga sushchestvennosti v bukhgalterskom uchete: opyt Ukrainy [On the application of the materiality threshold in financial statements]. *Accounting and finance in the agricultural sector*, No. 2, pp. 25–27.
9. Kovach S.I. (2014) Kontseptsiya sushchestvennosti v uchete i otchetnosti [The concept of materiality in accounting and reporting]. *Business Inform*, No. 6, pp. 284–288.
10. Tytarenko G.B. (2013) Sutt'yevist v audyiti v kontseptsiyi vyznachennya vartosti innovatsiynykh proektiv [Significance in auditing in the concept of determining the value of an innovative project], *Bukhgalterskiy oblik, analiz i audit: problem teorii, metodologiyi, organizatsiyi: zbirnyk naukovykh prats*, K.: PP 'Ruta', pp. 208–215.
11. Redko O.Y., Kulagin O.A., Redko K.O. (2010) Suttevist v praktytsi profesiyного audytu: prakt. posib. [Significance in the practice of professional audit: Pract. tool]. K.: DP 'Informatsiyно-analichne agentstvo'.
12. Proskurina N.M. (2010) Otsinka sutt'yevosti pomylok v konteksti mizhnarodnykh standartiv audytu, nadannya vpevnenosti ta etyky [Significance of errors in the context of international auditing standards, assurance and ethics]. Available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvlnau/Ekon/2010_17/Proskurina.pdf
13. Shakhvorostov A. (2011) Glavney vsego. Sushchestvennost po MSA 320: chto, kak i zachem [The most important thing. ISA 320 Materiality: What, How, and Why], *Auditor Ukrainy*, No. 6 (189), p. 36.
14. Lyst Ministerstva finansiv vid 29.07.03 r. No. 04230-04108 'Pro sutt'yevist u bukhgalterskomu obliku i zvitnosti'. Available at: <https://law.dt-kt.com/lyst-ministerstva-finansiv-ukrayiny/> (accessed on Dec. 13, 2019).

15. Metodichni rekomendatsiyi shchodo oblikovoyi polityky pidpryyemstva, zatverdzeni Nakazom MON Ukrayiny 27.06.2013 No. 635. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0635201-13?lang=ru> (accessed on Dec. 13, 2019).
16. Shkiryа N.L., Zaliznyak N.V. (2011) Novi pidkhody do vyznachennya ta rozpodilu suttyevosti v audyti [New approaches to determining and distributing materiality in auditing]. Available at: http://www.rusnauka.com / 30_NIEK_2011/ Economics/7_96369.doc.htm
17. Baranva A.O., Naumova T.A., Kashperska A.I. (2017) [Audit: navchalnyy posibnyk Audit: a textbook]. Kh.: KHDUKHT, 246 p.

УДК 657.6

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-64>

Крот Ю.М.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку, аналізу та оподаткування
Черкаського державного технологічного університету

Майданюк В.В.

магістрантка
Черкаського державного технологічного університету

Krot Yuliia

Cherkasy State Technological University

Maidaniuk Veronika

Cherkasy State Technological University

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНА ПОБУДОВА ПРОЦЕСУ АУДИТУ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

INFORMATION SUPPORT AND ORGANIZATIONAL AND METHODOLOGICAL CONSTRUCTION OF THE AUDIT OF THE FINANCIAL RESULTS OF THE ENTERPRISE

Фінансові результати діяльності підприємства характеризують ефективність його діяльності. Правильність відображення фінансових результатів в бухгалтерському обліку та звітності впливає на прийняття тих чи інших рішень користувачами цієї інформації. Це зумовлює необхідність перевірки облікової інформації аудитором, який здійснить її об'єктивну незалежну оцінку. Для якісного виконання аудиту важливим є застосування певної його послідовності. Мета статті полягає у дослідженні інформаційного забезпечення та розкритті особливостей методичної побудови процесу аудиту фінансових результатів діяльності підприємства, що важливо для проведення аудиторських перевірок. Авторами досліджено інформаційне забезпечення аудиту, що вивчається аудитором у процесі перевірки фінансових результатів. Розглянуто типову організаційно-методичну побудову процесу аудиту фінансових результатів діяльності підприємства.

Ключові слова: фінансові результати, об'єкти аудиту фінансових результатів, завдання аудиту фінансових результатів, інформаційне забезпечення аудиту, методика аудиту, помилки бухгалтерського обліку.

Финансовые результаты деятельности предприятия характеризуют эффективность его деятельности. Правильность отражения финансовых результатов в бухгалтерском учете и отчетности влияет на принятие тех или иных решений пользователями этой информации. Это вызывает необходимость проверки учетной информации аудитором, который осуществит ее объективную независимую оценку. Для качественного выполнения аудита важным является применение опре-

деленной его последовательности. Цель статьи заключается в исследовании информационного обеспечения и раскрытии особенностей методического построения процесса аудита финансовых результатов деятельности предприятия, что важно для проведения аудиторских проверок. Авторами исследовано информационное обеспечение аудита, которое изучается аудитором в процессе проверки финансовых результатов. Рассмотрено типичное организационно-методическое построение процесса аудита финансовых результатов деятельности предприятия.

Ключевые слова: финансовые результаты, объекты аудита финансовых результатов, задачи аудита финансовых результатов, информационное обеспечение аудита, методика аудита, ошибки бухгалтерского учета.

The financial results of the enterprise characterize the efficiency of its activity. Correct presentation of financial results in accounting and reporting affects the decision making by users of this information. This necessitates the verification of the accounting information by the auditor, who will carry out its objective independent evaluation. It is important for the quality of the audit to be consistent with its implementation. The subject of the research is information support and organizational and methodological construction of the process of auditing the financial results of the enterprise. The purpose of the article is to investigate information support and to reveal the peculiarities of methodical construction of the process of auditing the financial results of the enterprise, which is important for audits. To achieve this goal, the following methods and techniques of research were used: analysis and synthesis, abstraction, generalization, system and graphical approaches. The authors summarize the features of the audit of financial results of the enterprise. The subject, objects, purpose and objectives of the audit of financial results are determined. The elements of accounting policies are grouped together, the choice of accounting methods that affect the financial results that are worth examining when performing the audit. The information support of the audit examined by the auditor in the process of audit of financial results is investigated. Information support for the audit of financial results is classified and divided into: legal documents, primary documents, accounting registers, reporting, analytical and synthetic accounting data, other documents on accounting financial results, information from third parties, the results of external control and the results of the auditor's observations. A typical organizational and methodical construction of the process of auditing the financial results of an enterprise is considered, which is divided into four stages: organizational, preparatory, technological and productive. The article emphasizes the importance of conducting further research on auditing financial results in the context of computerization.

Key words: financial results, objects of audit of financial results, task of audit of financial results, information support of audit, methodology of audit, accounting errors.

Постановка проблеми. Порядок формування фінансових результатів є одним із найважливіших аспектів бухгалтерського обліку будь-якого підприємства. Від того, наскільки правильно ведеться облік фінансових результатів, залежить безліч факторів, що визначають існування господарюючого суб'єкта у ринковій інфраструктурі та його ділову репутацію. Серед таких факторів – обов'язкові виплати податків до бюджету, від регулярності та правильності здійснення яких залежать відносини підприємства з контролюючими органами. Інформація про фінансові результати у звітній формі № 2 «Звіт про фінансові результати» є основою для аналізу фінансового стану підприємства та прийняття ефективних управлінських рішень. Все це вказує на важливість достовірності відображення всіх господарських операцій підприємства, всебічного врахування доходів і витрат у бухгалтерському обліку та звітності, що є основою для формування фінансових результатів.

Проведення аудиту фінансових результатів діяльності підприємства має довести достовірність, реалістичність та повноту наданої корис-

тувачам (власникам, акціонерам, кредиторам тощо) інформації. Тому якість і повнота виконання аудиторських робіт, об'єктивність аудиторського висновку впливають на подальшу фінансову стратегію підприємства.

Важливість якості аудиту для підприємницької діяльності зумовлює необхідність пошуку оптимальної методики здійснення аудиторської перевірки, що допоможе дослідити інформацію про фінансові результати підприємства у достатньому обсязі для надання аудитором обґрунтованого висновку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню питання аудиту фінансових результатів діяльності підприємства присвячені наукові праці багатьох науковців. Зокрема, Н.Р. Домбровська і С.В. Калабухова зазначили, які саме елементи облікової політики підприємства впливають на формування фінансового результату [3; 4]. Здійснення аудиту фінансових результатів діяльності підприємства передбачає перевірку інформації про них та включає вивчення облікової політики господарюючого суб'єкта.

Завдання аудиту фінансових результатів діяльності підприємства розглянули у своїх

працях Н.І. Беренда, Л.А. Гончар та Д.В. Шинкаренко [2; 10].

Інформаційне забезпечення проведення аудиту фінансових результатів та збору аудиторських доказів досліджували Н.Ю. Мардус, Н. Манько та А.О. Шкарлат [7; 8].

Організацію та методику здійснення аудиту фінансових результатів діяльності підприємства розглядали С.А. Бурлан, С.В. Візіренко, Н.В. Каткова, О.І. Ліснічук, Г.В. Пімкіна і Н.Й. Радіонова [1; 6; 9].

Вивченню типових помилок в обліку фінансових результатів діяльності підприємства присвячене дослідження О.Л. Карченкова і М.Т. Шендригоренко [5]. Ці помилки можуть виявитися у результаті аудиту.

Не применшуючи важливість напрацювань учених, варто зазначити, що окремі аспекти інформаційного забезпечення та методичної побудови процесу аудиту фінансових результатів діяльності підприємства залишаються не досить розкритими в наукових публікаціях.

Мета статті полягає у вивченні інформаційного забезпечення та розкритті особливостей методичної побудови процесу аудиту фінансових результатів діяльності підприємства, що важливо для проведення аудиторських перевірок.

Методика дослідження. Авторами для досягнення поставленої мети використано такі методи і прийоми дослідження, як: аналіз і синтез, абстрагування, узагальнення, системний та графічний підходи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливими складниками аудиту є належне інформаційне забезпечення та ефективна організаційно-методична основа, які охоплюють перевірку всіх складників формування фінансового результату.

Щоб установити факти законного і правильного формування інформації у фінансовій звітності про господарську діяльність, виявити облікові помилки чи можливе шахрайство тощо, власник (акціонер, кредитор чи інвестор) користується послугами зовнішнього або внутрішнього аудиту.

Аудит фінансових результатів є досить поширеним видом перевірки, адже і підприємство, і держава хочуть бути впевненими в правильності обліку і звітності.

Однак цей вид аудиту належить до одних із найскладніших і має найвищий рівень ризику, оскільки виявлення перекручення або фальсифікації інформації про фінансові результати є досить важким завданням та потребує спеціальної незалежної експертизи.

Предметом аудиту фінансових результатів є господарська діяльність, що впливає на фор-

мування фінансового результату, та внутрішні і зовнішні (за межами підприємства) відносини, утворені внаслідок цієї діяльності.

До об'єктів цього виду аудиту належить інформація щодо фінансових результатів:

– яка міститься в обліковій політиці підприємства;

– про здійснені господарські операції;

– дані первинного обліку, реєстрів та звітності;

– результати перевірок обліку тощо.

Зокрема, в обліковій політиці відображають такі моменти, що впливають на формування фінансового результату та перевіряються під час аудиту фінансових результатів [3; 4]:

– способи нарахування амортизації необоротних активів;

– умови визнання доходів та витрат діяльності;

– метод оцінки запасів, понесених на виробництво;

– порядок визначення зносу малоцінних швидкозношуваних предметів;

– правила списання певних видів витрат на собівартість реалізованої продукції (списання під час здійснення витрат або створення резерву очікуваних витрат і платежів);

– витрати, які відносять на певний вид продукції, їх розподіл тощо.

Метою аудиту фінансових результатів є встановлення відповідності застосовуваної організації і методики обліку операцій із формування та використання фінансових результатів нормативно-правовим документам, які регламентують правила бухгалтерського обліку. На основі цього формується думка шляхом надання висновку аудитором про достовірність ведення бухгалтерського обліку та бухгалтерської фінансової звітності за фінансовими результатами в усіх суттєвих аспектах.

У процесі дослідження праць науковців [2; 10] було виявлено, що для досягнення зазначеної мети аудитором необхідно перевірити:

1) правильність формування фінансових результатів від операційної, фінансової та іншої діяльності;

2) відповідність оформлених господарських операцій чинному законодавству;

3) відповідність даних, що наявні у звітності, даним синтетичного та аналітичного обліку складників кінцевого фінансового результату;

4) поточне використання прибутку, його розподіл і перевірка прибутку, що залишається в розпорядженні господарюючого суб'єкта, перевірка фондів та резервів;

5) правильність оподаткування прибутку;

6) правильність формування звітності про фінансові результати.

Також аудитор може розробити заходи щодо поліпшення фінансового становища під-

приємства, виявити резерви ефективного використання фінансових ресурсів та напрями оптимізації доходів і витрат.

Джерела збору аудиторських доказів вивчали різні вчені у своїх працях [7; 8], але не досить розкрили і відобразили класифікацію інформаційного забезпечення аудиту фінансових результатів.

Тому, здійснивши аналіз цих праць, визначено, що інформаційне забезпечення проведення аудиту фінансових результатів та збору аудиторських доказів можна доповнити і поділити на:

1) правовстановлюючі документи: установчі документи, наказ про облікову політику підприємства, протоколи зборів учасників;

2) первинні документи: документи, що слугують підставою для відображення в обліку операцій із продажу (надання) продукції (товарів, послуг); з обліку витрат на виробництво (надання) продукції (товарів, послуг); документи, що є підставою для схвалення і відображення в обліку господарських операцій, пов'язаних із формуванням і використанням фінансового результату; звіти касира з прикладеними до них первинними документами (прибутковими касовими ордерами, видатковими касовими ордерами, платіжними відомостями, квитанціями тощо); виписки банків за гривневими і валютними рахунками з прикладеними первинними документами (рахунками, платіжними дорученнями тощо);

3) реєстри обліку: журнали і відомості до них, оборотно-сальдова відомість, Головна Книга;

4) бухгалтерська і податкова звітність: форма № 1 «Баланс», форма № 2 «Звіт про фінансові результати», декларація з податку на прибуток, декларація з податку на майно;

5) дані аналітичного і синтетичного обліку за рахунками: 38 «Резерв сумнівних боргів», 44 «Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)», 47 «Забезпечення майбутніх витрат і платежів», 64 «Розрахунки за податками і платежами», 69 «Доходи майбутніх періодів», 70 «Доходи від реалізації», 71 «Інший операційний дохід», 72 «Дохід від участі в капіталі», 73 «Інші фінансові доходи», 74 «Інші доходи», 76 «Страхові платежі», 79 «Фінансові результати», 90 «Собівартість реалізації», 91 «Загальновиробничі витрати», 92 «Адміністративні витрати», 93 «Витрати на збут», 94 «Інші витрати операційної діяльності», 95 «Фінансові витрати», 96 «Втрати від участі в капіталі», 97 «Інші витрати», 98 «Податок на прибуток»;

6) інші документи бухгалтерського обліку: інвентаризаційний опис, відомість нарахування зносу основних засобів і амортизації нематеріальних активів тощо;

7) інформація від третіх осіб, яка отримана за запитом аудитора;

8) документація, що відображає результати контролю: звіти аудиторських перевірок, акти і довідки проведених ревізій;

9) підсумки спостережень аудитора, які отримані у процесі перевірки.

Щодо застосування певної методики, то під час перевірки фінансових результатів немає регламентуючих документів, тому аудитор самостійно розробляє методику для кожного клієнта, враховуючи особливості бізнесу. Організаційно-методична побудова процесу аудиту має дати можливість здійснити перевірку на належному рівні та досягти його мети.

Є різні підходи [1; 9] до процесу аудиту фінансових результатів діяльності підприємства, які зводяться до визначення порядку проведення та опису методів і прийомів здійснення перевірки. Однак Н.В. Катковою, С.А. Бурлан, О.І. Лісничук було узагальнено різні підходи і поділено процес аудиту фінансових результатів на стадії, які відображено на рис. 1 [6].

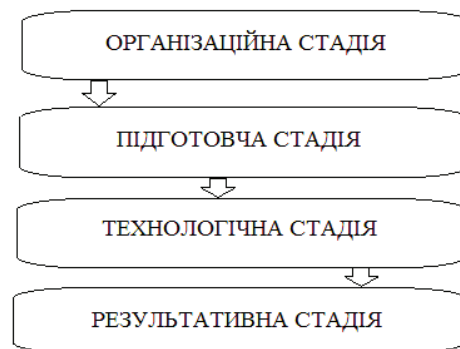

Рис. 1. Етапи (стадії) здійснення аудиту фінансових результатів діяльності підприємства

Джерело: [6]

Розглянемо детальніше етапи проведення аудиторської перевірки фінансових результатів. На організаційному етапі аудитор попередньо вивчає потенційного клієнта для визначення обсягів аудиту: аналізує інформацію про діяльність, досліджує структуру та організацію підприємства і бухгалтерії, особливості бухгалтерського обліку і звітності, попередні висновки аудитора та причини заміни аудитора, власну спроможність здійснення перевірки. У підсумку вивчення підприємства аудитор дає відмову або згоду на проведення аудиту. За умови відповідності потенційного клієнта вимогам аудитор відправляє лист-зобов'язання, далі укладається договір на здійснення перевірки.

Виконуючи підготовчий етап, аудитор: створює аудиторську групу, визначає потребу у

сторонніх спеціалістах (експертів з оцінювання майна, юристів тощо), складає загальну стратегію перевірки (зазначає перелік та обсяги ресурсів для аудиту, час їх використання, здійснення контролю ресурсів), створює план перевірки (вказує види робіт, термін виконання та відповідальних за виконання, розраховує аудиторські ризики і рівні суттєвості), створює програму аудиту (перелічує стадії та формулює завдання аудиту, описує всі методи цього аудиту, зазначає строки на підготовку і подачу аудиторських доказів для формування висновку аудитора, затрати часу для кожного виду і сектору перевірки).

На технологічному етапі аудитор виконує заплановану роботу згідно з визначеною ним черговістю. На цьому етапі перевірки план аудиту можливо коригувати. Відповідно до теорії, виконання аудиту фінансових результатів має два шляхи: 1) перевірка за циклами діяльності (закупівля, отримання доходу); 2) перевірка за видами діяльності. Але на практиці краще почати аудит фінансових результатів із дослідження фінансової звітності, у якій наявна про них інформація:

1) спочатку у формі № 2 «Звіт про фінансові результати» аудитор формально перевіряє, чи правильно зазначено всі реквізити;

2) далі аудитор перевіряє ділянки звітності з найвищим аудиторським ризиком, аналізує показники звітності та їх зміни за роками для знаходження незвичайних відхилень, що вказують на хибність облікової інформації;

3) потім, аудитор перевіряє та аналізує кожну статтю звітної форми № 2. Звіряє, чи правильно визначені: чистий дохід, собівартість продукції, валовий прибуток (збиток), фінансові результати за видами діяльності, фінансовий результат до оподаткування, податок на прибуток та чистий прибуток;

4) аудитор здійснює арифметичну і зустрічну перевірку: дані первинного обліку доходів та витрат мають відповідати даним реєстрів та фінансовій звітності. Перевіряє, чи відповідає облік доходів і витрат стандартам, чи коректні бухгалтерські записи, чи правильно сформовано собівартість реалізованої продукції та розподілено ЗВВ (загальновиробничі витрати);

5) перевірка по суті, зустрічна перевірка, запити та інші методи документальної перевірки: аудитор перевіряє правильність оформлення первинних документів з обліку доходів і витрат, легальність господарських операцій та документально підтверджує їх наявність;

6) аудитор складає пробну форму № 2 «Звіт про фінансові результати» і порівнює її зі звітною формою підприємства-клієнта, здійснює аналіз відхилень.

На результативному етапі, отримавши достатній обсяг аудиторських доказів, аудитор

готує та надає письмову інформацію клієнту за підсумками перевірки, погоджує результати аудиту з клієнтом, складає та підписує аудиторський звіт і висновок.

Протягом перевірки фінансових результатів аудитор може встановити факти таких типових порушень та помилок, як [5]:

– неврахування принципу нарахування і відповідності доходів та витрат;

– неправильне формування фінансових результатів залежно від виду діяльності господарюючого суб'єкта;

– неправильне проведення бухгалтерських операцій щодо формування фінансових результатів;

– фінансові результати не відповідають певному звітному періоду;

– дані синтетичного обліку не відповідають даним аналітичного обліку;

– звітність неправильно відображає інформацію про фінансові результати тощо.

Висновки. Для формування обґрунтованого аудиторського висновку важливим є уважне вивчення інформації про підприємство та фінансові результати. Ця інформація є джерелом складання аудиторських доказів, на підставі яких аудитор висловлює думку щодо відповідності відображення інформації про фінансові результати у бухгалтерському обліку та звітності встановленим правилам. Класифікацію інформаційного забезпечення проведення аудиту фінансових результатів та збору аудиторських доказів було уточнено та доповнено. До джерел збору аудиторських доказів належать документи, що містять інформацію про формування фінансових результатів: правовстановлюючі документи; первинні документи; реєстри обліку; бухгалтерська і податкова звітність; дані аналітичного і синтетичного обліку; інформація від третіх осіб, яка отримана за запитом аудитора; документація, що відображає результати контролю; підсумки спостережень аудитора, які отримані у процесі перевірки; інші документи бухгалтерського обліку.

Здійснення якісного аудиту фінансових результатів діяльності підприємства потребує належної організаційно-методичної побудови процесу цього виду перевірки, яка б охопила всі ділянки обліку, що стосуються формування фінансових результатів. Тому процес аудиту можна поділити на чотири стадії: організаційну, підготовчу, технологічну та результативну.

Звертаючи увагу на поширення автоматизації бухгалтерського обліку та звітності на підприємствах, необхідно проводити подальші дослідження в напрямі вивчення особливостей організації та методики аудиту фінансових результатів в умовах комп'ютеризації.

Список використаних джерел:

1. Візіренко С.В., Пімкіна Г.В. Організація і методика виконання процедур аудиторської перевірки фінансових результатів діяльності підприємства. Міжнародний науково-виробничий журнал. 2018. № 1 (38). С. 178–185.
2. Гончар Л.А. Аудит фінансових результатів діяльності підприємства: проблеми та шляхи вирішення. Молодий вчений. 2016. № 3 (30). С. 52–55.
3. Домбровська Н.Р. Облікова політика доходів, витрат та фінансових результатів підприємства. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. № 9. С. 771–775. URL: <http://www.global-national.in.ua>.
4. Калабухова С.В. Вплив облікової політики на аналітичні показники фінансової звітності підприємства. Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Облік, оподаткування і контроль: теорія та методологія». 2017. С. 127–130. URL: <http://ir.kneu.edu.ua>.
5. Карченкова О.Л., Шендригоренко М.Т. Типові помилки в обліку фінансових результатів підприємства: виявлення і запобігання. Економіка та суспільство. 2018. № 14. С. 912–915.
6. Каткова Н.В., Бурлан С.А., Лісничук О.І. Методичні підходи до аудиту фінансових результатів діяльності підприємства. Ефективна економіка. 2017. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>.
7. Мардус Н.Ю., Шкарлат А.О. Особливості організації аудиту прибутку підприємства і його методи. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2016. № 4 (04). С. 391–395.
8. Надія Манько Критерії оцінки доказовості аудиторського судження. Траекторія Науки = Path of Science. 2018. № 12. С. 1021–1029.
9. Радіонова Н.Й. Організаційні засади проведення аудиту фінансових результатів діяльності підприємства. Економічний простір. 2019. № 142. С. 136–148. URL: <https://er.knutd.edu.ua>.
10. Шинкаренко Д.В., Беренда Н.І. Особливості аудиту та аналізу фінансових результатів. Причорномірські економічні студії. 2017. № 16. С. 181–185.

References:

1. Vizirenko, S.V. & Pimkina, H.V. (2018). Orhanizatsiia i metodyka vykonannya protsedur audytorskoï perevirky finansovykh rezultativ diialnosti pidprijemstva [Organization and methodology of performing the procedures of auditing the financial results of the enterprise]. *Mizhnarodnyi nauko-vo-vyrobnychiy zhurnal*, (1(38)), 178–185.
2. Honchar, L.A. (2016). Audyt finansovykh rezultativ diialnosti pidprijemstva: problemy ta shliakhy vyrishennia [Audit of financial results of the enterprise: problems and ways of solving]. *Molodyi vchenyi*, (3(30)), 52–55.
3. Dombrovska, N.R. (2016). Oblikova polityka dokhodiv, vytrat ta finansovykh rezultativ pidprijemstva [Accounting policy of income, expenses and financial results of the enterprise]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, (9), 771–775. Retrieved from <http://www.global-national.in.ua>.
4. Kalabukhova, S.V. (2017). Vplyv oblikovoi polityky na analitychni pokaznyky finansovoi zvitnosti pidprijemstva [The impact of accounting policies on the analytical indicators of the financial statements of the company]. In *Oblik, opodatкування i kontrol: teoriia ta metodolohiia* (pp. 127–130). Retrieved from <http://ir.kneu.edu.ua>.
5. Karchenkova, O.L. & Shendryhorenko, M.T. (2018). Typovi pomylyky v obliku finansovykh rezultativ pidprijemstva: vyjavlennia i zapobihannia [Typical errors in accounting for the financial results of the enterprise: detection and prevention]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (14), 912–915.
6. Burlan, S.A., Katkova N.V., Lisnichuk O.I. (2017). Metodychni pidkhody do audytu finansovykh rezultativ diialnosti pidprijemstva [Methodical approaches to audit the financial results of the enterprise]. *Efektivna ekonomika*, (12). Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua>.
7. Mardus, N.Iu. & Shkarlat, A.O. (2016). Osoblyvosti orhanizatsii audytu prybutku pidprijemstva i yoho metody [Features of organization of audit of profit of the enterprise and its methods]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, (4(04)), 391–395.
8. Nadiia Manko (2018). Kryterii otsinky dokazovosti audytorskoho sudzhennia [Criteria for evaluating the auditor's judgment]. *Traektoriâ Nauki = Path of Science*, (12), 1021–1029.
9. Radionova, N.Y. (2019). Orhanizatsiini zasady provedennia audytu finansovykh rezultativ diialnosti pidprijemstva [Organizational principles of auditing the financial results of the enterprise]. *Ekonomichnyi prostir*, (142), 136–148. Retrieved from <https://er.knutd.edu.ua>.
10. Shynkarenko, D.V. & Berenda, N.I. (2017). Osoblyvosti audytu ta analizu finansovykh rezultativ [Features of audit and analysis of financial results]. *Prychornomirski ekonomichni studii*, (16), 181–185.

Печенюк А.П.кандидат економічних наук, докторант
Подільського державного аграрно-технічного університету**Pecheniuk Alla**

State Agrarian and Engineering University in Podilya

**МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОБЛІКУ ТА ВАРТІСНОЇ ОЦІНКИ
ТУРИСТИЧНИХ ОБ'ЄКТІВ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ****METHODICAL ASPECTS OF ACCOUNTING AND ASSESSMENT
OF TOURIST OBJECTS OF RURAL TERRITORIES OF UKRAINE**

Досліджено питання обліку та оцінки туристичного історико-культурного потенціалу сільських територій України. Визначено основні проблеми. Встановлено, що передача у приватну власність об'єктів історико-культурної спадщини дасть змогу розглядати їх як економічний актив. Визначено концептуальні відмінності використання об'єктів історико-культурної спадщини з позицій економічної теорії. Встановлено, що жодна з наявних нині методик вартісної оцінки історико-культурних пам'яток не є досконалою. Визначено фактори, що впливають на вартість історико-культурних об'єктів. З метою найбільш повного їх врахування та обліку запропоновано класифікацію сільських населених пунктів за критеріями: концентрації історико-культурних пам'яток; місця розташування; функціональної доступності; статусу, що дасть змогу комплексно й об'єктивно встановити справедливую вартість історико-культурних об'єктів з метою їх передачі в користування як із комерційною, так і з просвітницькою метою.

Ключові слова: облік, вартісна оцінка, туристичні об'єкти, сільські території, охорона історико-культурної спадщини.

Исследован вопрос учета и оценки туристического историко-культурного потенциала сельских территорий Украины. Определены основные проблемы. Установлено, что передача в частную собственность объектов историко-культурного наследия позволит их рассматривать как экономический актив. Определены концептуальные различия использования объектов историко-культурного наследия с позиций экономической теории. Установлено, что ни одна из существующих на сегодня методик стоимостной оценки историко-культурных памятников не является совершенной. Определены факторы, влияющие на стоимость историко-культурных объектов. С целью наиболее полного их учета предложена классификация сельских населенных пунктов по критериям: концентрации историко-культурных памятников; местоположения; функциональной доступности; статуса памятника, что позволит комплексно и объективно оценить справедливую стоимость историко-культурных объектов с целью их передачи в пользование как с коммерческой, так и с просветительской целью.

Ключевые слова: учет, стоимостная оценка, туристические объекты, сельские территории, охрана историко-культурного наследия.

The aim of the study is to supplement the methodological aspects of accounting and valuation of objects of historical and cultural heritage. The following tasks were solved: generalization of theoretical aspects on the chosen topic; analytical assessment of the status of accounting of objects of historical and cultural heritage; development of proposals for a comprehensive and objective assessment of the fair value of historical and cultural objects in order to transfer them to business entities for both commercial and educational purposes. The article explores the issue of accounting and assessment of the tourist historical and cultural potential of rural areas of Ukraine. The main problems are identified, among which are highlighted: the lack of an effective organizational and management system for the protection and protection of historical and cultural heritage; lack of formed registries and information resources, imperfection of the existing accounting system and valuation of monuments. Methodological approaches to the valuation of tourism potential are considered. Their effectiveness and accuracy of the assessment for certain categories of tourist sites are determined. It is proved that an incorrect assessment leads to significant imbalances and distortions in the valuation of historical and cultural tourist sites. It has been established that the transfer of objects of historical and cultural heritage into private ownership will allow them to be considered as an economic asset. The conceptual differences

in the use of objects of historical and cultural heritage in accordance with forms of ownership are determined. It is established that none of the existing methods for valuing historical and cultural monuments is perfect. The factors affecting the value of historical and cultural objects are determined. For the purpose of their fullest accounting, a classification of rural settlements according to the criteria is proposed: concentration of historical and cultural monuments; location functional availability; the status of the monument, which will allow a comprehensive and objective assessment of the fair value of historical and cultural objects in order to transfer them for use with both commercial and educational purposes.

Key words: accounting, valuation, tourist sites, rural areas, protection of historical and cultural heritage.

Постановка проблеми. Питання обліку та оцінки історико-культурної спадщини є особливо актуальним із позицій сільського туристичного розвитку. Наявна нині облікова модель не здатна повною мірою задовольнити потреби місцевих громад та органів державної влади у достовірній інформації для прийняття ними ефективних управлінських рішень, що, відповідно, створює значні перешкоди для розвитку туристичної діяльності та негативно позначається на збереженні та захисті культурної спадщини сільських територій України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичну базу дослідження становлять праці Л.Г. Руденко та К.А. Поливач із проблем збереження і використання культурної спадщини в Україні; О.П. Олійник, де як проект формується Концепція національної політики щодо культурної спадщини в Україні; М.М. Габрель та О.І. Моркляник із проблем оцінки унікальних пам'яток архітектури на підставі методу "відстані до ідеалу"; А.Г. Мартин із питань нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення. З огляду на наявні напрацювання, вважаємо, що докладання наукових зусиль, удосконалення та уточнення (особливо в умовах децентралізації) потребує питання формування раціональної політики обліку та оцінки об'єктів історико-культурної спадщини, що й визначило тему нашого наукового пошуку.

Постановка завдання. Метою дослідження є доповнення методичних аспектів обліку та оцінки об'єктів історико-культурної спадщини. При цьому вирішувалися такі завдання, як: узагальнення теоретичних аспектів із вибраної теми; аналітична оцінка стану обліку об'єктів історико-культурної спадщини; розроблення пропозицій щодо об'єктивної оцінки ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ситуація, яка стосується системи реєстрації та обліку культурної спадщини в Україні, визнається як катастрофічна. Станом на 01.01.2018 року до Державного реєстру нерухомих пам'яток включено близько 9 тис. об'єктів, що становить лише 7,3% від їхньої загальної кількості, і тільки 9% із них мають затверджені зони охорони. Варто вказати, що наявний порядок занесення пам'яток до реєстру занадто усклад-

нений та вимагає залучення значних коштів, які відсутні у Державному бюджеті. Результатом є спотворення або повна відсутність інформації про наявність пам'яток культурної спадщини [1; 2]. Це формує підстави для висновку, що в нашій державі відсутній системний підхід до формування єдиної бази даних пам'яток культурної спадщини, яка мала б наукове підґрунтя та була б відкритою для широкого суспільного доступу, що створює перешкоди для розвитку туристичної діяльності та прийняття ефективних управлінських рішень. Важливе значення у сфері збереження та охорони історико-культурної спадщини має узгодження науково-пізнавальних інтересів з інтересами економічними, які пов'язані з розвитком певної сільської території, будівництвом чи землекористуванням. Проте наявна нині практика господарської діяльності доводить, що збереженням культурної спадщини часто нехтують, порушуючи або маніпулюючи законодавством та створюючи бар'єри для пам'яткоохоронної та дослідницької діяльності. Особливо часто порушення стосуються Закону «Про охорону археологічної спадщини» в частині відведення земельних ділянок, їх використання, зміни цільового призначення тощо.

Характерною проблемою для історико-культурних туристичних об'єктів нашої держави є відсутність зареєстрованих прав власності на них, особливо тих, які знаходяться в межах сільських територій України. Це створює патову ситуацію для багатьох сільських громад, де розташовані пам'ятки. З одного боку, на території населеного пункту розміщений історико-культурний об'єкт, який потенційно може стати відомою туристичною локацією та за правильної реставраційної, охоронної та маркетингової політики, можливо, і брендом як населеного пункту, так і регіону, забезпечуючи стабільні фінансові доходи, а з іншого – ці об'єкти часто не мають власника, що ускладнює їх облік та фінансування. Закон України «Про охорону культурної спадщини» визначає, що пам'ятка, крім пам'ятки археології, може перебувати у державній, комунальній або приватній власності. У зв'язку з цим можна стверджувати, що в Україні формується ринок, який дозволятиме отримувати економічну ренту власникам

історико-культурних об'єктів. У цьому разі приватизовані пам'ятки виступатимуть економічним активом, який формуватиме прибуток, на відміну від історико-культурних об'єктів, які виступають як капітал, що поєднує історичні, культурні та духовні цінності народу (таблиця 1).

Виходячи зі сформованих концептуальних відмінностей історико-культурних пам'яток як об'єктів, що перейшли у приватну власність та виступають у формі економічного активу, допускаємо поширення на них дії НП(С)БО 121 в частині нарахування на них амортизації за прямолінійним методом, хоча сучасне законодавство для пам'яток культурної спадщини національного або місцевого значення, які внесені чи підлягають внесенню до Державного реєстру нерухомих пам'яток, такої можливості не передбачає, оскільки ці об'єкти мають невизначений термін експлуатації.

Значною проблемою є майнова оцінка пам'яток культурної спадщини. Згідно з наяв-

ним порядком, облікова документація на такий об'єкт передбачає облікову картку, його паспорт, коротку історичну довідку, акт технічного стану, довідку про майнову цінність об'єкта [3]. Наявна практика бухгалтерського обліку передбачає алгоритм передачі на баланс об'єкта історико-культурної спадщини (рис. 1).

З метою проведення грошової оцінки вартості пам'яток у 2002 році було затверджено Методику грошової оцінки пам'яток. Вона передбачає застосування витратного, дохідного та порівняльного методичних підходів. Їх вибір здійснюється з урахуванням мети оцінки, категорії, виду охоронної пам'ятки, обсягу та достовірності інформації про неї [5].

За кожним із методів можемо отримати різні результативні показники грошової оцінки (рис. 2). З погляду бухгалтерського обліку, об'єктивною є оцінка вартості за методом витрат, де за базу береться ступінь зносу об'єкта, але, як свідчить практика, такий метод

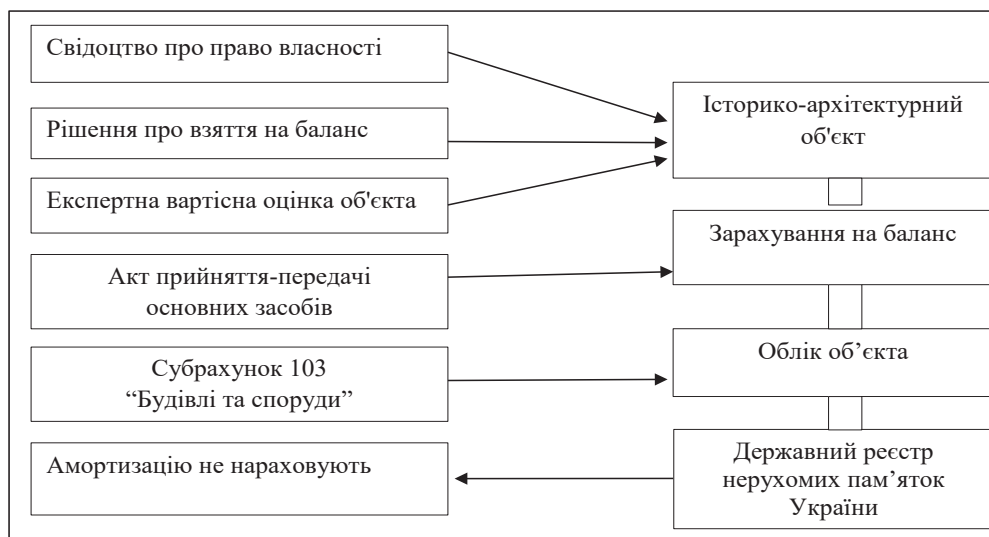

Рис. 1. Алгоритм передачі на баланс об'єкта історико-культурної спадщини
Джерело: складено автором на основі [4]

Таблиця 1

Концептуальні відмінності використання історико-культурних об'єктів за формами власності з позицій економічної теорії

Показники	Пам'ятка як актив	Пам'ятка як капітал
Форма власності	Підприємець, інвестор	Держава
Історико-культурна пам'ятка (участь у процесі розвитку території)	Основний засіб	Етнокультурна компонента сільського розвитку
Мета	Отримання прибутку	Охорона та збереження об'єктів культурного надбання нації
Філософія цінностей	Економічна доцільність та ефективність	Сакральне значення
Напрямок впливу	Відтворення та перетворення	Охорона спадщини

Джерело: розробка автора

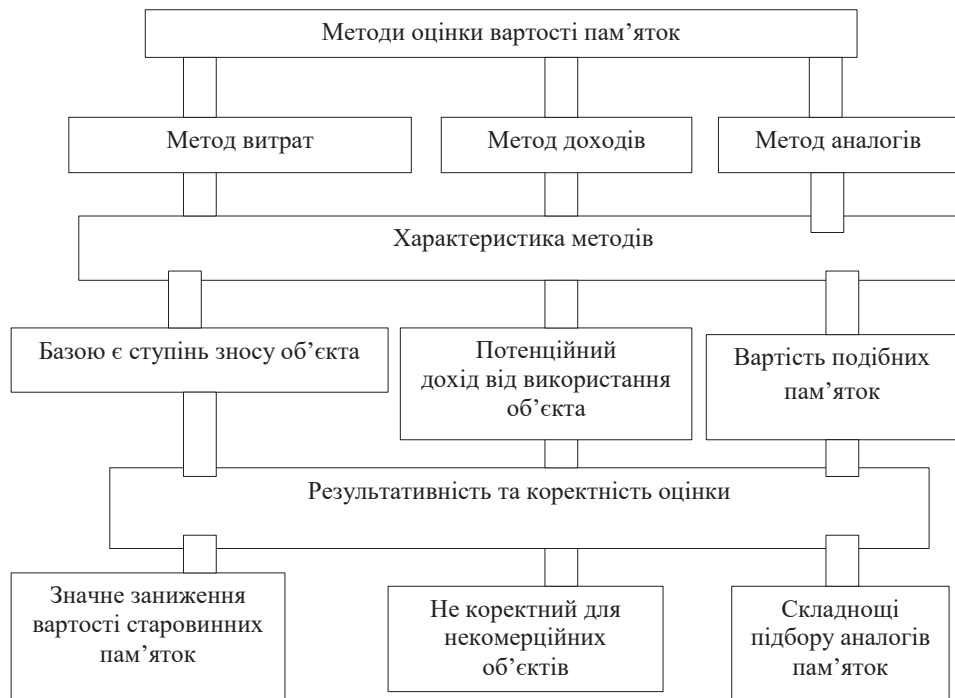

Рис. 2. Методи вартісної оцінки пам'яток

Джерело: розробка автора

може занадто занижувати вартість історико-культурної пам'ятки. Метод оцінки за доходами найбільш точно відображає ринкову вартість об'єкта у певний період часу, оскільки в його основу покладено рентний підхід, проте він не підходить для об'єктів некомерційної сфери. Метод аналогів передбачає оцінку з урахуванням аналогічних пам'яток за відповідними критеріями.

М.М. Габрель та О.І. Моркляник у своїх дослідженнях піддають сумнівам коректність наявної методики оцінки пам'яток та пропонують для оцінки об'єктів національного значення використання власного методу "відстані до ідеалу". Його суть полягає у порівнянні об'єкта оцінки з ідеальним варіантом (еталоном) за множиною показників. Вартість вітчизняного еталона автори пропонують визначати у співвідношенні до світових аналогів пам'яток [6]. Ми підтримуємо позицію науковців у тій частині, що наявна некоректна оцінка приводить до значних диспропорцій та викривлень у вартісній оцінці історико-культурних туристичних об'єктів, але наголошуємо на тому, що зазначену авторську методику також важко реалізувати у площині практичної діяльності.

На вартість історико-культурних пам'яток впливають такі чинники: часовий – проявляється історичним періодом пам'ятки (більш цінними є об'єкти в міру зростання історичного віку пам'ятки); історична чи культурна цінність,

яка пов'язує пам'ятку з видатними особами чи подіями; унікальність (чим менший ступінь сучасних впливів, тим вища вартість); місце розташування пам'ятки, середовище оточення (природний ландшафт, доступ до об'єкта); стан збереженості та потреба в реконструкції (на цьому етапі застосовують метод витрат); ступінь рекреаційної туристичної цінності; різниця між якістю історико-культурних об'єктів (історико-культурна рента).

Важливим економічним регулятором є нормативна грошова оцінка земель історико-культурної спадщини. Вона застосовується для визначення розміру земельного податку, розрахунку орендної плати та для розроблення показників і механізмів економічних стимулів раціонального використання та охорони земель.

У результаті проведення нормативної грошової оцінки земель складається технічна документація, яка включає: пояснювальну записку; завдання на виконання робіт; рішення про проведення нормативної грошової оцінки земель у межах певного району; копії із кадастрових карт (планів) з відображенням кадастрових зон та кварталів; таблицю з переліком кадастрових кварталів, що містить: номер кадастрового кварталу; площу кадастрового кварталу; значення наведених коефіцієнтів [7].

З метою удосконалення грошової оцінки земель, які мають історико-культурне призначення, пропонуємо класифікацію об'єктів

сільських населених пунктів за критеріями: концентрації історико-культурних пам'яток (поодинокі пам'ятки, зона охоронного історичного ландшафту); місцем розташування пам'яток (заповідна територія, зона регульованої рекреації, зона рекреаційного призначення, господарська зона); функціональним доступом (зона пішохідної доступності, зона транспортної доступності, важкодоступна зона); статус пам'ятки (світового значення; національного значення; місцевого значення).

Згідно з методикою грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення, яка описана А.Г. Мартин, нормативна грошова оцінка таких земельних ділянок (Цн) визначається за формулою:

$$Цн = Пд \times Рд \times Ск \times Км \times Кв \times Кмц \times Кі,$$

де Пд – площа земельної ділянки, що приймається за даними Державного земельного кадастру або документації із землеустрою, кв. м;

Рд – рентний дохід на один кв. м. площі для відповідної категорії земель, що визначається за нормативами рентного доходу для відповідної категорії земель, грн. на рік;

Ск – строк капіталізації, років (строк капіталізації рентного доходу визначається для цього виду як 33 роки);

Км – коефіцієнт, який враховує місце розташування земель;

Кв – коефіцієнт, який враховує вид використання земельної ділянки;

Кмц – коефіцієнт, який враховує належність земельної ділянки до земель природоохоронного, рекреаційного, чи історико-культурного призначення;

Кі – коефіцієнт індексації нормативної грошової оцінки земель, який визначається щороку [7] (за 2018 рік він становить 1,0) [8].

Відкинувши коефіцієнти, які є некоректними для нашого дослідження, та врахувавши запропоновані класифікаційні критерії, опишемо адаптовану формулу нормативної грошової оцінки землі історико-культурного призначення:

$$Цн = Пд \times Рд \times Ск \times Км \times Кмц \times Кі \times Кс,$$

де Кс – статус об'єктів (світового значення; національного; місцевого).

$$Км = Кр \times Кл, \text{ де:}$$

Кр – коефіцієнт врахування регіональних факторів місця розташування кадастрового кварталу;

Кл – коефіцієнт локальних факторів місця розташування кадастрового кварталу за територіально-планувальними, інженерно-геологічними, історико-культурними, природно-ландшафтними, санітарно-гігієнічними та іншими умовами;

$$Кмц = Кмц1 \times Кмц2,$$

де Кмц1 – коефіцієнт цінності земель історико-культурного призначення. Наприклад, у разі розташування у межах заповідної території застосовується коефіцієнт 1,14; у зоні регулювання – 1,1; в охоронній зоні та зоні поодиноких пам'яток – 1,09;

Кмц2 – коефіцієнт, що враховує статус земель історико-культурного призначення та приймається: для об'єктів місцевого значення – 1,1; для об'єктів загальнодержавного значення – 1,3 [7].

Висновок. Проведене дослідження виявило низку проблем, які стосуються обліку та оцінки об'єктів історико-культурної спадщини. До них відносимо: відсутність ефективної організаційно-управлінської системи охорони та захисту історико-культурної спадщини; відсутність сформованих реєстрів та інформаційних ресурсів; недосконалість наявної системи обліку та вартісної оцінки пам'яток. Вартісна оцінка передбачає застосування витратного, доходного та порівняльного методичних підходів, але жоден із них не є досконалим. З метою удосконалення обліку та вартісної оцінки об'єктів історико-культурної спадщини ми пропонуємо враховувати територіальні (зональні) класифікаційні ознаки історико-культурних об'єктів за критеріями: концентрації історико-культурних пам'яток; місця розташування пам'яток; функціонального доступу та статусу пам'ятки. Кожному критерію присвоюється відповідний коефіцієнт, який матиме вплив у загальній формулі грошової оцінки земель історико-культурної спадщини, на яких побудовані означені об'єкти. Це сприятиме удосконаленню вартісної оцінки земель, на яких розташовані означені дослідженням об'єкти, що допоможе комплексно та об'єктивно оцінити справедливую вартість історико-культурних об'єктів з метою їх передачі в користування як із комерційною, так і з просвітницькою метою. Напрями подальших досліджень вбачаємо у розробленні концептуальних основ розвитку та збереження історико-культурної спадщини як основного компоненту туристичного розвитку сільських територій.

Список використаних джерел:

1. Руденко Л.Г., Поливач К.А. Збереження і використання культурної спадщини в Україні: проблеми та конструктивні пропозиції. Укр. геогр. журн. 2(102), 2018. С. 51–61.
2. Інституційні та правові проблеми збереження культурної спадщини. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/instituciyni-ta-pravovi-problemi-zberezhennya-kulturnoi?fbclid=IwAR1tWGUqcn062DQVA_Fo0aJ2zDdq4_31DDgjvvhxEv9NCAxs7JzQKLAODP8E (дата звернення: 9.11.2019)
3. Олійник О.П. Концепція національної політики щодо культурної спадщини в Україні (Проект). К.: Архитектура и престиж. Середняк Т.К., 2014. 134 с.
4. Облік пам'ятки культурної спадщини. Форум бухгалтер для працівників бюджетної сфери. URL: <https://budget.factor.ua/viewtopic.php?f=97&t=5331> (дата звернення: 1.11.2019)
5. ВРУ. Постанова КМУ "Про затвердження Методики грошової оцінки пам'яток". 26 вересня 2002 р. N 1447. Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1447-2002-p> (дата звернення: 21.11.2019)
6. Габрель М.М., Моркляник О.І. Деякі проблеми оцінки унікальних пам'яток архітектури на підставі методу "відстані до ідеалу". URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPARX_2013_757_4 (дата звернення: 29.10.2019)
7. Мартин А.Г. Нормативна грошова оцінка земель несільськогосподарського призначення: підходи до реалізації нового методичного підходу. Земельна спілка України. URL: <https://zsu.org.ua/andrij-martin/9221-normativna-groshova-otsinka-zemel-nesilskogospodarskogo-priznachennya-pidkhodi-do-realizatsiji-novogo-metodichnogo-pidkhodu> (дата звернення: 14.11.2019)
8. Оприлюднено коефіцієнт індексції нормативної грошової оцінки земель за 2018 рік. URL: <https://www.medoc.ua/uk/blog/opriljudneno-koeficint-indeksaci-normativno-groshovo-ocinki-zemel-za-2018-rik> (дата звернення: 29.11.2019)

References:

1. Rudenko L.Gh., Polyvach K.A. (2018) Zberezhennja i vykorystannja kuljturnoji spadshhyny v Ukrajinі: problemy ta konstruktyvni propozyciji [Preservation and use of cultural heritage in Ukraine: problems and constructive proposals]. *Ukr. gheoghr. Zhurn.* 2(102). p. 51–61.
2. Instytuciyni ta pravovi problemy zberezhennja kuljturnoji spadshhyny [Institutional and legal problems of cultural heritage preservation]. *Nacionaljnyj instytut strategichnykh doslidzhenj*. Retrieved from: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/instituciyni-ta-pravovi-problemi-zberezhennya-kulturnoi?fbclid=IwAR1tWGUqcn062DQVA_Fo0aJ2zDdq4_31DDgjvvhxEv9NCAxs7JzQKLAODP8E (accessed 9 November 2019)
3. Olijnyk O.P. (2014) Konceptija nacionaljnoji polityky shhodo kuljturnoji spadshhyny v Ukrajinі (Proekt) [Concept of National Policy on Cultural Heritage in Ukraine (Project)]. K.: *Arkhytektura y prestyzh*. Serednjak T.K.P.134.
4. 4.Oblik pam'jatky kuljturnoji spadshhyny [Accounting for cultural heritage monuments]. *Forum bukhghalter dlja pracivnykiv bjudzhetnoji sfery*. Retrieved from: <https://budget.factor.ua/viewtopic.php?f=97&t=5331> (accessed: 1 November 2019)
5. VRU (26 veresnja 2002) Postanova KMU Pro zatverdzhennja Metodyky ghroshovoji ocinky pam'jatok [Resolution On Approval of Methods of Monetary Valuation of Monuments]. *N 1447. Kyjiv*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1447-2002-p> (accessed: 21 November 2019)
6. Ghabrelj M.M., Morkljanyk O.I. (2013) Dejaki problemy ocinky unikaljnykh pam'jatok arkhitektury na pidstavi metodu "vidstani do idealu" [Some Issues of Evaluating Unique Architectural Monuments Using the Distance-to-Ideal Method]. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPARX_2013_757_4 (accessed 29 October 2019)
7. Martyn A.Gh. (2013) Normatyvna ghroshova ocinka zemelj nesiljskogospodarskogho pryznachenja: pidkhody do realizaciji novogho metodychnogho pidkhodu [Regulatory monetary valuation of non-agricultural land: approaches to implementing a new methodological approach]. *Zemeljna spilka Ukrajinj*. Retrieved from: <https://zsu.org.ua/andrij-martin/9221-normativna-groshova-otsinka-zemel-nesilskogospodarskogo-priznachennya-pidkhodi-do-realizatsiji-novogo-metodichnogo-pidkhodu> (accessed 14 November 2019)
8. Opryljudneno koeficijent indeksaciji normatyvnoji ghroshovoji ocinky zemelj za 2018 rik [The index of the index of monetary valuation of land for 2018 has been published]. Retrieved from: <https://www.medoc.ua/uk/blog/opriljudneno-koeficint-indeksaci-normativno-groshovo-ocinki-zemel-za-2018-rik> (accessed 29 November 2019)

Чайка Т.Ю.кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічного аналізу та обліку
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»**Ларіна Т.І.**магістр
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»**Chaika Tatiana**

National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

Larina Tatiana

National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

ОПТИМІЗАЦІЯ СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК БАЛАНСУ ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ ЙОГО ГОРИЗОНТАЛЬНОГО АНАЛІЗУ

OPTIMIZATION OF THE BALANCE SHEET'S STRUCTURAL AND DYNAMIC CHARACTERISTICS ON THE BASIS OF ITS HORIZONTAL ANALYSIS

Мета статті – уточнити підходи до застосування методу горизонтального аналізу під час оптимізації структурно-динамічних характеристик балансу; удосконалити порядок взаємодії горизонтального аналізу з іншими способами аналізу (зокрема, з коефіцієнтним аналізом). Ізольоване застосування горизонтального аналізу без використання інших методів дослідження найчастіше низькоінформативне і може привести до неоднозначних і суперечливих висновків. Інформативність горизонтального аналізу активної частини балансу істотно зростає за одночасного порівняльного аналізу динаміки співвідношення оборотних і необоротних активів. Горизонтальний аналіз пасиву балансу доцільно проводити спільно з аналізом динаміки коефіцієнта фінансового леввериджу і коефіцієнта поточних зобов'язань. Усі порівняння доцільно проводити також і з урахуванням середньогалузевих значень. Поєднання горизонтального аналізу з аналізом ретельно відібраних показників коефіцієнтного аналізу істотно збільшує ефективність аналітичної роботи, дозволяючи зробити більш повні висновки про динаміку зміни статей активної і пасивної частини балансу підприємства.

Ключові слова: баланс підприємства; горизонтальний аналіз; код рядка балансу; валюта балансу; співвідношення оборотних і необоротних активів; коефіцієнт фінансового леввериджу; відношення боргових зобов'язань до власного капіталу; коефіцієнт поточних зобов'язань.

Цель статьи – уточнить подходы к применению метода горизонтального анализа при оптимизации структурно-динамических характеристик баланса; усовершенствовать порядок взаимодействия горизонтального анализа с другими способами анализа (в частности, с коэффициентным анализом). Изолированное применение горизонтального анализа без использования других методов исследования зачастую низкоинформативно и может привести к неоднозначным и противоречивым выводам. Информативность горизонтального анализа активной части баланса существенно возрастает при одновременном сравнительном анализе динамики соотношения оборотных и необоротных активов. Горизонтальный анализ пассива баланса целесообразно проводить совместно с анализом динамики коэффициента финансового леввериджа и коэффициента текущих обязательств. Все сравнения целесообразно проводить также и с учетом среднеотраслевых значений. Совмещение горизонтального анализа с анализом тщательно отобранных показателей коэффициентного анализа существенно увеличивает эффективность аналитической работы, позволяя сделать более полные выводы о динамике изменения статей активной и пассивной части баланса предприятия.

Ключевые слова: баланс предприятия; горизонтальный анализ; код строки баланса; валюта баланса; соотношение оборотных и внеоборотных активов; коэффициент финансового леввериджа; отношение долговых обязательств к собственному капиталу; коэффициент текущих обязательств.

The purpose of this article is to clarify approaches to the application of the horizontal analysis method in optimizing the structural and dynamic characteristics of the balance sheet; to improve the interaction of horizontal analysis with other methods of analysis (in particular, with coefficient analysis). In the study of existing approaches to the method of horizontal analysis, logical-analytical and system-structural methods of research were used. The information base for the empirical economic and statistical analysis was the financial statements of Ukrainian enterprises for the period 2016-2018, as well as the statistical reporting of the State Statistics Service of Ukraine. Horizontal analysis allows you to track changes in the balance sheet items for a certain period of time and is a useful tool for assessing trending situations. However, the isolated use of horizontal analysis, without the use of other research methods, is often low informative and can lead to ambiguous and contradictory conclusions. For example, monitoring the dynamics of the balance sheet total must be supplemented by a comparative analysis of the growth rate of the balance sheet total and the growth rate of net income sales. You can also compare the dynamics of the balance sheet total with the dynamics of gross profit, operating profit, net profit, etc. The information content of the horizontal analysis of the balance sheet's active part increases significantly with a simultaneous comparative analysis of the dynamics of the current and non-current assets ratio. It is advisable to carry out a horizontal analysis of the balance sheet liability together with an analysis of the dynamics of the financial leverage ratio and the current liabilities ratio. It is advisable to carry out all comparisons also taking into account industry average values. The combination of horizontal analysis with the carefully selected coefficient analysis metrics significantly increases the efficiency of analytical work, allowing to draw more complete conclusions about the dynamics of changes in the active and passive part of the balance sheet. The results of the study can be used in conducting comparative analytical studies using Ukrainian financial statements. Scientific novelty lies in the refinement of the analytical capabilities of the joint use of horizontal analysis and a system of coefficients containing relative indicators of the enterprise's assets and liabilities. Prospects for further research may be associated with a more detailed formation and analysis of a coefficients system suitable for use in conjunction with the method of financial reporting forms horizontal analysis.

Key words: balance sheet; horizontal analysis; balance line code; balance sheet total; Current Assets and Non-current Assets Ratio; Financial Leverage Ratio; Debt to Equity Ratio; Current Liabilities Ratio.

Постановка проблеми. Баланс підприємства – форма фінансової звітності, яка містить дані про його майновий та фінансовий стан. Як відзначають Т. В. Давидюк, О. В. Манойленко, Т. І. Ломаченко, А. В. Резніченко (2016), за допомогою бухгалтерського балансу може бути отримана інформація про види ресурсів, які має в своєму розпорядженні підприємство, а також інформація про те, за рахунок яких джерел ці ресурси сформовані [1]. Структура і динаміка зміни статей балансу підприємства, описуючи фінансовий та майновий стан, характеризує здатність компанії продукувати додану вартість з дотриманням належного рівня рентабельності. Оптимізація структурно-динамічних характеристик балансу – необхідна складова успішного управління фінансовими ресурсами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування і аналізу балансу підприємства та інших форм звітності присвячені роботи Т. В. Давидюк, О. В. Манойленко, Т. І. Ломаченко, А. В. Резніченко [1], Л. Гентілі (L. Gentili), Б. Гіацомелло (B. Giacomello) [2].

Специфіка горизонтального аналізу досліджена в роботах С. С. Джеппарової, В. О. Харченко [3], М.Д. Белявцевої, А.Л. Хотомлянського [4].

Проблеми коефіцієнтного аналізу показників фінансової звітності та оптимізації структурно-динамічних характеристик балансу розглядаються в роботах О. В. Губіної, В. Є. Губінова [5], Г. О. Худякової [6], К. Б. Герасимова [7],

Е.Е. Велієвої [8], Д. Ніссім (D. Nissim), С.Н. Пенман (S.H. Penman) [9], А. А. Дудар, О. М. Вакульчик [10], Н. Я. Головецького, В. В. Гребенік [11], Т. В. Калініної [12].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Горизонтальний аналіз є одним з найбільш добре відомих інструментів оцінки якості та динаміки балансу підприємства, однак, разом з тим, вимагають уточнення і удосконалення підходи до узгодженості застосування методу горизонтального аналізу з іншими методами аналізу фінансової звітності.

Метою дослідження є уточнення підходів до застосування методу горизонтального аналізу при оптимізації структурно-динамічних характеристик балансу; удосконалення порядку взаємодії горизонтального аналізу з іншими способами аналізу (зокрема, з коефіцієнтним аналізом).

Методи дослідження. При дослідженні існуючих підходів до застосування методу горизонтального аналізу балансу використовувалися логіко-аналітичні і системно-структурні методи дослідження.

Інформаційною базою для емпіричного економіко-статистичного аналізу були дані фінансової звітності українських підприємств за період 2016 – 2018 роки [13], а також статистична звітність Державної служби статистики України [14].

Виклад основного матеріалу дослідження. Горизонтальний аналіз (також відомий як ана-

ліз тенденцій) – це метод аналізу фінансової звітності, який дозволяє відстежити зміни відповідних статей фінансової звітності за деякий період часу. Горизонтальний аналіз є корисним інструментом для оцінки трендових ситуацій, який дозволяє користувачам фінансової звітності легко визначати тенденції та закономірності росту.

Горизонтальний аналіз передбачає розрахунок як абсолютних, так і відносних показників динаміки. Зведена аналітична таблиця горизонтального аналізу містить інформацію про абсолютні значення розглянутих показників, їх абсолютні відхилення, а також про темпи росту або темпи приросту. При цьому, як правило, абсолютні відхилення, темпи росту (або темпи приросту) розраховуються в порівнянні з попереднім періодом (тобто в порівнянні зі змінною базою) [3].

Абсолютне відхилення в порівнянні зі змінною базою (ланцюгове абсолютне відхилення (Δy_i^{chain})):

$$\Delta y_i^{chain} = y_i - y_{i-1}, \text{ де} \quad (1)$$

y_i – рівень аналізованого показника в поточному, i -ому, періоді;

y_{i-1} – рівень аналізованого показника в попередньому, $(i-1)$ -ому, періоді.

Темп росту при порівнянні зі змінною базою (ланцюговий темп росту) (T_{growth}^{chain}):

$$T_{growth}^{chain} = \frac{y_i}{y_{i-1}} \cdot 100\% \quad (2)$$

Темп приросту при порівнянні зі змінною базою (ланцюгової темп приросту) ($T_{increase}^{chain}$):

$$T_{increase}^{chain} = \frac{y_i - y_{i-1}}{y_{i-1}} \cdot 100\% \quad (3)$$

Оскільки темпи росту і темпи приросту є пов'язаними показниками ($T_{increase} = T_{growth} - 100\%$), їх одночасний розрахунок є недоцільним, досить вибрати щось одне.

Горизонтальний аналіз можна проводити за всіма формами фінансової звітності. В даному випадку розглянемо особливості проведення горизонтального аналізу балансу підприємства.

Ступінь деталізації горизонтального аналізу залежить від завдань, які ставить перед собою фінансовий аналітик. Зазначимо рівні деталізації горизонтального аналізу балансу в порядку спадання – від найбільшої міри деталізації до найменшої:

– максимально повна деталізація: проведення відповідних обчислень за всіма статтями балансу з урахуванням інформації, що міститься в додатках до фінансової звітності;

– високий рівень деталізації: аналіз проводиться за всіма статтями балансу, але без ура-

хування інформації, що міститься в додатках до фінансової звітності;

– стандартна деталізація: аналіз проводиться тільки за статтями, які безпосередньо враховуються при розрахунку підсумкових статей балансу. В цьому випадку, наприклад, зведена таблиця горизонтального аналізу балансу буде містити рядок 1000 («Нематеріальні активи»), але не буде включати рядок 1001 («Нематеріальні активи. Первісна вартість») і рядок 1002 («Нематеріальні активи. Накопичена амортизація»);

– низький рівень деталізації: розрахунок проводиться тільки за підсумковими статтями балансу. За активом враховуються статті 1095 («Необоротні активи. Усього за розділом І»), 1195 («Оборотні активи. Усього за розділом ІІ»), 1200 («ІІІ. Необоротні активи, утримувані для продажу, та групи вибуття»), 1300 «Баланс». За пасивом враховуються статті: 1495 «Власний капітал. Усього за розділом І», 1595 «Довгострокові зобов'язання та забезпечення. Усього за розділом ІІ», 1695 «Поточні зобов'язання і забезпечення. Усього за розділом ІІІ», 1700 «ІV. Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття», 1800 «V. Чиста вартість активів недержавного пенсійного фонду», 1900 «Баланс».

В таблиці 1 представлений горизонтальний аналіз балансу ДП «Укрхімтрансміак» за період 2016-2018 роки (низький рівень деталізації). На рисунку 1 відображено динаміку зміни підсумкових активних статей ДП «Укрхімтрансміак», а на рисунку 2 відображено динаміку зміни підсумкових пасивних статей ДП «Укрхімтрансміак» за період 2016-2018 роки.

Як вказують М. Д. Белявцева, А.Л. Хотомлянський (1995), «горизонтальний аналіз балансу починають з визначення зміни валюти балансу в порівнянні з базовим періодом» [4]. Валюта балансу – це підсумкова сума всіх складових рахунків бухгалтерського балансу (код рядка 1300 по активу балансу = код рядка 1900 по пасиву балансу).

В даному випадку (рис. 1 і рис. 2) спостерігаємо збільшення валюти балансу ДП «Укрхімтрансміак» в 2017 році в порівнянні з 2016 роком, і незначне зниження валюти балансу в 2018 році в порівнянні з 2016 роком. М. Д. Белявцева, А. Л. Хотомлянський (1995) вважають, що «в загальному випадку, збільшення підсумку балансу свідчить про позитивні зміни в якості балансу» [4]. Дійсно, часто зростання валюти балансу корелює зі збільшенням виробничих можливостей підприємства. Однак необхідно відзначити, що, крім сприятливих факторів, існують також нейтральні і несприятливі фактори збільшення валюти балансу.

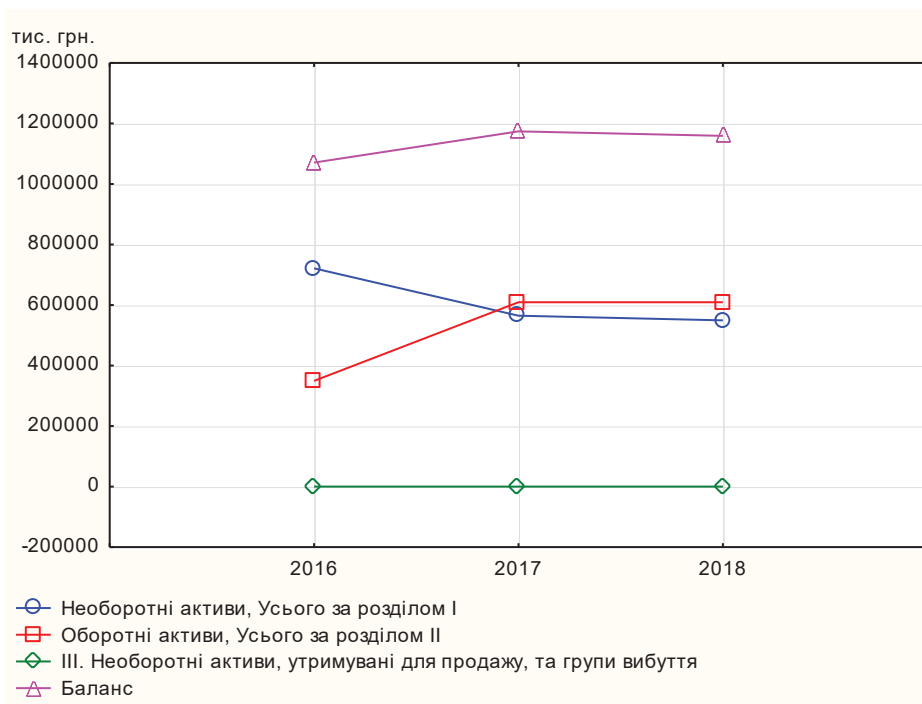

Рис. 1. Динаміка зміни підсумкових активних статей ДП «Укрхімтрансміак» за період 2016-2018 роки

Джерело: побудовано авторами

Таблиця 1

Горизонтальний аналіз балансу ДП «Укрхімтрансміак» за період 2016-2018 роки (низький рівень деталізації)

Найменування статей та код рядка*	Абсолютні величини			Зміни			
	2016	2017	2018	Абсолютні		Темпи приросту, %	
				2017-2016	2018-2017	2017/2016	2018/2017
Актив							
Код рядка 1095	721369	564669	549648	-156700	-15021	-21,7	-2,7
Код рядка 1195	349603	609447	609402	259844	-45	74,3	-0,007
код рядка 1200	0	0	0	0	0	–	–
Код рядка 1300	1070972	1174116	1159050	103144	-15066	9,6	-1,3
Пасив							
Код рядка 1495	821841	858377	911811	36536	53434	4,4	6,2
код рядка 1595	0	0	0	0	0	0,0	0,0
Код рядка 1695	249131	315739	247239	66608	-68500	26,7	-21,7
Код рядка 1700	0	0	0	0	0	–	–
Код рядка 1800	0	0	0	0	0	–	–
Код рядка 1900	1070972	1174116	1159050	103144	-15066	9,6	-1,3

* код рядка 1095 – Необоротні активи. Усього за розділом I; код рядка 1095; код рядка 1195 – Оборотні активи. Усього за розділом II; код рядка 1200 – III Необоротні активи, утримувані для продажу, та групи вибуття; код рядка 1300 – Баланс; код рядка 1495 – Власний капітал. Усього за розділом I; код рядка 1595 – Довгострокові зобов'язання і забезпечення. Усього за розділом II; код рядка 1695 – Поточні зобов'язання і забезпечення. Усього за розділом III; код рядка 1700 – IV. Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття; код рядка 1800 – V. Чиста вартість активів недержавного пенсійного фонду; код рядка 1900 – Баланс; код рядка 1900

Джерело: побудовано авторами

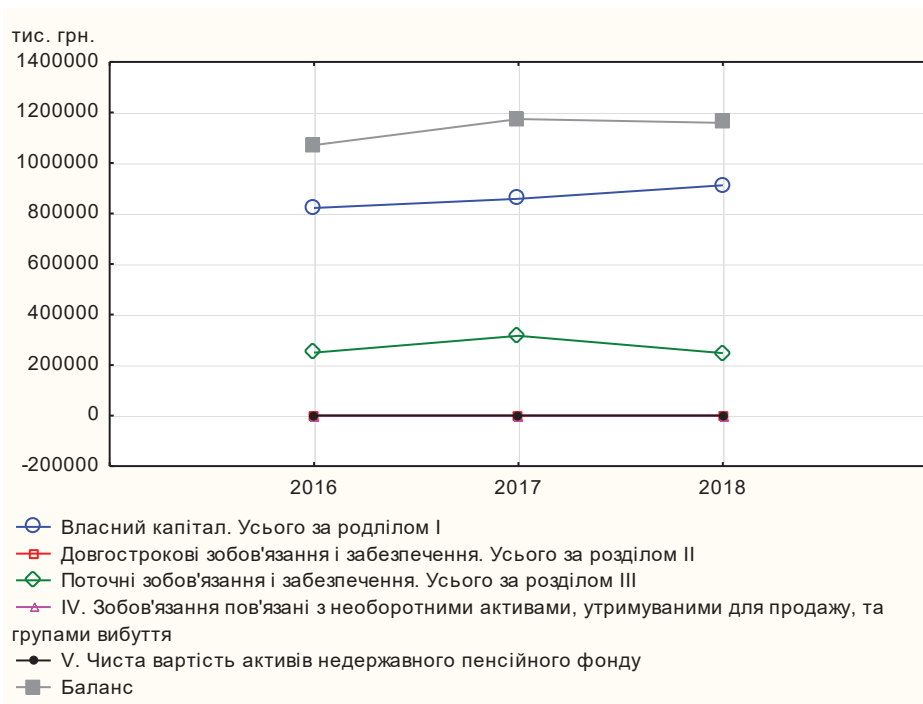

Рис. 2. Динаміка зміни підсумкових пасивних статей ДП «Укрхімтрансміак» за період 2016-2018 роки

Джерело: побудовано авторами

Тому, з нашої точки зору, факт збільшення валюти балансу не повинен автоматично призводити до висновку про позитивні зміни, необхідно проводити додатковий уточнюючий аналіз.

Систематизація факторів впливу дозволяє нам виділити наступні основні причини збільшення валюти балансу:

- зростання обсягів виробництва;
- переоцінка основних засобів;
- накопичення наднормативних запасів;
- збільшення строків оборотності дебіторської заборгованості (строків розрахунків з дебіторами);
- збереження на балансі невикористовуваних необоротних активів;
- інфляція.

Причини зменшення валюти балансу, як правило, пов'язані з:

- зниженням ділової активності підприємства;
- включенням у господарський оборот дочірніх і залежних підприємств;
- скороченням строків оборотності дебіторської заборгованості (строків розрахунків з дебіторами).

Як бачимо, і серед причин зменшення валюти балансу можна знайти не тільки несприятливі. Проте, в середовищі фінансових аналітиків загальновізним є судження, що зв'язує зниження валюти балансу зі зниженням платоспроможності підприємства.

Уточнити характер зміни валюти балансу можна шляхом зіставлення динаміки валюти балансу (код рядка 1300 або 1900) з динамікою чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) (код рядка 2000 Звіту про фінансові результати (про Сукупний дохід)). Також можна проводити порівняння валюти балансу з валовим прибутком, операційним прибутком, чистим прибутком та ін.

Для зазначеної вище мети сучасна практика фінансового аналізу пропонує порівнювати ланцюгові темпи росту (або приросту) валюти балансу і ланцюгові темпи росту (або приросту) чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг). Випередження темпів росту (приросту) чистого доходу від реалізації продукції (товарів, послуг) над темпами росту валюти балансу свідчить про сприятливі тенденції збільшення ділової активності підприємства, і навпаки.

Як вже зазначалося вище, одночасний розрахунок темпів росту і приросту є недоцільним. При формулюванні критерію сприятливої зміни валюти балансу будемо оперувати темпами приросту. Позначимо через $T_{increase\ код\ строки\ 1300}^{chain}$ – темп приросту валюти балансу, а через $T_{increase\ код\ строки\ 2000}^{chain}$ – темп приросту чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг). Тоді критерій сприятливої зміни валюти балансу матиме вигляд:

$$\left\{ \begin{array}{l} \text{якщо } (T_{\text{increase код строки 2000}}^{\text{chain}} - T_{\text{increase код строки 1300}}^{\text{chain}}) \geq 0, \text{ то зміни валюти} \\ \text{баланса сприятливі} \\ \text{якщо } (T_{\text{increase код строки 2000}}^{\text{chain}} - T_{\text{increase код строки 1300}}^{\text{chain}}) < 0, \text{ то зміни валюти} \\ \text{баланса несприятливі} \end{array} \right. \quad (4)$$

Перевірка критерію (4) для досліджуваного підприємства ДП «Укрхімтрансміак» за період 2016-2018 роки представлена в таблицях 2 і 3.

Отже, ми бачимо, що в період 2016-2017 роки значення валюти балансу росло (табл. 1, рис. 1 і 2), однак, незважаючи на це, необхідно зробити висновок про несприятливу тенденцію зміни валюти балансу, оскільки позитивний темп приросту валюти балансу супроводжувався негативним значенням темпу приросту чистого доходу (виручки) від реалізації продукції, товарів, послуг.

Що стосується періоду 2017-2018 роки, тут маємо зворотну картину. Незважаючи на негативний темп приросту валюти балансу, темп приросту чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, послуг) є позитивним. У підсумку критерій сприятливості зміни валюти балансу більше нуля, і ми можемо зробити висновки про наявність сприятливої тенденції зміни валюти балансу.

Горизонтальний аналіз активу балансу ДП «Укрхімтрансміак» за період 2016-2018 роки (табл. 1, рис. 1) демонструє різноспрямованість динаміки необоротних і оборотних активів підприємства. Співвідношення оборотних і необоротних активів (Current Assets to Non-current Assets Ratio, CANCAR) – одна з метрик, що характеризують рівень фінансової стійкості підприємства:

$$\text{CANCAR} = \frac{\text{Current Assets}}{\text{Non-current Assets}} \quad (5)$$

Розрахунок за фінансовою звітністю НП(С)БО України може бути здійснений в такий спосіб:

$$\text{CANCAR} = \frac{\text{код рядка 1195}}{\text{код рядка 1095}} \quad (6)$$

Вважається, що якщо переважають оборотні активи, тобто якщо $\text{CANCAR} > 1$, то це свідчить про хорошу фінансову стійкість підприємства. Таке твердження є обґрунтованим тим фактом, що оборотні активи об'єктивно більш ліквідні. Однак очевидно, що співвідношення оборотних і необоротних активів залежить від специфіки діяльності підприємства, від його галузевої приналежності.

Деякі дослідники намагаються дати орієнтовну оцінку нормативу співвідношення оборотних і необоротних активів. Так, наприклад, О. В. Губіна, В. Є. Губін (2018) пишуть: «з урахуванням галузевої специфіки підприємства оптимальне значення частки мобільних коштів може перебувати в діапазоні 40-60%» [5]. Ідею визначення нормативу співвідношення оборотних і необоротних активів підтримує також і Г. О. Худякова (2013), на її думку «переважна більшість українських авторів найбільш оптимальним и раціональним співвідношенням [між оборотними і необоротними активами] вважає 1: 0,50» [6]. Однак інші дослідники, беручи до уваги занадто велику варіабельність галузевої специфіки, ставлять під сумнів можливість визначення універсального діапазону сприят-

Таблиця 2

**Вихідні дані для перевірки сприятливості зміни валюти балансу
ДП «Укрхімтрансміак» за період 2016-2018 роки**

Найменування статей	Код рядка	Абсолютні величини			Темпи приросту, %	
		2016	2017	2018	2017/2016	2018/2017
Баланс	1300	1070972	1174116	1159050	9,631	-1,283
Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн.	2000	2008425	1199026	1458558	-40,300	21,645

Джерело: побудовано авторами

Таблиця 3

**Розрахунок критерію сприятливості зміни валюти балансу
ДП «Укрхімтрансміак» за період 2016-2018 роки**

Період	Критерій сприятливості зміни валюти балансу, $(T_{\text{increase код строки 2000}}^{\text{chain}} - T_{\text{increase код строки 1300}}^{\text{chain}}), \%$	Висновки
2017/ 2016	$-40,300 - 9,631 = -49,931 < 0$	Тенденція зміни валюти балансу несприятлива
2018/ 2017	$21,645 - (-1,283) = 22,928 > 0$	Тенденція зміни валюти балансу сприятлива

Джерело: побудовано авторами

ливих значень коефіцієнту *CANCAR*. Так, Герасимов К. Б. (2017) дотримується точки зору, що коефіцієнт співвідношення мобільних і іммобілізованих активів (тобто оборотних і необоротних активів), не має нормативу [7].

Переважно фондомісткі галузі матимуть менший коефіцієнт *CANCAR*, ніж переважно матеріаломісткі. Є. Є. Велієва (2012) зазначає, що оптимізація співвідношення розмірів необоротних і оборотних активів повинна проводитися з урахуванням галузевих особливостей, тривалості операційного циклу, а також оцінки позитивних і негативних особливостей функціонування цих видів активів [8].

Ґрунтуючись на вищенаведених судженнях, вважаємо неінформативним введення нормативних значень коефіцієнта *CANCAR* без урахування галузевої специфіки підприємства. Більш доцільним слід визнати порівняння з середньогалузевими значеннями. У разі, якщо співвідношення оборотних і необоротних активів (*CANCAR*) у розглянутого підприємства більше середньогалузевого значення, структуру активів підприємства можна визнати сприятливою з точки зору забезпечення фінансової стійкості.

В таблиці 4 подано розрахунок співвідношення оборотних і необоротних активів (*CANCAR*) ДП «Укрхімтрансміак» за період 2016-2018 роки в порівнянні з середньогалузевими показниками для галузі КВЕД Н «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність».

Динаміка зміни ДП «Укрхімтрансміак» в період 2016-2018 роки відображає сприятливу тенденцію: відбувається зростання співвідношення оборотних і необоротних активів розглянутого підприємства з 0,485 в 2016 році до 1,079 у 2017 році і до 1,109 в 2018 році.

При цьому, як бачимо, у розглянутого підприємства ДП «Укрхімтрансміак» в 2016 році співвідношення оборотних і необоротних активів менше одиниці, але при цьому перевершує значення середньогалузевого показника:

$$(CANCAR_{\text{КВЕД Н}} = 0,291) < (0,485 = CANCAR_{\text{ДП "Укрхімтрансміак"}}) < 1 \quad (7)$$

Тому, ґрунтуючись на порівнянні з середньогалузевими значеннями, можемо зробити висновок про в цілому сприятливе співвідношення оборотних і необоротних активів ДП «Укрхімтрансміак» з точки зору забезпечення фінансової стійкості в 2016 році. Що стосується 2017 і 2018 років, ми спостерігаємо значення *CANCAR*, яке перевищує як одиницю, так і відповідні середньогалузеві значення. Це безумовно свідчить про сприятливе співвідношення оборотних і необоротних активів ДП «Укрхімтрансміак» в 2017 і 2018 роках з точки зору забезпечення фінансової стійкості.

Тепер перейдемо до горизонтального аналізу пасиву балансу. Л. Гентілі (L. Gentili), Б. Гіацомелло (B. Giacomello) (2017), описуючи базове (основне) рівняння балансу підприємства, призводять наступну формулу [2]:

$$Assets = Liabilities + Net Worth \quad (8)$$

де *Assets* – активи підприємства;

Liabilities – зобов'язання підприємства (маються на увазі *Total Liabilities* – всі зобов'язання підприємства);

Net Worth – чиста вартість підприємства.

Принцип подвійного запису бухгалтерського балансу дозволяє ідентифікувати чисту вартість підприємства як його власний капітал:

$$Assets = Liabilities + Shareholder Equity \quad (9)$$

де *Shareholder Equity* – власний капітал підприємства.

Відповідно до фінансової звітності НП(С)БО України, основне рівняння балансу підприємства може бути записано наступним чином:

$$\text{код рядка 1300} = \left(\begin{array}{c} \text{код рядка 1595} \\ + \\ \text{код рядка 1695} \\ + \\ \text{код рядка 1700} \\ + \\ \text{код рядка 1800} \end{array} \right) + \text{код рядка 1495} \quad (10)$$

Знаходження оптимальних структурно-динамічних характеристик власних і позикових коштів сприяє забезпеченню найкращого

Таблиця 4

**Співвідношення оборотних і необоротних активів ДП «Укрхімтрансміак»
і галузі КВЕД Н «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність»
за період 2016-2018 роки**

Показник	2016	2017	2018
Співвідношення оборотних і необоротних активів (<i>CANCAR</i>) ДП «Укрхімтрансміак»	0,485	1,079	1,109
Співвідношення оборотних і необоротних активів (<i>CANCAR</i>) галузі КВЕД Н «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність»	0,291	0,277	0,343

Джерело: побудовано авторами

співвідношення між рентабельністю і стійкістю (платоспроможністю) підприємства. При цьому слід враховувати, що дані про динаміку зміни підсумкових пасивних статей балансу підприємства не інформативні без порівняння їх співвідношень. Тому горизонтальний аналіз необхідно доповнювати розрахунком коефіцієнтів.

Відношення боргових зобов'язань до власного капіталу (*Debt to Equity Ratio, DER*) – це коефіцієнт фінансового важеля (левериджу):

$$DER = \frac{\text{Total Liabilities}}{\text{Shareholder Equity}} \quad (11)$$

Розрахунок за фінансовою звітністю НП(С)БО України може бути здійснений в такий спосіб:

$$DER = \frac{\text{код рядка 1900} - \text{код рядка 1495}}{\text{код рядка 1495}} \quad (12)$$

Коефіцієнт фінансового левериджу характеризує рівень використання позикових коштів. Традиційно леверидж розглядається як інструмент підвищення фінансової активності [9]. Використання позикових коштів виправдано, коли воно дозволяє підприємству отримувати додатковий прибуток на власний капітал, іншими словами, коли воно призводить до підвищення рентабельності власного капіталу.

Знаходження оптимального діапазону значень фінансового левериджу є дуже важливим завданням, оскільки, з одного боку, збільшення коефіцієнта підвищує рентабельність, а з іншого боку, знижує стійкість і платоспроможність підприємства. При високих значеннях коефіцієнта втрачається фінансова незалежність, зростає фінансова нестійкість, і, відповідно, підвищується ризик для власників і акціонерів. Підходи до визначення сприятливих значень коефіцієнта варіюють. Так, А. А. Дудар, О. М. Вакульчик (2018) норматив коефіцієнта фінансового левериджу задають на рівні " 1 [10]. Н. Я. Головецький, В. В. Гребеник (2018) в якості нормативного вказують діапазон коефіцієнта фінансового левериджу від 0,5 до 0,8 [11]. Т. В. Калініна (2014) рекомендує вважати сприятливим діапазоном коефіцієнта фінансового левериджу значення " 0,7 [12].

Як бачимо, незважаючи на варіабельність рекомендацій, дослідники, в цілому, однакостайні в думці, що величина позикових коштів не повинна перевищувати величину власного капіталу. Разом з тим, коефіцієнт фінансового левериджу не повинен бути і занадто маленьким, так як занадто низьке значення *DER* свідчить про втрачену можливість використовувати кредитний важіль. Також слід зазначити, що великий вплив на рекомендований діапазон коефіцієнта *DER* надає галузева специфіка.

Горизонтальний аналіз балансу підприємства, спільно з аналізом тенденцій зміни відповідних співвідношень, дозволяє провести моніторинг і вжити необхідних заходів щодо оптимізації величини власних і позикових коштів підприємства. Сприятливою динамікою при цьому є тенденція до досягнення і підтримання нормативного рівня показника. Порівняння доцільно проводити з урахуванням середньогалузевих значень.

Ризик довгострокових зобов'язань відрізняється від ризику короткострокової заборгованості, отже, ще одним дуже важливим етапом аналізу структурно-динамічних характеристик балансу підприємства є моніторинг коефіцієнта поточних зобов'язань (*Current Liabilities Ratio, CLR*):

$$CLR = \frac{\text{Current Liabilities}}{\text{Total Liabilities}} \quad (13)$$

Розрахунок за фінансовою звітністю НП(С)БО України може бути здійснений в такий спосіб:

$$CLR = \frac{\text{код рядка 1695}}{\text{код рядка 1900} - \text{код рядка 1495}} \quad (14)$$

Коефіцієнт *CLR* характеризує частку зобов'язань, які підлягають виплаті найближчим часом (протягом року), але даний коефіцієнт не відображає здатність підприємства виконувати ці короткострокові зобов'язання.

Коефіцієнт *CLR* доцільно вивчати в динаміці. Його зростання сигналізує про те, що підприємство віддає перевагу короткостроковими позиками, що, в свою чергу, може свідчити про нездатність підприємства реструктуризувати свою заборгованість, перевівши частину короткострокової заборгованості в довгострокову (якщо це необхідно). Одночасне зростання короткострокової заборгованості і зниження довгострокової заборгованості може свідчити про те, що фінансовий стан підприємства не викликає довіри у потенційних інвесторів.

В таблиці 5 наведені дані про фінансовий леверидж і співвідношення короткострокових і довгострокових зобов'язань ДП «Укрхімтрансміак» в порівнянні з середньогалузевими значеннями галузі КВЕД Н «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» за період 2016-2018 роки.

Як бачимо (таблиця 5), у розглянутого підприємства ДП «Укрхімтрансміак» в період 2016-2018 роки коефіцієнт левериджу приймає значення нижче середньогалузевих, і, крім того, знаходиться нижче рекомендованого діапазону 0,5-0,8 [11]. Це означає, що ДП «Укрхімтрансміак» володіє достатньою фінансовою стійкістю, але при цьому, ймовірно, упускає можливість за рахунок залучення додаткових

Таблиця 5

**Основні співвідношення власних і позикових коштів ДП «Укрхімтрансміак»
і галузі КВЕД Н «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність»
за період 2016-2018 роки**

Показник	2016	2017	2018
Коефіцієнт фінансового левериджу (<i>DER</i>) ДП «Укрхімтрансміак»	0,303	0,368	0,271
Коефіцієнт фінансового левериджу (<i>DER</i>) галузі КВЕД Н «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність»	0,572	0,635	0,838
Коефіцієнт поточних зобов'язань (<i>CLR</i>) ДП «Укрхімтрансміак»	1,000	1,000	1,000
Коефіцієнт поточних зобов'язань (<i>CLR</i>) галузі КВЕД Н «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність»	0,646	0,632	0,638

Джерело: побудовано авторами

позикових коштів отримати додатковий прибуток на власний капітал (без зниження стійкості підприємства нижче допустимих меж).

За результатами оцінки динаміки коефіцієнта поточних зобов'язань (таблиця 5) робимо висновок про надмірний перекид в сторону використання короткострокових зобов'язань «Укрхімтрансміак» за період 2016-2018 роки в порівнянні з середньогалузевими значеннями. Це повинно бути сигналом для менеджменту підприємства і зовнішніх зацікавлених сторін (інвесторів) до більш пильного вивчення фінансової стійкості і ліквідності підприємства.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, горизонтальний аналіз є добре відомим, часто використовуваним і досить ефективним методом аналізу, який допомагає сформулювати висновки, необхідні для прийняття управлінських рішень щодо оптимізації структурно-динамічних характеристик балансу підприємства. Поєднання горизонтального аналізу з

аналізом ретельно відібраних показників коефіцієнтного аналізу істотно підвищує ефективність аналітичної роботи, дозволяючи зробити більш повні висновки про динаміку зміни статей активної і пасивної частини балансу підприємства.

Наукова новизна полягає в уточненні аналітичних можливостей спільного застосування горизонтального аналізу і системи коефіцієнтів, що містить відносні показники статей активу і пасиву балансу підприємства.

Результати дослідження можуть бути використані під час проведення порівняльних аналітичних досліджень з використанням фінансової звітності, складеної відповідно до НП(С)БО України.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку можуть бути пов'язані з більш детальним формуванням і аналізом системи коефіцієнтів, придатних для застосування спільно з методом горизонтального аналізу форм фінансової звітності.

Список використаних джерел:

1. Давидюк Т.В. Бухгалтерський облік : навч. посібник. Харків: Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т», 2016. 392 с.
2. Gentili L., Giacomello B. A New Mathematical Framework for the Balance Sheet Dynamic Modeling. *Working Paper Series, Department of Economics, University of Verona*. 2017. URL : <http://dse.univr.it/home/workingpapers/wp2017n5.pdf> (дата звернення 28.11.2019).
3. Джеппарова С.С., Харченко В.О. Сучасні аспекти аналізу фінансового стану підприємства. *Культура народів Причорномор'я*. 2012. № 252. С. 26–31.
4. Белявцева М.Д. Аналіз динаміки якості бухгалтерського балансу підприємства. *Вісник Приазовського державного технічного університету : сб. научных трудов*. 1995. Вып. 1. С. 243–247.
5. Губина О.В., Губин В.Е. *Анализ финансово-хозяйственной деятельности* : учебник. М.: ИД «Форум» : ИНФРА-М, 2018. 192 с.
6. Худякова Г.О. Рациональне співвідношення основних та оборотних активів аграрних підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2013. № 3(2). С. 273–276. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2013_3\(2\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2013_3(2)_6) (дата звернення 28.11.2019).
7. Герасимов К.Б., Фомичева П. В. Методы оценки финансовой устойчивости предприятия. *Постулат*. 2017. №. 4. URL : <http://e-postulat.ru/index.php/Postulat/article/viewFile/505/525> (дата звернення 28.11.2019).
8. Велиева Э.Э. Теория и методология управления активами предприятия. *Культура народів Причорномор'я*. 2012. № 252. С. 12–15.

9. Nissim D., Penman S. H. Financial statement analysis of leverage and how it informs about profitability and price-to-book ratios. *Review of Accounting Studies*. 2003. Vol. 8. №. 4. P. 531–560.
10. Дудар А.А., Вакульчик О.М. Аналіз та оптимізація структури капіталу з метою підвищення рівня фінансової стійкості підприємства. *Молодий вчений*. 2018. № 1(2). С. 878–882. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_1\(2\)_75](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_1(2)_75) (дата звернення 28.11.2019).
11. Головецкий Н.Я., Гребеник В.В. Оценка финансового левериджа на предприятиях нефтяной отрасли. *Потенциал роста современной экономики: возможности, риски, стратегии. Материалы V международной научно-практической конференции*. 2018. С. 629–639.
12. Калинина Т.В. Расчет показателей финансового состояния организации с учетом форм финансовой отчетности. *Вестник РГАЗУ*. 2014. № 3. URL : http://edu.rgazu.ru/file.php/1/vestnik_rgazu/data/20140519155152/010.pdf (дата звернення 28.11.2019).
13. Звітність ДП «Укрхімтрансміак». URL : <https://ukrtransammiak.com.ua/zvitnist> (дата звернення 28.11.2019).
14. Діяльність суб'єктів господарювання. Статистичний збірник. К., 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/11/zb_dsg_2018.pdf (дата звернення 28.11.2019).

References:

1. Davydjuk T.V. Bukhghaltersjkyj oblik : nav. posibnik [Accounting: teach. manual]. Kharkiv: National tech. University "Kharkiv. polytechn. inst.", 2016. 392 p. [in Ukrainian].
2. Gentili L., Giacomello B. A New Mathematical Framework for the Balance Sheet Dynamic Modeling. *Working Paper Series, Department of Economics, University of Verona*. 2017. Retrieved from: <http://dse.univr.it/home/workingpapers/wp2017n5.pdf>.
3. Dzepparova S.S., Kharchenko V.O. Suchasni aspekty analizu finansovogho stanu pidprijemstva [Modern aspects of the financial condition analysis]. *Culture of the peoples of the Black Sea*. 2012. № 252. P. 26–31 [in Ukrainian].
4. Beljavceva M.D. Analiz dynamyky kachestva bukhghalterskogho balansu predprijatyja [Analysis of the quality of the balance sheet dynamics]. *Bulletin of the Priazov State Technical University: Sat. scientific works*. 1995. Вып. 1. P. 243–247 [in Russian].
5. Ghubyna O.V., Ghubyn V. E. Analiz fynansovo-khozjajstvennoj dejatel'nosti : uchebnyk [Analysis of financial and economic activity: a textbook]. M.: YD "Forum" : YNFRA-M, 2018. 192 p. [in Russian].
6. Khudjakova Gh.O. Racionaljne spivvidnoshennja osnovnykh ta oborotnykh aktyviv aghrarnykh pidprijemstv [The rational ratio of fixed and current assets of agricultural enterprises]. *Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic sciences*. 2013. № 3(2). P. 273–276. Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2013_3\(2\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2013_3(2)_6) [in Ukrainian].
7. Gherasymov K.B., Fomycheva P. V. Metody ocenky fynansovoj ustojchyvosty predprijatyja [Methods for assessing the financial stability of the enterprise]. *Postulate*. 2017. №. 4. Retrieved from: <http://e-postulat.ru/index.php/Postulat/article/viewFile/505/525> [in Russian].
8. Velyeva Э.Э. Teoryja y metodologhyja upravlenyja aktyvamy predprijatyja [Theory and methodology of enterprise asset management]. *Culture of the peoples of the Black Sea*. 2012. № 252. P. 12–15 [in Russian].
9. Nissim D., Penman S. H. Financial statement analysis of leverage and how it informs about profitability and price-to-book ratios. *Review of Accounting Studies*. 2003. Vol. 8. №. 4. P. 531–560.
10. Dudar A.A., Vakuljchuk O.M. Analiz ta optymizacija struktury kapitalu z metoju pidvyshhennja rivnja finansovoji stijkosti pidprijemstva [Analysis and optimization of capital structure in order to increase the level of company's financial stability]. *Young scientist*. 2018. № 1(2). P. 878–882. Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_1\(2\)_75](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_1(2)_75) [in Ukrainian].
11. Gholoveckyj N.Ja., Ghrebenyk V.V. Ocenka fynansovogho leverydzha na predprijatyjakh neftjanoy otrjasly [Assessment of financial leverage at oil companies]. *Growth potential of the modern economy: opportunities, risks, strategies. Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference*. 2018. P. 629–639 [in Russian].
12. Kalynyna T.V. Raschet pokazatelej fynansovogho sostojanyja orghanyzacyy s uchetom form fynansovoj otchetnosti [The calculation of financial condition's indicators of the organization, taking into account the forms of financial statements]. *Bulletin of RGAZU*. 2014. № 3. Retrieved from: http://edu.rgazu.ru/file.php/1/vestnik_rgazu/data/20140519155152/010.pdf [in Russian].
13. Reporting of SE "Ukrhimtransamiak". Retrieved from: <https://ukrtransammiak.com.ua/zvitnist> [in Ukrainian].
14. Activities of business entities. Statistical collection. K., 2019. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/11/zb_dsg_2018.pdf [in Ukrainian].

УДК 37.07.014.54:005.642.1

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-67>**Зінчук Н.А.**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту освіти та права
ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України**Zinchuk Nataliia**University of Educational Management of the
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

АНАЛІТИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

ANALYTICAL TOOLS FOR THE STRATEGIC MANAGEMENT OF THE EDUCATIONAL INSTITUTIONS' COMPETITIVENESS IN MODERN CONDITIONS

У статті акцентовано увагу на обґрунтуванні та адаптації аналітичних інструментів стратегічного управління закладом освіти за умови набуття та посилення ним конкурентних позицій на відповідному ринку освітніх послуг (міжнародному, національному, регіональному). Значну увагу приділено виокремленню та характеристиці категорій конкурентоспроможності та конкурентоспроможності закладу освіти. Задля досягнення закладом освіти бажаних конкурентних позицій переконливо доводиться важливість ґрунтового аналітичного супроводу процесу розроблення та реалізації наміченої стратегії. Наочно розглянуто аналітичні інструменти (STEP-аналіз, SWOT-аналіз, GAP-аналіз), адаптовані до діяльності закладів освіти державної (комунальної) та приватної форм власності. Зроблено висновок про важливість набуття навичок використання аналітичних інструментів в освітньому менеджменті стратегічного рівня.

Ключові слова: стратегія, стратегічний менеджмент, конкурентоспроможність, аналітичні інструменти, STEP-аналіз, SWOT-аналіз, GAP-аналіз.

В статье акцентировано внимание на обосновании и адаптации аналитических инструментов стратегического управления учебным заведением при условии приобретения и усиления ним конкурентных позиций на соответствующем рынке образовательных услуг (международном, национальном, региональном). Значительное внимание уделено выделению и характеристике категорий конкурентоспособности и конкурентоспособности учебного заведения. С целью достижения учебным заведением желаемых конкурентных позиций убедительно доказывается важность основательного аналитического сопровождения процесса разработки и реализации намеченной стратегии. Наглядно рассмотрены аналитические инструменты (STEP-анализ, SWOT-анализ, GAP-анализ), адаптированные к деятельности учебных заведений государственной (коммунальной) и частной форм собственности. Сделан вывод о важности приобретения навыков использования аналитических инструментов в образовательном менеджменте стратегического уровня.

Ключевые слова: стратегия, стратегический менеджмент, конкурентоспособность, аналитические инструменты, STEP-анализ, SWOT-анализ, GAP-анализ.

The publication focuses on the justification and adaptation of analytical tools for the educational institutions' strategic management, provided they acquire and strengthen their competitive position in the relevant educational market (international, national, regional level). Much attention has been paid to the excretion and characterization of the category "competitiveness of educational institutions", which is defined by us as the potential ability to outstrip other educational institutions in meeting the needs of society in educational activity, provided the effective use of available resources of the institution and the ability to introduce competitive pedagogical innovations. In order to achieve the desired competitive position, the importance of careful analytical support of the process of development and implementation of the planned strategy is convincingly demonstrated. It was proved that the system of ensuring

the competitiveness of educational institutions is influenced by both external and internal factors. The external factors of international, national or regional level externally influence educational organizations, forming a strategic vision and choosing a competitive strategy for the institution in the educational market. Analytical tools (STEP-analysis, SWOT-analysis, GAP-analysis), adapted to the activity of educational institutions of state (communal) and private ownership are clearly illustrated. With the help of characterized analytical tools, it is possible to: develop an effective institution development strategy, justify changes in a timely manner and make adjustments, resulting in managerial decisions on improving the quality of educational activity; upgrade the system of communication with parents, state and local education management institutions, public organizations; increasing the efficiency of the management system and productivity of the teaching staff; developing marketing activities or changing the status of the educational institution's position in the relevant educational market. It is concluded that it is important to develop the skills to use analytical tools within the strategic level educational management.

Key words: strategy, strategic management, competitiveness, analytical tools, STEP-analysis, SWOT-analysis, GAP-analysis.

Постановка проблеми. В сучасних мінливих умовах на ринку освітніх послуг суб'єкти освітньої діяльності не можуть стати конкурентоспроможними за короткий період часу. Це кропітка робота усього педагогічного колективу як команди, що спільно розробляє чітку та обґрунтовану стратегію свого розвитку на декілька років наперед. При цьому на стадіях розроблення та реалізації стратегії важливим є використання комплексу аналітичних інструментів задля прийняття керівництвом виважених та ефективних управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виокремлення та обґрунтування аналітичних інструментів управління конкурентоспроможністю освітніх установ є відносно новим об'єктом наукового дослідження як науковцями, так і практиками-управлінцями, а також тих, що належать як до сфери менеджменту/маркетингу, так і до галузі педагогіки. Основою наукових розробок фахівців вказаного напрямку є праці таких вітчизняних та закордонних науковців з освітнього менеджменту, як Л. Даниленко, Г. Єльнікова, Н. Клокар, Ю. Конаржевський, В. Крижко, О. Мармаза, В. Маслов, С. Ніколаєнко, В. Олійник, Є. Павлютенков, Л. Сергєєва, Т. Сорочан, Г. Тимошко. При цьому маркетинговий підхід до управління освітою більш докладно розглянутий у працях С. Волгіної, І. Захарової, В. Лазарева, О. Панкрухіна, Н. Пашкус, Н. Пащенко, І. Романової, З. Рябової, Г. Федорова, Є. Хрикова, Л. Шемятіхіної.

Понятійно-категоріальну основу визначення конкурентоспроможності освітніх установ закладають науковці у сферах вищих закладів освіти (А. Асаул, В. Жмайлов, Б. Капаров, К. Кравченко, Л. Кухтінова, В. Лазарев, С. Мохначов, Т. Ольшанцева, Н. Пащенко, А. Почтовюк, А. Ромін, К. Скрипка, Р. Фатхутдінов, І. Фірсова); закладів професійної (професійно-технічної) освіти (В. Біркентале, Є. Солдатенко); закладів загальної середньої освіти (О. Духневич); закладів післядипломної педагогічної

освіти (З. Рябова). Аналітичні методи стратегічного управління організаціями розглянуті в працях вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема в роботах Я. Бережного, Д. Берницької, О. Гевко, Т. Махині, І. Райковської, В. Тертички, Р. Шурпенкової.

Незважаючи на численні та багатовекторні наукові розвідки зазначеної проблеми, дослідження виявило, що належного та систематизованого відображення не знайшли питання адаптації аналітичних інструментів стратегічного управління підприємствами та організаціями до практики діяльності державних (комунальних) та приватних закладів освіти, які демонструють конкурентоспроможні позиції на відповідних ринках освітніх послуг.

Метою статті є обґрунтування аналітичних інструментів стратегічного управління закладами освіти задля посилення їхньої конкурентоспроможності на відповідному ринку освітніх послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття конкурентоспроможності освітніх та загалом будь-яких організацій стало предметом спеціальних досліджень тільки в останні 10-15 років; науковці та практики визначають його на міжнародному рівні (конкурентоспроможність країни), галузевому рівні (конкурентоспроможність окремої галузі економіки), регіональному рівні (конкурентоспроможність регіону), рівні однотипних організацій (конкурентоспроможність підприємства чи організації), рівні товару чи послуги (конкурентоспроможність товару/послуги, що виробляється або надається певною організацією).

Насамперед хотілося б відзначити, що про конкурентоспроможність галузі освіти та окремих освітніх закладів йдеться в багатьох законодавчо-нормативних документах з питань освіти останніх років. Наприклад, розроблення Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року зумовлено «необхідністю кардинальних змін, спрямованих на

підвищення якості і конкурентоспроможності освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, прискорення інтеграції України у міжнародний освітній простір» [4]. До речі, у цьому нормативному документі термін «конкурентоспроможність» вживається шість разів, підкреслюючи важливість перебудови системи освіти, зокрема післядипломної, до нових викликів інноваційного розвитку галузі.

Ми дотримуємось думки про те, що конкурентоспроможність закладу освіти – це потенційна спроможність випереджати інші освітні установи у задоволенні потреб суспільства в освітніх послугах за умови ефективного використання наявних ресурсів закладу та здатності впроваджувати конкурентні педагогічні інновації.

Для забезпечення сталих конкурентоспроможних позицій закладу освіти на відповідному ринку освітніх послуг (міжнародному, національному, регіональному) вдалим, на наш погляд, є першочергове здійснення STEP (PEST)-аналізу. Цей аналітичний інструмент часто використовується у маркетингових дослідженнях та характеризує зовнішнє середовище за соціальними, технологічними, економічними та політичними факторами. Ці фактори є визначальними для формування позицій конкурентоспроможності сучасного закладу освіти та доленосними у формуванні чіткого стратегічного плану суб'єкта освітньої діяльності. Ми пропонуємо доповнити характеристику кожної групи факторів описом тренду та поміткою «вплив на заклад сприятливий/несприятливий» (табл. 1).

Як підкреслюється у дослідженні Д. Берницької, під час проведення STEP-аналізу потрібно враховувати такі дві позиції, як аналіз стратегічних факторів кожного з компонентів, що

має бути досить системним, тому що в житті всі компоненти взаємопов'язані; це інструмент, що історично склався з чотирьохелементного стратегічного аналізу, але потрібно пам'ятати, що реальне життя складніше. Діяльність кожного підприємства в зовнішньому середовищі також залежить від власного набору ключових факторів, який найбільше впливає на його бізнес [1].

Для суб'єкта, що надає освітні послуги, серед аналітичних інструментів стратегічного управління надзвичайно важливим є використання SWOT-аналізу, що поєднує характеристику факторів як внутрішнього середовища (S – сильні сторони, W – слабкі місця), так і зовнішнього (O – можливості, T – загрози). Фактори внутрішнього середовища є об'єктом впливу керівництва закладу освіти. Зауважимо, про вплив може бути позитивним (сильна сторона закладу освіти), нейтральним та негативним (слабка позиція закладу), тому в науковій літературі частину SWOT-аналізу, що дає розгорнуту характеристику факторів внутрішнього середовища, називають SNW-аналізом з огляду на нейтральну позицію. Ми пропонуємо такі фактори аналізувати за схемою, наведеною у табл. 2.

Фактори внутрішнього та зовнішнього середовища закладу освіти систематизують і заносять у табл. 3.

На систематизації факторів SWOT-аналіз не закінчується. Далі фактори між собою об'єднуються, формуються такі альтернативи стратегічних заходів:

– «S – O» – заходи, яких слід вжити, щоби використати сильні сторони для підвищення можливостей організації;

– «W – O» – заходи, яких слід вжити для подолання слабких сторін та використання наданих можливостей;

Таблиця 1

Макет таблиці та приклад розгорнутого STEP-аналізу макросередовища закладу освіти

S (соціальні фактори)			T (технологічні фактори)		
Зміст фактору	Має тенденцію до	Вплив на заклад (сприятливий, несприятливий)	Зміст фактору	Має тенденцію до	Вплив на заклад (сприятливий, несприятливий)
1. Демографічна ситуація в регіоні	зменшення чисельності народжуваності населення	несприятливий (зменшення контингенту здобувачів освіти)			
2.					
3.					
...					
E (економічні фактори)			P (політичні фактори)		
Зміст фактору	Має тенденцію до	Вплив на заклад (сприятливий, несприятливий)	Зміст фактору	Має тенденцію до	Вплив на заклад (сприятливий, несприятливий)
...					

Таблиця 2

**Макет таблиці з визначення та оцінювання внутрішнього середовища закладу освіти
(на прикладі закладу вищої освіти)***

Напрямок аналітичного дослідження	Позиція (фактор)	Сильна позиція (S)	Нейтральна позиція (N)	Слабка позиція (W)
1. Основна (освітня) діяльність	<ul style="list-style-type: none"> – Різноманітний спектр освітніх програм підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації, наукового розвитку; – ексклюзивність освітніх послуг, диверсифікація напрямів підготовки; – доступність, прозорість вступу, справедливість прийому абітурієнтів; – забезпечення належної якості підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації, наукової підтримки; – відсутність корупції та упередженого ставлення до споживачів освітніх послуг; – прогресивність освітніх технологій, постійне оновлення змісту та методики проведення навчальних занять; посилена увага до практичної підготовки; – ефективна система моніторингу освітніх та інших потреб студентів, слухачів, аспірантів тощо; – задоволення студентів, слухачів, випускників, відсутність претензій. 			
2. Фінансове забезпечення	<ul style="list-style-type: none"> – Стабільність та відносна достатність джерел бюджетного фінансування закладу; – наявність достатнього обсягу інвестицій у наукові дослідження та розробки; – диверсифікація джерел доходу закладу за рахунок небюджетних надходжень; – фінансова стійкість діяльності закладу освіти; – забезпечення високого рівня фінансової автономії закладу під час прийняття рішень. 			
3. Матеріально-технічне забезпечення	<ul style="list-style-type: none"> – Належні технічні можливості організації освітнього процесу; – новітні навчальні приміщення та освітнє обладнання, своєчасне оновлення матеріально-технічної бази; – раціональність використання матеріально-технічних ресурсів. 			
4. Кадрове забезпечення	<ul style="list-style-type: none"> – Високий рівень професійної компетентності професорсько-викладацького складу, педагогічна майстерність, практичний досвід; – володіння та застосування інновацій в освітній діяльності, схильність до дослідницької діяльності; – гордість колективу за приналежність до певного закладу вищої освіти. 			
5. Менеджмент та маркетинг	<ul style="list-style-type: none"> – Висока якість та професіоналізм управління; – оптимальна організаційна структура закладу, ефективний розподіл обов'язків; – висока організаційна культура закладу вищої освіти; – ефективні інформаційні комунікації, достатня інформаційна база; – спільна робота із закордонними закладами; – позитивний імідж закладу; – ефективна рекламна діяльність, стимулювання просування освітніх послуг на ринок; – наявність ефективних стратегій маркетингової діяльності; – спроможність та швидкість переорієнтації діяльності з урахуванням потреб ринку праці; – гнучка політика ціноутворення та інших ринкових механізмів. 			

* напрями та фактори аналітичного дослідження розроблено автором [2]

Таблиця 3

**Макет таблиці для здійснення SWOT-аналізу діяльності закладу освіти
(на прикладі закладу професійно-технічної освіти)**

S (сильні сторони)	W (слабкі місця)
<ul style="list-style-type: none"> – Високий рівень кваліфікації викладачів та майстрів виробничого навчання; – сприятливий психологічний клімат у педагогічному колективі; – ... 	<ul style="list-style-type: none"> – Застаріла матеріально-технічна база; – вузька спеціалізація закладу; – ...
O (можливості)	T (загрози)
<ul style="list-style-type: none"> – Запровадження дуальної форми навчання; – залучення додаткових фінансових ресурсів за рахунок реалізації продукції; – ... 	<ul style="list-style-type: none"> – Демографічна криза у регіоні; – зменшення контингенту учнів за непривабливими на ринку праці робітничими професіями; – ...

Таблиця 4

Повний цикл GAP-аналізу реалізації стратегії закладу освіти

Стратегічна мета	Бальна оцінка										Сутність розриву (прогалини)	Висновки та рекомендації
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1.												
2.												
...												

– «S–T» – заходи, які використовують сильні сторони організації для уникнення загроз;

– «W – T» – заходи, які мінімізують слабкі сторони для уникнення загроз [5, с. 304].

Ще одним аналітичним інструментом стратегічного планування та подальшої реалізації стратегії розвитку закладу освіти є аналіз розривів, або GAP-аналіз. Цей аналітичний інструмент призначений для об'єктивного оцінювання невідповідностей між бажаним результатом досягнення стратегічних цілей та реальним прогнозованим. Кінцевою метою GAP-аналізу є постановка реальних цілей, подальша ліквідація розривів задля повного та своєчасного виконання стратегічних планів суб'єкта освітньої діяльності. При цьому розриви можуть бути наслідком змін у сегменті ринку, на якому працює заклад освіти; змін у потребах споживачів та диференційованості освітніх послуг; розривом між іміджем закладу освіти та конкурентоспроможністю освітньої послуги.

В межах GAP-аналізу керівництву закладу освіти важливо дати відповіді на питання про те, чи є різниця між тим, як навчальний заклад позиціонує свої послуги, і тим, як ринок їх сприймає; чи існує різниця між уявленням менеджменту про якість освітніх послуг та наявними вимогами до них; як цільовий ринок сприймає освітні послуги навчального закладу в категоріях «якість», «ціна», «надійність»; чи існує різниця між якістю надання послуги й встановленими вимогами, стандартами; як

формується уявлення про послугу у споживача; чи існують незадоволені потреби, яких заходів вживає навчальний заклад щодо їх усунення; чи позиціонує навчальний заклад свої послуги досить близько до послуг конкурентів, наскільки чітко диференційовані послуги одного навчального закладу від послуг іншого; якщо це так, то чи повинні бути розроблені нові освітні послуги або навчальному закладу слід репозиціонувати наявні [3].

Практична реалізація цього аналітичного інструменту полягає у ретельному обстеженні прогнозних показників, які безпосередньо впливають на реалізацію стратегічних цілей. Задля наочного представлення прогнозних даних та кількісного обрахунку величини розриву використовують бальну (індексну) оцінку. За кожною стратегічною метою визначають сутність прогалини (невідповідності), що заважає виконанню запланованих (бажаних) показників; також надаються чіткі рекомендації, як ліквідувати або зменшити розрив. За основу можна взяти форму табл. 4, яка дасть керівництву закладу освіти розгорнуту інформацію про причини стратегічних невідповідностей та дії, які допоможуть цього уникнути або зменшити їх вплив.

Отже, графічне представлення результатів GAP-аналізу є необхідним елементом здійснення аналітичного супроводу процесу стратегічного управління сучасним закладом освіти. В межах однієї аналітичної таблиці можна наочно показати бажаний та ймовірний

реальний (можливий) стан виконання стратегічних цілей освітньої організації. З іншого боку, цей інструмент досить простий, отже, такий вид аналізу може без складнощів виконувати робоча група представників педагогічного колективу, що покращить відповідальність кожного працівника за виконання управлінських рішень, пошук необхідних ресурсів щодо усунення (або зменшення величини) розривів, отже, перехід до бажаного або найбільш оптимального шляху розвитку закладу освіти.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи вищевикладене, наголошуємо на тому, що за допомогою охарактеризованих аналітичних інструментів можна розробити ефективну стратегію розвитку закладу,

вчасно обґрунтувати зміни та здійснити коригування, в результаті чого керівником приймаються управлінські рішення щодо вдосконалення спектру освітніх послуг; модернізації системи взаємодії з батьками, державними та місцевими органами управління освітою, громадськими організаціями тощо; зростання ефективності системи менеджменту та продуктивності педагогічного колективу; розроблення маркетингових заходів або репозиціонування закладу освіти на відповідному ринку освітніх послуг. Подальшого дослідження потребують обґрунтування та адаптація до вимог освітньої діяльності системи аналітичних інструментів маркетингової діяльності установи на оперативному рівні.

Список використаних джерел:

1. Берницька Д. Стратегічний аналіз зовнішнього середовища підприємства методом PEST/STEP-аналізу. *Економічний аналіз*. 2012. Т. 11 (2). С. 41–45. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/escan_2012_11\(2\)_8.pdf](http://nbuv.gov.ua/UJRN/escan_2012_11(2)_8.pdf) (дата звернення: 02.12.2019).
2. Зінчук Н. Критерії оцінювання конкурентоспроможності закладів вищої освіти на вітчизняному та зарубіжних ринках освітніх послуг. *Конкурентоспроможність вищої освіти України в умовах інформаційного суспільства* : збірник тез II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 11 жовтня 2019 року). Чернігів, 2019. С. 83–86.
3. Карпюк О. Проблеми оцінки якості освітніх послуг в системі освітнього менеджменту. *Економіка. Управління. Інновації*. 2014. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_2_29 (дата звернення: 02.12.2019).
4. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення: 02.12.2019).
5. Шляхта О. SWOT-аналіз як інструмент стратегічного менеджменту підприємства. *Економічний простір*. 2012. № 68. С. 301–309.

References:

1. Bernytska D. (2012) Strategichnyi analiz zovnishniogo seredovishcha pidprijemstva metodom PEST/STEP-analizu [Strategic analysis of the external environment of the enterprise by PEST/STEP analysis], *Economic analysis*. Vol. 11 (2), pp. 41–45. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/escan_2012_11\(2\)_8.pdf](http://nbuv.gov.ua/UJRN/escan_2012_11(2)_8.pdf) (accessed: 02 December 2019).
2. Zinchuk N. (2019) Kryterii ociniuvannia konkurentospromozhnosti zakladiv vyshchoi osvity na vitchyznianomu ta zarubizhnyh rynkah osvitnih poslug [Criteria for assessing the competitiveness of higher education institutions in the domestic and foreign educational markets], *Competitiveness of Higher Education of Ukraine in the Information Society: Collection of Abstracts of the II International Scientific and Practical Conference* (Chernigiv, 11 October 2019), pp. 83–86.
3. Karpiuk O. (2014) Problemy ocinky iakosti osvitnih poslug v systemi osvitniogo menedgmentu [Problems of assessment of the quality of educational services in the educational management system], *Economy. Management. Innovation*, no. 2. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_2_29 (accessed: 02 December 2019).
4. Pro Nacionalnu strategiiu rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.06.2013 roku № 344/2013 [About the National Strategy for the Development of Education in Ukraine until 2021 : Decree of the President of Ukraine from 25 June 2013]. Available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (accessed: 02 December 2019).
5. Shliakhta O. (2012) SWOT-analiz yak instrument strategichnogo menedgmentu pidprijemstva [SWOT-analysis as a tool for the strategic enterprise' management], *Economic space*, no. 68, pp. 301–309.

Окландер М.А.доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри маркетингу

Одеського національного політехнічного університету

Шемчук Р.О.

студентка

Одеського національного політехнічного університету

Oklander Mykhailo

Odessa National Polytechnic University

Shemchuk Ruslana

Odessa National Polytechnic University

ПРОСУВАННЯ ПРОЕКТІВ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ МЕТОДАМИ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГУ

PROMOTION OF NON-FORMAL EDUCATION PROJECTS DIGITAL MARKETING METHODS

У статті розглянуто науково-методичні підходи цифрового маркетингу щодо просування проектів неформальної освіти дорослих на прикладі проектів з маркетингу. Показана роль професійних проектів як засобу реалізації концепції «освіта впродовж життя». Обрано цільові сегменти ринку провайдерів проектів неформальної маркетинг-освіти. Розроблено зміст системи методів впливу на потенційних слухачів: воронка продажів, SEO, SMM, E-mail, контент-маркетинг. Співставлено альтернативні формати функціонування воронки продажів. Показано моделі аудиту сайту провайдера неформальної маркетинг-освіти під мобільні пристрої, на швидкість завантаження сторінки, на структуру каналів трафіку на сайт. Виділено значення соціальних мереж та електронної пошти при анонсуванні нових проектів. Аргументовано значущість блогу в фірмовій кольоровій стилістиці як форми контент-маркетингу.

Ключові слова: цифровий маркетинг, просування, соціальні мережі, освіта впродовж життя, неформальна освіта дорослих, провайдери освітніх послуг.

В статье рассмотрены научно-методические подходы цифрового маркетинга по продвижению проектов неформального образования взрослых на примере проектов по маркетингу. Показана роль профессиональных проектов как средства реализации концепции «образование в течение жизни». Выбраны целевые сегменты рынка провайдеров проектов неформального маркетинг-образования. Разработано содержание системы методов воздействия на потенциальных слушателей: воронка продаж, SEO, SMM, E-mail, контент-маркетинг. Сопоставлены альтернативные форматы функционирования воронки продаж. Показаны модели аудита сайта провайдера неформального маркетинг-образования под мобильные устройства, на скорость загрузки страницы, на структуру каналов трафика на сайт. Выделено значение социальных сетей и электронной почты при анонсировании новых проектов. Аргументировано значение блога в фирменной цветовой стилистике как формы контент-маркетинга.

Ключевые слова: цифровой маркетинг, продвижение, социальные сети, образование в течение жизни, неформальное образование взрослых, провайдеры образовательных услуг.

The purpose of the study is to summarize and systematize scientific and methodological approaches of digital marketing for the promotion of projects of non-formal adult education. Non-formal education has become a high-quality and powerful response to the diverse needs of modern society. Institutions of formal education are not engaged in advanced training of specialists with higher education. For this purpose, short-term non-formal education was formed. People study in informal projects when needed and motivated. The methods of scientific abstraction, analysis and synthesis, systemic, dialectical, analogies and structural-functional methods of research are used to reveal the essence of scientific and methodological approaches of digital marketing for the promotion of projects of non-formal education. Results of the generalized and systematized scientific and methodological approaches of digital marketing, which use the most competitive providers to promote non-formal adult education projects on

the example of marketing projects. The target market segments of the providers of informal marketing education projects were selected: marketing students who want to supplement the knowledge gained in higher education institutions; people who want to change their activities in a short time; novice marketers who want to systematize existing knowledge; Entrepreneurs who need to understand how to promote their business or how their marketing department should work. The content of a system of digital marketing methods for promoting informal marketing education projects has been developed: sales funnel, SEO, SMM, E-mail, content marketing. Shown are the audit models of the site of the provider of informal marketing education for mobile devices, page loading speed, and the structure of traffic channels to the site. Highlighted the importance of social networks and email when announcing new projects. The importance of the blog in corporate color stylistics as a form of content marketing is argued. Implementation of the proposed activities will ensure a complete set of students in vocational educational projects for continuing education; increase the professional skills of people striving to be competitive specialists; will provide an opportunity to learn a new profession.

Key words: digital marketing, promotion, social networks, lifelong learning, non-formal adult education, educational service providers.

Постановка проблеми. В усіх регіонах України функціонує конкурентне середовище провайдерів освітніх послуг – проектів неформальної освіти дорослих. Окрім офлайн-проектів, існують відповідні платформи онлайн-навчання: «Prometheus», «EdEra», «БУМ», «Despro», «CivicPortal», «Культура і креативність», «Practicum», «Офіційні курси Google», «EuProstir» та інш. Такі професійні проекти стають ефективним інструментом реалізації концепції «освіта впродовж життя». В теперішній час ринок послуг неформальної освіти для дорослих є висококонкурентним. Тому проблема набору слухачів проектів провайдерів освітніх послуг є актуальною і в умовах цифровізації суспільства потребує розробки науково-методичного інструментарію маркетингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню інституційних засад, змісту, форматів, інструментів, фахових особливостей, напрямів розвитку неформальної освіти присвячені праці таких фахівців як Н. Кертичак, О. Жукова, Г. Жовтко, О. Аніщенко, Л. Лук'янова, С. Прийма [1; 2].

Кертичак Н. акцентує увагу на вивченні потреб потенційних покупців освітніх послуг, використанні нових форматів проведення занять. Виділяє як важливий компонент наявність форуму для комунікацій слухачів проекту і викладачів, де вони зможуть обмінюватися думками [1].

Жукова О. підкреслює неругулярність попиту на послуги неформальної освіти дорослих і вважає, що така неругулярність обумовлена станом зовнішнього середовища та впливом контактних аудиторій. Виділяє наступні принципи ефективності неформальної освіти дорослих: неформальної освіти дорослих: вірити у те, про що ви будете говорити; ціннісний підхід; баланс форми та змісту; гнучкість; платні освітні послуги [1].

Жовтко Г. Зазначає, що «просування освітнього продукту не менш важлива справа, ніж

його створення». При цьому не пропонує ефективних методів просування, а концентрується на алгоритмі проведення занять [1].

Аніщенко О., Лук'янова Л., Прийма С., на відміну від попередніх авторів, є теоретиками неформальної освіти і дають загальний погляд на стан та перспективи розвитку неформальної освіти в Україні. Їх роботи спрямовані на обґрунтування необхідності консолідації зусиль громадського, державного, ділового секторів з метою розвитку освіти для різних категорій дорослих, поширення європейського вектору розвитку системи освіти з урахуванням рекомендацій Європейської комісії «Стратегія для розумного, сталого та всеохоплюючого зростання» [2; 3].

Метою дослідження є узагальнення та систематизація науково-методичних підходів цифрового маркетингу щодо просування проектів неформальної освіти дорослих.

Виклад основного матеріалу дослідження. У меморандумі «Про безперервну освіту Європейського Союзу» було введено принцип – «навчання довжиною в життя (*lifelong learning*)» [4]. Тому концепція безперервної вищої освіти в Україні включає три якісно різномірних освітніх підсистеми: формальну, неформальну, інформальну (самоосвіта), які є комплементарними. Комплементарність – ключове слово, яке вказує на їх взаємозв'язок [5].

Формальна вища освіта є максимально інституціалізованою: стандарти вищої освіти України; три рівня вищої освіти; ліцензовані заклади вищої освіти; ліцензовані освітньо-професійні програми; професорсько-викладацький склад, який відповідає ліцензійним умовам. Так, в Одесі є 4 заклади вищої освіти Міністерства освіти і науки України, які займаються підготовкою студентів в галузі знань 07 – Управління та адміністрування, за спеціальністю 075 – Маркетинг: Одеський національний політехнічний університет, Одеський національний еконо-

мічний університет, Одеська національна академія харчових технологій, Одеська державна академія будівництва і архітектури. Отримання ступеня бакалавр передбачає освоєння освітньої програми обсягом – 240 кредитів ЄКТС за 3 роки 10 місяців; ступеня магістра – 90 кредитів ЄКТС за 1 рік 4 місяці.

Для цифрової економіки характерною є швидка поява нових технологій, а значить, маркетологи повинні швидко отримувати нові спеціальні компетентності. Випускники-маркетологи, швидше ніж інші управлінці, зустрічаються з «моральним зносом» отриманих спеціальних компетенцій. Перед ними, в силу специфіки їх професії, постає проблема: «Де підвищувати кваліфікацію, щоб відповідати потребам часу?». Заклади формальної освіти не займаються підвищенням кваліфікації фахівців з вищою освітою. Для цього сформувалася короткострокова неформальна освіта. Люди навчаються у неформальних проектах, якщо є потреба та мотивація. Неформальна освіта стала якісною і потужною відповіддю на різноманітні потреби сучасного суспільства.

В Україні є багато закладів неформальної освіти для маркетологів, які сприяють їх професійному зростанню. Темп зростання і появи нових закладів такої освіти стрімко зростає, внаслідок цього зростає конкуренція. За підрахунками видачі за запитом «Курси Інтернет-маркетингу» в пошуковій мережі Google на 4 перших сторінках пошуку налічується більше 20 закладів неформальної освіти, що надають таку послугу навчання офлайн, тобто локалізовано.

За запитом «Курси Інтернет-маркетингу в Одесі», налічується близько 7 офлайн платформ на 2 сторінках видачі. Серед них, Міжнародний інститут маркетингу, який в партнерстві з Українською асоціацією маркетингу здійснює програму сертифікації маркетологів, за короткий термін навчає найновішим спеціальним маркетинговим компетенціям (рис. 1).

Міжнародний інститут маркетингу є закладом неформальної маркетингової освіти для отримання актуальних професійних знань від фахівців передових міжнародних компаній. За результатами навчання випускники отримують сертифікати Української Асоціації Маркетингу та Міжнародного інституту маркетингу. Наявність цих сертифікатів підтверджує отримані спеціальні компетенції.

Грунтуючись на досвіді Української асоціації маркетингу, можна запропонувати формування національної системи неформальної освіти в межах професійних об'єднань, що дозволить контролювати якість підвищення кваліфікації трудових ресурсів України.

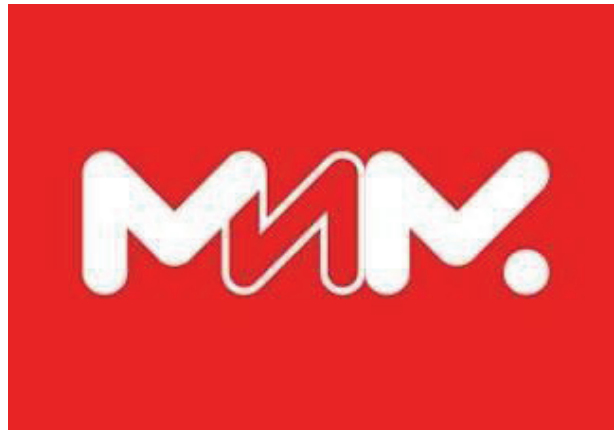

Рис. 1. Логотип Міжнародного інституту маркетингу [6]

Слухачі Міжнародного інституту маркетингу навчаються у вільний від роботи час. Середня тривалість курсу – 30 годин (1 кредит). Спеціалізована підготовка, націлена на негайне впровадження отриманих знань в практику. Пул викладачів складається з авторитетних вчених і маркетологів-практиків – фахівців передових міжнародних компаній, які домоглися результатів, що підтверджують їх компетентність. Наприклад, курс «Інтернет-маркетинг» викладається 2 рази на тиждень по 2 години. Зміст курсу складають наступні модулі: «Стратегія Інтернет-маркетингу», «SEO», «PPC», «SMM», «Email», «Web-аналітика», «Контент».

Люди здебільшого шукають освітні офлайн-програми неформальної освіти в Інтернет. Тому Міжнародний інститут маркетингу для просування трьох проектів використовує інструментарій цифрового маркетингу: Інтернет-маркетинг, Аналітика в маркетингу, Маркетинг в соціальних мережах.

Цифровий маркетинг це модель маркетингу XXI сторіччя, маркетингу масової індивідуалізації. Цифровий маркетинг – це вид маркетингової діяльності, що за цифровими каналами цифровими методами дозволяє адресно взаємодіяти з цільовими сегментами ринку у віртуальному та реальному середовищах [7].

Цифровий маркетинг використовує наступні канали:

- 1) Інтернет і пристрої, що надають доступ до нього (комп'ютери, планшети, смартфони);
- 2) локальні мережі підприємств або районів, які є самодостатніми інформаційними системами. В даний момент поступово відбувається інтеграція локальних мереж з Інтернет;
- 3) мобільні пристрої. Раніше виробники доносили послання через SMS повідомлення, зараз популярними є установка брендovаних додатків або організація WOW-дзвінків на теле-

фон (WOW-call – це платформа, яка об'єднує Інтернет і телефонію);

4) цифрове телебачення, з кожним роком все більше витісняє аналогове і поступово інтегрується з Інтернет-додатками. Вже зараз можна за допомогою телевізора зайти на власну сторінку в Facebook, подивитися ролик на відео, дізнатися свіжі новини;

5) інтерактивні екрани, POS-термінали, що розташовуються в магазинах, на вулицях, у вагонах метро. Поступово витісняють стандартну зовнішню рекламу, адже дозволяють тісніше взаємодіяти з споживачем, донести повідомлення чи допомогти в здійсненні покупок через POS-термінал;

6) тачскрін (планшети), рідери, інші пристрої – спеціальні програми для них дозволяють користувачеві читати, грати, дивитися фільми, виходити в Інтернет;

7) цифрове мистецтво – це вид мистецтва, в якому комп'ютер використовується для створення або відтворення художньої роботи: малюнка, звуку, анімації, відео, ігор, веб-сайту, перфомансу, інсталяції. Багато традиційних видів мистецтва використовують цифрові технології, і як результат, розмивається межа між традиційним і цифровим мистецтвом.

Цифровий маркетинг використовує наступні методи.

1. SEO (англ. search engines optimization) – оптимізація сайту у пошукових системах, просування сайту на першу сторінку видачі пошукових систем по ключових запитах.

2. SMM (англ. social media marketing) – соціальний медіа маркетинг, медійна реклама у формі статичних або анімованих картинок, що розміщуються на сторінках сайтів з метою просування товарів.

3. SMO (англ. social media optimization) – оптимізація для соціальних мереж, реклама в соціальних мережах: блоги, форуми, Інтернет-щоденники.

4. Маркетинг ігор – просування ігор, в тому числі процес від створення гри до продажу гри і отримання прибутку від гри.

5. SEM (англ. search engine marketing) – маркетингова діяльність в пошукових системах спрямована на збільшення відвідуваності сайту.

6. Ремаркетинг (англ. retargeting) – перенацілювання, багаторазовий показ вже переглянутої раніше Інтернет-реклами.

7. Мобільний маркетинг – маркетинг з використанням мобільних пристроїв.

8. E-mail маркетинг – текстові повідомлення рекламного характеру передані електронною поштою.

9. Веб-аналітика – аналітична діяльність в сфері цифрового маркетингу.

10. Контекстна реклама Google Adwords, Yandex Direct.

11. RTB (англ. real time bidding) – торги в реальному часі.

12. Технологія Big Data – дослідження масивів даних великих обсягів.

Просування проектів починається з *сегментування*.

Цільовими сегментами ринку Міжнародного інституту маркетингу є:

– студенти-маркетологи, що хочуть доповнити знання отримані в закладах вищої освіти;

– люди, що хочуть в короткий термін змінити вид діяльності;

– маркетологи-новачки, що хочуть систематизувати наявні знання;

– підприємці, яким потрібно зрозуміти як просувати власний бізнес або як повинен працювати їх відділ маркетингу.

Із всіх потенційних методів цифрового маркетингу оптимальними, в контексті даних проектів, є: воронка продажів, SEO, SMM, E-mail, контент-маркетинг.

1. Воронка продажів в онлайн-середовищі – шлях, який проходить середньостатистичний клієнт від моменту, коли проект привернув його увагу і до моменту покупки.

Воронка продажів Міжнародного інституту маркетингу на прикладі проекту «Маркетинг в соціальних мережах» має таку логіку функціонування:

1) за допомогою таргетингу у місті Одеса щодо обраних цільових сегментів ринку в сторіс соціальної мережі Instagram було направлено контент за темою «6 помилок SMM»;

2) таргетинг веде на лендінг, де розміщені інформація про важливість SMM та розповідь про спікера на відео «6 помилок SMM»;

3) прямим заклик до дії на лендінгу є обрання посилання на відео за допомогою реєстрації в чат-боті ManyChat. За допомогою коротких повідомлень бот перенаправляє користувачів до фінішного лендінгу – з відео про помилки у SMM.

На рис. 2 наведена демонстрація автоматичного перенаправлення ботом на другий лендінг у Facebook Messenger.

Дана воронка продажу діяла 14 днів. Результати її функціонування проаналізовано на основі даних Google Analytics, статистики ManyChat, аналітики кабінету Facebook Ads.

1) Загальна кількість переглядів за Google Analytics першого лендінгу – 960, другого – 197. Середній час відвідувань першого лендінгу – 3 хв 37 с, другого – 5 хв 36 с (рис. 3, рис. 4).

2) Загальна кількість відправлених повідомлень за статистикою ManyChat склала 166. Із них було відкрито 165 повідомлень. Кількість

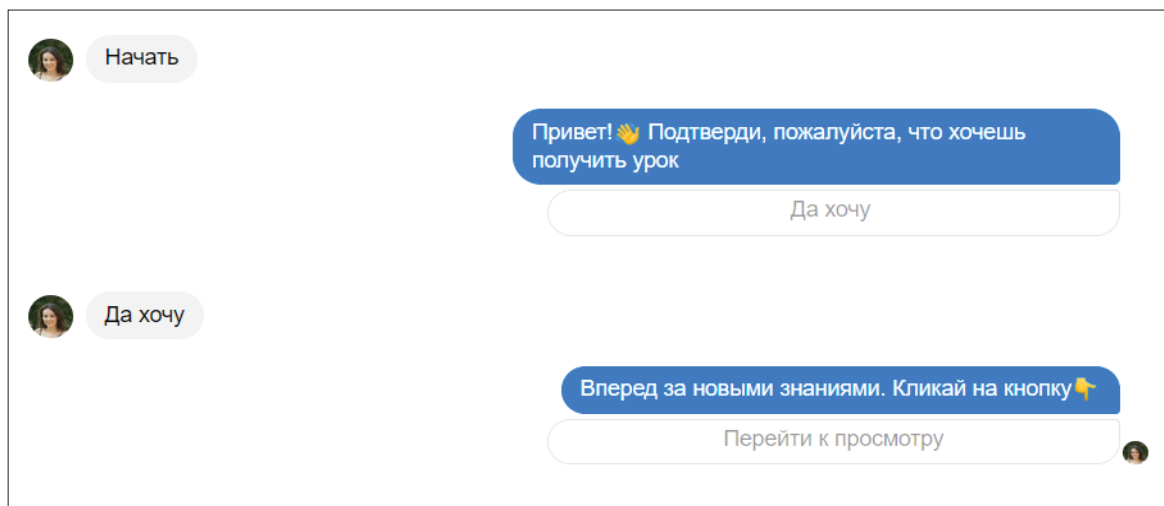

Рис. 2. Демонстрація автоматичного перенаправлення ботом на другий лендінг у Facebook Messenger

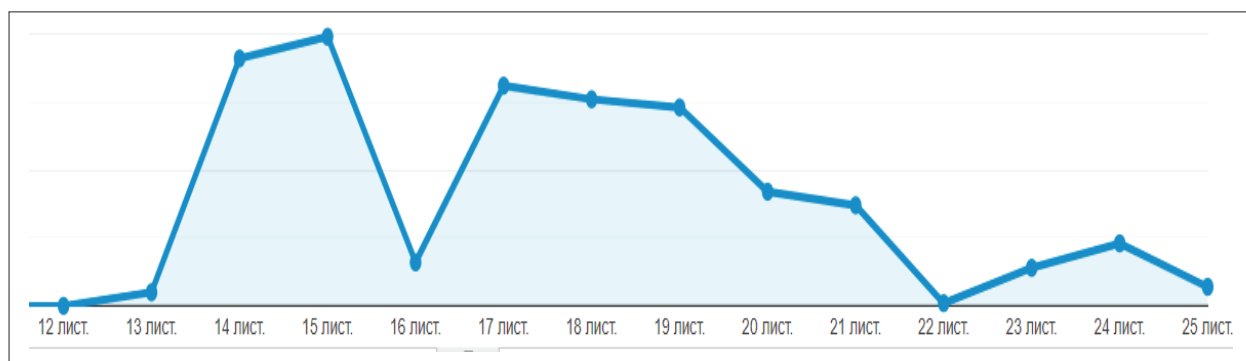

Рис. 3. Перегляди 1 лендінгу

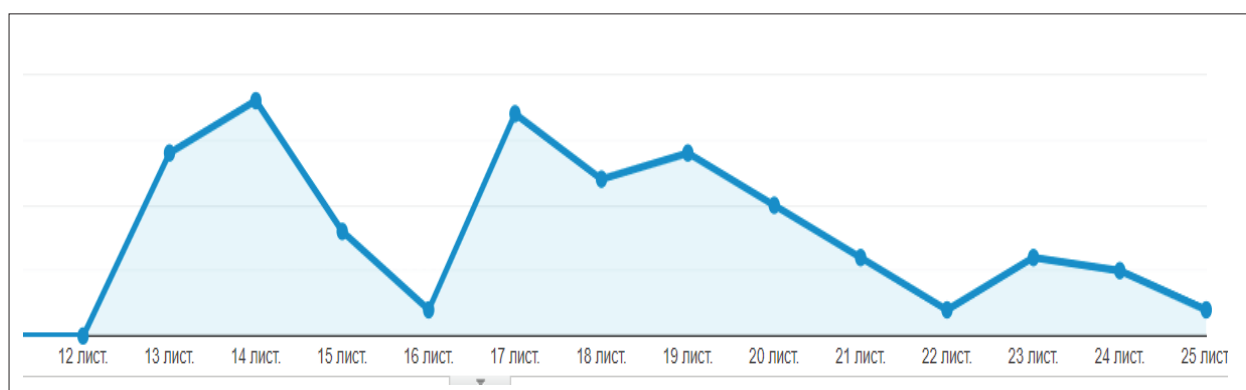

Рис. 4. Перегляди 2 лендінгу

кліків по цільовій кнопці – 155. CTR (показник кліків, кліки/покази) склав 93%.

Дана воронка продажів забезпечила 15 лідів, з них 5 слухачів проекту «Маркетинг в соціальних мережах». Отже вона є ефективною.

Розглянемо альтернативну воронку продажів проекту «SEO» конкурента Міжнародного інституту маркетингу школи Hillel (м. Одеса).

1) Таргетована реклама постів «SEO» у Instagram та Facebook за допомогою яких йде переадресація на сайт Hillel (рис. 5, рис. 6).

2) На сайті потрібно заповнити реєстраційну форму або пройти тест для визначення рівня підготовки потенційного слухача та вибору оптимального для нього курсу з розсиланням результатів реєстрації або тестування на електронну пошту.

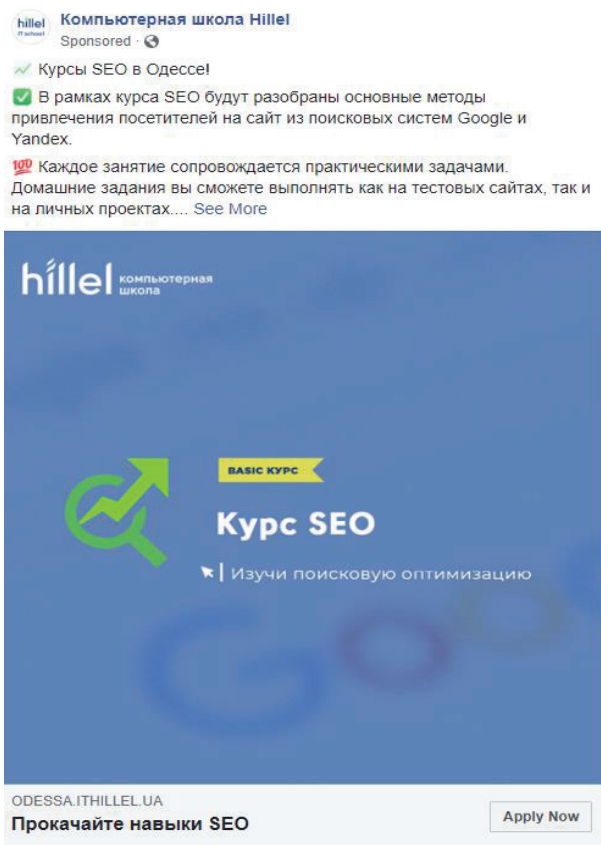

Рис. 5. Таргетована реклама Hillel в Facebook

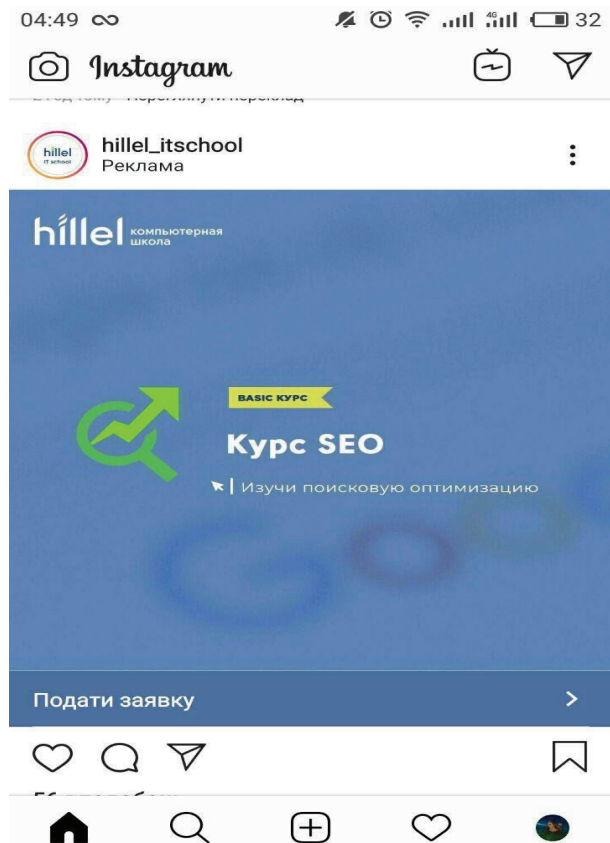

Рис. 6. Таргетована реклама Hillel в Instagram

Рис. 7. Результаты тестування сайту Міжнародного інституту маркетингу на адаптивність для мобільних пристроїв

Воронка продажів Hillel функціонує через таргетовану рекламу та сайт. Консультації щодо рівня підготовки або проходження тесту забезпечує клієнта інформацією та стимулює до прийняття рішення про купівлю курсу.

Таким чином, воронка продажів може функціонувати в різних форматах, на різних площадках, з адопомогою різних інструментів для ознайомлення, стимулювання покупок, збору контактних даних.

II. *SEO* це адаптація сайту під мобільні пристрої, максимізація швидкості завантаження сторінки, збільшення трафіку на сайт з різних каналів.

Для підвищення ефективності функціонування сайту Міжнародного інституту маркетингу було проведено ряд процедур SEO.

1) Тестування сайту Міжнародного інституту маркетингу на адаптивність за допомогою сервісу «Онлайн сервіс перевірки адаптивності сайту» «ADAPTIVATOR» [8] дало результат 99% (рис. 7).

2) Тестування сайту Міжнародного інституту маркетингу на швидкість завантаження сторінки за допомогою сервісу «PageSpeed Insights» [9] дало результат 65% (рис. 8).

3) Тестування сайту Міжнародного інституту маркетингу на структуру трафіку було прове-

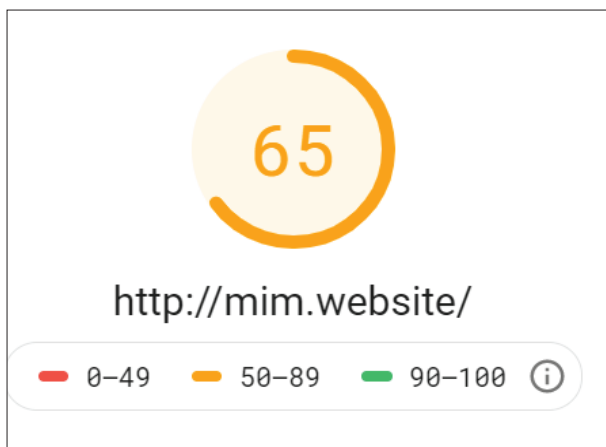

Рис. 8. Результати тестування сайту Міжнародного інституту маркетингу на швидкість завантаження сторінки

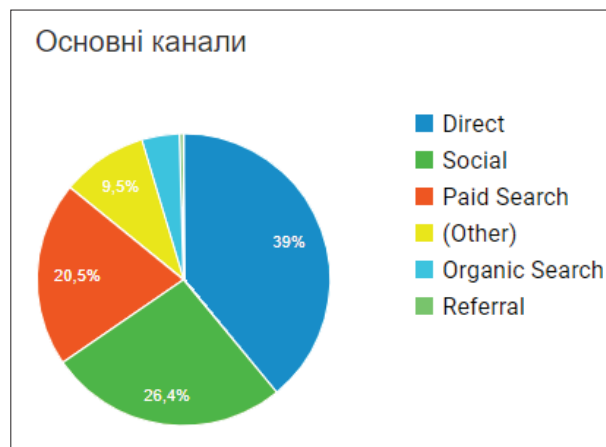

Рис. 9. Основні канали трафіку сайту Міжнародного інституту маркетингу

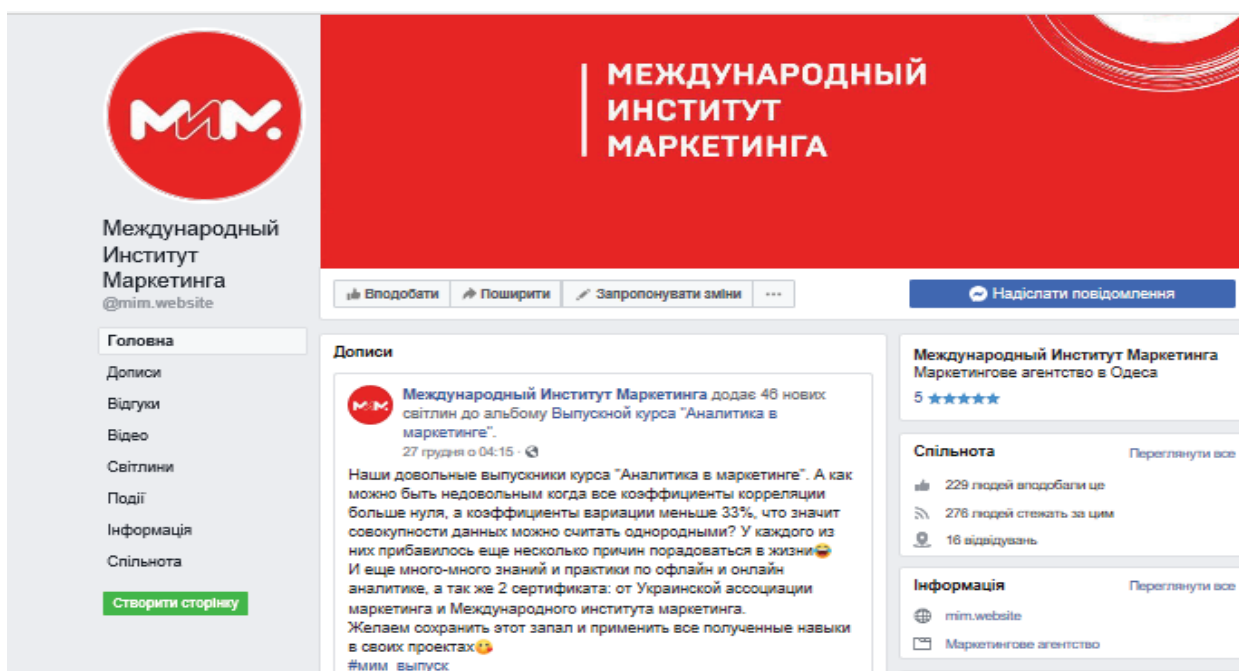

Рис. 10. Сторінка Міжнародного інституту маркетингу у Фейсбук

дено за допомогою сервісу Google Analytics (рис. 9).

Видно, що Direct є головним каналом трафіку – 39%, на другому місці соціальні мережі – 26.4%, на третьому Paid Search – 20,5%.

Таким чином, SEO-напряму демонструє резерви: потрібно активізувати Direct-канал (вказувати адресу сайту, навіть якщо це не активне посилання або використовувати адресу сайту при офлайн-просуванні), потрібно працювати над швидкістю завантаження сторінки, адже користувачам важко чекати завантаження більше, ніж три секунди.

III. SMM – маркетинг в соціальних мережах.

В Міжнародному інституті маркетингу для роботи у напрямі SMM було обрано такі платформи: Facebook, Instagram, LinkedIn (рис. 10, рис. 11, рис. 12).

Розроблено контент-план для кожної із платформ. На всіх платформах використовується корисний контент, брендований дизайн сторінок. Найпопулярнішим контентом є пости-фотозвіти про випуск проектів, відео про враження учасників проекту, статті блогу на сайті, статті про актуальні проблеми маркетингу.

В Інстаграмі найпопулярнішими стали: підбірки фільмів для маркетологів, «Навики Супермаркетолога», розважальна інфографіка.

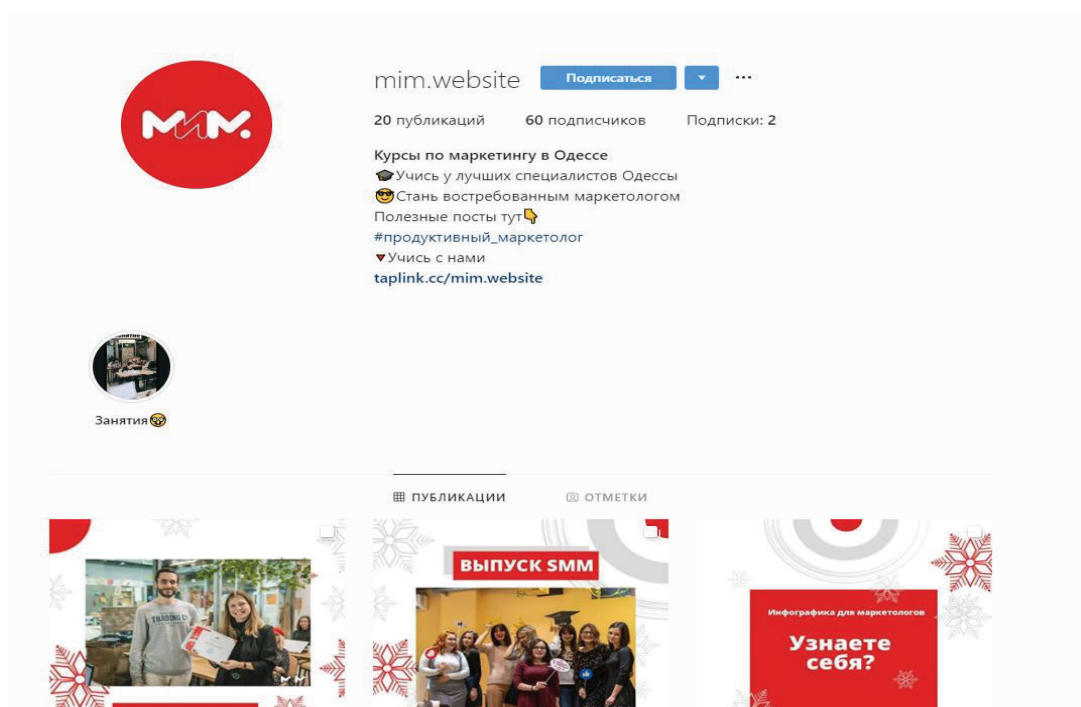

Рис. 11. Сторінка Міжнародного інституту маркетингу в Інстаграм

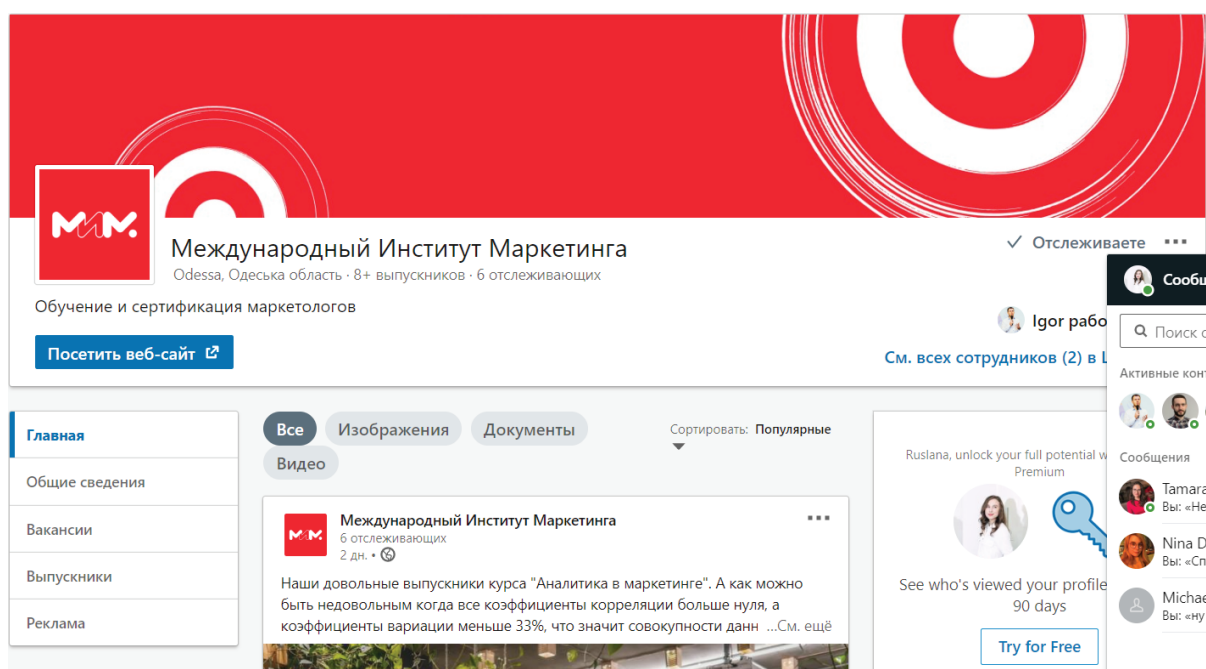

Рис. 12. Сторінка Міжнародного інституту маркетингу в Лінкедін

Підписуючись на сторінки у соціальних мережах підписники стають лояльними щодо усіх публікацій, які формують їх потребу та вибір саме Міжнародного інституту маркетингу як впливового закладу неформальної освіти.

Таким чином, SMM-напрямок є ефективним на стадії знайомства з послугами неформальної освіти, тому пости повинні бути максимально експертними та цінними в контенті.

IV. E-mail – це розсилання в інструменті Mailchimp.

Тестування E-mail Міжнародного інституту маркетингу за показником Open Rate (показник відкриття листів) дало результат 33%.

Тестування E-mail за показником CTR (відношення числа кліків на баннер або рекламне оголошення до числа показів) дало результат 14%.

Отже, E-mail-напряма може бути ефективним при анонсуванні нових курсів.

V. *Контент-маркетинг* – це розміщення інформації на сайті. Для Міжнародного інституту маркетингу це відбувається у форматі блогу. Блог ведеться в фірмовій кольоровій стилістиці. Для нього розроблений контент-план.

Висновки з проведеного дослідження. В статті узагальнено та систематизовано науково-методичні підходи цифрового марке-

тингу, які використовують найбільш конкурентоспроможні провайдери щодо просування проектів неформальної освіти дорослих на прикладі проектів з маркетингу. Визначена система інструментів цифрового маркетингу, яка складається з вибору цільових сегментів ринку та підбору оптимальних методів впливу на цільові аудиторії. Такими визначено: алгоритми формування воронки продажів, SEO, SMM, E-mail, контент-маркетинг.

Список використаних джерел:

1. Неформальна освіта в Україні: пропозиція велика, але люди часто вибирають не вчитися. URL: <https://www.prostir.ua/?focus=neformalna-osvita-v-ukrajini-propozytsiya-velyka-ale-lyudy-chasto-vybyrayut-ne-vchytysya> (дата звернення: 09.12.2019).
2. Аніщенко О., Лук'янова Л., Прийма С. Неформальна освіта дорослих – освітній тренд XXI століття. *Рідна школа*. 2017. № 11–12. С. 3–7.
3. Європа 2020. Стратегія для розумного, сталого та всеохоплюючого зростання. Європейська Комісія. URL: <http://old.minjust.gov.ua/file/31493.doc> (дата звернення: 09.12.2019).
4. Меморандум безперервної освіти Європейського Союзу. URL: <http://www.znanie.org/docs/memorandum.html> (дата звернення: 09.12.2019).
5. Окландер М.А. Неформальна освіта маркетингологів. *Маркетинг і цифрові технології*. 2019. Том 3. № 1. С. 4–6.
6. Міжнародний інститут маркетингу: веб-сайт. URL: <http://mim.website> (дата звернення: 09.12.2019).
7. Цифровий маркетинг – модель маркетингу XXI сторіччя / М.А. Окландер, Т.О. Окландер, О.І. Яшкіна [та ін.]. / за ред. М.А. Окландера. Одеса, Астропринт, 2017. 292 с.
8. adaptivator. URL: <http://adaptivator.ru> (дата звернення: 09.12.2019).
9. PageSpeed Insights. URL: <http://developers.google.com/speed/pagespeed/insights> (дата звернення: 08.12.2019).

References:

1. *Neformal'na osvita v Ukraini: propozyziya velyka, ale lyudy chasto vybyrayut' ne vchytysya* [Non-formal education in Ukraine: The offer is great, but people often choose not to study]. Retrieved from: <https://www.prostir.ua/?focus=neformalna-osvita-v-ukrajini-propozytsiya-velyka-ale-lyudy-chasto-vybyrayut-ne-vchytysya> (accessed 9 December 2019). [in Ukrainian]
2. Anishchenko O., Luk'yanova L., Pryyma S. (2017). Neformal'na osvita doroslykh – osvitniy trend XXI stolittya [Non-formal adult education is an educational trend of the 21st century]. *Ridna shkola [Home school]*, 11–12, 3–7. [in Ukrainian]
3. *Memorandum bezpererвної osvity Yevropeys'koho Soyuzu* [Memorandum of Continuing Education of the European Union]. Retrieved from: <http://www.znanie.org/docs/memorandum.html> (accessed 9 December 2019). [in Ukrainian].
4. *Yevropa 2020. Stratehiya dlya rozumnoho, staloho ta vseokhoplyuyuchoho zrostannya. Yevropeys'ka Komisiya* [Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. The European Commission]. Retrieved from: <http://old.minjust.gov.ua/file/31493.doc> (accessed 9 December 2019). [in Ukrainian]
5. Oklander, M.A. (2019). Neformal'na osvita marketolohiv [Non-formal education of marketers]. *Marketing i tsyfrovi tekhnolohii* [Marketing and digital technology], 3(1), 4–6 [in Ukrainian].
6. *Mizhnarodnyy instytut marketynhu* [International Institute of Marketing]: *veb-sayt* [website]. Retrieved from: <http://mim.website> (accessed 9 December 2019).
7. Oklander, M.A., Oklander, T.O., & Yashkina, O.I. (2017). *Tsyfrovyyi marketynh – model marketynhu XXI storichchia* [Digital marketing – the marketing model of the 21st Century]. Odesa: Astroprynt. [in Ukrainian].
8. adaptivator. Retrieved from: <http://adaptivator.ru> (accessed 9 December 2019).
9. PageSpeed Insights. Retrieved from: <http://developers.google.com/speed/pagespeed/insights> (accessed 9 December 2019).

Pekar Yuliia
National Aviation University
Kyrylenko Oksana
National Aviation University
Teplinskii Hennadii
National Aviation University

Пекар Ю.С.
студентка
Національного авіаційного університету
Кириленко О.М.
доктор економічних наук, професор,
Національний авіаційний університет
Теплінський Г.В.
кандидат економічних наук, доцент,
Національний авіаційний університет

MECHANISMS OF THE PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN IMPLEMENTATION OF LOGISTIC INFRASTRUCTURE PROJECTS

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТІВ ЛОГІСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

The aim of the article is to analyze the development of infrastructure projects and identify effective mechanisms for involving public-private partnerships in this field. The article considers the peculiarities of logistics industry Ukraine, the cost of infrastructure as a percent of GDP. Public-private partnership is examined, organizational and economic entity of partnership is revealed. Despite the advantages and their effectiveness, a number of domestic public-private partnership in infrastructure projects are scarce. We suppose the problem is caused by imperfection of legislation that regulates the formation of logistic infrastructure and public-private partnership, lack of investors and financing. Development of financial initiative of the private business which has a possibility and is ready to invest in the logistics sector, is one of a few tools for implementation of infrastructure projects with government support.

Key words: logistic, infrastructure, public-private partnership, public-private partnership project.

Метою статті є аналіз розвитку інфраструктурних проектів та визначення ефективних механізмів залучення державно-приватних партнерств у галузі логістичних інфраструктурних проектів. У статті розглядаються питання, що стосуються використання державно-приватного партнерства в логістичній інфраструктурі. У статті розглядаються особливості логістичної галузі України, місце в рейтингу показника ефективності логістики та вартість інфраструктури у відсотках до ВВП. Поширеним явищем в економіці різних країн є взаємодія між бізнесом та державою, яку називають державно-приватним партнерством. Публічно-приватне партнерство розглянуто як механізм створення логістичних інфраструктурних проектів, розкрито поняття організаційно-господарського суб'єкта державно-приватного партнерства, наведені його форми і моделі, ризики між сторонами партнерства. Розглянуто критерії реалізації публічно-приватних партнерств: зменшення бюджетних витрат, поліпшення якості обслуговування, тривалість партнерських відносин, необхідний рівень інституційного середовища, мінімізація реалізації корупційних проектів. Незважаючи на переваги та їх ефективність, кількість національних державно-приватних партнерств в інфраструктурних проектах є дефіцитною. Ми припускаємо, що проблема спричинена недосконалістю законодавства, яке регулює формування та діяльність логістичної інфраструктури, а також державно-приватне партнерство, відсутність інвесторів та відсутність фінансування. Поточні фінансові потреби не забезпечують необхідний рівень розвитку логістичної інфраструктури. Ми вважаємо доцільним подальший розвиток фінансової ініціативи приватного бізнесу, який має можливість і готовий інвестувати в логістичний сектор із зворотним зв'язком у вигляді державних гарантій у рамках державно-приватного партнерства, який на сьогодні є одним із небагатьох інструментів реалізації інфраструктурних проектів за підтримки уряду.

Ключові слова: логістика, інфраструктура, державно-приватне партнерство, проекти державно-приватного партнерства.

Целью статьи является анализ развития инфраструктурных проектов и выявление эффективных механизмов привлечения государственно-частных партнерств в этой области. В статье рассматриваются особенности логистической отрасли Украины, стоимость инфраструктуры в процентах от ВВП. Рассмотрено государственно-частное партнерство, выявлена организационно-экономическая сущность партнерства. Несмотря на преимущества и их эффективность, ряд отечественных государственно-частных партнерств в инфраструктурных проектах скуден. Мы полагаем, что проблема вызвана несовершенством законодательства, регулирующего формирование логистической инфраструктуры и государственно-частного партнерства, нехваткой инвесторов и финансирования. Развитие финансовой инициативы частного бизнеса, которая имеет возможность и готова инвестировать в логистический сектор, является одним из немногих инструментов для реализации инфраструктурных проектов при государственной поддержке.

Ключевые слова: логистика, инфраструктура, государственно-частное партнерство, проект государственно-частного партнерства.

Problem statement. Ongoing social and economic challenges prompt the state to find optimal ways to exercise its own functions. Policies related to increasing state influence on economic processes or, conversely, minimizing control over the market environment do not provide clear answers to the significant benefits of any particular approach. Separate application of market mechanisms and state regulation does not solve all the existing problems of society related to the implementation of large-scale, socially important infrastructure projects. Innovative management theories offer approaches based on the combination of positive public and private sector opportunities through partnerships. Most of the countries in the world use these mechanisms, known as “public-private partnerships” (hereinafter referred to as PPP). The experience of PPP projects proves that the creation of infrastructure in this way is quite successful and promising, taking into account both public and private goals. Investing in infrastructure development allows social and economic growth, achievement of sustainable development goals and reduction of climate risks.

Unfortunately, the transport and logistics sector in Ukraine has for decades been in a state of technological backlog, insufficient level of project financing, low efficiency of operation, with a high percentage of depreciation of fixed assets. The proposed draft of National Transport Strategy for 2030 defines the development of transport as a basic branch of the economy, which forms effective mechanisms of state management of the transport and logistics system, the integration of Ukraine into the European infrastructure network, the growth of state security factors, the improvement of quality of services. The purpose of the above strategy is to create an integrated transport infrastructure of Ukraine in the world transport network, to focus on the needs of transport services consumers and to create favorable conditions for business, which will ensure the competitiveness and efficiency of the national economy [1].

The implementation of large-scale plans requires considerable financial resources (only for the creation of a modern road network the need is UAH 322.5 billion, of which nearly UAH 176 billion is state budget funds [2]), which the state must attract from various sources, including the use of public-private partnership mechanisms.

Analysis of recent research and publications. Scientists such as M. Kumar, H. Rudolph, S. Castro, S. Carpintero, and others have devoted their research to the mechanisms of public-private partnership. Problems in the development of logistics infrastructure were considered by M. Grigorak, G. Zhovtyak, S. Fabbro, V. Salet and others. However, some issues regarding the use of public-private partnership mechanisms in the implementation of logistics infrastructure projects remain insufficiently covered.

The purpose of the article is to analyze the development of infrastructure projects and identify effective mechanisms for involving public-private partnerships in the field of logistics infrastructure projects.

Presenting main material. For long-term national and regional development, logistical infrastructure is crucial and needs careful planning and implementation. During the implementation of projects for the development and operation of logistics infrastructure, it is necessary to focus on the main components that are involved in most projects for the construction or operation of logistics facilities. Logistics infrastructure includes roads, seaports, railways, airports and similar facilities [3, p. 49]. The components of logistics infrastructure are also: buildings, production areas; warehouses, loading and unloading terminals and logistics centers; means of transportation or communication; trading networks; manufacturing enterprises; operators [4]. In accordance with the objectives of the article, we will focus on the elements of logistics infrastructure related to transport facilities, which contains: highway, railway, water, air systems (highways, stations, terminals, railways, ports,

canals, airports, etc.) with all their components and links [5].

The International Monetary Fund estimates [6] that for advanced economies, investing an additional 1% of Gross Domestic Product (hereafter GDP) on infrastructure will, on average, increase GDP by 1.5% over four years. In emerging markets, institutional and budgetary reforms can be even better.

There are some positive developments in terms of investment attractiveness in Ukraine. According to the results of a survey of member companies of the European Business Association, the Index of Investment Attractiveness of Ukraine in the second half of 2017 remains in the neutral plane with an indicator of 3.03 points on a 5-point scale (Likert scale). In the first half of 2017, an index of 3.15 points left the negative plane for the first time since 2011 [7]. Given the scale of the highways in Ukraine and future needs, the above indicators, which reflect investment attractiveness, need improvement. According to the State Statistics Service [8], Ukraine has 20.9 thousand km of public tracks, 1 569 km of public navigable river routes, 159.5 thousand km of public roads with a hard surface.

Given the priority of Ukraine's European integration, there is a need to attract significant investment resources in the development of logistics infrastructure, development of transport and logistics. An important step in infrastructure planning is the expansion of the TEN-T (Trans-European Transport Network) map and the TRASECA Europe-Caucasus-Asia transport corridor project.

Logistics indicators play a central role in economic growth and competitiveness of countries, and the logistics sector is now recognized as one of the main elements of economic development. The state continues to pursue a consistent policy to stimulate uninterrupted and sustainable supply chain operations as a driving force for growth. Effective logistics connects businesses with domestic and international markets through reliable networks. Countries characterized by low logistical productivity face high costs not only because of transport costs but also because of

unreliable supply chains, which is a major barrier to integration and competition.

According to the Logistics Efficiency Index (2.74), in 2016, Ukraine ranks 80th out of 160 countries. This indicator is a result of the assessment of countries on a five-point system on several characteristics of the logistics sector: customs, international shipments, logistics quality and competence, tracking and tracing, infrastructure, timeliness [9].

Table 1 provides a comparison of the country's logistics infrastructure assessment against the criteria of the Logistics Performance Index. In Ukraine, there are low indicators in assessing the possibilities of organizing international transportations, the quality of logistics services and the efficiency of customs handling of cargo.

The problems faced by the transport infrastructure sector are related to market specificities, when transport demand is too low to justify private investment in the sector, and the difficulties of the state, when high budgetary costs create little social and territorial benefits. In general, infrastructure contributes to social development economically, creates systems that can move goods, people and information over long distances quickly and reliably, and improve the well-being of the population.

Transformation processes in infrastructure are linked to technical problems, institutional issues, financial investments and regional development strategies, which require the joint involvement of technical experts, policy makers and managers. Infrastructure plays a crucial role in the construction of the territory in the physical and socio-economic directions [10]. While preparing the region for the creation of transport infrastructure projects, the projects are integrated into a multi-purpose regional development strategy, bringing changes to the strategic mission, taking into account the environmental impact, economic development, etc. [11].

Understanding the peculiarities of the region, needs and opportunities, industrial, cultural, tourist, recreational, transport, scientific and educational potential makes it possible to formulate

Table 1

**Assessment of logistics infrastructure of individual countries
by the criteria of the logistics performance index (LPI) [9]**

Criteria for LPI	Ukraine	Egypt	Vietnam	Indonesia	Belarus
Efficiency of customs handling of cargo	2.3	2.75	2.75	2.69	2.06
Quality of infrastructure	2.49	3.07	2.7	2.65	2.1
International shipments	2.59	3.27	3.12	2.9	2.62
Logistics quality	2.55	3.2	2.88	3	2.32
Tracking and tracing	2.96	3.15	2.84	3.19	2.16
Timeless	3.51	3.63	3.5	3.46	3.04

strategies for engaging public-private partnership mechanisms.

The inefficiency of the state monopoly on public service delivery and the lack of public investment prompts private capital to become involved in infrastructure projects to provide services [12]. Public-private partnerships are considered an important mechanism for developing logistics infrastructures, especially in emerging market economies [13]. PPP emerges as a combination of the public and private sectors in different dimensions, while maintaining their own characteristics, mutual competition or cooperation in the market [14, p. 65].

Today USD 9.5 trillion or about 14% of world's GDP is invested in infrastructure and real estate in the world. But despite this, countries face significant gaps in infrastructure. Investment in transport infrastructure needs to be estimated at USD 29.6 trillion by 2035. Nearly two-thirds of global infrastructure investment by 2035 requires emerging economies [15]. Investment commitments in the transport sector in low- and middle-income countries in the first half of 2017 amounted to USD 8.7 billion, equivalent to 34% of the 2016 PPP annual commitments in the sector. Of the 31 transport projects that reached financial completion in the first half of 2017, 19 were road projects and eight were ports. Road infrastructure projects attracted the largest investment in transport in the first half of 2017, while USD 5.8 billion was allocated for 19 projects. This is almost twice the amount allocated to the roads in the first half of 2016, during which road investments decreased and railways received the largest amount of funds. The ports ranked second in terms of PPP investment, USD 2.4 billion, aimed at eight projects [16].

The transport sector is one of the priority sectors for PPP as it enables: economies of scale, receiving usage fees, quality assurance of services. The institutional and regulatory frameworks of PPP are based on comprehensive programs of carefully prepared infrastructure projects, accompanied by essential PPP conditions; enhancing project preparation with an adequate and symmetric level of stakeholder information, transparent bidding processes that give sufficient time to prepare proposals from international investors; standardization of PPP agreements to facilitate private sector involvement and reduce transaction costs; creating conditions for competition of foreign entities in PPP programs; attracting project bonds, equity and debt funds in the capital market for use as a benchmark by internal institutional investors; stimulation of long-term investments [17].

According to a study [18], the main directions of PPP strategy in infrastructure projects are iden-

tified: solving the problem of limiting public sector budget expenditures, reducing the total cost of the project, saving time to implement the project, accelerating the development of the project, commitment (responsibility) of the state and private sector, quality and correct cost-benefit assessment. The widespread use of PPP mechanisms in logistics infrastructure is evidenced by the prevalence of this model of project implementation. As an example, more than 350 private sector projects have been implemented in ports in nearly 60 developing countries over the last 20 years. The largest number of PPP projects were implemented through the model of concession agreements (48%) and investments in new infrastructure projects (40%). Less popular models were management and leasing contracts (7%), sales of shares in equity (6%). The most common private partners are global terminal operators, regional operators, shippers, transport companies, equipment manufacturers, industrial conglomerates and financial institutions.

During the construction and operation of PPP models, the public sector is responsible for port planning, regulatory functions and ownership of land and basic infrastructure. The private sector is responsible for offshore and terminal operations, as well as for the construction, acquisition and ownership of facilities and equipment. The successful use of PPP is based on the optimum value for money, which implies: risk sharing; maximize the benefits of private sector efficiency, knowledge, skills, flexibility and innovation; the principle of preserving the integrity of public service delivery and the availability of public utility; the principle of transferring expert and professional knowledge from a private partner to a public partner. Priority criteria for PPP assessment remain: improvement of management function, intellectual capital, duration of partnership and control of business processes. The duration of the partnership is recognized as an important criterion because it promotes long-term relationships and the stability of the partnership for a longer period of time under the conditions specified in the main agreement [19, p. 226–228].

A common form of PPP in the logistics chain is a concession – the right to use land, infrastructure and facilities for a limited period of time in exchange for the obligation to provide services (cargo handling). The key features of the concession are that the main terminal infrastructure remains state-owned and the terminal operations are controlled by an independent enterprise partly owned by private companies. The operator has the right to use public assets for a certain period of time and to act with considerable entrepreneurial freedom. In many cases, the operator

is also entitled or obliged to invest in the terminal [20]. The concessionary form of public-private partnership is attractive to both the private owner and the state.

Multimodal Logistics Platforms (hereinafter referred to as MLPs) provide the best delivery times, reduce costs and increase the flexibility of uncertainty that may arise during a logistics flow. There are three MLP classifications: port logistics areas (maritime terminals), cargo terminals (specialized in air or land exchange) and container ports (terminals without access to inland waterways). 73% of MLPs operate on the basis of public-private partnership mechanisms. A government agency helps to resolve legal issues such as customs and tax laws. The private partner is responsible for managing the platform, overseeing its service providers, and accounting for platform maintenance and development [21]. The significant financial scope and technical complexity of the projects encourage investors to create broad PPP consortia and to select partners with extensive experience in PPP infrastructure projects. These strategies are expected to mitigate the risk and uncertainty associated with the complexity of PPP projects, as well as minimize the presence of weak institutional structures and political constraints. Higher technical complexity attracts private investors to joint cross-border PPP projects similar to those implemented in their home country.

The public authorities charged with evaluating the proposals of investors can determine the criteria for competitive selection in favor of large and experienced consortia of private enterprises, which involves the involvement of the most competitive participants of the partnership for their active participation in this process. It is legislatively expedient to introduce laws and regulations to simplify competitive selection procedures and attract the most relevant partners [3].

When PPP mechanisms are qualitatively shaped, this leads to positive results, namely: improving financial efficiency by attracting private capital, creating fiscal space to expand public service delivery in other sectors; improved governance by increasing the accountability of the service provider through competitive bidding, disclosure policies, and public reporting. The monopoly features of road infrastructure concessions make it possible, under effective public administration, to competitively select a strategic private investor, carry out regulatory oversight of contractual agreements, and disclose relevant information to the public [22].

Although transport is indispensable and beneficial to society, it is also the cause of several problems, the most important of which are con-

gestion, pollution and road accidents. The use of technology reduces the impact of problems and at the same time provides new competitive solutions for businesses. So, these are the problems that intelligent transport systems solve – modern software designed to improve transport mobility, safety and productivity, optimize the use of gap infrastructures, increase energy efficiency, and increase the capacity of transport systems [23, p. 14]. Information and management is a key element in intelligent transport systems. All logistics partners (shippers, carriers and consignees) are interested in obtaining quality information (accurate, complete and timely) regarding transport operations. The private owner is looking for more efficient and reliable ways of delivering cargo, the public sector is focused on guaranteeing the safety and electronic control of vehicles. In the private sector, the most common software is truck and container tracking, in the public sector, control systems (electronic weighing, verification of credentials) are the leading systems [24, p. 196].

World experience demonstrates different approaches to using public-private partnerships to build logistics infrastructure. In the UK, PPP agreements use a payment mechanism based on safety factors, lane accessibility, congestion and minimum performance criteria. However, funding problems involve the use of real levies in future PPP road projects. Spain has a 15-year national plan covering the period 2005-2020 for various modes of transport, during which it is expected that approximately 25% of the required fund to operate national motorways will come from extrabudgetary concession sources. In Portugal, 15% of the current highways are operated under PPP contracts.

The ability to manage partnerships throughout the life of the contract is essential to delivering the expected services and maintaining public-private relations. The public sector's willingness to provide the enabling environment that will attract and support the private sector is crucial to the successful implementation of the program. In addition, the quality of management will benefit from the full benefits of private sector involvement and investment: due process of competitive selection of private owners, full disclosure of relevant projects to the public and the creation of a regulatory body to oversee contractual agreements throughout the concession period [25].

The implementation of PPP projects in the country depends on the presence of a high level: public and corporate governance; transparency and legal mechanisms, including ownership and contract law; control over corruption and related norms. Countries with higher participation of their citizens in the choice of representatives of

different branches of government, freedom of speech have a higher level of investment in PPP. Government performance, regulatory quality and corruption control also affect investment, but to a lesser extent. Countries that have improved the quality of regulation and control over corruption over time tend to have higher levels of investment [26]. The transparency of the work of state authorities, the efficiency of administrative and legal mechanisms, the absence of bureaucratic obstacles and the minimization of corruption influences can significantly reduce the individual risks of PPP projects.

Logistics problems are solved by developing structured territorial logistics plans. Part of such plans is to involve all stakeholders in the operations and planning processes, as well as the entities involved in the policy and strategic planning processes [27, p. 87]. Openness of public authorities implies improvement of the system of placement of capital construction. Strategic planning of territorial development, investment flow management requires consideration of priority infrastructure projects, taking into account proposals from stakeholders, in particular integrated territorial communities. Public-private partnership is one of the essential mechanisms of development of territories, elements of increase of employment of the population, the driver of formation of the modern system of logistical infrastructure of the country. A balanced approach to attracting investors is impossible without forming the necessary legislative framework, modern territorial marketing and

effective public administration in the sphere of public-private partnership.

Conclusions from the study and prospects for further exploration in this direction. Therefore, the study identified a significant impact of infrastructure on the growth of the economy and its competitiveness. Current financial needs do not provide the necessary level of logistics infrastructure development. Involvement of the private owner in the construction and operation of transport networks and their elements (ports, stations, terminals, etc.) will allow to meet the high requirements for infrastructure facilities and needs for investment resources. World practice shows examples of widespread use of public-private partnership mechanisms in the development of logistics strategies. Important criteria for implementing PPP projects are: reducing budget costs, minimizing project cost and time, sharing of risks between partners, improving quality of service, duration of partnerships, transparency of information and proper selection procedures, required level of institutional environment, minimizing corruption project implementation.

The opportunities of public-private partnership in the development of logistics infrastructure in Ukraine will give the necessary impetus to the economy as a whole, given the attraction of foreign investments, creation of modern infrastructure, which will increase the level of criteria of logistics efficiency and enhance the competitive advantages of our country as a transport hub between Europe and Asia.

References:

1. Proekt Natsionalnoi transportnoi stratehii Ukrainy na period do 2030 r. // Ministerstvo infrastruktury Ukrainy: ofitsiynyi sait. URL: <https://mtu.gov.ua/projects/115/> (data zvernennia – 09.12.2019).
2. Pro skhvalennia Kontseptsii Derzhavnoi tsilovoi ekonomichnoi prohramy rozvytku avtomobilnykh dorih zahalnoho korystuvannia derzhavnoho znachennia na 2018–2022 rr.: rozporiadzhennia KMU vid 11 sichnia 2018 r. № 34-r / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/34-2018-%D1%80> (data zvernennia – 09.12.2019).
3. Anempirical investigation of logistics infrastructure projects in emerging economies/ F. Parola, J.S.L. Lam. *Maritime Economics & Logistics*. 2018. № 20 (1). P. 48–71.
4. Hryhorak M. Kontseptualni zasady rozvytku lohystychnoi infrastruktury v umovakh ekonomiky znan. *Zbirnyk naukovykh prats Derzhavnoho ekonomiko-tekhnohichnoho universytetu transportu. Seriiia "Ekonomika i upravlinnia"*. 2013. Vyp. 26. S. 212–222.
5. Zhovtiak H. Teoretyko-metodychni pidkhody do vyznachennia poniattia "transportna infrastruktura rehionu". *Efektivna ekonomika*. 2011. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_11_35 (data zvernennia 09.12.2019).
6. Is it time for an infrastructure push? The macroeconomic effects of public investment. *World Economic Outlook*. October 2014: Legacies, Clouds, Uncertainties. Washington, 2014. P. 75–114.
7. Pidbyvaiemo pidsumky roku: yak investory otsynily biznes-klimat Ukrainy u 2-mu pivrichchi 2017 r. // Sait Yevropeiskoi biznes-asotsiatsii. URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2017/12/Release_IAI_2_half_2017_UKR.pdf (data zvernennia – 09.12.2019)
8. Transport // Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: ofitsiynyi sait. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/tz/tz_rik/tz_u/ts_u.htm (data zvernennia – 12.12.2019).
9. Arvis J.F. et al. Trade logistics in the global economy: the logistics performance index and its indicators. Washington, 2016. 62 p.
10. Fabbro S. *Mega Transport Infrastructure Planning*. Springer, 2015. 264 p.

11. Complexity and uncertainty: problem or asset in decision making of mega infrastructure projects? / W. Salet, L. Bertolini, M. Giezen. *International Journal of Urban and Regional Research*. 2013. № 37 (6). P. 1984–2000.
12. Zhang Y. From state to market: private participation in China's urban infrastructure sectors, 1992–2008. *World Dev.* 2014. № 64. P. 473–486.
13. *Public-Private Partnerships. Reference Guide*. Washington, D.C., 2012. 230 p.
14. Kumar M. Law, Statistics, Public-Private Partnership and the Emergence of a New Subject. *Accumulation in Post-Colonial Capitalism*. Singapore: Springer, 2017. P. 59–74.
15. Woetzel J. et al. *Bridging global infrastructure gaps*. New York: McKinsey and Company, 2016. 9 p.
16. *Private Participation in Infrastructure (PPI). Database 2017*. Washington, 2017.
17. *Private Financing of Public Infrastructure through PPPs in Latin America and the Caribbean* / C. Garcia-Kilroy, H.P. Rudolph. Washington: World Bank, 2017. 14 p.
18. Chou J.S. et al. Critical factors and risk allocation for PPP policy: Comparison between HSR and general infrastructure projects. *Transport Policy*. 2012. № 22. P. 36–48.
19. Criteria for the management partnership model in Croatian seaports / A. Perić Hadžić, A. Jugović, M. Perić. *Economic Research – Ekonomska Istraživanja*. – 2015. – № 28(1). – P. 226–242.
20. Farrell S. The ownership and management structure of container terminal concessions. *Maritime Policy & Management: The flagship journal of international shipping and port research*. 2012. № 39 (1). P. 7–26.
21. Mamede B.M. Multimodal logistic platforms structure analysis worldwide: a comparative study between Brazilian and foreign projects. *Brazilian Journal of Operations & Production Management*. 2017. № 14 (3). P. 288–295.
22. Public-private partnerships in roads and government support: trends in transition and developing economies / C. Queiroz, N. Vajdic, G. Mladenovic. *Transportation Planning and Technology*. 2013. № 36 (3). P. 231–243.
23. Ortiz M.C. *Los Sistemas Inteligentes de Transporte. Su aplicación a los modosterrestre, marítimo y aéreo*. Madrid: Secretaría General de Transporte. Ministerio de Fomento, 2010. 72 p.
24. Javato-Martín M. et al. A Study of the Innovative Applications of Intelligent Transport Systems Works to Logistics and Freight Transport: Public-Private Collaboration Projects. *Advances in Management Engineering*. 2017. P. 195–205.
25. *Road Transport Infrastructure Management in Selected Countries: an Appraisal* / A. Adetola, J. Goulding, C.L. Liyanage. *International Conference on Public Private Partnerships Body of Knowledge, 18–20 March 2013, University of Central Lancashire*. 2013. P. 399–413.
26. Pérez-D'Oleo J. et al. The influence of the institutional environment on public-private partnership transport projects. *WIT Transactions on The Built Environment*. 2015. № 146. P. 399–410.
27. Private public collaboration on logistics in Norwegian cities / O. Eidhammer, J. Andersen, B. G. Johansen. *Transportation Research Procedia*. 2016. № 16. P. 81–88.

**МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ
ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ**

УДК 005.21:330.46

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-70>**Бакурова А.В.**доктор економічних наук, професор,
професор кафедри системного аналізу
та обчислювальної математики
Національного університету «Запорізька політехніка»**Діденко А.В.**кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки
Класичного приватного університету**Bakurova Anna**

National University "Zaporizhzhia Polytechnic"

Didenko Anastasiia

Classic Private University

**АНАЛІЗ ВІДНОВЛЮВАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
ЕКОЛОГІЧНОГО ПОДАТКУ****ANALYSIS OF RENEWAL ENVIRONMENTAL TAX POTENTIAL**

У статті зазначено важливість відновлювального потенціалу екологічного податку для об'єднаних територіальних громад та необхідність розроблення стратегії його посилення. Введено поняття відновлювального потенціалу екологічного податку, проведено його аналіз для об'єднаних територіальних громад Запорізької області, побудовано когнітивну модель, що дає змогу розробляти стратегії управління для підвищення відновлювального потенціалу. В основу структури когнітивної моделі покладено той факт, що в системі екологічного оподаткування діють такі агенти, як влада, громада, бізнес, кожен з яких має свої інтереси, які можуть бути протилежно спрямованими. Побудовану модель досліджено у програмному середовищі Mentalmodeler, проведено сценарні експерименти, за результатами яких зроблено висновок про те, що для підвищення самостійності ОТГ у вирішенні проблем своїх територій громадська стратегія формування природоохоронних фондів має перевагу перед традиційною фіскальною.

Ключові слова: екологічний податок, відновлювальний потенціал, об'єднані територіальні громади, оргграф, когнітивна модель, сценарний експеримент.

В статье указана важность восстановительного потенциала экологического налога для объединенных территориальных громад и необходимость разработки его усиления. Введено понятие восстанавливающего потенциала экологического налога, проведен его анализ для объединенных громад Запорожской области, построена когнитивная модель, которая позволяет разрабатывать стратегии управления для повышения восстановительного потенциала. В основу структуры когнитивной модели положен тот факт, что в системе экологического налогообложения действуют такие агенты, как власть, громада, бизнес, каждый из которых имеет свои интересы, которые могут быть противоположно направленными. Построенная модель исследована в программной среде Mentalmodeler, проведены сценарные эксперименты, по результатам которых сделан вывод о том, что для повышения самостоятельности ОТГ в решении проблем своих территорий общественная стратегия формирования природоохранных фондов имеет преимущество перед традиционной фискальной.

Ключевые слова: экологический налог, восстановительный потенциал, объединенные территориальные громады, оргграф, когнитивная модель, сценарный эксперимент.

The amalgamated territorial communities are full participants in economic relations; they have many functions, which connected with self-organization including environmental protection. The environmental tax should be the main tool for financing environmental measures, but the current distribution of

budgetary funds received from the environmental tax does not contribute to the implementation of the functions that were laid in its foundation. Therefore, it is relevant to analyze the renewable potential of the environmental tax within individual amalgamated territorial communities and to develop strategies for strengthening it. The purpose of the article is to analyze the renewal potential of the environmental tax for the amalgamated territorial communities in the example of Zaporizhzhia region and to develop a tool for building strategies for its strengthening. In order to achieve this goal, a comparison of the dynamics of environmental tax revenues with the dynamics of environmental expenditures of amalgamated territorial communities of Zaporizhzhia region was made on the basis of the analysis of open statistics. The concept of renewable potential of environmental tax was introduced. A cognitive model is constructed. This model formalizes the concept of renewable potential. There are three agents whom operate in the system of environmental taxation: government, community, business. Each agent has its own interests. These interests may be oppositely directed. This fact underlies the structure of the cognitive model. The structural characteristics of the cognitive map were analyzed using the Mentalmodeler. Was analyzed the situation development scenarios under the change of the key elements of the cognitive model, namely the tax rate, the modernization, the tax base and the fund for environmental protection. To increase the autonomy of the amalgamated territorial communities in solving the problems of their territories based on the scenarios results, it is concluded that the community strategy for the formation of environmental funds takes precedence over the traditional fiscal.

Key words: environmental tax, renewal potential, amalgamated territorial communities, digraph, cognitive model, scenario experiment.

Постановка проблеми. Створені об'єднані територіальні громади (ОТГ) є повноправними учасниками економічних відносин, на які покладається все більше функцій з урахуванням завдання охорони довкілля. До найчастіших порушень у сфері навколишнього природного середовища на територіях ОТГ відносять несанкціоновані звалища, порушення у сфері експлуатації водоймищ тощо. Відповідальність за порушення законодавства в екологічній сфері регламентується ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [11]. Проте існує коло проблем, що виходить за межі відповідальності окремої ОТГ, але стосується значної кількості територій та громадян (наприклад, проблеми користування водоймами). Кошти на фінансування природоохоронних заходів, збереження природних ресурсів на території громади можна залучити з Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, основним джерелом формування якого є екологічний податок. Екологічний податок мав би стати головним інструментом фінансування природоохоронних заходів, але теперішній розподіл коштів від його надходження не сприяє виконанню покладених на нього функцій. Отже, актуальними є аналіз відновлювального потенціалу екологічного податку в межах окремих ОТГ та розроблення стратегій його зміцнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Екологічний податок в аспекті територіальних громад досліджено в роботах таких учених. М. Карлін аналізує вплив територіально-приватного партнерства як засіб убезпечення підприємств від фінансово-екологічних ризиків, зокрема, говорить про необхідність взаємодії з місцевими підприємствами та фор-

мування соціально відповідального бізнесу для розв'язання екологічних проблем збору й переробки сміття [4]. І. Патока у своїй роботі [7] обґрунтовує важливість процесів децентралізації, що заснована на принципах збалансування економічних, екологічних та соціальних інтересів місцевого рівня. М. Коваленко та Г. Швороб [5] пропонують виокремити у дохідній та видатковій частинах місцевого бюджету розвитку окремий розділ «екологічний фонд». О. Веклич проводить дослідження реформування екологічного податку та зазначає, що кошти від його сплати втрачають цільовий характер використання, що не сприяє підтриманню природних ресурсів у належному стані [1]. В роботі Л. Горошкової було доведено недосконалість регуляторних механізмів екологічної політики як на рівні держави, так і на рівні окремих територій [3]. Незважаючи на численні наукові публікації залишається невирішеним питання розроблення універсального інструмента для обґрунтування стратегій підвищення відновлювального потенціалу екологічного податку.

Метою статті є аналіз відновлювального потенціалу екологічного податку для ОТГ на прикладі Запорізької області та розроблення інструмента побудови стратегій його зміцнення. Для досягнення мети у статті на основі аналізу відкритих статистичних даних проведено порівняння динаміки надходжень екологічного податку з динамікою видатків на природоохоронну діяльність вибраних ОТГ, а також побудовано когнітивну модель, що формалізує поняття відновлювального потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для розгляду динаміки надходження екологічного податку у 2018 р. було вибрано ОТГ Запорізької області. На рис. 1 представлено динаміку

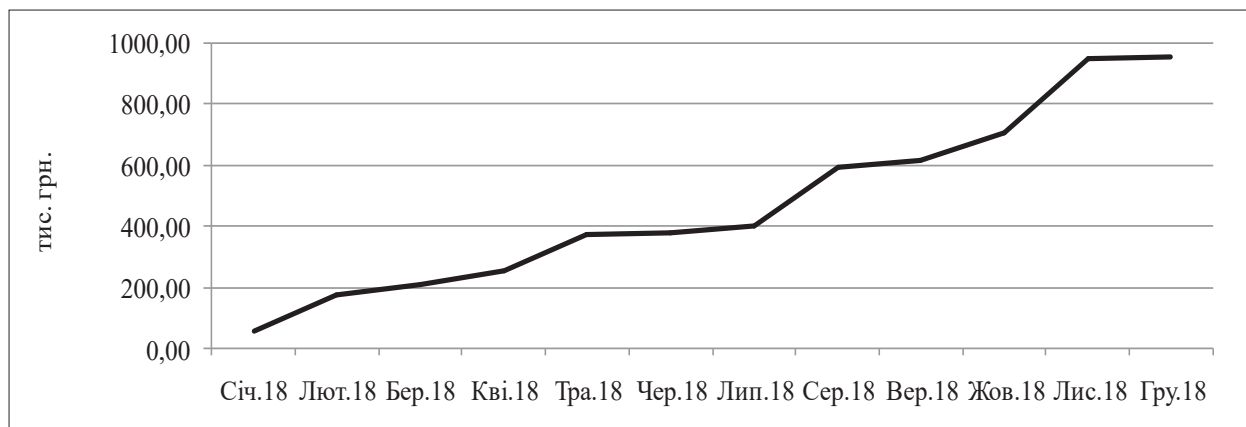

Рис. 1. Динаміка надходжень екологічного податку до бюджетів ОТГ Запорізької області, грн.
Джерело: складено за даними джерела [2]

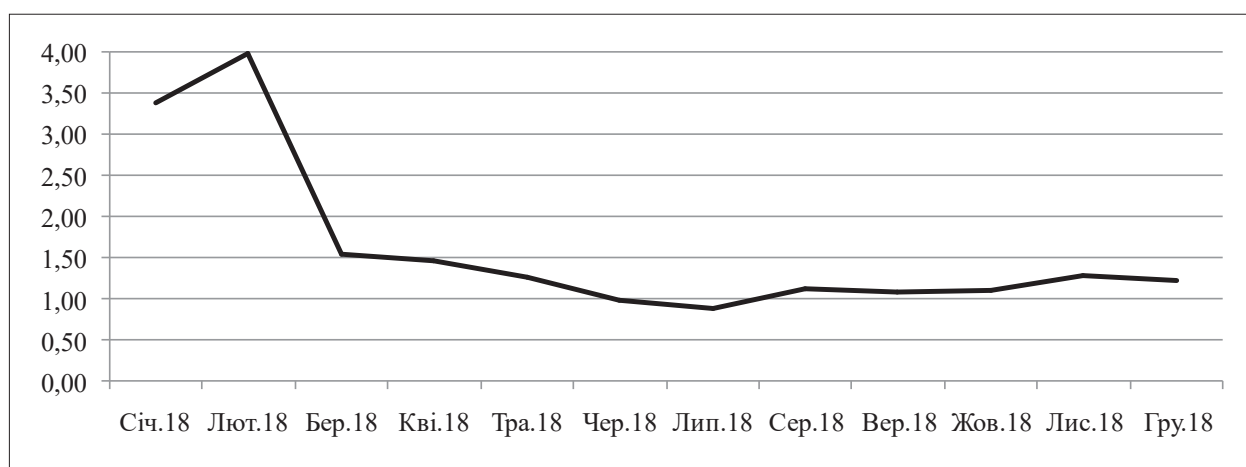

Рис. 2. Динаміка частки надходжень від екологічного податку у спеціальному фонді бюджету, %
Джерело: складено за даними джерела [2]

надходжень екологічного податку до бюджетів ОТГ Запорізької області. Загальні податкові надходження від екологічного податку до бюджету ОТГ Запорізької області у 2018 р. склали 957,18 тис. грн.

Структура екологічного податку протягом 2018 р. складалася з таких елементів, як надходження від викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення; надходження від розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах, крім розміщення окремих видів відходів як вторинної сировини; надходження від скидів забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти. На рис. 2 представлено динаміку частки надходжень від екологічного податку у спеціальному фонді бюджету, інформацію представлено щодо ОТГ Запорізької області, які створені з 2015 по 2017 рр.

Окрім екологічного податку, до «зелених платежів» додають рентні платежі, які належать до загальнодержавних податків та викону-

ють регулюючу діяльність щодо економічної доцільності використання природних ресурсів. Структура рентних платежів протягом 2018 р. для шести пілотних ОТГ здебільшого складалася з рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів (крім рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів щодо деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування). Для Воскресенської ОТГ додалися ще такі платежі, як рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин місцевого значення, а для Широківської ОТГ – рентна плата за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення, до бюджету Веселівської ОТГ не було надходжень у вигляді рентних платежів. Рентні платежі для бюджету пілотних ОТГ також мають незначний вплив, їх частка у загальних податкових надходженнях має такі показники: для Широківської ОТГ – 0,0021%, для Воскресенської ОТГ – 0,2597%, для Берестівської ОТГ – 0,0265%, для Смирновської ОТГ – 0,0062%, для

Комиш-Зорянської ОТГ – 0,0707%, для Преображенської ОТГ – 0,0038%.

На підтримку розвитку напряму зелених бюджетів в Україні в березні 2019 р. вперше введено субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам на вжиття природоохоронних заходів на об'єктах комунальної власності [8] у розмірі 0,6 млрд. грн. [6]. Однією з умов надання субвенції зазначено співфінансування з місцевих бюджетів у розмірі не менше 10% загальної кошторисної вартості природоохоронного заходу, залучення на ці цілі інших джерел, не заборонених законодавством. Згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України з цих коштів частина надійшла лише до одного бюджету Запорізької області, а саме до бюджету м. Мелітополя (9 900 тис. грн.) [9].

Проаналізуємо розподіл зелених надходжень на фінансування природоохоронних заходів у пілотних ОТГ. За функціональною класифікацією до видатків бюджету на охорону навколишнього природного середовища належать [10] запобігання та ліквідація забруднення навколишнього природного середовища (охорона та раціональне використання природних ресурсів, утилізація відходів, ліквідація іншого забруднення навколишнього природного середовища); збереження природно-заповідного фонду; фундаментальні та прикладні дослідження й розробки у сфері охорони навколишнього природного середовища; інша діяльність у сфері охорони навколишнього природного середовища. У 2018 р. витрати на вжиття заходів з охорони навколишнього природного середовища були здійснені лише Преображенською ОТГ у сумі 184 тис. грн. та Воскресенською ОТГ у сумі 199 тис. грн. У 2019 р. передбачено такі видатки на охорону та раціональне використання природних ресурсів: Широківська ОТГ має 12 тис. грн., Преображенська ОТГ – 2 тис. грн., Воскресенська ОТГ – 17,5 тис. грн., Веселівська ОТГ – 13 тис. грн., Комиш-Зорянська ОТГ – 13 тис. грн., Смирновська ОТГ – 9,5 тис. грн.

Порівняння надходжень та видатків змушує зробити висновок про неспроможність ОТГ самостійно вирішувати проблеми з охорони навколишнього середовища. Окремою проблемою залишається оцінювання можливостей екологічного податку компенсувати нанесені довкіллю на території ОТГ пошкодження, тому нашою пропозицією є спрямування 100% екологічного податку до спеціальних фондів охорони навколишнього природного середовища місцевих бюджетів та ОТГ за додержанням відповідних умов щодо видів забруднень.

Оскільки екологічний податок є одним із джерел, які спрямовуються на відновлення

довкілля, ліквідацію забруднення та забезпечення заходів, пов'язаних з охороною природи, окрім регулюючої, стимулюючої та фіскальної функцій, виокремлюємо його відновлювальну функцію.

Під відновлювальним потенціалом екологічного податку будемо розуміти можливість ефективно відновлювати обмежені природні ресурси в умовах антропогенного навантаження за рахунок отриманих фінансових ресурсів (в масштабах ОТГ, області, регіону, країни).

Для подальшого аналізу відновлювального потенціалу екологічного податку побудуємо когнітивну модель. В її основу покладено той факт, що в системі екологічного оподаткування діють такі агенти, як влада, громада, бізнес, кожен з яких має свої інтереси, які можуть бути протилежно спрямованими, що породжує конфлікти інтересів.

Представимо когнітивну модель у вигляді орієнтованого графу (орграфу) [12]. Він має такі вершини: «ВП» – відновлювальний потенціал; «ЕП» – обсяги надходжень від екологічного податку; «База» – кількість суб'єктів, що повинні сплачувати екоподаток; «ВНС» – необхідні витрати на стан навколишнього середовища; «Інтенс» – інтенсивність діяльності підприємств; «Модерн» – модернізація діяльності, використання нових технологій зі зменшення впливу на навколишнє середовище; «Стан НС» – стан навколишнього середовища. Дві такі вершини є входами регулюючих впливів: «Ставка» (відповідає традиційній фіскальній стратегії, що полягає в постійному підвищенні ставки екологічного податку), «Фонд» (символізує громадську стратегію (активність населення ОТГ) та спирається на ст. 47 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», в якій йдеться про формування фондів охорони навколишнього природного середовища, зокрема місцевих, за рахунок частини екологічного податку; частини грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності, згідно з чинним законодавством; цільових та інших добровільних внесків підприємств, установ, організацій та громадян).

Додатна дуга означає прямий зв'язок між факторами, від'ємна – обернений зв'язок. Побудований орграф моделює відкриту систему взаємодії ОТГ із навколишнім середовищем (рис. 3). Орграф має один цикл додатного зворотного зв'язку «ВП» → «Стан НС» → «ВНС» → «ВП».

Побудовану модель досліджено в програмному середовищі Mentalmodeler [13], метою

якого є визначення трьох важливих характеристик системи, а саме компонентів системи, характеру зв'язків між компонентами, ступеня впливу, який може мати один компонент на інший. Цей ступінь визначається у вигляді якісних показників (наприклад, високий, середній або низький вплив). Відомо, що показник щільності орграфу вимірює частку наявних зв'язків від потенційно можливих. Він набуває значень в межах [0; 1]; чим більше його значення, тим активніше здійснюється взаємодія між вершинами. Для досліджуваного орграфу його значення становить 0,21, тобто активність є невисокою. Проведено сценарні експерименти в розрізі змін значення вершин «Ставка», «Фонд», «Модерн» та «База», а також їх впливу на інші фактори системи за умови рівності значення всіх вершин (табл. 1).

Отже, найбільший позитивний вплив на значення вершини «Відновлювальний потенціал» має зміна значення вершини «Фонд». Незначний, але все ж таки позитивний вплив має вершина «Модерн», що визначає модернізацію діяльності, використання нових технологій зі

зменшення впливу на навколишнє середовище. Сприяє зменшенню початкового стану значення вершини «Відновлювальний потенціал» зміна у вершині «База», тобто зміна кількості суб'єктів, що повинні сплачувати екологічний податок. Збільшує розмір необхідних витрат на стан навколишнього середовища розширення бази оподаткування, проте модернізація діяльності, використання нових технологій зі зменшення впливу на навколишнє середовище мають значний вплив на зменшення необхідних витрат на стан навколишнього середовища.

Висновки з проведеного дослідження. На основі проведених досліджень дійшли висновку про те, що громадська стратегія формування природоохоронних фондів має перевагу перед традиційною фіскальною. Отже, для збільшення відновлювального потенціалу екологічного податку необхідно розширяти доступ до інформації про екологічний стан територій та розподіл екологічного податку й фондів охорони навколишнього природного середовища, при цьому важливим є законодавчо закріплене цільове використання коштів на природоохо-

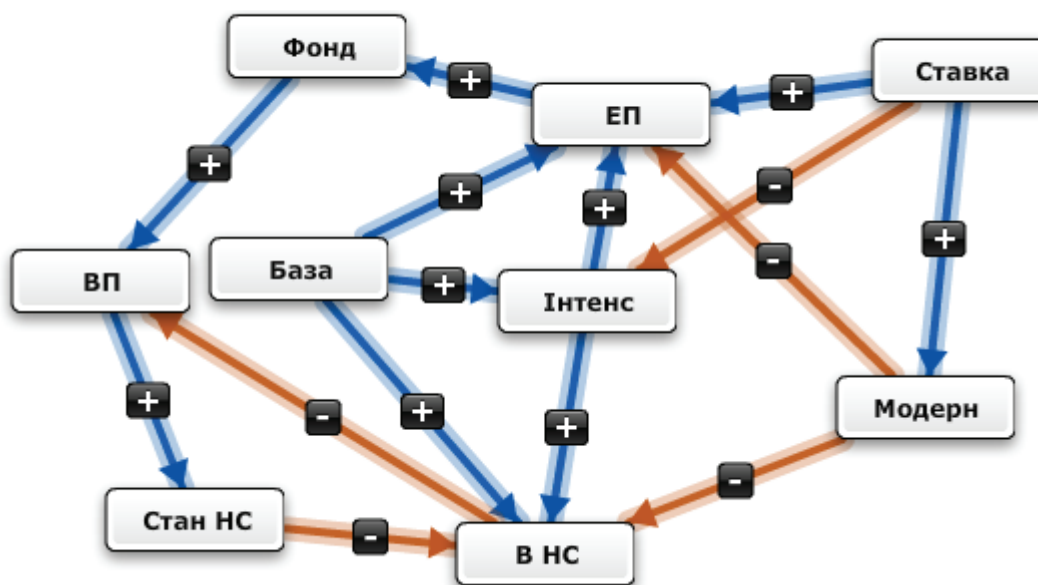

Рис. 3. Орграф когнітивної моделі відновлювального потенціалу екологічного податку

Таблиця 1

Результати сценарних експериментів

Вершина, що змінює значення	«Ставка»	«Фонд»	«Модерн»	«База»
Збільшення значення	ВП – 0,02; ЕП – 0,05; Модерн – 0,11; Фонд – 0,01	ВП – 0,08; Стан НС – 0,02	ВП – 0,02	Інтенс – 0,12; ЕП – 0,11; ВНС – 0,14; Фонд – 0,02
Зменшення значення	Інтенс – (-0,12); ВНС – (-0,06)		ЕП – (-0,08); ВНС – (-0,09); Фонд – (-0,02)	ВП – (-0,03); Стан НС – (-0,01)

ронні заходи, а також спрямування надходжень від екологічного податку в повному обсязі до бюджетів ОТГ. Збільшення прозорості інформації щодо стану територій та наслідків екологічної шкоди, розподілу бюджетних коштів

стосовно екологічного податку сприятиме активізації цільових та інших добровільних внесків підприємств, установ, організацій та громадян до місцевого бюджету за місцем заподіяння екологічної шкоди.

Список використаних джерел:

1. Веклич О. Перші підсумки фінансово-бюджетної децентралізації екологічного оподаткування. *Економіка України*. 2016. № 3. С. 60–74.
2. Державний веб-портал бюджету для громадян : сайт / Міністерство фінансів України, 2018–2019. URL: openbudget.gov.ua (дата звернення: 04.12.2019).
3. Горошкова Л., Хлобистов Є., Трофимчук В. Фінансові механізми сталого використання територіальних ресурсів природно-господарських систем. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2018. С. 275–284.
4. Карлін М. Територіально-приватне партнерство як засіб убезпечення підприємств від фінансово-екологічних ризиків. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2018. № 3. С. 80–85.
5. Коваленко М., Швороб Г., Мацієвич Т. Шляхи поліпшення фінансового забезпечення діяльності територіальних громад. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2014. № 1.
6. Місцеві бюджети 2019 – експерти прокоментували особливості закону про Держбюджет / Прес-центр ініціативи «Децентралізація». URL: decentralization.gov.ua/news/10285 (дата звернення: 22.04.2019).
7. Патока І. Державна екологічна політика для об'єднаних територіальних громад в системі децентралізації врядування. *Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. Серія: Глобальні та національні проблеми економіки*. 2014. № 2. С. 1347–1353.
8. Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення природоохоронних заходів на об'єктах комунальної власності : Постанова КМ України від 20 березня 2019 р. № 228. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2019-%D0%BF (дата звернення: 22.04.2019).
9. Про затвердження розподілу у 2019 році обсягу субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення природоохоронних заходів на об'єктах комунальної власності : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 червня 2019 р. № 430-р. URL: www.kmu.gov.ua/ua/pras/pro-zatverdzhennya-rozpodilu-u-2019-goci-obsyagu-subvenciyi-z-t050619 (дата звернення: 30.10.2019).
10. Про бюджетну класифікацію : Наказ Міністерства фінансів від 14 січня 2011 р. № 11. URL: zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0011201-11/pagan25 (дата звернення: 22.04.2019).
11. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12 (дата звернення: 22.04.2019).
12. Робертс Ф.С. Дискретные математические модели с приложениями к социальным, биологическим и экологическим задачам. Москва : Наука, 1986. 563 с.
13. Mental Modeler. URL: www.mentalmodeler.org (дата звернення: 30.10.2019).

References:

1. Veklych O. (2016) Pershi pidsumky finansovo-biudzhetnoi detsentralizatsii ekolohichnoho opodatkuвання [First results of fiscal decentralization of environmental taxation]. *Economy of Ukraine*, no. 3, pp. 60–74.
2. Ministry of Finance of Ukraine (2018–2019). *Derzhavnyi veb-portal biudzhetu dlia hromadian* [Budget web portal for citizens]. Available at: openbudget.gov.ua (accessed: 4 December 2019).
3. Horoshkova L., Khlobystov I., Trofymchuk V. (2018) Finansovi mekhanizmy staloho vykorystannia terytorialnykh resursiv pryrodno-hospodarskykh system [Financial mechanisms of sustainability use of territorial resources of nature-economic systems]. *Theoretical and Practical Aspects of Economics and Intellectual Property*, no. 18, pp. 275–284.
4. Karlin M. (2018) Terytorialno-pryvatne partnerstvo yak zasib ubezpechennia pidprijemstv vid finansovo-ekolohichnykh ryzykiv [Territorial and partnership as a means of securing enterprises against financial and ecological risks]. *Economic journal Lesya Ukrainka eastern European national university*, no. 3, pp. 80–85.
5. Kovalenko M., Shvorob G., Matsievich T. (2014) Shliakhy polipshennia finansovoho zabezpechennia diialnosti terytorialnykh hromad [Ways to improve the financial support of local communities]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia*, no. 1. Available at: nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2014_1_23 (accessed: 22 October 2019).

6. Pres-tsentr Initsiatyvy "Detsentralizatsiia" (2018). *Mistsevi biudzhety 2019 – eksperty prokomentuvaly osoblyvosti zakonu pro derzhbiudzhety* [Local budgets in 2019 – experts comment the law on the state budget]. Available at: decentralization.gov.ua/news/10285 (accessed: 22 April 2019).
7. Patoka I. (2014) Derzhavna ekolohichna polityka dlia obiednanykh terytorialnykh hromad v systemi detsentralizatsii vriaduvannia [State environmental policy for the united local communities in the system of the power decentralization]. *V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv: Global and National Problems of Economics*, no. 2, pp. 1347–1353.
8. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy (2019) *Pro zatverdzhennia poriadku ta umov nadannia subventsii z derzhavnoho biudzhetu mistsevym biudzhetam na zdiisnennia pryrodookhoronnykh zakhodiv na ob'ektakh komunalnoi vlasnosti* [On Approval of the Procedure and Conditions for Granting State Budget Subsidies to Local Budgets for the Implementation of Environmental Measures at Communal Property]. 20 March 2019, no. 228. Available at: zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2019-%D0%BF (accessed: 22 October 2019).
9. Kabinet Ministriv Ukrainy (2019) *Pro zatverdzhennia rozpodilu u 2019 rotsi obsiahu subventsii z derzhavnoho biudzhetu mistsevym biudzhetam na zdiisnennia pryrodookhoronnykh zakhodiv na ob'ektakh komunalnoi vlasnosti* [On approving the allocation in 2019 of the volume of subsidies from the state budget to the local budgets for the implementation of environmental measures at the municipal property]. Rozporiadzhennia 05 June 2019, no. 430-r. Available at: www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-rozpodilu-u-2019-roci-obsyagu-subvenciyi-z-t050619 (accessed: 30 October 2019).
10. Ministerstvo Finansiv Ukrainy (2011) *Pro biudzhetnu klasyfikatsiiu* [On budget classification]. Nakaz 14 January 2011, no. 11. Available at: zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0011201-11/paran25 (accessed: 22 April 2019).
11. Verkhovna Rada Ukrainy (2018) *Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha* [Environmental Protection]. Zakon Ukrainy 25 June 1991, no. 1264-XII. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (accessed: 22 April 2019).
12. Roberts F.S. (1986) *Diskretnye matematicheskie modeli s prilozheniyami k socialnym, biologicheskim i ekologicheskim zadacham*. [Discrete Mathematical Models, with Applications to Social, Biological and Environmental Problems]. Moscow : Nauka (in Russian).
13. Mental Modeler. Available at: www.mentalmodeler.org (accessed: 30 October 2019).

УДК 519.8:330:658.1

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-71>**Кмитюк Т.Л.**

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіко-математичного моделювання
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

Скіцько В.І.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіко-математичного моделювання
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

Kmytiuk Tetiana

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Skitsko Volodymyr

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ МОДЕЛЮВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ РИЗИКОМ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

CONCEPTUAL ASPECTS OF MODELING AND DIGITAL TRANSFORMATION RISK MANAGEMENT

У статті розглядаються теоретико-методологічні аспекти щодо управління та моделювання ризиком цифрової трансформації. Запропоновано авторське визначення ризику цифрової трансформації – це економічна категорія, яка відображає особливості сприйняття окремою особою, що приймає рішення, або групою осіб, яким делеговані повноваження щодо управління деякою економічною системою на різних рівнях, об'єктивно існуючих небезпек, загроз та ненадійності технологій, що використовуються у цифровій трансформації; рівня власної цифрової компетентності та цифрової компетентності задіяних фахівців; невизначеності та конфліктності в процесах здобуття, генерування, передачі, отримання та зберігання даних, що впливають на досягнення мети цифрової трансформації досліджуваної системи. Визначено об'єкт та предмет, а також джерела виникнення ризику цифрової трансформації. З'ясовано, що для управління ризиком цифрової трансформації необхідно використовувати комплексний аналіз, а саме: якісний аналіз ризику; кількісний аналіз ризику; моделювання та прогнозування ризику. Проаналізований науковий інструментарій економіко-математичного моделювання ризиків цифрової трансформації.

Ключові слова: цифрова трансформація, цифрові технології, ризику, управління, ризик цифрової трансформації, моделювання.

В статье рассматриваются теоретико-методологические аспекты по управлению и моделированию риска цифровой трансформации. Предложено авторское определение риска цифровой трансформации – это экономическая категория, отражающая особенности восприятия отдельным лицом, принимающим решения, или группой лиц, которым делегированы полномочия по управлению некоторой экономической системой на разных уровнях, объективно существующих опасностей, угроз и ненадежности технологий, используемых в цифровой трансформации; уровня собственной цифровой компетентности и цифровой компетентности задействованных специалистов; неопределенности и конфликтности в процессах получения, генерирования, передачи, получения и хранения данных, влияющих на достижение цели цифровой трансформации исследуемой системы. Определены объект и предмет, а также источники возникновения риска цифровой трансформации. Выяснено, что для управления риском цифровой трансформации необходимо использовать комплексный анализ, а именно: качественный анализ риска; количественный анализ риска; моделирование и прогнозирование риска. Проанализирован научный инструментальный экономико-математического моделирования рисков цифровой трансформации.

Ключевые слова: цифровая трансформация, цифровые технологии, риски, управление, риск цифровой трансформации, моделирование.

The article considers theoretical and methodological problems on managing and modeling of digital transformation risk. The article deals with the interpretation of the concept of digital transformation risk – it is an economic category that reflects the peculiarities of perception by a decision-maker or a group of persons who are delegated authority to manage an economic system (in which digital transformation occurs) at different levels (in particular, at levels of individual enterprise unit, enterprise level, industry level, country level, etc.), objectively existing threats, threats and unreliability of technologies used in digital transformation; the level of own digital competence and digital competence of the specialists involved; uncertainties and conflicts in the processes of obtaining, generating, transmitting, receiving and storing data that influence the achievement of the goal of digital transformation of the studied system. In addition, the risk of digital transformation can be defined by its components: risk of new technologies; risk of new business models; risk of new habits. The object and subject of digital transformation risk are identified. The object is an economic system of a certain level, in which changes are taking place, which is quite difficult to evaluate the efficiency and functioning of the system in the future (after transformation). The subject is the person or decision makers who are interested in the effective functioning of the digital transformation risk entity. The sources of digital transformation risk are the factors that cause potential dangers, threats and unreliability of technologies, uncertainty and conflict in the decision-making processes regarding the digital transformation of the system under study. The main methodological approaches to integrated analysis and management of digital transformation risk are proposed, which should include: qualitative and quantitative risk analysis, risk modeling and forecasting, risk management in order to minimize it. Scientific tools of economic and mathematical modeling of digital transformation risk are proposed.

Key words: digital transformation, digital technology, risks, management, digital transformation risk, modeling.

Постановка проблеми. Нині функціонування економіки неможливо уявити без активного використання цифрових технологій на всіх її рівнях. Так, стратегія успішної діяльності і розвитку сучасних підприємств тісно пов'язана з використанням високотехнологічного виробництва, створенням інноваційної продукції та появою нової, отриманням максимального прибутку. Все це неможливо без активного впровадження цифрової трансформації. Роль цифрової трансформації полягає у впровадженні цифрових технологій, тобто різного роду електронного обладнання та програм, у процеси бізнесу та суспільства, що сприятимуть динамічному розвитку та успіху, забезпеченню безпеки та конкурентоспроможності. Цифрова трансформація передбачає зміну бізнес-стратегій, принципів, моделей, операцій, управлінського підходу, цілей та інше. Актуальність цієї тематики визначається тим, що цифрові технології стають головними чинниками змін у всіх бізнес-процесах, але відповідні зміни можуть носити характер невизначеності, що сприятимуть розвитку і появи нових ризиків, пов'язаних із процесами цифрової трансформації. Такі ризики пов'язані з безпекою стосовно зберігання та передачі інформації, з технологіями її обробки і використання, здобуття нових навичок та компетенцій, з порушенням інформаційної безпеки тощо. Виявити ці ризики і постаратися їх усунути або скоротити – ось важливе і актуальне завдання, яке постало перед фахівцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливостям функціонування та проблемам

впровадження цифрової трансформації та зумовленого ними ризику присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема А. Верховодова [4], О. Риженко, Я. Фіщука [5], Н. Зайцева [11], В.В. Вітлінського, Я.С. Наконечного [18, 19] та ін. Однак, незважаючи на досить значну кількість робіт теоретичного та практичного спрямування, залишаються недостатньо вирішеними деякі аспекти щодо трактування поняття ризику цифрової трансформації, визначення об'єкта та предмета, а також джерел виникнення ризику цифрової трансформації. Не приділено увагу аналізу та оцінюванню ризиків цифрової трансформації. Потребують подальшого дослідження проблеми застосування методології та інструментарію економіко-математичного моделювання щодо управління ризиком цифрової трансформації.

Мета статті полягає у виявленні особливостей явища цифрової трансформації, аналізі концептуальних засад управління ризиком цифрової трансформації, а також у визначенні наукового інструментарію економіко-математичного моделювання ризиків цифрової трансформації.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Поняття «цифрова трансформація» увірвалося у наше життя стрімко завдяки бурхливому розвитку та використанню цифрових технологій та буде задавати тренди зрушень у суспільстві та бізнесі ще багато років. Підтвердженням цього є створення Міністерства цифрової трансформації в Україні [1]

Цифрова трансформація – це досить широке та загальне явище, яке в сучасній епосі погли-

нуло майже всі сфери на макро- та мікроекономічному рівнях. Цифрова трансформація (або цифровізація) – це трансформація (перетворення та розвиток) процесів у бізнесі та суспільстві за допомогою впровадження цифрових технологій, тобто різного роду електронного обладнання та програм, які використовують інформацію у вигляді числового коду, зазвичай двійкового, символами якого є 0 та 1 [2].

Суть цифрової трансформації полягає в пошуку нових підходів у вирішенні наявних певний час та нових бізнес-завдань із використанням різних цифрових технологій.

Цифрова трансформація – організаційні зміни, що зумовлені провадженням цифрових технологій у процеси взаємодії з людиною в різних сферах економіки та суспільства; трансформація настає у разі, коли використання цифрових технологій надає нові можливості, інноваційні засоби та методи виконання дій, на противагу простого розширення традиційних (старих) засобів та методів [3]. Отже, цифрова трансформація – це процес, що пов'язаний з новими змінами, які спричинені трьома взаємопов'язаними складниками: нові технології, нові бізнес-моделі, нові звички [4].

Якщо розглядати поняття “цифрова трансформація” на мікроекономічному рівні, тобто на рівні підприємств, то можна говорити про загальні зміни в компанії, спрямовані на впровадження сучасних цифрових технологій у бізнес-процеси підприємства. Цей підхід передбачає фундаментальні зміни в обладнанні, програмному забезпеченні, в підходах до управління, корпоративної культури, зовнішніх комунікаціях тощо. Як наслідок, підвищуються продуктивність кожного співробітника і рівень задоволеності клієнтів, а компанія збільшує конкурентоспроможність і виходить на сучасний рівень організації.

З розвитком науки постійно з'являються нові цифрові технології, удосконалюються, трансформують або й зникають із вжитку наявні. Таким чином, за ознакою часу цифрові технології можна класифікувати так:

1) цифрові технології минулого, які були трендом до 2015 року, проте залишаються актуальними і натеper: високошвидкісний Інтернет; смартфони, планшети, ноутбуки, надпотужні електронні обчислювальні машини, сервери, засоби зберігання великого обсягу даних; хмарні обчислення; соціальні мережі та месенджери тощо;

2) цифрові технології сучасності, які використовувалися й раніше, проте дістали стрімкого розвитку останнім часом (2016–2019 рр.): віртуальна та доповнена реальність; індивідуальні гаджети різного призначення; квадро-

коптери, дрони; розумний будинок; різні датчики та сенсори; великі дані; нанотехнології; блокчейн;

3) цифрові технології, які вже нині мають застосування, проте передбачається їх широке використання у найближчому майбутньому (2019–2025 рр.): штучний інтелект; когнітивні обчислення; робототехніка; 3D-друк; розподілені обчислення; автономні автомобільні засоби; нові технології в енергетиці; технології імплантів [5; 6].

Цифрові технології – це насамперед нові технології (інновації), яким притаманна мінливість та невизначеність щодо їхнього розвитку. Зокрема, це підтверджується змінами в щорічних кривих життєвого циклу компанії Gartner [7]. Фахівцями компанії «Gartner» було запропоновано «життя» нової технології поділити на такі етапи:

1) знайомство суспільства та бізнесу з технологією та початок її використання;

2) досягнення піку очікувань споживачів (користувачів) технології;

3) розчарування від використання технології (очікування не виправдались у реальності);

4) трансформація нової технології з метою підвищення її корисності та дієвості після суцільного захоплення на попередньому етапі;

5) масове використання технології [7].

Кожна нова технологія по-різному «проживає» своє «життя»: деякі досягають п'ятого етапу менш ніж за 2 роки, деякі – не досягають його ніколи. Кожен із етапів життєвого циклу технології пов'язаний із відповідними різними ризиками (як однаковими для усіх цифрових технологій, так і специфічних). Зокрема, для усіх технологій притаманні ризики, що пов'язані з: безпекою стосовно зберігання та передачі даних, зокрема, персональних та конфіденційних; руйнуванням кордонів приватності інформації щодо як окремих осіб, так і щодо компаній (підприємств); здатністю до навчання та самовдосконалення, здобуття нових навичок та компетенцій щодо використання нових технологій у вирішенні складних завдань працівниками компаній та їх відповідальністю за прийняті рішення з використанням цих технологій; законодавчими та нормативними аспектами функціонування технологій; стабільністю функціонування технології на апаратному та програмному рівнях тощо [8].

Цифрова трансформація – це досить складний процес, основою якого є цифрові технології та люди, які їх розробляють та використовують. Оскільки цифровим технологіям притаманні ризики, а будь-яка людина сама по собі є джерелом різного роду ризиків, то і цифровій трансформації також притаманні ризики.

Є багато поширених підходів щодо визначення поняття «ризик», які наведено, зокрема, в [14; 18]. Ризик асоціюється з невизначеністю та випадковістю результатів ризикованої діяльності; конфліктністю; протидією; наявністю багатоваріантних рішень; якщо не всі альтернативні варіанти рішень однаковою мірою є сприятливі одночасно.

Невизначеність – це економічна категорія, яка трактується як неможливість здобуття абсолютного знання про об'єктивні та суб'єктивні чинники функціонування системи, неоднозначність її параметрів [9]. Під невизначеністю розуміють також стан неоднозначності розвитку певних подій у майбутньому, ступінь нашого незнання і неможливість точного передбачення основних величин і показників розвитку діяльності підприємства, зокрема реалізації цифрових технологій [10].

Виникнення невизначеності, а в майбутньому ризику, полягає в порушенні правил проведення цифрової трансформації бізнес-процесів.

Аналіз наукової літератури показав, що серед ключових ризиків цифрової трансформації можна виділити такі: недотримання захисту особистих даних; порушення безперервності бізнес-процесів; неготовність до високого темпу змін; нерозуміння концепцій цифрової трансформації; гальмування процесів цифровізації; наявність кіберзагроз.

Серйозний ризик на шляху цифровий трансформації пов'язаний з неготовністю компаній, в тому числі і її співробітників, до необхідних змін. Наприклад, одним із найбільш обговорюваних сьогодні елементів цифрової трансформації є технологія Big Data. Головний ризик тут полягає в непередбачуваності і неоднозначності отриманих результатів. Самі алгоритми обробки даних, покладені в основу цієї технології, в принципі не дозволяють отримувати однозначне рішення. Відповідно, бізнес-рішення, прийняті на основі такого аналізу, можуть виявитися зовсім неефективними або навіть шкідливими [11]. Також, наприклад, хмарні технології, в які переміщається величезна кількість даних і додатків на IT-ринку, приводять до нових проблем та ризиків, які полягають в тому, як контролювати їх роботу і вчасно запобігати збоям.

На нашу думку, *ризик цифрової трансформації* – це економічна категорія, яка відображає особливості сприйняття окремою особою, що приймає рішення, або групою осіб, яким делеговані повноваження щодо управління деякою економічною системою (в якій відбувається цифрова трансформація) на різних рівнях (зокрема, на рівні окремого підрозділу підпри-

ємства, на рівні підприємства, на рівні галузі, на рівні країни тощо), об'єктивно існуючих небезпек, загроз та ненадійності технологій, що використовуються у цифровій трансформації; рівня власної цифрової компетентності та цифрової компетентності задіяних фахівців; невизначеності та конфліктності в процесах здобуття, генерування, передачі, отриманні та зберіганні даних, що впливають на досягнення мети цифрової трансформації досліджуваної системи.

Окрім того, ризик цифрової трансформації можна визначити за її складниками: ризик нових технологій; ризик нових бізнес-моделей; ризик нових звичок.

Об'єктом ризику цифрової трансформації є економічна система певного рівня, в якій відбуваються зміни, оцінити ефективність яких та функціонування системи у майбутньому (після трансформації) досить складно.

Суб'єктом ризику цифрової трансформації є особа чи особи, які приймають рішення, та зацікавлені в ефективному функціонуванні об'єкта ризику цифрової трансформації.

Джерелами ризику цифрової трансформації є чинники, що зумовлюють виникнення можливих небезпек, загроз та ненадійності технологій, невизначеності та конфліктності в процесах прийняття рішень щодо цифрової трансформації досліджуваної системи.

Отже, необхідно вибудовувати гнучку й ефективну систему управління трансформаційними ризиками. У процесі цифрової трансформації необхідно також враховувати вже наявний набір ризиків самого підприємства, оскільки фактично здійснюється не повна заміна цифровими технологіями усіх бізнес-процесів, а можливо, тільки частково. Тому головним процесом управління цифрових трансформаційних ризиків має бути уникнення старих помилок та мінімізування появи нових ризиків.

Для управління ризиком необхідно використовувати комплексний аналіз. Він має містити: якісний аналіз ризику (виявлення факторів ризику, областей ризику, ідентифікація всіх можливих ризиків); систему кількісних показників рівня ризику; кількісний аналіз ризику (чисельне визначення ступеня окремих ризиків та ризику цього проекту загалом); моделювання та прогнозування ризику; управління ризиком із метою зниження його впливу [12].

Виділимо основні три етапи процесу управління ризиком цифрової трансформації згідно з [13]. Перший етап процесу управління ризиком має назву «Встановлення оточення», на ньому визначаються з цілями, яких керівництво підприємства бажає досягнути, внутрішні та зовнішні чинники, що мають братися до уваги

в управлінні ризиками, встановлюються межі та критерії ризику. На другому етапі – «Оцінювання ризику» – необхідно скласти ідентифікації аналізу та розрахунку (або оцінювання) ризику. На цьому кроці відбувається ідентифікація кожного із можливих ризиків, їхніх наслідків та оцінюються ймовірності цих наслідків, здійснюється якісне та кількісне оцінювання ризику. Наступний, третій етап «Подолання ризику» – процес, що складається з оцінювання результатів подолання ризику, прийняття рішення щодо меж допустимого рівня ризику, а у разі необхідності – розроблення та впровадження нових способів подолання ризику, оцінювання ефективності подолання ризику.

Необхідність якісного аналізу ризику має на меті виявлення всіх можливих ризиків, оскільки ризик має бути обґрунтованим і не набувати характеру пригоди, а також потенційних зон ризику, тому що ризик є тоді, коли є зацікавленість у результатах економічних рішень.

У світовій практиці є низка універсальних методів та моделей під час виконання кількісного оцінювання ризику: статистичні методи, методи експертного оцінювання, метод аналогій, аналіз чутливості, метод дерева рішень; аналіз методами імітаційного моделювання тощо.

Щодо класичного підходу до оцінювання ризику цифрової трансформації, то можна розглянути статистичний підхід. Нехай для деякого одного рішення (події) у сфері цифровізації можна оцінити величини небажаних наслідків, що виражається за різних умов його (рішення) реалізації, та ймовірності їх настання, то оцінити ризик можна як величину ризику очікуваної (сподіваної) невдачі з використанням формули математичного сподівання:

$$R = M(X) = \sum_{i=1}^n p_i \cdot x_i, \quad (1)$$

де R – величина ризику цифрової трансформації ризику; $M(X)$ – математичне сподівання випадкової величини X ; x_i – величина (обсяг) небажаних наслідків в i -их умовах реалізації рішення, $X = \{x_1, x_2, \dots, x_i\}$ – досліджувана дискретна випадкова величина, що відповідає небажаним наслідкам рішення; p_i – ймовірність небажаних наслідків в i -их умовах реалізації рішення $P = \{p_1, p_2, \dots, p_i\}$ – розподіл ймовірностей настання можливих значень випадкової величини $X, \sum_{i=1}^n p_i$.

Очікувана (сподівана) величина є узагальноною кількісною характеристикою та не дозволяє прийняти рішення на користь якого-небудь варіанта. Для остаточного рішення необхідно виміряти коливання показників, тобто визначити міру коливання можливого результату.

Колівання можливого результату є ступенем відхилення очікуваного значення від середньої величини. Для його визначення зазвичай обчислюють дисперсію (варіацію), або середнє квадратичне відхилення:

$$D(X) = \sum_{i=1}^n p_i \cdot (x_i - M(x))^2 \quad (2)$$

Середньоквадратичне відхилення:

$$\sigma(X) = \sqrt{D(x)}$$

Вважається, що чим більше значення дисперсії (або середньоквадратичного відхилення), тим більший ступінь ризику. В оцінюванні ризику цифрової трансформації можна використати також семіваріацію та семіквадратичне відхилення, коефіцієнт варіації, коефіцієнт семіваріації, формули розрахунку яких наведено, зокрема, в [14; 15]. Ці показники доречно використовувати, наприклад, коли є кілька можливих результатів (альтернативних варіантів) деякого рішення та є потреба в їх порівнянні з урахуванням ризику.

Метод експертних оцінок передбачає аналіз експертами двох груп факторів ризиків – кількісних і якісних. В якості експертних оцінок будуть висновки спеціалістів щодо доцільності провадження тих чи інших цифрових технологій у бізнес-процеси. Оскільки в аналізі беруть участь декілька експертів, то виникає необхідність щодо оцінки погодженості їхніх думок. Найчастіше використовують коефіцієнт конкордації, величина якого дає змогу зробити висновок про достовірність оцінок [16]:

$$W = \frac{\sum_{j=1}^n d_j^2}{\frac{1}{12} [m^2 (n^3 - n) - m \sum_{i=1}^m T_i]}$$

де n – кількість факторів; m – кількість експертів; d_j – відхилення суми від середньої суми; T_j – результати проміжних розрахунків.

Величина коефіцієнта конкордації може змінюватись від 0 до 1, якщо значення коефіцієнта рівне нулю, то це означає, що зв'язок між оцінками різних експертів відсутній, тобто відсутня погодженість думок. Якщо значення дорівнює одиниці, то означає, що всі експерти дали однакові оцінки з цієї ознаки, тобто є цілковита погодженість думок експертів.

Метод «дерева рішень» дає змогу схематично зобразити проблеми прийняття управлінського рішення, що має вигляд графа, вершини якого представляють визначені стани, у яких виникає необхідність вибору, а гілки дерева представляють різні події (рішення, наслідки, операції), які можуть мати місце у кожному окремому стані. Кожній гілці «дерева» присвоюються індивідуальні числові характеристики. У якості гілок розглядаються, наприклад, величина впровадження

технологій і ймовірність його здійснення, що характеризує рівень його ризику [17].

Використання методу аналогій зводиться до створення база даних і знань стосовно чинників цифрового ризику. Ці бази формуються, зокрема, завдяки матеріалам із наукових та професійних джерел, достовірних джерел мережі Інтернет, шляхом опитування фахівців тощо. Використовуючи математичний інструментарій, здійснюється обробка інформації для виявлення залежностей, причин, з метою врахування потенційного ризику. Аналіз чутливості допомагає виявити, які є чинники та як вони впливають на ризик.

Кількісне оцінювання ризику цифрової трансформації за допомогою методів імітаційного моделювання здійснюється покроково, детальний опис наведено у [18].

Одним із найпоширеніших математичних апаратів, за допомогою якого можлива оцінка альтернативних варіантів цифровізації, є теорія гри. У якомусь сенсі такий порівняльний аналіз схожий на «гру з природою», тобто з противником, дії якого заздалегідь невідомі і можна лише припускати, якими вони будуть і який результат може бути отриманий [19]. У теорії "гри з природою" використовуються різні критерії оцінки якості рішень [20].

Для практичного застосування краще використовувати декілька підходів оцінювання

ризикованої ситуації з вибором найбільш прийняттого варіанту.

Звичайно, зазначений вище інструментарій моделювання та управління ризиком цифрової трансформації не є повним. Розвиток економік та усіх сфер її діяльності в умовах цифровізації нестиме появу нових наукових напрямів, у яких будуть розроблятися різні економіко-математичні моделі оцінювання таких ризиків, які потребують власних, унікальних методів та моделей і повинні враховувати специфіку кожного типу ризику

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження ризику цифрової трансформації, можна зробити деякі висновки. Визначення наперед, наскільки ефективною буде проведена трансформація бізнесу, неможливо, і достовірної статистики кількості та якості проведених цифрових трансформацій в Україні немає. Цифрова трансформація завжди буде пов'язана з ризиком. Тому дуже важливим є врахування чинника ризику на всіх етапах впровадження цифровізації. Пріоритет у подальших дослідженнях із цього питання потрібно надавати розробленню ефективних методів і моделей оцінювання відповідних ризиків із метою його управління та мінімізації, а також визначенні ступеня доцільності реалізації впровадження відповідних цифрових технологій за наявного ризику.

Список використаних джерел:

1. Офіційний сайт Міністерства цифрової трансформації в Україні. URL: <https://thedigital.gov.ua/>
2. Digital Technology. URL: <http://technologyin.org/digital-technology>
3. Юрчак О. Глосарій термінів – для тлумачення ландшафту 4.0. URL: <https://industry4-0-ukraine.com.ua/2017/07/06/глосарій-термінів-для-тлумачення-лан/#more-6971>.
4. Верховодов А. Цифрова трансформація та інновації: що це насправді? 2018. URL: <https://medium.com/@untone/цифрова-трансформація-та-інновації-що-це-насправді-f323e11927fe> (дата звернення: 04.09.2018)
5. Риженко О., Фіщук В. Як цифрова економіка змінить Україну. Економічна правда, 2018. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2018/01/16/633057> (дата звернення: 23.07.2018)
6. Скіцько В.І. Цифрові технології сучасної логістики та управління ланцюгами постачання. *Маркетинг і цифрові технології*. 2018. Том 2, № 3. с. 48–63.
7. Kasey Panetta. 5 Trends Appear on the Gartner Hype Cycle for Emerging Technologies, 2019 // [gartner.com](https://www.gartner.com/smarterwithgartner/5-trends-appear-on-the-gartner-hype-cycle-for-emerging-technologies-2019/). 29.08.2019. URL: <https://www.gartner.com/smarterwithgartner/5-trends-appear-on-the-gartner-hype-cycle-for-emerging-technologies-2019/>
8. Вітлінський В.І., Скіцько В.І. Ризики сучасної економіки. *Механізми, стратегії, моделі та технології управління економічними системами за умов інтеграційних процесів: теорія, методологія, практика*: матеріали V ювілейної міжнар. наук.-практ. конф. (Мукачево, 5–7 жовтня 2018р.). Хмельницький, 2018. С. 171–173.
9. Клименко С.М., Дуброва О.С. Обґрунтування господарських рішень та оцінка ризиків : навч. посібник. Київ : КНЕУ, 2005. 252 с.
10. Вітлінський В.В., Верченко П.І. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком. Київ : КНЕУ, 2000. 292 с.
11. Зайцев Н. Риски на пути цифровой трансформации ритейла. Система безопасности. 2016. URL: <http://secuteck.ru/articles2/security-director/riski-na-puti-tsifrovoy-transformatsii-riteyala>
12. Конспект лекцій з дисципліни "Моделювання ризиків в економіці та бізнесі" для студентів / Укл. С. В. Гринчуцька. – Тернопіль, ТНТУ імені І. Пулюя, 2014. 88 с.
13. ISO. Risk Management – Principles and guidelines ISO 31000. Switzerland: ISO, 2009. 24 p.

14. Вітлінський В.В., Великоіваненко Г.І. Ризикологія в економіці та підприємстві : монографія. Київ : КНЕУ. 2004. 480 с.
15. Вітлінський В.В., Наконечний С.І. Ризик у менеджменті. Київ : ТОВ «Борисфен-М», 1996. 336 с.
16. Трасковецька Л.М., Стопень Г.Я. Прикладна математика : навч. посібник. Хмельницький : ХНУ, 2011. 158 с.
17. Кушлик-Дивульська О.І., Кушлик Б.Р. Основи теорії прийняття рішень. Київ, 2014. 94 с.
18. Вітлінський В.В., Великоіваненко Г.І. Ризикологія в економіці та підприємстві : монографія. Київ : КНЕУ, 2004. 480 с.
19. Верченко П.І., Сігал А.В., Наконечний Я.С. Економічний ризик: ігрові моделі: навч. посібник / за ред. В.В. Вітлінського. Київ : КНЕУ, 2002. 446 с.
20. Верченко П.І., Великоіваненко Г.І., Демчук Н.В., Компаніченко О.С., Шатарська І.Ф. Ризикологія : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. Київ : КНЕУ, 2006. 176 с.

References:

1. Ofitsiyni sait Ministerstva tsyfrovoi transformatsii v Ukraini [The official website of the Ministry of Digital Transformation in Ukraine]. Available at: <https://thedigital.gov.ua/>
2. Digital Technology. Available at: <http://technologyin.org/digital-technology>
3. Yurchak O. (2017) Hlosarii terminiv – dlia tlumachennia landshaftu 4.0. [Glossary of Terms – to interpret the landscape 4.0] Available at: <https://industry4-0-ukraine.com.ua/2017/07/06/гласарій-термінів-для-тлумачення-лан/#more-6971>.
4. Verkhovodov A. (2018) Tsyfrova transformatsiia ta innovatsii: shcho tse naspravdi? [Digital Transformation and Innovation: What Is It Really?] Ekonomichna pravda (electronic journal) Available at: <https://medium.com/@untone/цифрова-трансформація-та-інновації-що-це-насправді-f323e11927fe>
5. Ryzhenko O., Fishchuk V. (2018) Yak tsyfrova ekonomika zminyt Ukrainu [How the digital economy will change Ukraine. Economic truth] Ekonomichna pravda (electronic journal) Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2018/01/16/633057>
6. Skitsko V.I. (2018) Tsyfrovii tekhnologii suchasnoi lohistyky ta upravlinnia lantsiuhamy postachannia [Digital Technologies of Modern Logistics and Supply Chain Management] Marketynh i tsyfrovii tekhnologii, vol. 2, no 3, 2018, pp. 48–63.
7. Kasey Panetta (2019) 5 Trends Appear on the Gartner Hype Cycle for Emerging Technologies, Gartner, Available at: <https://www.gartner.com/smarterwithgartner/5-trends-appear-on-the-gartner-hype-cycle-for-emerging-technologies-2019/>
8. Vitlinskyi V.I., Skitsko V.I. (2018) Ryzkyky suchasnoi ekonomiky [Risks of modern economy]. Mekhanizmy, stratehii, modeli ta tekhnologii upravlinnia ekonomichnymy systemamy za umov intehratsiinykh protsesiv: teoriia, metodolohiia, praktyka (Ukraine, Mukachevo, October 5–7, 2018), Khmelnytskyi, pp. 171–173.
9. Klymenko S.M., Dubrova O.S. (2005) Obgruntuvannia hospodarskykh rishen ta otsinka ryzykiv [Rationale for business decisions and risk assessment] Kyiv: KNEU, 252 p.
10. Vitlinskyi V.V., Verchenko P.I. (2000) Analiz, modeliuvannia ta upravlinnia ekonomichnym ryzykom [Analysis, modeling and management of economic risk] Kyiv: KNEU, 292 p.
11. Zaitsev N. (2016) Rysky na puty tsyfrovoy transformatsyy ryteila/ Systema bezopasnosti [Risks to Retail Digital Transformation]. Systema bezopasnosti. Available at: <http://secuteck.ru/articles2/security-director/riski-na-puti-tsifrovoy-transformatsii-riteyla>
12. Hrynychutska S.V. (2014) Konspekt lektsii z dystsypliny "Modeliuvannia ryzykiv v ekonomitsi ta biznesi" dlia studentiv [Summary of lectures on the discipline «Risk modeling in economics and business» for students] Ternopil: TNTU named after I. Puliuia, 88 p.
13. ISO (2009) Risk Management – Principles and guidelines ISO 31000. Switzerland: ISO, 24 p.
14. Vitlinskyi V.V., Velykoivanenko H.I. (2004) Ryzkolohiia v ekonomitsi ta pidpriemnytstvi [Riskology in Economics and Entrepreneurship] Kyiv: KNEU. 480 p.
15. Vitlinskyi V.V., Nakonechnyi S.I. (1996) Ryzkyk u menedzhmentі [Risk in management] Kyiv: «Borysfen-M», 336 p.
16. Traskovetska L. M., Stopen H. Ya. (2011) Prykladna matematyka [Applied Mathematics] Khmelnytskyi : KhNU, 158 p.
17. Kushlyk-Dyvulska O.I., Kushlyk B.R. (2014) Osnovy teorii pryiniattia rishen [Fundamentals of decision theory] Kyiv, 94 p.
18. Vitlinskyi V.V., Velykoivanenko H.I. (2004) Ryzkolohiia v ekonomitsi ta pidpriemnytstvi [Riskology in Economics and Entrepreneurship] Kyiv: KNEU, 480 p.
19. Vitlinskyi V.V., Verchenko P.I., Sihal A.V., Nakonechnyi Ya.S. (2002) Ekonomichnyi ryzkyk: ihrovi modeli [Economic Risk: Game Models] Kyiv: KNEU, 446 p.
20. Verchenko P.I., Velykoivanenko H.I., Demchuk N.V., Kompanichenko O.S., Shatarska I.F. (2006) Ryzkolohiia [Riskology] Kyiv: KNEU, 176 p.

Кузьменко О.В.доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економічної кібернетики
Сумського державного університету**Боженко В.В.**кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної кібернетики
Сумського державного університету**Колотіліна О.В.**аспірант, викладач-стажист кафедри економічної кібернетики
Сумського державного університету**Kuzmenko OIha**

Sumy State University

Bozhenko Victoria

Sumy State University

Kolotilina Olena

Sumy State University

ОПТИМІЗАЦІЯ СОЦІО-ЕКОНОМІКО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇЇ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ¹

OPTIMIZING SOCIO-ECONOMIC AND POLITICAL DEVELOPMENT OF THE COUNTRY IN THE CONTEXT OF PROVIDING ITS SUSTAINABLE DEVELOPMENT

У статті обґрунтовано, що для визначення основних таргетів соціо-економіко-політичного розвитку з метою проведення реформ для виходу України на траєкторію стійкого зростання необхідно врахувати взаємодію соціальної сфери, економічного розвитку, політичного стану держави. Для цього необхідно оцінити оптимальне значення індикаторів відповідних складників країни. Запропоновано методичний підхід інтегрального оцінювання значення показників соціо-політико-економічного розвитку з використанням методів регресійного аналізу. Цей підхід передбачає поетапне використання таких кроків, як: формування інформаційної бази дослідження та перевірка її статистичних даних на аномальність; відбір релевантних показників впливу на формування соціо-політико-економічного стану країни; нормалізація значень та формування інтегральних показників соціальної, економічної та політичної сфери; побудова регресійних моделей залежності соціо-політико-економічних індикаторів від узагальнених значень соціальних, політичних та економічних показників України; визначення оптимального значення індикаторів соціо-економіко-політичного складника країни. Результати визначення оптимальних значень індикаторів слугують базою для встановлення таргетів соціо-політико-економічного розвитку, що дасть змогу сформулювати умови для стабільного економічного зростання, а також підвищення рівня добробуту громадян.

Ключові слова: соціо-політико-економічний розвиток, інтегральні показники, регресійна модель, оптимальні значення індикатора.

В статье обосновано, что для определения основных таргетов социо-экономико-политического развития с целью проведения реформ для выхода Украины на траекторию устойчивого роста необходимо учесть взаимодействие социальной сферы, экономического развития, политического состояния государства. Для этого необходимо оценить оптимальное значение индикаторов соответствующих составляющих страны. Предложен методический подход интегральной оценки значения показателей социо-политико-экономического развития с использованием методов регрессионного анализа. Этот подход предполагает поэтапное использование таких шагов,

¹ Роботу виконано в межах науково-дослідної теми «Моделювання та прогнозування соціо-економіко-політичної дорожньої карти реформ в Україні для переходу на модель стійкого зростання» (номер державної реєстрації 0118U003569).

как: формирование информационной базы исследования и проверка ее статистических данных на аномальность, отбор релевантных показателей воздействия на формирование социо-политико-экономического состояния страны; нормализация значений и формирования интегральных показателей социальной, экономической и политической сферы; построение регрессионных моделей зависимости социо-политико-экономических индикаторов от обобщенных значений социальных, политических и экономических показателей Украины; определение оптимального значения индикаторов социо-экономико-политической составляющей страны. Результаты определения оптимальных значений индикаторов служат базой для установления целевых социо-политико-экономического развития, что позволит сформировать условия для стабильного экономического роста, а также повышения уровня благосостояния граждан.

Ключевые слова: социо-политико-экономическое развитие, интегральные показатели, регрессионная модель, оптимальные значения индикатора.

In the course of the research it is substantiated that in order to determine the main goals of socio-economic and political development and to carry out reforms for entering Ukraine on the trajectory of sustainable growth, it is necessary to take into account the interaction of the social sphere, economic development, and political state of the state. To do this, it is necessary to assess the optimum value of the indicators of the relevant constituents of the country. The methodical approach of integral estimation of the values of socio-political-economic development indicators using regression analysis methods is offered. This approach involves the gradual use of steps: formation of a research information base and verification of its statistics on anomalies, selection of relevant indicators of influence on socio-political and economic state of the country; normalization of values and formation of integral indicators of social, economic and political sphere; construction of regression models of dependence of socio-political-economic indicators on generalized values of social, political and economic indicators of Ukraine; determining the optimal value of indicators of socio-economic-political component of the country. The results of determining the optimal values of the indicators serve as a basis for establishing the socio-political-economic development targets, which will allow to create conditions for stable economic growth and increase the level of well-being of citizens. The role of economic situation, social sphere, political status in public administration for the further development of the state, stability of the country is determined. Considering the difficult state of Ukrainian society, social tension, desire to change power, improve socio-political and economic relations in the country, solving economic, social and political problems is possible only with successful reform aimed at ensuring stable socio-political and economic development of Ukraine. Determination of the main targets of socio-political-economic development in order to activate the state policy for further development of the economy and improvement of socio-political-economic relations.

Key words: socio-political-economic development, integral indicators, regression model, optimal values of the indicator.

Постановка проблеми. Оцінка оптимального значення індикаторів соціо-політико-економічного розвитку України відіграє важливу роль у макроекономічній політиці держави, прийнятті основних цільових показників розвитку національної економіки. Відповідно, постає актуальне питання щодо необхідності створення методичного підходу інтегрального оцінювання значення індикаторів країни.

Ціліє встановлення соціо-економіко-політичного розвитку України передбачає застосування операційно-математичного інструментарію визначення оптимально-мінімального значення індикаторів соціально-політичної, економічної сфери з метою подальшого розроблення стратегії виходу України на траєкторію стійкого зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенню проблеми та дослідженню питання соціо-економіко-політичного розвитку України присвячені наукові праці багатьох вітчизняних та зарубіжних учених. Питанням впливу державних інструментів на соціальну, економічну

та політичну сферу займалися такі вчені, як: В.А. Гайдук, І.В. Грицюк, О.І. Дзюрій, О.І. Зоріна, В.О. Луцков, Л.П. Максимова, О.В. Поролло, В. Тарасов. Стабільне функціонування соціо-економіко-політичної системи розглядали зарубіжні вчені-економісти: Ендрюс, Гейл, Шеплі, Гольдштейн, Камінський, Рейнхарт, Лізондо та інші. Питання прогнозування соціальної сфери, економічно-політичного складника вивчала ціла низка вчених, таких як: Т. Батес, В. Беседін, П. Блер, В. Геєць, Ю. Гончаров, Б. Грабовецький, І. Євдокимова, Т. Клебанова, І. Крючкова, Е. Лібанова, І. Лукінов, А. Осітнянко, Б. Панасюк, М. Пашута, А. Савченко, О. Черняк, М. Якубовський, Р. Клейн, Я. Тінберген, Р. Фріш та інші.

Метою статті є розроблення та практична реалізація методичних засад до визначення оптимальних значень індикаторів соціо-політико-економічного розвитку країни задля забезпечення її стійкого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення стійкого зростання в країні

доцільно розглядати в контексті діалектики економічної, соціальної та політичної складових частин суспільного розвитку. На нашу думку, визначення будь-якої однієї з цих сфер суспільного життя домінантною є неприпустимим, оскільки вони тісно переплетені. Зокрема, представники політичної влади здійснюють державні функції управління, встановлюють основні напрями економічного та соціального розвитку, визначають рівень демократизації суспільства, а інколи навіть і люблять інтереси окремих олігархічних бізнес-структур під час ухвалення різноманітних нормативно-правових актів тощо. Водночас стан розвитку національної економіки виступає своєрідним індикатором довіри громадян до інституту влади. У разі погіршення економічної ситуації в країні відбувається загострення соціальної напруги та бажання перезавантаження політичної влади. Виходячи з цього, глибинне дослідження взаємозв'язків між цими ключовими складниками суспільного життя дасть змогу сформулювати напрями удосконалення економічних, соціальних та політичних відносин у державі за рахунок визначення оптимальних індикаторів їхнього розвитку.

Для визначення оптимального співвідношення між розвитком економічної, політичної та соціальної складових частин суспільного життя нами у попередніх дослідженнях розроблено методичний підхід до розрахунку їх інтегральних показників [3]. Крім цього, узагальнений індикатор розвитку соціальної сфери, економічного розвитку та політичного стану запропоновано визначати на основі розрахунку нормалізованого значення радіуса описаного кола (R_t), а саме [3]:

$$R_t = \frac{n_{et} n_{st} n_{pt}}{\sqrt{(n_{et} + n_{st} + n_{pt})(-n_{et} + n_{st} + n_{pt})(n_{et} - n_{st} + n_{pt})(n_{et} + n_{st} - n_{pt})}} \quad (1)$$

де R_t – радіус описаного кола соціо-політико-економічного стану країни (у цей період часу t); n_{et} , n_{st} , n_{pt} – нормалізовані узагальнені показники економічного, політичного та соціального розвитку країни в цей період часу t).

З метою встановлення системи обмежень в оптимізаційну модель проведено оцінювання взаємозалежності між рівнем економічного і соціального розвитку, а також станом політичної сфери.

Інформаційною базою для дослідження слугували дані Світового банку (World Bank Group), при цьому кожна група показників соціально-економічного розвитку, політичного стану становить підмножину з шести розглянутих індикаторів відповідної сфери. Для характеристики стану соціальної сфери вибрано такі індикатори, як обсяг державних видатків на

систему освіти (% ВВП), кількість населення віком 15–64 років (% від загальної кількості населення), рівень безробіття (% від загальної кількості робочої сили), обсяг робочої сили (% від загальної кількості населення), рівень народжуваності (% на 1000 чоловік), обсяг інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту (% від загальної кількості населення). Політичний стан в країні доцільно представити такими індикаторами, як: обсяг військових витрат (% від видатків центрального уряду), обсяг державного боргу (% від ВВП), питома вага жінок у національному парламенті (% від загальної кількості), обсяг загальних резервів (включає золото, поточний долар США), обсяг доходів без урахування грантів (% від ВВП), обсяг чистого припливу капіталу (поточний долар США). Економічний стан розвитку країни можна охарактеризувати на основі таких індикаторів, як: темп зростання ВВП (річний %), обсяг імпорту товарів та послуг (% ВВП), обсяг експорту товарів та послуг (% ВВП), обсяг валового нагромадження (% ВВП), обсяг ВВП, обсяг валової доданої вартості за коефіцієнтною вартістю (поточна сума, дол. США). Обсяг репрезентативних показників впливу на економічний розвиток, політичний стан та соціальну сферу становить 18 років (з 2000 року по 2017 рік).

По-перше, розглянемо економетричну модель на прикладі між залежною змінною (n_{et} – нормалізовані показники економічного складника) та незалежними змінними (n_{pt} , n_{st} – нормалізовані показники соціальної сфери, політичного стану). Результати побудови двофакторної регресійної моделі наведено нижче:

$$n_{et}(n_{pt}; n_{st}) = 0,965 - 0,892n_{pt} + 0,084n_{st} \quad (2)$$

Отримані результати регресійного аналізу засвідчують, що за покращення політичного стану в країні на 1 ум. од. рівень економічного розвитку зменшується на 0,892 ум. од. за умови незмінності інших факторів. Водночас за збільшення (зменшення) нормалізованого значення соціальної сфери відповідно зміниться значення економічного розвитку на 0,084 ум. од.

Коефіцієнт детермінації за побудованою регресійною моделлю становить 0,718, і тому можна стверджувати про адекватність моделі, статистичну значущість отриманих результатів.

По-друге, аналогічно проведено оцінку параметрів парної лінійної регресійної моделі, де залежною змінною вибрано узагальнене нормалізоване значення політичного стану, а незалежними змінними – індикатори економічного та соціального розвитку. У результаті побудованої регресії отримуємо такі оцінки:

$$n_{pt}(n_{et}; n_{st}) = 0,934 - 0,800n_{et} + 0,046n_{st} \quad (3)$$

На основі побудованого рівняння парної регресії доцільно зазначити про наявність прямої залежності між станом політичного та соціального розвитку, а також оберненої залежності між рівнем розвитку економічних відносин в країні та станом політичної ситуації.

По-третє, визначимо залежність узагальненого нормалізованого значення соціального показника від значення показника економічного та соціального розвитку в країні. Оскільки між цими індикаторами відсутня лінійна залежність (низьке значення коефіцієнта детермінації), вирішено побудувати деякі елементарні функції: квадратичну функцію ($y = x^2$) та кубічну ($y = x^3$); логарифмічну функцію з основою e ($y = \ln(x)$); тригонометричні функції ($y = \cos x$, $y = \sin x$); показникову функцію з основою e ($y = e^x$); обернену пропорційність ($y = k/x$, де $k \neq 0$), окремий випадок, коли $k = 1$ [2]. Знайдемо значення кожної елементарної функції щодо узагальненого значення економічної та політичної складових частин.

Побудуємо багатофакторні регресії, за допомогою яких знайдемо окремо функцію залежності соціального розвитку, по-перше, від економічного складника, по-друге, від політичного складника. У разі криволінійної залежності запишемо формулу такого виду (4):

$$n_{st}(n_{et}, n_{pt}) = -52374,122 + 1267,750 \cdot n_{et}^3 + 510,773 \cdot \frac{1}{n_{et}} + 3339,331 \cdot \ln(n_{et}) - 7571,943 \cdot \exp(n_{et}) + 6899,008 \cdot n_{et}^2 - 41748,863 \cdot n_{pt}^2 + 41582,079 \cdot \exp(n_{pt}) - 16144,337 \cdot \ln(n_{pt}) - 2233,259 \cdot \frac{1}{n_{pt}} - 4602,814 \cdot n_{pt}^3 \quad (4)$$

Для визначення оптимального співвідношення між розвитком економічної, політичної

та соціальної складових частин суспільного життя побудовано таку функцію:

$$F(R_t) = \min_{a,b,c} |R_t - R_{pt}| \rightarrow 0, \quad (5)$$

де R_{pt} – радіус описаного кола навколо правильного трикутника, де сторонами виступають соціо-політико-економічний стан країни (в цей період часу t).

Розрахунки здійснено за допомогою програми Microsoft Excel, пакету даних «Пошук розв’язання». Клітинками змінних позначимо інтегральний показник економічного розвитку, соціальної сфери та політичного стану України. Складемо систему обмежень для обчислення оптимального мінімального значення цільової функції:

$$\begin{cases} 0,965 - 0,892n_{st} + 0,084n_{st} \leq \bar{n}_{st}, \\ 0,934 - 0,800n_{st} + 0,046n_{st} \leq \bar{n}_{st}, \\ -52374,122 + 1267,750n_{st}^3 + 510,773 \cdot \frac{1}{n_{st}} + 3339,331 \cdot \ln(n_{st}) - 7571,943 \exp(n_{st}) + 6899,008n_{st}^2 - \\ -41748,863n_{st}^2 + 41582,079 \exp(n_{st}) - 16144,337 \cdot \ln(n_{st}) - 2233,259 \cdot \frac{1}{n_{st}} - 4602,814n_{st}^3 \leq \bar{n}_{st} \\ n_{st} \geq n_{st_{min}} \end{cases} \quad (6)$$

де n_{et}, n_{st}, n_{pt} – нормалізовані узагальнені інтегральні показники економічного, політичного та соціального розвитку країни (в цей період часу t); $\bar{n}_{et}, \bar{n}_{pt}, \bar{n}_{st}$ – середнє арифметичне значення нормалізованого узагальненого інтегрального показника соціо-політико-економічного складника України; $n_{st_{min}}$ – мінімальне значення інтегрального показника соціальної сфери.

Використовуючи систему обмежень, знайдено такі оптимальні інтегральні значення економічного показника $n_{et} \approx 0,477$; політичного стану $n_{pt} \approx 0,516$; соціальної сфери $n_{st} \approx 0,392$.

Наступним кроком є побудова моделі регресійного рівняння, залежності залежної змінної розглянутих соціо-політико-економічних інди-

Таблиця 1

Модель, що описує залежність соціального розвитку від економіко-політичного складника України

Характеристики (показники) регресійної залежності соціального розвитку від економіко-політичного складника України		
Коефіцієнт детермінації	0,66747	
Коефіцієнт Фішера	1,40509	
	Функції, що описують залежність соціального розвитку від економічного складника	Функції, що описують залежність соціального розвитку від політичного складника
t-статистика		
$y=x^2$	0,25819	-0,60773
$y=x^3$	0,44545	-0,72528
$y=\ln(x)$	0,32832	-0,64212
$y=x^e$	-0,28689	0,62315
$y=1/x$	0,36384	-0,65581

каторів від інтегральних узагальнених нормалізованих значень відповідних соціальних, економічних, політичних показників України. За допомогою розглянутих лінійних регресійних моделей та багатофакторних регресій, побудованих на основі елементарних функцій, запишемо залежність індикаторів від інтегральних значень відповідного складника України (табл. 2):

Слід зазначити, що отримані рівняння є статистично значущими, коефіцієнт детермінації всіх побудованих регресійних моделей знаходиться в інтервалі від 0,5 до 1.

Завершальним етапом є знаходження оптимальних значень індикаторів соціо-економіко-політичного розвитку країни. Оптимальне інтегральне узагальнене значення економічного показника ($net \approx 0,477$), політичного стану ($npt \approx 0,516$), соціальної сфери ($nst \approx 0,392$) підставимо у функцію, де залежна змінна – значення індикатора, аргументом виступають оптимальні розглянуті інтегральні узагальнені значення. Результати визначення оптимальних значень індикаторів з урахуванням визначеної системи обмежень наведено у таблиці 3.

Отже, розраховані оптимальні значення індикаторів слугують базою для встановлення таргетів соціо-політико-економічного розвитку, що дозволить сформулювати умови для стабільного економічного зростання, а також підвищення рівня добробуту громадян.

Висновки з проведеного дослідження. У дослідженні наведено результати визначення оптимальних значень індикаторів соціальної, економічної та політичної сфери України, визначено основні етапи побудови регресійних моделей залежності соціо-політико-економічних індикаторів від узагальнених значень соціальних, політичних та економічних показників країни, на основі яких отримано розглянуті оптимальні значення індикаторів за трьома складниками розвитку національної економіки.

Розроблений науково-методичний підхід до визначення оптимального співвідношення інтегральних таргетів соціо-економіко-політичного розвитку є важливим складником під час формування дорожньої карти реформ, необхідних для виходу національної економіки України на траєкторію стійкого зростання.

Таблиця 2

Результати побудови регресійних моделей залежності соціо-політико-економічних індикаторів від узагальнених значень соціальних, політичних та економічних показників України (фрагмент дослідження)

Назва показника	Функція залежності
Обсяг експорту товарів та послуг за t-ий рік (ET_t):	$ET_t = 15,616 + 64,163 \cdot n_{et}$
Обсяг ВВП за t-ий рік (VVP_t):	$VVP_t = 361,380 - 470,904 \cdot n_{et}$
Обсяг валового нагромадження за t-ий рік (VE_t):	$VE_t = -25,784 + 84,048 \cdot n_{et}$
Обсяг чистого припливу капіталу за t-ий рік (PK_t):	$PK_t = 497735578972084 + 343328469955046 \cdot n_{pt}^2$
Обсяг державних видатків на систему освіти за t-ий рік (DV_t):	$DV_t = 901396,038 + 215082,398 \cdot \ln(n_{st})$
Рівень безробіття за t-ий рік (B_t):	$B_t = -741343,875 - 37746,794 \cdot n_{st}^3$

Таблиця 3

Оптимальні значення індикаторів соціо-економіко-політичного складника України (фрагмент дослідження)

Назва показника	2017 рік	Оптимальне значення	Відхилення, +/-
Обсяг експорту товарів та послуг, % від ВВП	47,947	46,202	1,745
Обсяг ВВП, поточний долар США	112,154	136,901	24,747
Обсяг валового нагромадження, % від ВВП	19,004	14,282	4,722
Обсяг валової доданої вартості за коефіцієнтною вартістю, поточний дол. США	94,753	118,762	24,009

Список використаних джерел:

1. Kuzmenko O. Practical aspects of modeling the stable political and economic situation in the country on the basis of multi-criteria optimization methods. *Journal of Strategic and International Studies*. 2014. № 4, Volume IX. P. 17–24.
2. T. Vasilyeva, O. Kuzmenko, V. Bozhenko, O. Kolotilina. Assessing the dynamics of bifurcation transformations in the economy. *SHS Web of Conferences* 65 (2019). URL: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196504006>.
3. Кузьменко О.В., Колотіліна О.В. Моделювання оцінювання рівня економічного, соціального та політичного розвитку України, Італії та Франції в контексті оптимізації їх взаємодії / О.В. Кузьменко, О.В. Колотіліна // Міжнародний науково-виробничий журнал «Сталий розвиток економіки» / за ред. А.С. Даниленко.м. Хмельницький, 2018. с. 111–120.
4. Фісун, К.А. Методологія програмування розвитку регіонів України: монографія / К.А. Фісун // Харків. 2007. с. 401.
5. Економіка та зростання. Індикатори [Електронний ресурс]. 2019. URL: <https://data.worldbank.org/indicator> (дата звернення: 21.05.2019).
6. Освіта. Індикатори [Електронний ресурс]. 2019. URL: <https://data.worldbank.org/indicator> (дата звернення: 21.05.2019).
7. Зовнішній борг. Індикатори [Електронний ресурс]. 2019. URL: <https://data.worldbank.org/indicator> (дата звернення: 21.05.2019).
8. Фінансовий сектор. Індикатори [Електронний ресурс]. 2019. URL: <https://data.worldbank.org/indicator> (дата звернення: 21.05.2019).
9. Здоров'я. Індикатори [Електронний ресурс]. 2019. URL: <https://data.worldbank.org/indicator> (дата звернення: 21.05.2019).
10. Соціальний розвиток. Індикатори [Електронний ресурс]. 2019. URL: <https://data.worldbank.org/indicator> (дата звернення: 21.05.2019).

References:

1. Kuzmenko, O.V. (2014), "Practical aspects of modeling the stable political and economic situation in the country on the basis of multi-criteria optimization methods", *Zhurnal stratehichnykh ta mizhnarodnykh doslidzhen'*, no.4, pp. 17-24.
2. T. Vasilyeva, O. Kuzmenko, V. Bozhenko, O. Kolotilina (2019), "Assessing the dynamics of bifurcation transformations in the economy", *SHS Web of Conferences* 65 (2019). URL: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196504006>.
3. Kuzmenko, O.V., Kolotilina O.V. (2018), "Modelyuvannya otsinyuvannya rivnya ekonomichnoho, sotsial'noho ta politychnoho rozvytku Ukrainy, Italiyi ta Frantsiyi v konteksti optymizatsiyi yikh vzayemodiyi", *Mizhnarodnyy naukovo-vyrobnychyy zhurnal «Stalyy rozvytok ekonomiky»*, pp. 111–120.
4. Fisun, K.A. (2007), "Methodology of programming the development of the regions of Ukraine", *Kharkiv*, p. 401.
5. Ekonomika ta zrostannya. Indykatory [Economy and Growth. Indicators], available at: <https://data.worldbank.org/indicator> (accessed 21 May 2019).
6. Osvita. Indykatory [Education. Indicators], available at: <https://data.worldbank.org/indicator> (accessed 21 May 2019).
7. Zovnishniy borh. Indykatory [External Debt. Indicators], available at: <https://data.worldbank.org/indicator> (accessed 21 May 2019).
8. Finansovyy sektor. Indykatory [Financial Sector. Indicators], available at: <https://data.worldbank.org/indicator> (accessed 21 May 2019).
9. Zdorov'ya. Indykatory [Health. Indicators], available at: <https://data.worldbank.org/indicator> (accessed 21 May 2019).
10. Sotsial'nyy rozvytok. Indykatory [Social Development. Indicators], available at: <https://data.worldbank.org/indicator> (accessed 21 May 2019).

Наукове видання

**ПРОБЛЕМИ
СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ
В ЕКОНОМІЦІ**

Збірник наукових праць

Випуск 6(74)

Частина 3

Технічне редагування *А. А. Радченко*

Опубліковано в авторській редакції

Формат 60x84/8. Гарнітура ZurichCyrillic BT.
Папір офсет. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 17,40. Ум. друк. арк. 20,46.
Замов. № 0120/18. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
Телефони: +38 (0552) 39 95 80, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.